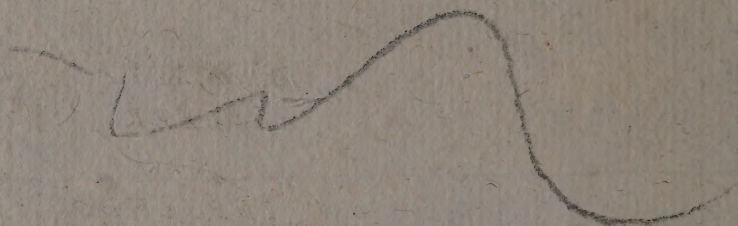

TV. a. b.

37047/B

DR. A. MOLL,
LEER
DER
TEEKENEN.
I.

Dr. A. MOLL.

LEVER

DE

RENNEN.

1

[Handwritten signature]

HANDBOEK

TOT DE

LEER DER TEEKENEN.

HANDBOK

TOT DE

LEER DER TEKKENEN.

H A N D B O E K
 TOT DE
 LEER DER TEEKENEN
 VAN
 GEZONDHEID EN ZIEKTE.
(Semiologia Medica.)

Naar de beste Schrijvers vervaardigd

DOOR

A. M O L L.

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE, LID VAN ONDERSCHIEDENE
 IN-EN UITLANDSCHE GELEERDE GENOOTSCHAPPEN
 EN PRAKTIZEREND GENEESHEER TE NIJMEGEN.

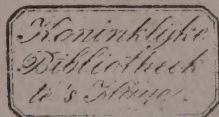
I^E D E E L.

ALGEMEENE LEER.
(Semiologia Generalis.)

Te GORINCHEM, bij
 JACOBUS NOORDUYN,

MDCCCXX.

**DEN WELEDELEN HOOG-
GELEERDEN HEERE**

B O N N

J. C. K R A U S S,

MEDICINÆ DOCTOR,

HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE

AAN DE HOOGESCHOOL TE

LE T D E N,

**CORRESPONDENT VAN HET KONINKLIJK
NEDERLANDSCH INSTITUUT,**

LID VAN DE HOLLANDSCHE MAAT-

SCHAPPIJ TE

H A A R L E M,

VAN

VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCH
GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN
WETENSCHAPPEN,
VAN HET NEDERRHIJNSCHE GENEES- NA-
TUURKUNDIG GENOOTSCHAP TE

B O N N ,

ENZ.

Uit hoofde van deszelfs gewigtige verdiensten bij het Geneeskundig vak in het algemeen en bij de Leydsche Hoogeschool in het bijzonder, en ten blijke van dankbaarheid voor meermalen betoonde bewijzen van kunstbroederlijke welwillendheid in steeds met gunstigen uitflag bekroonde raadgevingen, eerbiedig en met ware hoogachting

O P G E D R A G E N

D O O R

Z. HOOGGEL.

Dienstwilligen Vereerder

DR. A. MOLL.

V O O R R E D E.

*D*at een Handboek tot de leer der teekenen van gezondheid en ziekte, in onze taal, een ontbrekend en (ten behoeve vooral van min grondig gestudeerde beoefenaars der Geneeskunde — hoedanigen er, volgens onze Geneeskundige inrigtingen en verordeningen, ten platten lande, bij 's Lands land- en zee-magt in mindere rangen enz. — genoeg mogen worden verondersteld te bestaan) zeer wenschenswaardig werk was, zal, meenen wij, wel door niemand, der zake kundig, in twijfel worden getrokken: — of nogtans de vervaardiging daarvan niet in betere handen, dan de mijnen, zoude hebben kunnen vallen, is eene vraag, tot welke ontkennend te beantwoorden, aan mijne zijde eene onvergefelijke eigenliefde en verwaandheid zoude worden vereischt.

Niemand kan wel meer, dan ik zelf, overtuigd zijn van de moeilijkheid en het gewigt tener taak, de be-

hoortijke en volledige volvoering waarvan alleen in staat zoude wezen, des schrijvers naam roemrijk onder zijne landgenooten te doen prijken. Wat toch is voor den arts van meer belang, dan de juiste kennis van den toestand des lijders, die zich hulpbegeerend in zijne armen wierp; wat noodzakelijker, dan de gave des geestes, door welke hij den verschillende toestand van zoo vele verschillende kranken naar eisch uiteen te houden en van elkander te onderscheiden weet; wat, eindelijk, gewigtiger en grootscher, dan met schier bovenmenselijke voorwetenschap de toekomst te peilen, terwijl zijn onder kwalen gebukte natuurgenoot met tusschen vrees en hoop weifelende blikken aan zijne lippen hangt, van welke hij een vonnis verwacht, min dubbelzinnig dan de orakelspreuken van Delfos, beslissende over welvaart en tijden, ja! over leven en dood! En wie zou dan den eikenkrans ontzeggen aan dengene, die de daartoe opleidende leer der teekenen als een helder lichtend stergewelf uitspandete verlichting van den duisteren nacht van onzekerheid en twijfel, waardoor zich, zonder haar, de arts moet omringd zien. Trouwens, zoo min als het licht eener enkele ster de donkerheid van den nacht zoude vermogen op te klaren, even zoo min is eenig teeken op zich zelve eene fakkel, welke alleen den geneesheer in den niet min duisteren doolhof van zoo tallooze kwalen ten veilg baken verstrekken kan; maar, even gelijk het van grootere en kleinere sterren vonkelen-

de firmament den wandelaar in staat stelt, de voorwerpen te onderscheiden, zoo lichten ook de gezamenlijke teekenen den arts voor en strekken hem tot zoo veel hand aan hand gaande gidsen langs de van den rechten weg der gezondheid afwijkende kronkelpaden des menschelijken levens.

Onverwelkelijke roem dan den mannen, wier scherpende blik, de gewigtigste teekenen het eerst onderkende, hen in staat stelde, deze, als zoo vele onuitdoofbare hemellichten der eerste grootte aan den Geneeskundigen hemel te plaatsen, om daar met onverbleekten gloed den tand des tijds te trotseren, door de dwaallichten eener bovenzinnelijke bespiegeling nu en dan slechts voor weinige oogenblikken verdonkerd: onverwelkelijke roem den Asclepiaden, bovenal HIPPOCRATES, Heraclides Zoon!

Maar roem en eere ook hun, die, niet te vreden met het licht, alreede van het geneeskundig uitspanfel op de groote slingerwegen afstralende, met scherpzinnig oog in de diepere en diepste schuilhoeken der ziekelijke natuur doordringende, aldaar nieuwe teekenen opgaarden, schoon minder helder schitterende, nogtans van geen gering belang en dubbel van waarde, uit hoofde der moeilijkheid, welke haar mindere glans den onvermoeid vorschenden blik in den weg stelde, terwijl zij, in grooter aantal opgespoord, op eene waardige wijze dienen mogen, om het door hunne oudere broederen ver-

spreide licht des te glansrijker te doen uitblinken, en zelfs op de meest afgelegene zijpaden van het onmetelijke woud van menschelijke krankheden ten minste een welgevallig schemerlicht te doen ontstaan: roem en eere eenen CÆLIUS AURELIANUS, ARETÆUS, GALENUS, FORESTUS, PROSPER ALPINUS, LOMMIUS, SYDENHAM, F. HOFFMANN, BOERHAAVE, om van zoo vele verdienstelijke namen van lateren tijd niet te gewagen!

Eere en dankbaarheid, eindelijk, ook dengenen, die, deze grootere en kleinere sterren verzamelende, met meesterlijk overleg aan elke haar regte standpunt aanwijzende, de gelegenheid voor elke daarvan deden geboren worden, om den haar eigendommelijken meerderen of minderen gloed op de vruchtbaarste en voordeeligste wijze te verbreiden: eere en dankbaarheid eenen GRUNER, SPRENGEL, WICHMANN, SCHMALZ, MARSHALL en anderen uitstekenden vernuften!

Niemand dan — om van dezen uitstap terug te keeren — niemand, zeg ik, kan wel meer, dan ik zelf, overtuigd zijn van het gewigt eener volledige behandeling van de leer derteekenen en de moeilijkheid aan zoodanig eene taak verknocht, en ik zoude mijne krachten daaraan ook nimmer beproefd hebben, hadde ik mij niet verzekerd meenen te mogen houden, dat ook de bloote overbrenging van het alreede bestaande en ter mijner kennis gekomen voor diegenen althans onder mijne praktizerende Landgenooten, van welke ik in

het

het hoofd dezer voorrede bereids gewaagde, niet alleen nuttig, maar, in zoo verre zij, uit hoofde hunner min gunstige levensbetrekkingen, buiten de gelegenheid waren vreemde talen te beoefenen, zelfs zeer noodzakelijk mogt geacht worden. Dan ook zelfs tot eene zoodanige overbrenging zoude ik, mijner, in vergelijking van andere mij bekende uitstekende mannen, zoo zwakke talenten, mijner ter waardeering van elk teeken of vermeerdering dezer leer nog te onrijpe ervaring en van het gering aantal der mij, in eene afgelegene plaats van koophandel en bedrijfsbedrijf levende, openstaande wetenschappelijke hulpbronnen ten eenen male bewust, niet ligtelijk hebben besloten, ware ik niet van meer dan eenen kant — mogelijk wel ten gevolge van een onverdiend vertrouwen op mijne zaakkennis — aangespoord en daardoor opgewekt geworden tot eenen arbeid, waarvan ik voor mij zelve wel geenen letterkundigen roem, maar althans vermeerdering van echt praktische kennis te wachten had.

Ik begon dan de vervaardiging van een Handboek tot de leer der teekenen van gezondheid en ziekte in de Nederlandsche taal, in het Eerste onderhavige deel waarvan ik de algemeene leer dezer teekenen (Semiologia Generalis) meende te moeten behandelen, twee volgende aan de bijzondere leer of leer der onderscheidingsteekenen der ziekten (Semiologia Specialis s. Diagnostica) willende toe-

wij-

wijden, daarbij, als *Aanhangsel* de teekenen van den dood voegende. Ik maakte hierbij vlijtig gebruik van GRUNER'S en SPRENGELS Semiotik, met betrekking tot de gezondheidsteekenen eerstgenoemden, tot de ziekte teekenen voornamelijk laatstgenoemden op den voet en hier en daar zelfs woordelijk volgende, met weglating nogtans van het voor de lezers, welke ik mij, blijkens het vroeger gezegde, voorstelde, overbodige theoretische gedeelte, alsmede van datgene, wat mij voorkwam, geheel en al tot de bijzondere leer der teekenen te behooren, en met inlasching, daarentegen, van eenige meer praktische aanwijzingen volgens LANDRÉ-BEAUVAIS en andere weinige verspreide stukken. Ik voegde bij ieder teeken de opgave der opzettelijke schriften daarover, zoo als ik die, of door mijzelven of meerendeels door GRUNER, zakelijk of ook slechts bij name had leeren kennen, hoopende, dat de weinige daarmede gevulde blad zijden welligt te eeniger tijd voor dezen of genen, die lust gevoelen mogt, over eenig teeken in het bijzonder te lezen of te handelen, niet geheel overtollig en onaangenaam zouden wezen.

Nieuws verwachte de Lezer derhalve niet of althans zeer weinig en dit weinige dan nog, mogelijk, zeer weinig beduidend. Hij, die weet, hoe vele eeuwen lang alreede aan de volmaking dezer Leer gearbeid werd, — gearbeid werd door schrandere en ervarene geneesheeren; hij, die weet, wat er toe gevorderd wordt,

wordt, om eenig ziekteverschijnsel als ziekte-
teeken te mogen schatten en aannemen, — die zal
van geenen jeugdigen arts in derzelyer behandeling veel
nieuws verwachten en er zich mede te vreden houden,
zoo hij van het alreede voorhandene slechts het regte ge-
bruik wist te maken. Of ik dit hebbe weten te doen,
is alweder eene vraag, welker beantwoording ik,
niet zonder schroom, aan het oordeel mijner meer ge-
leerde en ervaare kunstbroeders moet overlaten: dit al-
leen weet ik, dat ik deed, wat ik naar mijne betrek-
kingen konde en meende te mogen doen, en het is in
de overtuiging hiervan, dat ik de toegefelijkheid van
den onpartijdigen regter achte te mogen inroepen, te
meer, daar ik mij innig verzekerd houde, ook zijn
oordeel te zijn, dat de ware kennis der teekenen
uit geen, zelfs niet uit het allervolledigste, Hand-
boek, maar alleen aan het krankbed kan wor-
den verkregen en dat niet hij de grootste arts is, die de
teekenen het regel- en stelselmatigst in zijn brein heeft
gerangschikt, maar wiens echt- praktisch genie aan de
sponde des lijders oneindig meer vat, dan menschelijke
pen ooit in staat is te beschrijven.

M.

I N H O U D.

Inleiding.	§ 1.
EERSTE HOOFDDEEL. (Leer der Gezond-	
heids teekenen).	„ 35.
Eerste Hoofdstuk. (Gezondheidst. uit den leef-	
tijd).	„ 41.
Tweede Hoofdstuk. (Gezondheidst. uit de lig-	
chaamsverrigtingen).	„ 52.
I. Van de levensverrigtingen.	„ 55.
II. Van de natuurlijke verrigtingen.	„ 58.
III. Van de dierlijke verrigtingen.	„ 61.
IV. Van de geslachtsverrigtingen.	„ 63.
Derde Hoofdstuk. (Gezondheidsteekenen uit het	
temperament).	„ 64.
Vierde Hoofdstuk. (Gezondheidsteekenen uit en-	
kele deelen)	„ 79.
Vijfde Hoofdstuk. (Teekenen van den midden-	
toestand tusfchen gezondheid en ziekte.) „	90.
TWEEDE HOOFDDEEL. (Leer der Ziekte-	
teekenen).	„ 101.
EERSTE AFDEELING. (Algemeene leer der	
Ziekteteekenen).	
Eerste Hoofdstuk. (Ziekteteekenen uit de lig-	
chaamsverrigtingen).	
I. Ziekteteekenen uit de levensverrigtingen. „	105.
	A.

A. Van den pols.	§ 107.
1. Van den regelmatigigen pols. . .	„ 113.
2. Van den onregelmatischen pols. „	114.
a.) Van den snellen en tragen, menigvuldigen en zeldzamen pols.	„ 115.
b.) Van den sterken en zwakken pols.	„ 140.
c.) Van den grooten en kleinen pols.	„ 159.
d.) Van den vollen en ledigen pols „	167.
e.) Van den harden en weeken pols. „	172.
f.) Van den geregelde en onge- regelden pols.	„ 184.
aa.) Van den tuschenpoozen- den pols.	„ 190.
bb.) Van den tweemaal aan- flaanden en huppelenden pols.	„ 196.
cc.) Van den ineenloopenden, kruipenden, wormvormi- gen pols.	„ 199.
g.) Van den ontbrekenden pols. „	202.
3. Van de hartkloppingen. . .	„ 209.
B. Van de ademhaling.	„ 215.
1. Van de menigvuldige en zeld- zame ademhaling.	„ 225.
2. Van de snelle en trage ademhaling. „	233.
3. Van de groote en kleine ademhaling. „	237.
4. Van de gemakkelijke en moeije- lijke ademhaling.	„ 245.

5. Van de ademhaling met of zonder geluid.	§ 254.
6. Van de geregelde en ongeregelde ademhaling.	„ 265.
7. Van de uitgeademde lucht.	„ 272.
<i>a</i>). Van derzelver warmtegraad.	„ 273.
<i>b</i>). Van derzelver reuk.	„ 276.
8. Van bijzondere verschijnselen in de ademhaling.	„ 282.
<i>a</i>). Van het hoesten.	„ 283.
<i>b</i>). Van het niezen.	„ 296.
<i>c</i>). Van het gapen.	„ 302.
<i>d</i>). Van het hikken.	„ 308.
<i>e</i>). Van het lagchen.	„ 318.
9. Van de stem en spraak.	„ 322.
<i>a</i>). Van de stem.	„ 323.
<i>aa</i>). Van de zwakke en sterke stem.	„ 325.
<i>bb</i>). Van tegennatuurlijke wijzigingen der stem.	„ 336.
<i>cc</i>). Van de stemmeloosheid.	„ 350.
<i>b</i>). Van de spraak.	„ 358.
<i>aa</i>). Van de veranderingen in de spraak.	„ 359.
<i>bb</i>). Van de sprakeloosheid.	„ 367.
II. Ziekteteekenen uit de natuurlijke verrigtingen.	„ 371.
A. Van de natuurlijke verrigtingen der eerste wegen.	„ 375.
<i>a</i>). Van den eetlust, den honger.	„ 376.
<i>b</i>). Van den dorst.	„ 394.

c). Van het kaauwen.	§ 408.
d). Van het flikken.	„ 413.
e). Van het branden der zode, op- rispingen, winden enz.	„ 427.
f). Vandewalging, misfelijkheid. „	435.
g). Van het braken en de uitge- braakte stoffen.	„ 442.
h). Van den stoelgang.	„ 469.
aa). Van de hardlijvigheid en verstoptheid.	„ 478.
bb). Van den buikloop.	„ 489.
cc.) Van de hoedanigheid der ontlaste stoffen enz.	„ 504.
dd.) Van den kleur des stoelgangs. „	519.
ee). Van den reuk des stoelgangs. „	526.
ff). Van de wijze, waarop de stoel- gang plaats grijpt.	„ 527.
B. Van de natuurlijke verrigtingen der tweede wegen.	„ 530.
1. Van het bloed.	„ 531.
2. Van de pis.	„ 547.
a). Van de kleur der pis.	„ 551.
b). Van den samenhang der pis. „	565.
c). Van de uit de pis afgeschei- dene deelen.	„ 590.
aa). Van het vliesje.	„ 592.
bb). Van het wolkje (<i>nubecula</i>). „	597.
cc). Van het wolkje (<i>encorema</i>). „	600.
dd). Van het bezinkfel.	„ 602.
d). Van den reuk der pis. „	620.
e). Van den smaak der pis.	„ 624.

f). Van de hoeveelheid geloosde	
pis.	§ 625.
g). Van de wijze, waarop de pis	
wordt ontlast.	„ 633.
3. Van het zweet.	„ 640.
a). Van het <i>critische</i> en <i>symptomatische</i>	
zweet.	„ 651.
b). Van het algemeene en gedeel-	
telijke zweet.	„ 661.
c). Van de hoeveelheid van het	
zweet.	„ 666.
d). Van de hoedanigheden van het	
zweet.	„ 670.
4. Van het speekfel.	„ 684.
5. Van de fluimen.	„ 693.
a). Van de fluimloozing.	„ 694.
b). Van de fluimen zelve.	„ 699.
6. Van de tranen.	„ 720.
III. Ziekteteekenen uit de dierlijke verrig-	
tingen.	
A. Van de uitwendige zinnen.	„ 726.
1. Van het gevoel.	„ 728.
a). Van het verhoogde gevoel.	
aa). Van het jeuken.	„ 729.
bb). Van de pijn.	
aaa). In het algemeen.	„ 734.
bbb). Van de hoofdpijn.	„ 753.
ccc). Van de pijn in andere de-	
len.	„ 769.
b). Van het verminderde gevoel.	„ 779.

2. Van het gezigt.
 - a). Van het verhoogde en misleidende gezigt.
 - aa). Van de dagblindheid. . . § 781.
 - bb). Van het flikkeren enz. . . „ 786.
 - b). Van het verminderde gezigt.
 - aa). Van vlekken, muggen enz. „ 793.
 - bb). Van de gezichtsverduistering. „ 796.
3. Van het gehoor.
 - a). Van het verhoogde gehoor.
 - aa). In het algemeen. . . „ 800.
 - bb). Van het fuizen, bollen enz. „ 804.
 - b). Van het verminderde gehoor. „ 810.
 - c). Van het onbestendige gehoor. „ 822.
4. Van den reuk. „ 823.
 - a). Vanden verhoogden en misleidenden reuk. „ 824.
 - b). Van het gemis van den reuk. . . „ 827.
5. Van den smaak. „ 831.
 - a). Van den tegennat. smaak. . . „ 832.
 - b). Van het gemis van den smaak. „ 842.
- B. Van de innerlijke gewaarwordingen.
 1. Van den slaap. „ 843.
 - a). Van den regelmatigigen slaap. „ 847.
 - b). Vanden onregelmatigigen slaap. „ 852.
 - aa). Vanden veelvuldigen, langen en diepen slaap. „ 853.
 - bb). Van de slapeloosheid . . „ 862.
 - cc). Van den onrustigen slaap. „ 869.

2. Van de duizeligheid.	§ 878.
C. Van de hartstogten en gemoeds- aandoeningen.	„ 885.
D. Van de zielsvermogens.	„ 897.
1. Van de ijlhoofdigheid.	„ 900.
2. Van het verlies van geheugen.	„ 920.
IV. Ziekteteekenen uit de geslachtsverrigtin- gen.	„ 921.
A. Van de mannelijke geslachtsv.	„ 922.
B. Van de vrouwelijke geslachtsv.	„ 923.
Tweede Hoofdstuk, (Ziektet. uit het uiterlijke voorkomen).	
I. Van het uiterl. voorkomen in het alge- meen.	„ 931.
A. Van den omvang des ligchaams.	
1. Van den natuurlijken omvang.	„ 936.
2. Van den verminderden omvang.	„ 940.
3. Van den vermeerderden omvang.	„ 949.
B. Van de kleur des ligchaams.	„ 966.
1. Van de bleeke kleur.	„ 972.
2. Van de vale, loodkleur enz.	„ 985.
3. Van de roode kleur.	„ 994.
4. Van de gele kleur.	„ 1001.
C. Van den warmtegraad, de droog- heid, vochtigheid en reuk des ligchaams.	„ 1011.
1. Van het gevoel van koude.	„ 1016.
2. Van de huivering, rilling.	„ 1027.
2. Van de verfstijving.	„ 1040.
4. Van de hitte.	„ 1048.

5. Van de droogheid enz.	§ 1065.
D. Van de gestalte des ligchaams.	„ 1069.
E. Van de houding en ligging d. l.	„ 1072.
F. Van het huiduitflag.	„ 1100.
1. Van de spruw.	„ 1102.
2. Van het gierstuitflag.	„ 1111.
3. Van het blutsvlek uitflag.	„ 1124.
4. Van het roode uitflag der kinde- ren.	„ 1131.
5. Van de jeukende zweertjes.	„ 1136.
II. Ziekteteekenen uit het gelaat.	
A. Van de gelaatstrekken.	„ 1141.
B. Van de oogen.	„ 1154.
C. Van het voorhoofd.	„ 1203.
D. Van de slapen.	„ 1209.
E. Van den neus.	„ 1213.
F. Van den mond.	„ 1220.
G. Van de tanden.	„ 1247.
H. Van de tong.	„ 1255.
1. Van de droogheid, ruwheid enz.	
der tong.	„ 1258.
2. Van het beflag der tong.	„ 1262.
3. Van den omvang der tong.	„ 1297.
4. Van de bewegingen der tong.	„ 1300.
I. Van de kin en den baard.	„ 1305.
K. Van de haren.	„ 1308.
L. Van de ooren en oorklieren.	„ 1315.
III. Ziektet. uit den hals en den nek.	„ 1323.
IV. Ziektet. uit den rug en de schouders.	„ 1333.
V. Ziektet. uit de borst.	„ 1337.
VI. Ziektet. uit de hartkuil.	„ 1352.
VII.	

VII. Ziektet. nit den buik.	§ 1367.
VIII. Ziektet. uit de teeldeelen	„ 1385.
A. Van de mannelijke teeldeelen.	
1. Van de roede.	„ 1386.
2. Van den balzak en de zaadbal-	
len.	„ 1394.
B. Van de vrouwelijke teeldeelen. . .	„ 1398.
IX. Ziektet. uit de uiterfte ledematen.	
A. In het algemeen.	„ 1400.
B. Van de nagels.	„ 1413.

I N L E I D I N G.

1. **D**e geneeskunde, in haren ganschen omvang beschouwd, heeft de bewaring der bestaande zoowel, als de herstelling der verlorene gezondheid ten doel. Beiden derhalve, gezondheid en ziekte, zijn de polen der as, rondom welke het geheele gevaarte der Geneeskunde draaijen moet.

2. Waar de gezondheid niet meer bewaard en de ziekte niet meer weggenomen kan worden, daar treedt zij nog op als de weldadige hemeldochter, welke verzachtenden balssem stort in de wonden des hulpeloozen lijdens.

3. Eene volledige kennis van de bewerktuiging des menschelijken ligchaams, van ieder deel in het bijzonder en van alle deelen in onderlinge betrekking, wordt

I. D. **A** door

2 I N L E I D I N G.

door de beoefening der ontleedkunde (*anatomia*) verkregen.

4. De kennis der verrigtingen dezes ligchaams in den gezonden toestand, maakt het onderwerp uit der natuurkunde van den mensch (*physica hominis sani s. physiologia*).

5. De bewaring, van dezen gezonden toestand, is begrepen in de leer des leefregels (*dietetica*).

6. De verschijnselen, door welken zich deze gezonde toestand kenbaar maakt, zijn vervat in de leer der teekenen van gezondheid (*semiologia physiologica*).

7. De kennis der afwijkingen in de verrigtingen des menschelijken ligchaams, welke in den toestand van ziekte plaats grijpen, daarentegen, vindt men voorgedragen in de ziekteleer (*pathologia*).

8. Het behoorlijke gebruik der niet-natuurlijke dingen, ter verwijdering of vermindering der voorhandene ziekten, is mede opgesloten in de leer des leefregels (*dietetica*).

9. De leer der ziekte-teekenen (*semiologia pathologica*) stelt ons in staat, om de ziekelijke toevallen, welke in het ligchaam plaats grijpen, wetenschappelijk te bepalen, en het verledene, tegenwoordige en toekomstende daaruit op te maken.

10. Deze leer der ziekte-teekenen laat zich gevoegelijk in twee afdeelingen splitsen. De eerste bevat de beschouwing der ziekte-verschijnselen in het algemeen en wordt, bij voorkeur, leer der ziekte-teekenen (*semiologia pathologica*) genaamd. Wij wil-

willen haar, uit dien hoofde, de algemeene leer
der ziekte-teekeenen (*semiologia pathologica ge-
neralis*) noemen.

De andere afdeeling leert de bijzondere, aan iedere ziekte eigene, verschijnselen en daardoor tevens die, waardoor zij zich van andere ziekten onderscheidt, kennen, en wordt dus, te regt, de bijzondere leer der ziekte-teekenen (*semiologia pathologica specialis*) of ook de leer van de onderscheidings-teekenen der ziekten (*diagnostica*) genaamd.

11. De leer der teekenen (*semiologia*) is derhalve die geneeskundige leer, waardoor wij in staat gesteld worden, om alle verschijnselen des levens, der gezondheid, der ziekte en van den dood, naar eisch te kennen, te bepalen en met voordeel toe te passen.

12. Een teeken, in den geneeskundigen zin, noemen wij al wat onder het bereik onzer zinnen valt, in zoo verre wij daaruit iets anders kunnen leeren kennen, hetwelk voor onze zinnen verborgen is. Ieder zinnelijk-waarneembaar verschijnsel in den gezonden of zieken toestand is, met betrekking tot de overige niet zinnelijk-waarneembare deelen van dien toestand, een teeken daarvan.

13. De kennis der bronnen, waaruit de teekenen worden afgeleid, derzelver stelselmatige rangschikking en meest doelmatige aanwending, maken den grondslag uit van de leer der teekenen. Deze bronnen zijn onze zintuigen, ons beoordeelen en vergelijken der oorzaak met het uitwerksfel, of ons ver-

moeden. De eersten zijn de zekerste en meest gewone, de anderen vloeijen daaruit voort, en de laatsten kunnen alleenlijk in zeer twijfelachtige gevallen gebezigd worden.

14. De teekenen staan in verband met het verlede (herinnerings-teekenen, *signa anamnestic*), met het tegenwoordige (erkennings-teekenen, *signa diagnostica*) of met het toekomstige (voorzeggings-teekenen, *signa prognostica*). De eerstgenoemden leeren een gedeelte van den voorafgeganen toestand kennen. De anderen stellen de gelegenheid daar, om den voorhandenen toestand op te maken in deszelfs foortelijke en bijzondere wijziging. De laatsten verschaffen ons de kennis van de te verwachten veranderingen in dien toestand.

15. De erkennings- en onderscheidings-teekenen van den voorhandenen toestand (*signa diagnostica*) maken het wezenlijkste gedeelte van de leer der teekenen uit, zijn voor elken arts onontbeerlijk, en stellen het eerste standpunt daar, van hetwelk hij bij zijne praktische oordeelvelling moet uitgaan.

16. Niettegenstaande ieder erkennings-teeken onder het bereik onzer zinnen valt, zoo is nogtans derzelver waardij zeer verschillende. Sommigen derzelve kunnen al aanstonds door iedereen worden waargenomen, anderen vorderen een kunstmatig onderzoek, nog anderen hangen blootelijk van het gevoel des perfoons zelve, die ze in zijn ligchaam meent waar te nemen, af. Eenigen derzelve zijn naauw en altijd met de ziekte verbonden, maken derzelver wezen en kenstchetfend

ka-

karakter uit, en worden, om deze reden, wezenlijke teekenen (*signa pathognomica, characteristica, essentialia*) genaamd, niettegenstaande zij ook niet zelden ontbreken en door de hoeveelheid of hoedanigheid van andere teekenen moeten vergoed worden. Anderen zijn niet aan de ziekte noodzakelijk verknocht, maar meer toevallig bijkomende; men noemt ze daarom niet-wezenlijke of toevallige teekenen (*s. accidentalia*).

17. De erkennings-teekenen zijn, met betrekking tot derzelve aanwendbaarheid, algemeen (*signa indicativa*) of eigendommelijk (*s. demonstrativa*), afscheidbaar of onafscheidbaar, dubbelzinnig, wezenlijk of toevallig, afhankelijk van ziektestof, verbinding (*complicatie*) als anderszins, eenvoudig of zamengesteld. Zij betreffen het zijde aanstaande ziekte (*s. diagnostica morbi imminetis*) en worden uit de zinkende, verminderde krachten, de gestoorde verrigtingen, het karakter van het jaargetij en de heerschende luchtgesteldheid of ziekte en wat dies meer zij, afgeleid, — of zij verraden de alreede tegenwoordige ziekte (*s. diagn. morbi praesentis*) door de voorhandene wanorden in de verrigtingen en ontlastingen, door de van zekere oorzaken aangetaste lijdende plaats, door de eigenaardigheid van zekere ongesteldheden en dergelijke meer. In de heete (*acute*) koortsen geven zij de drie hoofdtijdperken, het begin (*signum cruditatis s. irritationis*), het midden (*s. coctionis s. remissionis*) en het einde (*s. criseos s. indicationis*), te kennen. De eerstgenoemden worden door den tijd, waarin zij zich op-

A 3 doen,

doen, door de meer of min hevige moeilijkheden in de verrigtingen, door de uitwendige gesteldheid des ligchaams, der huid en der tong, door de veranderde ontlastingen, door bovenmatige hitte of koude enz., — de volgenden door de trapswijze beterschap, vermindering der kwade en verschijning der verliggende toevalen, de verandering in de gesteldheid der ontlaste vochten en wat dies meer zij, — de laatsten door de plaatsgrijpende *critische* dagen en de verschijning van nieuwe, vreemde, min of meer werkzame verschijnselen, door heilzame en verliggende ontlastingen en dergelijke meer, zichtbaar en kennelijk.

18. De tegenwoordige toestand wordt, meestentijd, opgehelderd door den voorafgeganen, vooral met betrekking tot den mogelijken oorsprong en oorzaak, inzonderheid in duistere en moeilijke gevallen. Alle omstandigheden en veranderingen, welke denzelven voorafgingen, b. v., de bijzondere ligchaamsgesteldheid, de afgelegene oorzaken of werkelijke ziekten, de heerschende *epidemie* en dergel. meer, die sterk of zwak, plotselijk of langzaam op het ligchaam werkten en dienen kunnen om over het tegenwoordige licht te verspreiden, worden, zoo als gezegd is, *erinnerings-teekenen* (*s. anamnestic* *s. recordativa*) genaamd. Zij zijn den arts van nut ter juiste bepaling der voorhandene gezondheid, in ziekten daarentegen, ter betere en juistere erkenning der bestaande oorzaak, van de zitplaats en de natuur der kwaal; zij maken de eerste bron uit van de leer der teekenen op vermoeden (*semiologia conjecturalis*). De aanwending der *erinnerings-teekenen* ter beoordeeling van de hoedanigheid,

heid der gezondheid of der ziekte, stelt de *anamnesis* daar; de wetenschappelijke rangschikking, bepaling en aanwending dezer teekenen, de *anamnestica*.

19. De juiste kennis van den aard des tegenwoordigen toestands leidt den arts op tot de bepaling van den toekomenden, van den hoogstwaarschijnlijksten goeden of slechten afloop in ziekten, door genezing, dood of overgang in eene andere ziekte. Alle verschijnselen of veranderingen, die zich bij gezonden of zieken opdoen, en waaruit zich het toekomstige, met eenigen grond van waarschijnlijkheid, laat opmaken of vermoeden, worden voorzeggings-teekenen (*s. prognostica*) genaamd. Op deze teekenen berust des geneesheers voorzegging (*prognosis*), dat is te zeggen, zijn oordeel nopens de toekomst en den afloop; daarop rust de voorzeggingskunde (*prognostica*), dat is, de wetenschappelijke toepassing der erkennings-teekenen ter juiste bepaling van de mogelijke, wezenlijke of *qualitative* verandering der gezondheid of der ziekten. Bij den gezonden worden deze teekenen van den graad der voorhandene of wankelende welgesteldheid der verrigtingen en ontlastingen, bij den Kranken van de *individuële* gesteldheid, de natuur en de oorzaak zoowel, als van de zitplaats der ziekte, van den aard der verschijnselen, der levenskracht, der aanwezige ontlastingen en van het uitwendige des ligchaams, van de uitwerking der aangewende geneesmiddelen, van het voorkomen des lijders en dergelijke meer, afgeleid. Zij vertoonen zich eerst na verloop van tijd en in den loop der ziekte, en zijn, uit dien hoofde, slechts vermoedelijk en twijfel-

achtig in den beginne, waarschijnlijk in het midden, zeker op het einde der heete koortsen, waar zij menigwerf onverwacht en kort voor de scheiding der ziekte, op bepaalde dagen en uren, plaats grijpen. Zij maken derhalve de praktische stotsom uit, welke geboren wordt uit de vergelijking van het tegenwoordige met het toekomstige; zij zijn voor den arts en voor den lijder van het hoogste gewigt en noodig gekend te worden, op zich zelve steeds zeker, alleenlijk in de eene ziekte meer, in de andere minder, duidelijk en beduidend, afzonderlijk genomen bedriegelijk, in onderling verband niet ligtelijk misleidend, in zoo verre de geneesheer den gang der natuur en den loop der ziekte kent en onbevooroordeeld kan beoordeelen.

20. De noodzakelijkheid en nuttigheid van de leer der teekenen valt, derhalve, van zelve in het oog; duizende jaren hebben derzelve waardij voor de praktijk tegen alle de aanvallen van hervormers en nieuwigheidzoekers gehandhaafd, en onbeschrijfelijk is het genoeg, hetwelk de denkende geneeskundige moet gewaar worden, wanneer *diagnosís* en *prognosís* overeenkomen. De oudste en rijkste bron blijven nog steeds de werken van HIPPOCRATES en zijne echte navolgers, inzonderheid met betrekking tot de *acute* koortsen en derzelve natuurlijke afloop.

21. Bij de nasporing, beoordeeling en *klasificatie* der teekenen, moeten de navolgende regelen in acht genomen worden,

1.) Alle teekenen moeten onderwerpeijk (*subjective*) en voorwerpeijk (*objective*) gade geslagen, de

de teekenen der ziekte en van hare oorzaak, van het verschijnsel (*symptoma*), der *turgescerende* stof, van het tijdperk der koorts, behoorlijk ge- waardeerd, de lijdelijke (*passive*) en werkzame (*active*) teekenen zorgvuldig van elkander onderscheiden worden.

2.) De erkennings-teekenen maken den grondslag uit der *femiotische* beoordeeling, nadien zij berusten op de gesteldheid des ligchaams, op den toestand der ziekte en op uiterlijke oorzaken; de herinnerings-teekenen leiden ons terug tot de voortbrengende oorzaak en den aard der ziekte: beiden te zamen genomen, maken de voorzegging (*prognosis*) zeker, waarschijnlijk of vermoedelijk. Deze teekenen zijn geene wezenlijke teekenen, maar verschillen onderling naar den naam, naar den tijd, waarin zij zich opdoen, en naar hunne toepasfelijkheid.

3.) Voorafgegane of nog aanwezige ziekten, zijn de *femiotische* sleutels ter ontdekking der aanstaande of toekomstige; eene vaste en duurzame gezondheid doet de voortduring der gezondheid en de waarschijnlijke langdurigheid van het leven vermoeden, en, omgekeerd, doet eene wankelbare gezondheid den nabijzijnden overgang in werkelijke ziekte verwachten.

4.) De goedaardigheid en kwaadaardigheid, de grootte, het gevaar en de langdurigheid, de heilzame, nadeelige of doodelijke verandering der ziekte, hangt gedeeltelijk van derzelve wezen en tijdperk, gedeeltelijk van bijkomende omftandigheden en toevalligheden, af; gevolgelijk

5.) Moet men niet uit het oog verliezen den ou-

derdom en het temperament, met de daarbij plaatshebbende wijzigingen, het *individuële* lichaamsgeftel en gewone (*habituële*) kwalen, het karakter, de opvoeding, den leefregel, de gewoonte, de bijzondere eigenaardige perfoonlijke gefteldheid (*Idiosyncrafie*), deligging der woonplaats, den tijd van het jaar en van den dag, het geregelde of ongeregelde weder, vaste of veranderlijke winden, *epidemifche* gefteldheid (*conftitutio*) en wat dies meer zij, wil men de teekenen, naar eisch erkennen en bepalen. Deze dingen leveren eene meer of minder merkbaar, snelle of langzame, verklaarbare of onverklaarbare wijziging in den aard en het gewigt der beduidende teekenen op; zij voeren ons, wanneer zij naar behooren gade geflagen en onderscheiden worden, tot *femiotifche* zekerheid; worden zij, daarentegen, verkeerdelijk opgevat of verwaarloosd, dan brengen zij ons aan het twijfelen of op het dwaalfpoor.

6.) De *wezenlijke* (*pathognomifche*) teekenen, maken de tegenwoordige ziekte kennelijk; de *niet-wezenlijke* (*accidentalia*) bepalen den tijd, de grootheid, de *complicatie*, en wat dies meer zij; de *symptomatifche* teekenen (teekenen van bijkomende toevallen) geven meestentijd verflimmering en gevaar te kennen; de eerst gedurende het verloop der ziekte plaats grijpende teekenen (*signa epigenomena*), duiden het veranderlijke ftandpunt der ziekte zoowel, als den aanftaanden, goeden of flechten, afloop aan, al naar gelang zij, uit hoofde hunner hoedanigheid, verligting of verflimmering met zich kunnen fleepen.

7.) De algemeene teekenen moeten van de bijzondere, deze van de persoonlijk-eigenaardige (*individuele*), de gemeenschappelijke van de afzonderlijke, de verwantschappen van de vreemd-aardige onderscheiden worden. Verscheidene te samen genomene erkennings-teekenen (*s. diagnostica collectiva*) vergoeden door hun aantal en hoedanigheid, wat aan elk afzonderlijk teeken ontbreekt, om daarop met grond te kunnen bouwen.

8.) Sommige teekenen hebben meer waardij en zijn van grooter gewigt, dan andere; alle zijn betrekkelijk waar en bruikbaar, en gevolgelijk ook de teekenen, uit de veranderde lichaamsverrigtingen ontleend, van meer belang, dan die, welke van de ontlasting en het uiterlijke voorkomen, die van de levensverrigtingen en krachten belangrijker, dan alle andere, en diegene, welke uit de gelaatstrekken worden afgeleid, onzeker en bedriegelijk. De wijze en inrigting van het onderzoek, rigt zich naar de belangrijkheid der *organen*: de aanwending aan het ziekbed is willekeurig en hangt van den aard der ziekte af. Over het algemeen doet men best, door eerst naar de voornaamste ongemakken te vragen, vervolgens het uiterlijke voorkomen te toetsen, als wanneer men tot de levensverrigtingen, en daarna, tot de natuurlijke en dierlijke verrigtingen overgaat, om met het onderzoek naar de oorzaken en toevallige verschijnselen te besluiten.

9.) Eigen waarnemen en de oplettende lezing der *practici*, gepaard aan een gestadig toetsen en vergelijken, zonder vooringenomenheid voor eenige *theorie* of

of bijzonder stelsel, vormen den goeden *Semioloog*. Eerstgenoemden leveren de stof, laatstgenoemden den maatstaf ter beoordeeling en waardeering op. Ginds is de verzaking van allen vooroordeel, voor oud of nieuw, onvermijdelijk noodig; hier, daarentegen, eene rijpe kennis, scherpzinnigheid, standvastigheid in het waarnemen, oordeelvelling zonder aanmatiging, zorgvuldige vergelijking, gestrengte waarheidsliefde en onbekrompenheid van geest, ten einde niet te veel, of te weinig, ten halve, scheef of verkeerd te zien: bij gevolg

10.) Moet men van de oude en nieuwe bronnen op eene kiesche wijze gebruik maken; nademaal de geboekte teekenen, ten deele, in bijzondere gevallen of perfoonen (*individueel*) waar, ten deele uit enkele op zich zelve staande waarnemingen opgemaakt zijn: men moet tijd en plaats, klimaat en sekte, gegronde of valsche vermaardheid, opregtheid of eigenbaat der afzonderlijke waarnemers naar behooren schatten, waarheid en verdichtfel, duurzaamheid of onbestendigheid der afzonderlijke *femiotische* leerstellingen rijpelijk ter toetse brengen, en er daarna eerst ter regter plaats een stelsel uit opmaken. Wat in b i j z o n d e r e gevallen (*individueel*) en onder zekere bepaalde omstandigheden waar is, moet niet zoo dadelijk als algemeen toepasfelijk beschouwd worden.

11.) De *diagnofis* moet *nofologisch* zijn, ten einde de ziekte te ontdekken, en *atiologisch*, om de oorzaak uit te vorfchen; beider vereeniging derhalve is op zich zelve noodzakelijk, maar het valt dikwerf zeer moeilijk en is fomwijlen zelfs onmogelijk, om de overeenkomst en het verfchil tuffchen beiden te ontdekken.

12.)

12.) De *diagnos*is kan in verwantschap te of plaatfelijke ziekten duister wezen; doch de *progn*osis is meestentijd even juist en waar.

13.) De gezamenlijke (*collective*) teekenen der ziekten zijn niet altijd alle te zamen en op gelijke wijze voorhanden, maar staan dikwijls op zich zelve; bij gevolg moet men op de wezenlijke, karakteristieke en onderscheidende teekenen, welke nimmer gemist werden, bovenal acht geven, en dan eerst, wanneer de *pathognomische* of wezenlijke teekenen ontbreken, diegene zamenvoegen en vereenigen, welke misfchien in staat zijn, eenige zekerheid en bepaalde flotsom op te leveren.

14.) In ziekten der *organen* en plaatfelijke ontstekingen, bestaan er geene zekere en ontwijfelbare teekenen. In die gevallen komen de waarfchijnlijke en vermoedelijke teekenen in aanmerking; deze hebben nogtans geene ftellige, maar alleenlijk eene betrekkelijke waardij en wijzigen de oordeelvelling. Alsdan brengen ons de ontkennende (*negative*) teekenen niet zelden tot de ftellige (*affirmative*).

15.) Bij den aanvang der ziekten, inzonderheid der koortsziekten, moet men de *diagnos*is eerst na alle omftandigheden overwogen te hebben en met omzigtigheid opmaken; de *progn*osis ten deele in het midden der ziekte, doch steeds voorwaardelijk, met meerdere zekerheid tegen het einde, maar ook dan nog na eene voorafgaande vergelijking en kunstmatige waardeering, zonder zich te algemeen en te ftellig uit te drukken. Zoo als de *diagnos*is is ook de *progn*osis. Is de

de eerste niet juist, verkeerd of overijld, dan kan de laatste ook nimmer juist uitvallen. De volstrekte zekerheid van den uitslag hangt te zeer van toeval en onverhoeds bijkomende omstandigheden af, om den arts niet tot de grootste omzigtigheid en achterhoudendheid in zijne oordeelvellingen te verplichten.

16.) Veranderlijke teekenen bepalen de gedachten op toevallige prikkeling; aanhoudende op gebreken in de bewerktuiging of werktuigelijke gebreken (*organische* of *mechanische*); bovenmatige duiden grootte, hevigheid en gevaar aan; snelle beterschap, zonder *semiotischen* grond, baart achterdocht, en verflimmering, welke door het trapswijze toenemen der toevallen plaats grijpt en bestendig blijft, doet den zekeren dood te gemoet zien.

17.) Vele teekenen schijnen onbepaald, wankelbaar en onzeker te wezen, nadien nooit de eene lijder, zelfs onder schijnbaar gelijke omstandigheden, aan den anderen volmaakt gelijk is, of omdat de ziekten voor verschillende wijzigingen vatbaar zijn, en er blijft dus in de leer der teekenen veel overig, dat betrekkelijk, waarachtig en zeker is, maar ook veel, dat slechts op vermoeden rust en steeds onzeker zijn moet. Om de daaruit geborene zwarigheden, zoo veel doenlijk, te boven te komen, bespiede men, geheel ongedwongen en vrij van vooroordeelen, de natuur zelve, zoo als zij is en werkt, en neme dankbaar aan, wat zij aanbiedt, zonder alles in de boeijen van een wisselvallig stelsel te willen smeden.

18.) In de leer der teekenen bestaan tot dus verre nog vele gapingen. Eene zorgvuldige verzameling

ling der teekenen uit getrouwe waarnemers der geprikkelde en weldadige natuur, eene stelselmatige rangschikking van het gevondene, eene omzigtige bepaling van het onzekere en gelijksoortige, de verbetering van het gebrekkige door het juistere, de aanvulling van het ontbrekende door eigene waarnemingen, stellige bepaling, ten gevolge van daadzaken en vergelijking der daaruit afgeleide slotsommen, — deze zijn de eenigste middelen ter volmaking der algemeene, bijzondere en *individuele* leer der teekenen.

22. De leer der teekenen heeft eenen zeer eigenaardigen oorsprong en kon niet geboren worden, voor en aler men een toereikend getal waarnemingen verzameld had. De eerste aanleiding hiertoe, gaven de zoogenaamde gewijde tafelen (*tabulae votivae*) in de Grieksche tempelen, op welke tafelen de loop der ziekte van elken lijder, zoo goed mogelijk, was opgeteekend, en welker verzameling derhalve de gedane waarnemingen als vereeuwigde en stof gaf tot de bearbeiding van de leer der teekenen zelve.

23. Uit deze gewijde tafelen waagden het de latere *Asclepiaden*, en onder deze inzonderheid de *Hippocratische* familie, met betrekking tot den afloop der verschillende ziekten, zekere bepaalde slotsommen op te maken. Deze *Asclepiaden*, zeven waarvan onder den naam van HIPPOCRATES voorkomen, verzamelden een aantal *semitische* stellingen, onder den titel van *Coische Voorzeggingen*, welke, als het oudste gedenkteeken van geneeskundige letterkunde, den stempel der kindschheid dezer wetenschap ten duidelijkste dragen.

24. Een *Asclepiade* uit deze familie, HIPPOCRATES, Zoon van HERACLIDES, ging, bij de verzameling en opteekening dier *femiotische* waarnemingen, met meerdere zorgvuldigheid, dan zijne voorgangeren, te werk. In zijne *Aphorismi*, in zijn *Prognosticon* en *Prorrheticon*, alsmede in zijne Boeken over de *heerschende ziekten*, vinden wij eenen schat van *femiotische* stellingen, hoedanige men in dit tijdvak geenszins zoude meenen te kunnen verwachten, en die voornamelijk op de *Prognosis*, in de meeste heete ziekten, betrekking hebben en zeer bepaald en naauwkeurig opgegeven zijn. *a*

25. Niet weinig droeg ongetwijfeld de *empirische* school bij ter verrijking van de leer der teekenen. Jammer maar, dat hunne waarnemingen voor ons verloren gingen, daar wij geene schriften meer van hen in handen hebben.

26. Onder de *Methodici* werd de leer der teekenen door de oudste leeraars dezer school verwaarloosd; CÆLIUS AURELIANUS nogtans en eenige lateren van derzelve aanhangers bearbeidden deze leer weder met vrucht. *b*

27. Onder de *Pneumatici*, die de leer der teekenen met de hun eigene onnutte spitsvindigheid behandelden, was ARETÆUS de voornaamste waarnemer, terwijl hij boven zijnen leeftijd daardoor uitmuntte, dat hij de zie-

a. De beste oorspronkelijke uitgave der werken van HIPPOCRATES is tot dus verre die van FOESIUS, *Geneve* 1657, *folio*.

b. CÆLIUS AURELIANUS, ed ALMELOVEEN, *Amst.* 1755, 4.

zieke natuur met waarheid, kracht en fchranderheid fchilderde, zoo als zij werkelijk is, en vele onfchatbare bijdragen tot de bijzondere leer der teekenen (*diagnostica*) leverde. *c*

28. De verdienften van GALENUS, met betrekking tot de leer der teekenen, zijn gering. Zijne Boeken over den pols, de *crises* en *critifche* dagen enz., en zijne *commentarien* van de onfchatbare werken van HIPPOCRATES hebben nogtans in zoo verre bijzondere waarde, als zij vele nieuwe en GALENUS in het bijzonder eigene waarheden bevatten. *d*

29. De barbaarschheid der midden-eeuwen en het groffte bijgeloof, hetwelk op het tijdvak van GALENUS volgde, had op de leer der teekenen zoo wel, als op alle andere wetenfchappen, eenen hoogstnadeeligen invloed.

30. Met de herleving der wetenfchappen, in de vijf- tiende en zestiende eeuw begon ook deze leer weder veld te winnen, daar zij op nieuw naar het model der *Hippocratici* bearbeid werd. FORESTUS, een voortreffelijk waarnemer, verwierf zich grooten roem door de wederlegging der bijgeloovige pisvoorzegkunde (*uromantie*), grooteren nog door de verzameling van eenen rijken fchat der getrouwfte waarnemingen. *e*

31.

c. ARISTÆUS, ed. BOERHAAVE, *folio*. Lugd. Bat. 1731.

d. GALENI, *opera, graece, folio*. Basil. 1538. vol. 1—5. *latine. ed.* FROBEN, *folio*, Basil. 1562.

e. FORESTUS, *de incerto urinarum judicio, folio*, Francof. 1610.

31. De eerste handboeken tot de leer der teekenen werden in de zestiende eeuw geschreven. De *semitica* van FIENUS, *f* is vol schoolsche spitsvindigheden; de voortreffelijke werken, daarentegen, van PROSPER ALPINUS, *g* en JODOCUS LOMMIUS, *h* zijn nog steeds bruikbaar en nuttig. Nog daarenboven deden zich, gedurende deze eeuw en met betrekking tot de leer der teekenen, SYLVIUS, *i* TAURELLUS, *k* en LEMOSIUS *l* kennen.

32. De zeventiende eeuw, welke een aantal *chemische* en *mechanische theorien* in de geneeskunde zag opdagen, leverde, daarentegen, ook eenen THOMAS SYDENHAM

f TH. FIENI, *semitice s. de signis morborum tractatus*, Lugd. Bat. 1664. 4.

g PROSPERI ALPINI, *de praesagienda vita et morte aegrotantium, libri septem*, (curante BOERHAAVIO et edente GAUBIO, Lugd. Bat. 1790 et 1732). Hamburg 1734 4. Lips. 1754. 4.

h LOMMI, *observationum medicinalium, libri III. 8*, Amst. 1745.

i Methodus sex libr. Gal. in differ. et Caus. morb. in tabellas sex ordine suo conjuncta. — De signis omnibus medicis h. e. salubribus, insalubribus et neutris commentat. per JAC. SYLVIVM, Paris 1539. f.

k Medicae praedictionis methodus h. e. Recta brevisque ratio coram aegris praeterita, praesentia futuraque praedicendi, quam ex Hippocr. et Gal. monumentis Galiorumque probatissimorum med. doctorum optima fide condidit NICOL. TAURELLUS, Franc. 1581. 4.

l De optima praedicendi ratione libri sex. — LUD. LEMOSIUS auctor, Venet. 1592. 8.

HAM *m* en FRIEDRICH HOFFMANN *n* op, die de belangstelling in de leer der teekenen op nieuw deden ontwakken, en dezelve met talrijke en voortreffelijke waarnemingen verrijkten. Nog schreven, in dit tijdvak, met betrekking tot deze leer, JESSENIUS, RODERICUS CASTRENSIS, FRID. SCHRADER, enz.

33. De achttiende eeuw leverde niet alleen betere en oordeelkundige uitleggingen der *Hippocratische* schriften op, maar deed ook nog daarenboven onderscheidene echte modellen van waarnemingen en voortreffelijke handboeken, in het vak van de leer der teekenen, het daglicht aanschouwen.

1°. De beste nieuwere uitleggingen der *semiotische* schriften van HIPPOCRATES hebben FREUND *o*, COPE *p*, AUBRY *q*, LE ROY *r*, ZEVIANI *s*, en VOGEL *t* geleverd.

2°. De

m SUDENHAMI, *opera*, ed Genev. 4. 1769.

n FRID. HOFFMANN, *fundamenta semiologiae medicae tam generalis, quam specialis* etc., Halae 1769. 8.

FR. HOFFMANN, *medicina rationalis systematica*, vol. —, Hal. 1731. fol.

o Comment. in libros epidem. in Opp. 4. Paris 1735.

p Demonstr. med. pract. prognosticorum Hippocratis, (Dublin 173.) ed BALDINGER, Jena 1771. 8.

q Kommentar über das erste und dritte Buch der Volkskrankheiten des Hippocrates, u. s. w., aus dem Franz. Leipzig 1787. 8.

r Abhandl. von der Vorherverkund. in hitzigen krankh. a. d. Franz. Leipzig. 1787. 8.

s J. v. ZEVIANI's, neu entdeckte Quellen v. d. Prognostiken u. s. w. a. d. Italien. Leipz. 1760. 8.

t Götting praenotiones, Götting 1763—65. 2. P. 4.

2°. De voornaamste waarnemingen, welke de algemeene leer der teekenen in die eeuw verrijkten, hebben wij aan de navolgende schrijvers te danken, als aan FRANK 1, GILBERT 2, GRANT 3, HAEN 4, HOVEN 5, HUXHAM 6, JACKSON 7, KLOEKHOFF 8, LENTIN 9, LEPECQ DE LA CLOTURE 10, RICHTER 11, SAR-

1 *Epitome de cognosc et curandis hominum morbis*, lib. 1—5, Manhem 1792—94. 8.

2 Sammlung praktischer Beobacht. a. d. Lat. von HEBENSTREIT, Leipz. 1792.

3 Beobacht. über die Natur u. Heilung der Fieber, a. d. Engl. B. 1 2, Leipzig 1791, 1792 8.

4 Heilungsmethode, a. d. Lat. mit Zusätzen von PLATNER, Th. 1—9, Leipz. 1779—85 8.

5 Versuch über das Wechselfieber u. seine Heilung, Th. 1 2, Winterthur 1789—90 8.

6 *Opera physico-medica*, ed. REICHEL, tom 1—3, Lips 1733 8.

7 Ueber die krankheiten in Jamaika, a. d. Engl., Leipz. 1796 8.

8 *Opuscula*, ed. SCHLEGEL, Jen. 1772 8.

9 Beiträge zur ausubenden Arzneijwissenschaft, Th. 1 2, Leipz. 1789 1799.

10 Anleitung für Aerzte, nach hippocratischen Grundsätzen epidemische Krankheiten zu beobachten, aus dem Franz., Leipz. 1785 8.
Sammlung von Beobacht. über epidem. krankh. a. d. Fr. Altenb. 1788 8.

11 Medic. u. chir. Bemerkungen im Göttinger Hospitale, B. 1, Götting. 1793 8.

SARCONI 12, SENAC 13, STÖRK 14, STOLL 15, THOM 16, TISSOT 17, WERLHOF 18, ZIMMERMAN 19.

De navolgende handboeken tot de leer der teekenen waren de voornaamste, welke deze eeuw zag opleveren, te weten, de werken hiertoe betrekkelijk van ALBERTI *a*, BOERHAAVE *b*, BAYER *c*, BÜTTNER *d*, BROUSSONET *e*, DANZ *f*, DETHARDING *g*, EYSEL *h*,
GRU-

12 Gesch. neapolitanischer Krankheiten, a. d. Ital. Th. 1—3, Zurich 1770 8.

13 *De recondita februm intermittentium natura*, Genev. 1769 8.

14 *Annus medicus*, I en II, Vindobonn 1760 61 8.

15 Allg. Anleit. Kranken zu examiniren, Marb. 1792 8. — *Ratio medendi*, vol. 1—3. — Vindob. 1788 8.

16 Erfahr. u. Bemerk. aus der Arzneijwissenschaft, Francf. a. M. 1799 8.

17 *Oeuvres complètes*, vol. 1—9, Neufchatel 1786, f.

18 *Opera medica*, ed. WICHMANN, Hanov. 1775 4.

19 Von der Erfahrung in der Arzneijkunst, Zurich 1787 8.

a *Introd. in medicinam, qua — semiologia, hygiene, materia medica et chirurgia — sistitur*, Hal. 1719 4.

b *Primae lineae semiologiae pathologicae aucta* a DELIO Eyl. 1776 8.

c Grundriss der allgemeinen Semiotik, Prag. u. Wien 1787 8.

d *Critices semiologiae medicae rudimenta*, Rost. 1791 8.

e *Tableau élémentaire de la séméiotique* etc. Montp. an 6 in 8.

f *Semiotik u. s. w. zum Gebrauch f. augeh. Wundärzte*, Leipz. 1793 8.

g *Fundamenta semiologiae medicae*, Havn. 1740 8.

h *Compendium semiologicum, modernorum dogmatibus accommodatum*, Erford 1701 8.

GRÜNER *i*, GOTTHARD *k*, JUNCKER *l*, HAMBERGER *m*,
 METZGER *n*, PETZOLD *o*, ROUGNON *p*, SCHLEGEL *q*,
 SMITH *r*, STRUVE *s*, VATER *t*, VOGEL *u*, SCHAAR-
 SCHMIDT *v*.

Voorts

i Semiotice, physiol. et patholog. generalem complexa, in usum praelectionum, Halle 1775 8.

Physiologische und pathologische Zeichenlehre; z. Gebr. akad. Vorlesungen, 2te a. d. Lat. umgearb. u. verb. Auflage, Jena 1794. — (3te durchaus verbesserte u. verm. Auflage, Jena 1801.) 8.

k Leitfaden für angeh. Aerzte, Kranken zu prüfen, u. Krankh. zu erforschen, mit Tabelle (nach STOLL). Erlang. 1793 8.

l Instit. physiol. et pathol., quibus accedit hygieine et semiologia, ed URSINO, Hal. 1735 8.

m Semiotische Vorlesungen über Lommius Wahrnehm. — herausg. von GRAU, Lemgo. 1768—69, 4 Bänd. 8.

n Grundsätze der allgemeinen Semiotik u. Therapie, Königsb. 1785 8.

o De prognosi in febribus acutis, Lips. 1778 8.

p Pathologisch-semiotische Betrachtungen aller Verrichtungen des menschlichen Körpers, 1 Th. a. d. Lat. übersetzt u. herausg. g. von K. G. KUHN, Leipz. 1793, 2 Th. 1793 8.

q Thesaurus semiotices pathologicae, Stendal 1787—1802, 3 V 8.

r Entwurf eines methodisch-sijstematischen Krankenexamens, z. Gebr. f. angeh. Aerzte und Wundärzte, Wien 1796. 8.

s Tabellarische Uebersicht z. Behuf des Krankenexamens, z. Gebr. f. angeh. Aerzte u. Wundärzte, Hanov. 1800, fol.

t Semiotica medica succinctis aphorismis comprehensa, Vitemb. 1722 4.

u Krankenexamen u. s. w. Stendal 1796 8.

v Semiotik oder Lehre der Zeichen der innerl. u. ausserl. Zustandes d. gesunden u. kranken, menschl. Körpers; herausgegeben von NICOLAI, Berlin 1756 8.

Voorts eenige *semeiotische* woordenboeken en verzamelingen. *

34. Niet minder vruchtbaar in voortbrengfelen van dezen aard was alreede het begin der eeuw, welke wij thans beleven. Immers zagen wij de fchriften te voorschijn komen van KURT SPRENGEL 1, die ongetwijfeld de eerste plaats onder de te noemene fchrijvers fchijnt te verdienen; VOORTS van DEMERCY 2, DOUBLE 3, HECKER 4, LANDRÉ-BEAUVAIS 5, WOLEFART 6.

* *Elements de semeiotique. Dictionnaire des symptomes par M. M. D. T.*, Paris 1777.

1 Handbuch der Semiotik, Halle 1810.

2 *Prognostics et Prophetiques d'Hippocrate, traduits sur le texte grec, d'après la collection des manuscrits de la bibliothèque imperiale, avec une dissertation sur ces manuscrits et les variations*, Paris 1813, avec un recensement de ROSQUILLON.

3 *Semeiologie generale ou traité des signes et de leurs valeurs dans les maladies*, Paris 1817 8.

4 Bestimmung des Zweckes u. der Erfordernisse einer nach der grossten Vollkommenheit strebenden Semiotik.

5 *Semeiotique ou traité des signes des maladies*, Paris 1813 8.

6 Grundzuge der Semiotik, in Lehrsätzen zu Vorlesungen, Berl. 1817 8. (*)

(*) Schrijvers over de bijzondere leer der teekenen, (*diagnostica*) of eenig teeken in het bijzonder, zullen nader, ter vereischte plaats, aangevoerd worden.

EERSTE HOOFDDEEL.

L E E R

D E R

GEZONDHEIDSTEEKENEN.

(*Semiologia Physiologica.*)

EERSTE HOOFDDEEL.

LEER DER GEZONDHEIDSTEEKENEN.

(*Semiologia Physiologica.*)

35. **D**e gezondheid des ligchaams bestaat in de volledigheid en overeenstemming van alle deszelfs verrigtingen. Zoolang deze zoodanig plaats grijpen, als zij ten gevolge der bewerktuiging (*organisatie*) des ligchaams behooren te doen, dat wil zeggen: zoolang zij gemakkelijk, onbelemmerd, aangenaam en bestendig voortgaan, — zoolang kan men zeggen, dat er gezondheid bestaat.

36. De wetenschap, welke de verschijnselen, die zich in het gezonde ligchaam opdoen, als de zinnelijk waarneembare teekenen van de volledigheid aller verrigtingen en krachten leert kennen, gade slaan en bezigen, wordt de leer der gezondheidsteekenen (*semiologia physiologica*) genaamd.

37. Deze teekenen kunnen ontleend worden, of van de voorafgegane leefwijs, als wanneer zij herinnerende gezondheidsteekenen (*signa sanitatis anamnestica*) genoemd worden; — of van de veranderingen, welke werkelijk in den gezonden mensch plaats grijpen, als wanneer zij erkenningsteekenen der gezondheid (*s. sanitatis diagnostica*) heeten; of, eindelijk, kan de bepaling der toekomstige duurzaamheid
of

of bestendigheid dezer volledige gezondheid, der mogelijkheid en hoedanigheid der te vreezen ziekten, van den afloop daarvan, met betrekking tot het leven, en wat dies meer zij, uit de beoordeeling en vergelijking der tegenwoordige omstandigheden geboren worden, en de teekenen, welke tot eene dusdanige bepaling aanleiding geven, dragen den naam van voorzeggende gezondheidsteekenen, (*s. sanitatis prognostica*). Alle deze teekenen zijn van gelijke waardij en verschillen blootelijk in tijd en toepassing.

38 De leer der gezondheidsteekenen is, inderdaad, niets anders, als de toepassing der menschnatuurkundige (*physiologische*) leerstellingen, ter ontdekking en beoordeeling der aanwezige gezondheid. Deze verrigtingen worden als teekenen der volledigheid dier gezondheid beschouwd en naar de mate harer werkzaamheid beoordeeld.

39. De rangschikking derte behandelen onderwerpen is willekeurig, het overzicht gemakkelijk, de onderscheidene bepaling der gezondheid naar den verschillende ouderdom, de lichaamsverringtingen, de verschillende evenredigheid tusschen de vaste en vloeibare deelen, en de gesteldheid der afzonderlijke werktuigen (*organen*), geeft ons de voornaamste oogpunten aan de hand, waaruit wij ons onderwerp te beschouwen hebben.

40. De middentoeftand tusschen gezondheid en ziekte (*status neutralitatis*) is de onmerkbare overgang tot ziekte, somwijlen alreede merkbare ziekte zelve.

EERSTE HOOFDSTUK.

GEZONDHEIDSTEEKENEN VAN DEN LEEFTIJD ONTLEEND.

41. **N**aar de verschillende trappen, waarop zich de mensch gedurende zijnen leeftijd bevindt, moet ook, ten gevolge der aan elken trap bij uitfluiting eigene evenredigheid tusſchen vaste en vloeibare deelen, 'smenschen gezondheid verschillen; en elk dier trappen ondergaat derhalve ook zekere eigenaardige veranderingen, waaruit men den graad der gezondheid, in het algemeen en in het bijzonder, kan opmaken.

(JO. MELCH. ZENTGRAF, *Disf. de morbis ætatibus speciatim imminentibus*, Argent. 1716.

FRID. HOFFMANN R. BUDÆO, *Disf. de ætatis mutatione morborum causa et remedio*. Hal. 1728.

Vom menschlichen Alter u. den davon abhängenden Rechten, von W. G. PLOUCQUET. Tübing. 1779. 8.)

42. Bij de gezondheid van het kind heeft men op de navolgende afgelegene teekenen te letten; of hetzelve door gezonde ouders, in de kracht van hun leven, door te vroegtijdige en onmatige liefde niet verzwakt, zij geteeld en, na eenen volledigen dragt van negen maanden, uit eene gezonde moeder, met onbedorven ſappen, levendig, doch rustig van geest en werkzaam van ligchaam, goed van eetlust en ſpijsvertering, alleen geboren en door deze of eene ge-

zon-

zonde minne, zonder eenig gebrek of erfziekte, zonder maandelijksche regelen, vrij van ongeregelde geslachtsdrift, rijk aan gezonde melk, vrij van hartstochten, braaf, matig, van middelbare jaren, behoorlijke lichaamsbeweging hebbende, zij gevoed geworden. De naaste teekenen zijn in het kind zelve gelegen en bestaan in een gezond welgevoed ligchaam, matigen eetlust, gerusten en tot onderhoud der krachten toereikenden slaap, vereischten vorm van beenderen en gewrichten, vereeniging van laatstgenoemden zonder zwelling, noodige veerkracht van huid en spieren, gemakkelijke beweging der ledematen, gelatenheid en rust, zonder schreien enz. — Deze teekenen geven grond, om eene duurzame gezondheid, zoo voor het tegenwoordige als toekomstige, te mogen veronderstellen, terwijl het tegendeel daarvan den aanleg tot ziekten en te vroegtijdigen dood kennelijk maakt.

43. De gezondheid der gevorderde kindscheit, na het derde jaar, blijkt door vermeerderde stevigheid en veerkracht der vaste deelen, door hevigeren trek tot beweging, door sterken eetlust en eene daaraan geëvenredigde voeding, door wasdom des ligchaams, zonder kromming of verminktheid van eenig deel, door geregelde afscheiding en ontlasting der sappen, door vrijwillige werkzaamheid van den geest, gepaard aan afkeer van kommer, inspanning en andere hevige hartstogten, door levendigheid der verbeeldingskracht en van het geheugen, en door eene prijszenswaardige nieuwsgierigheid om alles te weten en naar alles te vragen. Eene verstandige leiding der krachten en neigingen doen eene hoe langs zoo vastere gezondheid te gemoet zien.

44. De staat der gezondheid van den jongeling, van het twaalfde tot het twintigste jaar, munt uit door bestendigheid en aanwas in de volledigheid der verrigtingen, dat is te zeggen: hij eet en verteert goed; zijn ligchaam wordt naar behooren en gelijkmatig gevoed; zijne *physische* krachten staan met de inspanning in evenredigheid en zijn noch door overdrevenen arbeid, noch door te vroegtijdig liefdegenot, nadenken of studeren verzwakt; elke ligchaamsbeweging geschiedt met gemak; gedurende eene aanhoudende, maar nogtans niet overdrevene, inspanning wordt hij matig warm; niets valt hem onaangenamer en lastiger, dan werkeloosheid, eenzaamheid en een zittend leven; de kraakbeenige uiteinden zijn met de beenderen zelve behoorlijk vereenigd; de sterkte der deelen neemt toe en rijpt meer en meer tot volkomenheid. Hoe vroeger dit een en ander plaats grijpt, des te zekerder is het oordeel over de duurzaamheid der ligchaamskracht, des te meer belooft de ontwikkeling en beschaving der zielsvermogens.

45. De staat der gezondheid van den jongman, van het twintigste tot het dertigste jaar, bestaat voornamelijk in stevigheid en volledige evenredigheid der deelen, in de van nature goede menging en hoedanigheid der sappen en der afscheidingen en ontlastingen, welke daarvan afhangen; in eenen geregelden leefregel, in den voortdurenden aanwas in kracht naar ziel en ligchaam, in het vertoon van meerdere werkzaamheid en gelijkmatige rust, in eenen gerusten en verkwikkenden slaap, en dergelijke meer. Hieruit ontspruit het denkbeeld van eene gepaste en duurzame gezondheid.

46. De mannelijke leeftijd, welke tot het vijfzigste jaar kan gerekend worden, is het tijdperk der mannelijke kracht en ligchamelijke volmaaktheid; de staat der gezondheid is nu in een zeker evenwigt in het ligchaam, zonder in het oog loopenden of schadelijken aanwas of afnemings; ten ware door uitspatting of overdrevene rust eene te sterke ophooping van vochten, of door onmatige inspanning zwakheid of vroegtijdige stijfheid der vaste deelen mogt hebben plaats gegrepen. Hiertoe behoort mede de voortdoring der vorige volledige gezondheid, werkzaamheid met kracht, gemakelijkheid in de dagelijksche bezigheden, rijpheid der zielsvermogens, met aanwending derzelve ten nutte van den Staat, vastheid in denken en handelen.

47. De rustige leeftijd, van het vijfzigste tot het zeventigste jaar, het aandeel van weinige menschen, kenmerkt zich door eene blijvende levendigheid naar ligchaam en geest, door een goed geheugen en mannelijk oordeel, door een matig afnemen der krachten, door vastheid in denken, door eene gemakkelijker beweging der ledematen zonder aanmerkelijke vermoeijng, door eenen gemakkelijker en bedaarderen omloop der geheel onbedorvene vochten, door goeden eetlust, voortreffelijke spijsverteering en voeding, door eene goede kleur des gelaats en helderheid der oogen, door vastheid der uit- en inwendige zinnen, door eene ligte ademhaling, zonder plaatselijke onaangename gewaarwordingen, door eene opene uitwasemende huid, zonder fijngevoeligheid, kortom, door betrekkelijke (*relative*) voortdoring der gezondheid, zoo als die in den mannelijken leeftijd aanwezig was.

(CHRIST.)

(CHRIST. GOTTL. LUDW. PROGR. *De Sanitate senili.* Leipz. 1759.)

48. Met het zeventigste jaar neemt de grijsheid eenen aanvang; — de hoe langs zoo drukkendere last en ziekelijkheid, kenbaar door grijs haar of kaalhoofdigheid, door magerheid, rimpeligheid, ingevallede oogen en wangen, door tandeloosheid, door het vooruitsteken der onderkaak en van het strottenhoofd, door koude, beving en zwakheid, door gebrek aan kracht in alle ondernemingen, door in- en uiterlijke stompzinnigheid, door ongeschiktheid, onbuigzaamheid en broosheid der werktuigen van beweging, door ongeregelden, verzwakten of geheel verlorenen eetlust, door vertraagden omloop en bederf der vochten en daarmede gepaard gaande verstopping der vaten en ingewanden, door knorrigheid en eigenzinnigheid, zwakheid van geheugen, gevoelloosheid, tot dat ten laatste de steeds toenemende krachteloosheid in de zachte doodsluimering overgaat.

(JOH. BERNH. VON FISCHER, Abh. von dem hohen Alter des Menschen, den Stufenkrankheiten desselben, und den Mitteln dazu zu gelangen. Leipz. 1777. 8.)

49. De aannadering en de overgang der onderscheidene levenstrappen veroorzaakt, naar gelang der omstandigheden, verslimmering of beterschap der gezondheid; de trapswijze natuurlijke ontwikkeling of vastheid der deelen neemt weg of geeft. De gevorderde kindschheid neemt vaak de ziekelijkheid der eerste kindschheid, de manbaarheid des jonges

D. I.

C

lings

lings ingewortelde en, als het ware, aangeborene kinderziekten, slechte hoedanigheid der vochten, verschillende zenuwkwalen, vallende ziekte en dergelijke meer, weg, in zoo verre niet een onregelmatig maakfel der *organen* of eenige ongeneeslijke verwonding dit beletten. De mannelijke leeftijd roeit de schadelijke indrukken der jeugd, door matigheid en goeden leefregel, uit en schenkt verlorene krachten weder: een geregelde middelbare leeftijd baant den weg tot duurzame opgeruimdheid van geest in den dag der grijsheid.

50. Uitspattingen in den eenen leeftijd strekken ten *barometer* voor de gezondheid der volgende. Al te groote en vroegtijdige inspanning vervroegt den ouderdom; onafgebrokene uitspattingen in het genot der liefde en van den drank verzwakken de krachten van ligchaam en ziel vóór den tijd en onherstelbaar en verkondigen een kort, verdrietig en ziekelijk leven; hevige en herhaalde hartstogten storen de verrigtingen van ziel en ligchaam, brengen ziekten voort en voeren menigwerf spoedig naar het graf. Veelvuldige zwangerschappen, baren en zoogen verminderen de krachten der vrouw, geven aanleiding tot zwakkeheid, langdurige matheid, slepende koortsen en te vroegen dood, of doen ten minste den ouden dag vroeger aanbreken.

51. Klimaat, opvoeding en leefwijs, openbare inrigtingen en wat dies meer zij geven vermoedelijke teekenen ter bepaling van den staat der gezondheid aan de hand. Weekelijkheid veroorzaakt zwakheid der vaste deelen, bederft de vochten, brengt

brengt aanhoudende ziekelijkheid te weeg; eene harde leefwijze en werkzaamheid geeft aan het ligchaam vastheid, inzonderheid op het land, in eene vrije en zuivere lucht, bij eenvoudigen kost; zij kan nogtans nadeelig werken, door tot stijfheid en eenen vroegtijdigen dood aanleiding te geven. Een gematigd klimaat maakt de meeste Europeanen sterk en gehard tegen vermoeijenissen; het warme den Aziaat zwakkelijk, wellustig, verwijfd en vadsig; het ruwe vóór den tijd stijf en onvermogen. De heerschende denkwijze der natien geeft den lichamen kracht of zwakheid, zoo als de geschiedenis van vroegeren en lateren tijd ons leert.

(WILH. FALCONER's Bemerkungen über den Einfluss des Himmelsstrichs u. s. w. *a. d. Engl.* Leipz. 1782. 8.

LEONH. LUDW. FINKE, Versuch einer allgemeinen medizinisch- practischen Geographie u. s. w. 1792 — 1795. 8.

Traité d'Hippocrate des airs etc. Trad. nouv. par CORAY. Tom. I. II. Paris 1800. 8.)

TWEEDE HOOFDSTUK.

GEZONDHEIDSTEEKENEN VAN DE LICHAAMS-
VERRIGTINGEN ONTLEEND.

52. **T**oteene goede gezondheid wordt eene volledige overeenstemming van alle de lichaamsverrigtingen vereischt. Al wie onderscheidene bezigheden gemakkelijk verrigten kan, zich niet spoedig vermoeid en afgemat gevoelt, en de door inspanning verloren gegane krachten weldra terug krijgt, die wordt doorgaans voor gezond gehouden; terwijl, daarentegen, hij, die bij de minste inspanning vermoeijenis en zwakheid gewaar wordt, of zwakkelijk of ziek te noemen is. De aanwezige verschijnselen maken dus tegenwoordige, voorafgegane of toekomstige veranderingen in de gezondheid, met waarschijnlijkheid kenbaar.

53. De teekenen, waaruit het bestaan der gezondheid mag worden opgemaakt, zijn de zoodanige, welke of — dadelijk onze zintuigen treffen, — of — door nadenken, gevolgtrekkingen en vermoeden worden opgespoord. Goede ademhaling, slaap, spijsvertering, regelmatige ontlastingen, afwezigheid van pijn of ongemak, zijn zinnelijke waarneembare teekenen van gezondheid en misleiden niet ligt. Uit de kunstmatige beoordeeling van de wijze, waarop iedere verrigting haren gang gaat, vloeijen de teekenen voort, welke het nadenken ons aan de hand kan geven.

54. Men pleegt de lichaamsverrigtingen in vier
foor-

foorten te verdeelen. Die der eerste foort zijn, inzonderheid, ter voortzetting van het leven bestemd en dragen daarom ook den naam van levensverrichtingen. De tweede foort bevat die verrichtingen, welke de voortdoring der ligchamelijke zelfstandigheid ten doel hebben, en worden natuurlijke verrichtingen genaamd. Die der derde foort brengen gevoel en beweging voort, en deze noemt men de dierlijke verrichtingen. De vierde behelst de zoodanigen, welke de verscheidenheid der geslachten daarstellen, en deze noemt men geslachtsverrichtingen. (*)

I. Van de levensverrichtingen.

55. De levensverrichtingen zijn, de omloop des bloeds en de ademhaling. Een gemakkelijke omloop van het bloed, vrij en ongestoord, zonder pijnlijk of benaauwend gevoel, en een natuurlijke pols die, ten gevolge van dien onbelemmerden omloop, naar evenredigheid van krachten en inspanning, de juiste regelmaat en sterkte, zonder werkelijk verschil in de snelheid der slagen of het tijdsverloop van den eenen slag tot den anderen, gevoelen laat, en, na het ophouden der indrukken van gemoedsaandoeningen of uiterlijke prikkels, aldra weder volkomen bedaart, is een der kenmerken van eene goede gezondheid.

56.

(*) Schoon ook latere *Physiologen*, onder anderen, RICHERAND, eene betere en meer wijsgeerige verdeling der ligchaamsverrichtingen voorgesteld en geleerd hebben, zoo willen wij ons nogtans, ter meer algemeene verstaanbaarheid en duidelijkheid, hier aan deze oude verdeling houden.

56. Met betrekking tot de hoeveelheid der vochten wordt vereischt, dat zij geëvenredigd zij aan de vaten, welke dezelve omvoeren. Deze evenredigheid maakt zich door vaandigheid, luchtigheid en levendigheid des ligchaams kennelijk.

56. De ademhaling bij een' gezond' mensch, die zich in rust bevindt, is goed, wanneer zij met gemak, met volledige uitzetting der borst, gelijkmatig en onafgebroken, zonder inspanning, geluid, pijn of benaauwdheid plaats grijpt.

De teekenen der gezondheid, van de ademhaling ontleend, zijn zekerder dan die, welke de pols oplevert.

II. Van de natuurlijke verrigtingen.

58. Door de natuurlijke verrigtingen worden de afgesletene stoffelijke deelen des ligchaams weder hersteld en, langs dezen weg, de voortduring der gezondheid gewaarborgd. Zij sporen aan tot het opnemen van het noodige voedsel, bearbeiten dit tot voor het ligchaam eigenaardig geschikte, voedende stof, scheiden de nuttige vochten af en bewerkstelligen de ontlasting der overtollige of schadelijke. Een matige dorst, geregelde eetlust, gelijkmatige en geëvenredigde afscheiding van vochten, zoowel, als ontlasting van het nuttelooze, zijn blijken van de veerkracht en werkzaamheid dezer verrigtingen.

59. Een zeker aangenaam gevoel na het gebruik der spijsen, eene ligte gewaarwording van verzadiging, ligte huivering en snel voorbijgaande hitte, ken-

kenschetfen de goede fpijsverteering en voeding; afwezigheid van pijnlijk gevoel of drukking, van onaangename oprispingen, de gezonde gefteeldheid van de maag; afwezigheid van opzetting of winden, of gemakkelijke afgang van laatstgenoemden, een ftevige en regelmatige ftoelgang, de werkzaamheid der darmen; de natuurlijke kleur der drekftof, de vereifchte bijmenging der gal.

(CHRIST. GOTTL. LUDW. V. RUDIGER, *Disf. an levis horror mox post pastum bonum sanitatis signum. Lips. 1743*).

60. Genoegzame en niet overtollige toevloed van fpeekfel, matige en geregelde uitwafeming der huid, citroenkleurige, zonder hinder en willekeurig afgaande pis, aan de hoeveelheid van het gedronkene geëevenredigd, ter geregelde tijd en in de natuurlijke hoeveelheid en vorm voorkomende ftoelgang bewijzen, dat de natuurlijke affcheidingen en ontlastingen in behoorlijke orde zijn.

III. Van de dierlijke verrigtingen.

61. Zijn de *organen*, welke de beweging en het gevoel te weeg brengen, naar eisch gevormd; is het hoofd wélgebouwd, het achterhoofd behoorlijk uitgezet, hebben de fpieren hare natuurlijke gefteeldheid, ligging en rigting, is het gezigt fcherp en duidelijk, het gehoor fijn, de fmaak fijn en ligt onderscheidende, zonder pijnlijk of onaangenaam gevoel, het geheugen getrouw, de verbeeldingskracht levendig, het oordeel juist, de flaap matig

en gerust, het waken zonder traagheid, gevoelloosheid of vadfigheid, de geest opgeruimd, gelaten en vrij van hevige hartstogten, — dan mag men, te regt, tot een welgesteld brein en de regelmatigheid der daarvan afhangende verrigtingen, tot vaardigheid in de beweging, tot duurzaamheid in werkzaamheid en kracht, tot gezonde uitwendige en inwendige zintuigen besluiten.

62. Uit dien hoofde is de te zeer onderdrukte zoomin, als de te zeer verhoogde levenskracht, het eigendom der gezonden. De eerstgenoemde doet zich kennen door schijnbaar gevoel van zwakheid, langzamen omloop der vochten, werkeloosheid der spierkracht, verminderde beweging en stomphheid van het gevoel: de andere, daarentegen, door meer of minder sterke prikkeling en inspanning met krachtverlies; zij verdient als ziekelijk beschouwd te worden, en is de bron van zeer vele ligchaamskwalen.

IV. Van de geflachtsverrigtingen.

63. Behoorlijk ontwikkelde teeldeelen bij beide sekfen, en eene geregelde vloeijing der maandftonden bij de niet zwangere vrouw, bij man en vrouwbeiden vergezeld van eene matige, doch levendige neiging tot het genot der liefde, zijn, hoewel min belangrijke, nogtans bijkomende teekenen eener goede gezondheid, en doen tevens eene natuurlijke en gezonde bevruchting veronderstellen.

DERDE HOOFDSTUK.

GEZONDHEIDSTEKENEN VAN HET TEMPERAMENT ONTLEEND.

64. **D**e leer der temperamenten heeft mede in de leer der teekenen eene zekere betrekkelijke waarde en nuttigheid, daar zij bijdragen kan tot de voorloopige bepaling van den aanleg naar ziel en ligchaam, tot de beoordeeling der natuurlijke neigingen, van het gedrag en de denkwijze, en tot de keus der doelmatige middelen in geval van ziekte.

(ANDR. EL. BÜCHNER I. GAEBEL *Disf. de temperamentorum ratione in semiologicis habenda*, Hal. 1752.

(KÄMPF) *Kurze Abhandl. v. d. Temperamenten*, Schafh. 1760. 8.

ADOLPH KETZ, *Disf. de temperamentis Corp. hum. in statu hominis sani*, Giesfen. 1767.

RICHERAND, *Elem. de Physiologie*, Paris.)

65. Temperament noemt men een zeker natuurlijk en zedelijk (*physisch* en *moreel*) onderscheid, hetwelk men onder de menschen aantreft, en hetgeen het gevolg is van de verschillende evenredigheid en wederkerige betrekking der onderscheidene deelen van hun ligchaam, alsmede van de meerdere veerkracht, aan het eene of andere *orgaan* of stelsel, bij voorkeur, eigen. De verschillende evenredigheid der vaste en vloeibare deelen speelt daarin eene hoofdrol.

66. Maar nog buiten en behalve het bijzondere temperament bezit ieder mensch iets eigendommelijks, waardoor hij zich van alle andere menschen, zelfs van hetzelfde temperament, onderscheidt, en dit aan elken mensch eigendommelijke, hetwelk ook in de leer der teekenen alle aandacht verdient, wordt *idiosyncrasie* genaamd. (*)

67. Men verdeelt nog gemeenlijk de temperamenten, als van ouds, in de volgende vier hoofdtemperamenten, te weten: het bloedrijke of *sanguinische*, het slijmerige of *phlegmatische*, het galachtige of *choleriche* en het zwartgallige of *melancholische*. Van het *physische* temperament hangt het verschillende zoogenaamde *moreele* temperament, d. i., de bijzondere uitdrukking der zielsvermogens, neigingen en hartstogten af. (**)

68. Het *sanguinische* (levendige) temperament bestaat in een overwigt en grootere beweegbaarheid der vochten, in minderen zamenhang en daaruit voortvloeiende meerdere buigzaamheid of beweegelijkheid der vaste deelen. Het levert, uit dien hoofde, gevoeligheid op zonder kracht, en is kinderen, jongelingen en jonge meis-

(*) Dit woord is uit het Grieksch ontleend en beteekent zoo veel, als: gesteldheid, welke uit het verschillende mengsel van onderscheidene dingen voortspuit.

(**) Het zenuwachtige (*nerveuse*) temperament, door RICHERAND aangenomen, komt ons voor, meer eene ziekelijke wijziging, dan een afzonderlijk temperament daar te stellen; desgelijks schijnt deszelfs spierkrachtig (*musculais* of *athletiek*) temperament mede slechts eene wijziging van het *sanguinische* te zijn.

meisjes en allen perfoonen van mindere veerkracht, doch vrij groote prikkelbaarheid, eigen.

69. Bij dit temperament is de pols levendig, menigvuldig, geregeld; de oogen levendig; het gelaat blozend; de houding des ligchaams voordeelig; de vormen zacht en gerond; het vleesch tamelijk vast; de omvang middenmatig; de haren fijn, van het blonde in het kastanjebruin spelende; de beweging der ledematen luchtig en vaardig; de vermoedheid spoedig volgende; de neiging tot slaap, die verkwikt, groot; de gevoeligheid der zenuwen levendig en de overgang van het eene voor- of onderwerp tot het andere bij uitstek snel; de zielsvermogens voortreffelijk; de vatbaarheid snel; het geheugen gelukkig; de verbeeldingskracht levendig. Vandaar opvliegendheid, welke nogtans spoedig weder voorbij gaat; vatbaarheid voor alles, zonder duurzaamheid; vlugtigheid, onbestendigheid en losheid van karakter, en, ten gevolge van dit alles, neiging tot weekelijkheid en uitspattingen, een mengfel van goede en slechte hoedanigheden der ziel, lichamelijk ongeduld en kleinzeerigheid bij het lijden van smarten, aanleg tot heete koortsen, ontstekingen, flauwten, bloedstortingen en wat dies meer zij.

70. Het *phlegmatifche* (trage) temperament wordt gekenmerkt door een belangrijk overwigt der vloeibare op de vaste deelen, door flapheid en gevoelloosheid van laatstgenoemden; bij gevolg mede door traagheid in alle verrigtingen, door dikke, taaije en moeilijk bewogene vochten; hetzelfde is gemeenlijk de eigendom van kinderen, vette perfoonen en lediggangers, die door
een

een schier volledig gemis van alle hartstogt in het oog loopen.

71. Hetzelfde wordt kenbaar door week en flets vleesch, een bleek opgezet gelaat, eene blanke huid, blonde of rosachtige, dunne haren, een' zwakken, tragen en weeken pols, geronde vormen zonder eenige uitdrukking; door min of meer kwijnende levensverrigtingen, door vadfigheid, flaperigheid en ongechiktheid tot denken, door een ontrouw geheugen en eene moeilijk te bepalene aandacht, kortom, door domheid, vreesachtigheid, bloohartigheid, zwakheid van geest en onverschilligheid omtrent alles. Vandaar dan ook de aanleg tot verstoppingen, tot slijm- en andere slepende ziekten, tot alle kwalen van verminderde levenswerkzaamheid en tot hoogstzeldzame geregelde *crisis* in heete koortsen.

72. Het *cholerische* (vurige) temperament bestaat in groote prikkelbaarheid der vaste deelen, gepaard aan het vermogen, om zich langen tijd met één en hetzelfde voor- of onderwerp bezig te houden. Hetzelfde is meestentijd het deel van personen in den middelbaren leeftijd.

Het *Cholerische* temperament munt uit door straffe, vaste vezelen en eenen sterken lichaamsbouw. De pols is sterk, hard en menigvuldig; de onder de huid gelegene aderen opgezet; de huid geelachtig-bruin; de haren dik en zwart; het ligchaam zwaar met haar begroeid; de oogen vurig en glinsterend; de gelaatskleur geelachtig-rood; de eetlust sterk, inzonderheid naar vleesch, de spijsverteering goed; de afscheiding van gal

gal buitengemeen; de stoelgang regelmatig, spaarzaam, hard en stinkend; de pis donker van kleur; de overige afzonderingen geregeld; de lichaamsverrigtingen snel; gemakkelijk, onvermoeid; de slaap matig, doch vast; het oordeel scherp; de vatbaarheid van den geest groot en diep doordringende; de hartstogten hevig; de zielsaandoeningen onstuimig; het karakter vast en onbuigzaam. Vandaar de aanleg tot vreesfelijken toorn, wraakgierigheid, onverzadelijke eerezucht; vandaar eene onbeschrijfelijke volharding in arbeid, moeilijkheden en gevaren; vandaar, eindelijk, bij eene geregelde leefwijs, de aanleg tot eene duurzame gezondheid, bij onmatigheid, daarentegen, of overdrevene hartstogten, tot ziekten van verhoogde levenswerkzaamheid en gevoeligheid, tot krampen, ontlastingen van bloed en gal, beroerten, hevige ontstekingen en galziekten, tot zwartgalligheid, tot krankzinnigheid en dergelijke meer.

74. Het *melancholische* (gevoellooze) temperament is kenbaar door bovenmatige stroefheid der vaste deelen en eene pekaardige verdikking der vochten. Hetzelve is aan bejaarde, arbeidzame personen eigen, voornamelijk aan dezulken, die hunnen vroegeren leeftijd aan een zittend leven en bestendigen letterarbeid hebben toegewijd.

75. De gewone teekenen dezes temperaments zijn: een mager, dor en droog lichaamsgestel; harde en stevige spieren; straffe vaten; dik, taai en pekachtig, langzaam vlietend bloed; een trage, harde en als ingetrokken pols, spaarzame afzonderingen en ontlastingen in het algemeen; overvloed nogtans van gal in het bij-

zonder, gebrek aan uitwaseming, of een koud kleverig zweet; trage, harde en drooge stoelgang; spanning in den omtrek der maag; een geelachtigdonker, bleek en ingevallen gelaat; kleine holle en matte oogen; een stroeve, sombere blik en een verdrietig uitzigt; een donker, gerimpeld voorhoofd; donkere kleur der huid; weinig of schier geen slaap; volharding met gemak in arbeid van ligchaam of geest; groote oplettendheid; goed oordeel; geringe vlugheid; argwaan; neerslagtigheid en vrees wegens ware of ingebeelde wederwaardigheden; eené niet ligt vergetende en gevaarlijke gramschap; onverschilligheid omtrent vermaken; geduld in lijden; onophoudelijk mistrouwen op eigene krachten. Vandaar de aanleg tot ziekten uit verstoppingen, inzonderheid van den onderbuik, tot *hypochondrie* en *hysterie*, tot stijfheid van de werktuigen der beweging; voorts tot hevige en geweldige uitpattingen en de afgrijselijkste wreedheid.

76. Deze hoofdtemperamenten vindt men zelden zuiver en onvermengd, het allermint in gevorderden leeftijd, meestal door bijkomende omstandigheden, leefregel, luchtstreek, opvoeding enz. als het ware uitgewischt, en uit dien hoofde vatbaar voor ontelbare wijzigingen, zonder daarom de hoofdtrekken van een of ander geheel en al te verliezen.

77. Over het algemeen vindt men het *phlegmatische* temperament meest in vochtige, nevelachtige, het *sanguinische* in warmere, het *melancholische* in zeer heete, het *sanguinisch-cholerische* in gematigde luchtstreken. Het *sanguinische* temperament is daarenboven
bij

bij voorkeur eigen aan lediggangers en beminnaars van goeden cïer; het *eholerische* aan vleescheeters en wijnzuipers; het *phlegmatische* aan lieden, die bij plantenkost en water leven; het *melancholische* aan hun, die aan grove en harde kost gewoon zijn en hun leven meereendeels binnen 's huis doorbrengen.

78. Uit dit alles blijkt genoegzaam, dat het temperament, uit hoofde van den bijzonderen aanleg tot deze of gene foort van ziekten, dien hetzelfde met zich voert, de meest mogelijke aandacht verdient.

VIERDE HOOFDSTUK.

GEZONDHEIDSTEEKENEN VAN DE GESTELD-
HEID VAN ENKELE DEELEN DES
MENSCHELIJKEN LIGCHAAMS ONT-

LEEND.

79. **D**e betrekkelijke evenredige gesteldheid van de enkele deelen onder elkander en tot het geheel stelt de regelmatige gezondheid van den mensch daar; bij gevolg maakt de kennis daarvan den geneeskundigen maatstaf uit, ter beoordeeling, of eenig ingewand of ander *orgaan* zoodanig geformeerd zij, dat hetzelfde geschikt is ter bereiking van deszelfs *physiek* doel, en of het dit vermogen bestendig zal blijven behouden.

(R. L. WIJCHEL, *Consider. medic. de physiognomia hominis*. Duisb. 1779.)

80. Het hoofd wordt gezond genaamd, wanneer het ruim en goed geformeerd is, naar voren enger, naar achteren breeder uitloopt, zoodanig, dat het van voren gezien, niet zoo groot schijnt, als het inderdaad is wanneer het achterhoofd verheven is en de slaapbeenderen aan de overige beenderen juist geëvenredigd zijn. Alsdan zijn de hersenen wel gelegen en derzelver verrigtingen in de vereischte orde. Trapswijze wasdom en uitzetting der beenderen, behoudens dezelfde figuur, doen uitbreiding der zielsvermogens te gemoet zien, en de werkelijke verschijn-

schijnselen hiervan strekken ten bewijze van volledigheid en goede gesteldheid, terwijl afwezigheid van onaangename gewaarwordingen, pijn, duizeligheid en wat dies meer zij eene goede toekomst schijnt te waarborgen.

81. Het gezonde oog moet naar eisch gevormd, gerond en verheven, tamelijk vochtig en glad, noch rood, noch pijnlijk, het bovenste ooglid genoegzaam beweegbaar en de blik open zijn; de vliezen van het oog moeten helder en zuiver, de vochten van het oog klaar en rein, tamelijk verdund en vrij van alle scherpte wezen: de vereischte bewegingen moeten met gemak en aanhoudendheid kunnen plaats grijpen en zonder eenige lastige gevoeligheid geschieden; sterke en zwakke lichtstralen moet hetzelfde zonder hinder kunnen opvangen, de nabij- en verafgelegene voorwerpen, naar gelang van derzelver afstand, even goed en duidelijk onderscheiden, en dezelve niet, als met vlekken, streepen of nevel bedekt, waarnemen.

82. Een gezond gehoor is te verwachten, wanneer de deelen van het uitwendige oor naar behooren uitgehold en ter opvang der lucht ingerigt zijn; wanneer de uitwendige gehoorgang noch te naauw, noch te wijd, matig met oorsmeer bevochtigd en overtoegen, het trommelvlies naar eisch gespannen is; wanneer de klank ligtelijk en zonder tegenstand tot de inwendige holigheden doordringt, de kleine gehoortbeentjes zich op hunne regte plaats bevinden, de *Eustachiaansche* trompet genoegzaam open, door vreemdeardige stof noch slijm verstopt, veelmin toegegroeid is;

D. I.

D

wan-

wanneer het flakkenhuis den vereischten omvang en het doelmatige maakfel bezit, het steenachtig gedeelte van het slaapbeen, inzonderheid de tepelvormige uitslek, genoegzaam vooruitsteekt en de vereischte grootte heeft; wanneer, naar gelang van den afstand, een sterker of zwakker geluid even duidelijk wordt onderscheiden en er geen aanhoudend suizen of andere hinderlijke gewaarwording om en bij de ooren plaats heeft.

83. Het hart is naar eisch bewerktuigd en gezond, wanneer het zich gemakkelijk, sterk en regelmatig beweegt, zonder eenig onaangenaam gevoel, zonder pijn of ongeregelde hinderlijken slag, onder den naam van hartklopping bekend. De sterke, matige, niet te snelle, noch te trage, en regelmatige pols geeft kracht en eenen onbelemmerden omloop van het bloed te kennen; de na voorafgegane inspanning versnelde, doch aldra weder bedaarde pols duidt evenredigheid tusschen kracht en werkzaamheid, de ook bij het klimmen der jaren bestendig blijvende of althans weinig veranderde pols eene vaste gezondheid en een lang leven aan.

(J. G. MAURER, *Disf. de pulsu cordis*. Alcorf. 1738.)

84. Van eene behoorlijk ruime, breede, gewelfde borst, vrije ademhaling, zonder inspanning of pijnlijk gevoel, van aaneengeschalkeld en aanhoudend spreken, zingen, blazen, dansen enz. zonder spoedige vermoeienis, benaauwdheid en beklemdeheid, van eene even gemakkelijke inademing van vochtige en drooge lucht, van een spoedig herstel der door beweging als anderzins versnelde ademhaling door

daar-

daaropvolgende rust, besluit men tot goede longen; van eenen welgemaakten neus, hals en luchtpijp tot vrijen en onbelemmerden in- en uitgang der lucht; van afwezigheid van hoest, roghelen, uitwerpen tot afwezigheid van vreemdfoortige prikkels, slijm en dergelijke meer.

85. Gezondheid van maag en darmen blijkt uit goeden eetlust en een behagelijk gevoel na het gebruik van het voedsel, uit eene goede en snelle spijsverteering, uit afwezigheid van pijn, drukking, spanning in den omtrek van de maag, van oprispingen en winden, of den gemakkelijken aftogt der laatstgenoemden, uit eenen tamelijk gebondenen stoelgang zonder hardlijvigheid, uit eene levendige gelaatskleur en eene tamelijke gezetheid des ligchaams.

86. Eene gezonde lever erkent men, ten deele uit het vroeger (85.) aangevoerde, ten deele en wel voornamelijk uit afwezigheid van zwaarte of drukking onder de korte ribben der regterzijde, uit eene goede gelaatskleur, zonder gelen of geelachtigen weerschijn, uit een' matig gekleurden en gemakkelijken stoelgang, uit citroengele pis, zonder bijmengsel van gal.

87. De nieren en verdere afscheidende *organen* zijn vermoedelijk goed en naar eisch gesteld, wanneer men in de heupbeen- en schaambeenstreek geene pijn of drukking gewaar wordt; wanneer de pis hare natuurlijke kleur heeft en behoudt, zonder inspanning, ongemak of brandend gevoel onafgebroken wegloopt en in hoeveelheid geëvenredigd is aan den genotenen drank.

88. Gezonde handen en voeten moeten noch te warm, noch te koud zijn, de doelmatige bewegingen en kracht met vaardigheid en gemak voortbrengen, de inspanning volhouden, zonder aanmerkelijke vermoeijenis, welke, wanneer zij plaats grijpt, spoedig weder moet verdwijnen. Een blozend gelaat, noch al te vuurrood, noch buitengemeen bleek, een ligchaam, noch te vet, noch te mager, eene aangename warmte, zuivere en ongeschondene tanden zonder kwalijkriekenden adem, eene effene, gladde en onmerkbaar uitwasemende huid geven grond, om tot een gezond ligchaamsgeftel te besluiten.

89. Duurzame gezondheid en een lang leven mag men uit de tot hiertoe bestaande ongeschondenheid der gezamenlijke verrigtingen zoowel, als uit eenen zamenloop van gunstige omftandigheden opmaken. Hooge ouderdom, aan de familie eigen, geboorte uit jeugdige, gezonde, sterke, onverzwakte, aan geene erf- of fleepende ziekten lijdende of daardoor uitgemergelde ouders, het zuigen eener gezonde moeder of min, vereischte wasdom, zonder te vroegtijdig krachtverlies door inspanning, zelfbevelekking of andere uitfpattingen, eene regelmatige gefalte met ftevige fpiervezelen en genoegzaam ruime vaten, gepaard aan eene mannelijke ftem en eene tamelijk blanke, gladde huid, goede fpijsverteering met verkwikkenden flaap, eenvoudige kost en een werkzaam leven in de opene lucht, gemakkelijke en ligt vol te houdene beweging der ledematen zonder aanmerkelijke afmatting, bij vroegtijdige gehardheid zonder ziekelijkheid, een gelaten temperament

ment zonder hevige hartstogten, tevredenheid met zijn staat, opgeruimdheid van geest, — zijn voortteekenen van eenen gelukkigen en hoogen ouderdom, door iedereen verlangd, in de jeugd door ligginnigheid ondermijnd, in rijperen leeftijd door voorbarig genot van rust, zucht tot gemak en werkeloosheid, bij eenen voedzamen en geestrijken leefregel, door overmaat van slaap en onthouding van voormalige gewoonten en leefwijs, vervroegd.

VIJFDE HOOFDSTUK.

OVER DE TEEKENEN VAN DEN MIDDENTOE-
STAND TUSSCHEN GEZONDHEID EN ZIEKTE.

90. **N**immer is en blijft het ligchaamsgestel in volkomen evenwigt, in volmaakt gelijke kracht en werkzaamheid. In deze wisselvalligheid is de kiem gelegen van halve gezondheid, van ziekelijkheid en werkelijke ziekte, en een middentoeftand is derhalve niet alleen denkbaar en mogelijk, maar bestaat zelfs somwijlen in der daad. Deze middentoeftand is het, welke den overgang van de leer der gezondheids- tot die der ziekteteekenen daarstelt.

(FIENI *Semiotices* P. I. Sect. III. p. 45 seq.)

91. Deze onzijdige teekenen (*signa neutra s. neutralitatis*) doen blijken, dat het ligchaam niet volkomen gezond, schoon ook niet, in den strengsten zin, ziek is, maar dat hetzelfde, bij de op dien oogenblik plaats hebbende gesteldheid des ligchaams en den voortdurenden invloed der op dien oogenblik op hetzelfde werkende schadelijke prikkels in en buiten hetzelfde, niet lang in dien toestand kan blijven volharden; zij zijn derhalve voortteekenen eener afnemende gezondheid en mogelijke of nabijzijnde ziekte.

92. Meerder of minder onvermogen in de spierkracht, aanhoudende matheid, gapen en rekken, zwakheid der in- en uitwendige zintuigen, moeilijkheid in de ver-
rigtingen der *organen*, veranderlijkheid in de afschei-
din-

dingen en ontlastingen, zonder aanleidende oorzaak, vliegende of bepaalde pijnen in een of ander deel, merkelijke aanwas of afneming van het ligchaam, veranderde of ligt veranderlijke kleur des gelaats zonder aanleidende oorzaak, afwisseling van hitte en koude, gevoeligheid voor de afwisseling des weders, traagheid, dofheid, slaperigheid, schrikachtig ontwaken, buitengewoon droomen, afwijking in honger en dorst, stinkende adem, buitengemeene neiging tot zweeten en wat dies meer vreëmds en ongewoons zij, levert grond op, om tot eene wankelende gezondheid, vermeerdering dier ongemakken, en tot aanstaande of alreede aanwezige ziekte te besluiten.

93. Uit gedurige overlading maakt men zwakheid der spijsverteerings-werktuigen, gebrekkige spijsverteering en ziekten van den onderbuik op; uit misbruik van warme dranken, — slapheid van de maag en van het gansche ligchaam; uit misbruik van geestrijke dranken, — botheid, beroerte, verlamming, zenuwkwalen, kramptrekkingen en waterzucht; uit flecht voedsel, — flechte spijsverteering en vochten; uit bovenmatige en aanhoudende beweging, — vroegtijdige verzwakking en stijfheid van ledematen; uit te veelvuldige rust, — verslapping en zwakheid der vaste deelen, traagheid en verzameling van slijmachtig-waterachtig vocht; uit uitzetting der vaten, — plaatselijke ophooping (*congestie*) en pijn, ten gevolge die uitzetting, voorts bloedstortingen, ten gevolge van verwijding of scheuring; uit veelvuldigen flaap, — ophooping van bloed naar het hoofd, hoofdpijn, duizeligheid, verkoudheden en beroerten; uit

aanhoudend waken en denken, — verzwakking der
 zielsvermogens, diepzinnigheid en krankzinnigheid;
 uit ontijdige blootstelling aan koude, — neus-
 hals- en borstverkoudheden; uit herhaalde verhit-
 ting en verkouding, bij volbloedigen — mogelijke
 beroerte, bij zwakkelijken — teering; uit plotselijk
 veranderde gewoonten, — gevaarlijke ziekten; uit
 uitspattingen in het genot der liefde, — krachte-
 loosheid, zenuwteering en vroegtijdigen dood; uit veel-
 vuldige zwangerfchap, baren en zoogen, —
 zwakheid, zenuwkwalen, kwalen der baarmoeder,
 borstkwalen; uit ongeregeldheid der maandston-
 den, — volbloedigheid, onvruchtbaarheid en ve-
 lerhanden zenuwtoevallen; uit onvruchtbaar-
 heid, — lijdende of gebrekkige bewerktuiging der baar-
 moeder, ongeregeldheid der maandstonden of witten
 vloed, verharding of kanker der baarmoeder; uit klim-
 menden ouderdom, bij kwaadsappigen, — langdu-
 rige kwalen met zwakheid, bij krampachtigen, — *hy-*
stérie; uit de soort van handwerk of ambacht en
 de plaatfing des ligchaams, welke dit het meest
 vereischt, uit de lichtsgesteldheid en wat dies
 meer zij, — bepalen aanleg tot zekere bepaalde ziek-
 ten; uit het plaatsgrijpende of alreede aanwezige jaar-
 faizoen, alsmede uit het persoonlijke ligchaams-
 gestel, uit de *idiosyncrasie*, — eigendommelijke kwa-
 len; uit den digten en straffen bouw van het
 ligchaam, — stremming, uit flappen bouw, —
 overmaat — van ontlasting; uit bovenmatige vetheid,
 — plaatselijke zwakheid, traagheid en ophooping van
 vochten, velerleie kwalen van buik, borst en hoofd,

be-

beroerten en plotselijken dood, of waterzucht, bij slijmachtigen slijm-, bij galachtigen gal-, bij volbloedigen bloedtoevallen; uit onderdrukking van natuurlijke of gewone ontlastingen, — lastige of gevaarlijke verzamelingen van vochten, en krampen; uit veranderden ligchamelijken aanleg, — ongewone kwalen. Deze teekenen geven ons derhalve den sleutel tot de waarschijnlijke voorzegging van mogelijke en met eenig der gezegde teekenen in verband staande ziekten.

94. Bleekheid, met slapheid gepaard, geeft voorraad van slijm en water, roodheid bloed, geelheid gal te kennen, en elke gewone kleur van het gelaat teekent derhalve den aanleg tot de daaraan vermaagschapte ziekten.

95. De eerste kindsche leeftijd doet groote vatbaarheid voor allen prikkel, met de daaruit ontspruitende pijnen, krampen en stuiptrekkingen, voorts zwakheid en de daaraan verknochte plaatselijke ophooping veronderstellen; de meer gevorderde kindsche leeftijd, ongeregelde spijsverteering, slijm en wormen; de jongelingsjaren, ziekten van verhoogde of ontfemde prikkelbaarheid, bloedstortingen en koortsen, en, bij een' teederen lichaamsbouw, zwakheid en teeringziekten; de rijpere leeftijd, zwartgallige ophooping en verstopping, inzonderheid in den onderbuik, toevallen van aanbeijen en daarvan afhankelijke beroerte, *hypochondrie*, *hysterie*, jicht en *podagra*; de grijsheid, eindelijk, algemeene zwakheid naar ligchaam en ziel.

96. Men heeft wel eens geloofd, dat de overgang

uit een zeker getal jaren tot hetzelfde volgende getal in den leeftijd, als het ware, eenen trap daarstelde, de overgang waartoe met bijzonder gevaar verzeld ging. Men stelde elk zevende jaar, inzonderheid nogtans het drieën zestigste, als zoodanig eenen gevaarvollen trap, en noemde dezelve moordjaren. De ervaring heeft deze dwaze denkbeelden gelogenstraft. Des te grootere oplettendheid, daarentegen, verdient de overgang van het eene levenstijdperk tot het andere: voornamelijk is dit het geval bij de intrede van het tijdvak der manbaarheid bij beide sekfen en bij den overgang uit den middelbaren leeftijd in den ouderdom bij het vrouwelijke geslacht, dat is, bij het ophouden der maandsonden.

97. De manbaarheid bij den jongeling doet zich kennen door verandering in de stem, welke veel voller, zwaarder en helderder wordt; door het uitbotten van den baard; door de bedekking der teeldeelen met haar, en door eene snelle ontwikkeling derzelve tot hunne bepaalde volledige grootte; voorts door den groei van het ligchaam en het duidelijke te voorschijn treden van alle die teekenen, welke vroeger nog te duister waren, om grond op te leveren ter bepaling van de sekse bij het eerste aanzien; eindelijk, door het ontlasten van vruchtbaar zaadvocht. De bepaalde tijd der manbaarheid hangt grootendeels af van klimaat, leefwijs en bijkomende omstandigheden. De warmte begunstigt, de koude belemmert dezelve.

98. Ten tijde der manbaarheid bij het jonge meisje zetten de teeldeelen zich op, verheffen en
ron-

ronden zich de borsten, vertoonen zich gemeenlijk teekenen van volbloedigheid, als onverwacht gevoel van matheid, vliegende hitte in het aangezicht, hoogroode kleur, pijnen in de lendenen, jeukte aan de teeldeelcn, tot dat zich eindelijk daarnit een zuiver bloed ontlast, welke ontlasting gemeenlijk allengskens met iedere maand geregeld wederkeert, van twee tot acht dagen aanhoudt en tusfchen de drie en twaalf oncen belooft. Omtrent den tijd van derzelver intrede geldt hetzelfde, als bij het mannelijke geflacht, hoewel deze bij het vrouwelijke gemeenlijk één tot twee jaren vroeger plaats grijpt, dan bij het eerstgenoemde.

99. Gemeenlijk, in onze gewesten althans, tusfchen het veertigfte en vijftigfte jaar, fomtijds vroeger, zelden later, houden de maandftonden op te vloeijen. Deze omftandigheid kenmerkt zich door verflapping der borsten, vermindering van derzelver omvang, rimpeling der huid, verlies van derzelver gladheid, kleur en buigzaamheid. Dit tijdvak geeft aanleiding tot velerhande ziekten en kwalen, doch doet, eenmaal gelukkig voorbijgegaan zijnde, eenen gezonden ouderdom en een langer leven, dan de man gewoonlijk bereikt, te gemoet zien.

100. Het eigendommelijk ligchaamsgeftel (*idiosyncrasie*) geeft aanleg tot zekere bepaalde en befchut tegen tegenovergeftelde ziekten; de heerfchende ziekte bevordert de vatbaarheid; klimaat en jaargetij maken vatbaar voor zekere bepaalde ziekten; de eenmaal doorgeftane ziekte laat de hervatting in hetzelfde deel, onder gelijkelyk fchadelij-

lijke invloeden, vooruitzien; verwantschappe ziekten gaan ligtelijk de eene in de andere over, enz. — Langs dezen weg wordt de tegenwoordige toestand der gezondheid de maatstaf voor den toekomstigen, de plaatselijke ligging, luchtstreek, leefwijs het voorteeken van bijzondere tusfschenpoozende (*periodieke*), lands- (*endemische*), en heerschende (*epidemische*), ziekten; zoo doende leveren overftroomingen en heerschende winden grond op tot regelmatig wederkeerende en bepaalde heerschende ziekten, en mag men, bij gevolg hiervan de voorafgegane en aanwezige gezondheid tot derzelve mogelijken staat in vervolg van tijd zoowel, als tot de vermoedelijke ziekten, met de meeste waarschijnlijkheid besluiten.

TWEEDĒ HOOFDDEEL.

L E E R

D E R

ZIEKTETEEKENEN.

(*Semiologia Pathologica.*)

LETTERS TO

THE

REVEREND FATHERS OF THE
CONGREGATION OF THE HOLY SACRAMENT

TWEEDE HOOFDDEEL.

LEER DER ZIEKTETEEKENEN.

(*Semiologia Pathologica.*)

101. **D**e wetenschap, welke de kennis, rangschikking, opheldering en beoordeeling bevat der veelvuldige verschijnselen, die zich, als het gevolg der innerlijke en uiterlijke veranderingen in het ligchaam in den toestand van ziekte, opdoen, en in de boven opgegevene beteekenis door den arts als teekenen kunnen beschouwd worden, maakt de leer der ziekte teekenen uit.

102. Het aantal dezer teekenen is zeer groot, derzelver beteekenis, naar gelang der onderscheidene deelen en verrigtingen des ligchaams, verbazend verschillende, en er wordt derhalve eene wetenschappelijke bepaling en stelselmatige rangschikking vereischt, om van ieder derzelve de juiste plaats en wezenlijke waardij te bepalen.

103. Uit dien hoofde moeten de ziekte teekenen in de eerste plaats in het algemeen behandeld worden, met bepaling der, uit het verband tusschen oorzaak en uitwerksel, afgeleide beteekenis, gevaarlijkheid, heilzaamheid, schadelijkheid, doodelijkheid en wat dies meer zij, in het algemeen of onder zekere bepaal-

paalde omftandigheden, zonder dat daarbij bepaaldelijk acht worde geflagen op bijzondere ziekten, ten einde in de tweede plaats tot het juiste verband, waarin zij in bijzondere gevallen voorkomen en daarop toegepast moeten worden, over te gaan.

104. De bepaalde toepafing van de leer der ziek-teteeken en doet haar dien ten gevolge in eene al-gemeene en bijzondere leer der ziek-teteeken en vervallen. Eerstgenoemde maakt den grondslag der laatstgenoemde uit; zij geeft de ziek-teteeken en, in derzelve ware, vermoedelijke of wifelvallige waardij op. Laatstgenoemde, daarentegen, ontleent uit haar zooveel, als bij elke afzonderlijke ziekte bruikbaar en daarop toepasfelijk is.

EERSTE AFDEELING.

ALGEMEENE LEER DER ZIEKTETEEKENEN.
(*Semiologia pathologica generalis.*)

EERSTE HOOFDSTUK.

ZIEKTETEEKENEN VAN DE LIGCHAAMS-
VERRIGTINGEN ONTLEEND.

1. Ziekteteekenen uit de levensverrigtingen.

105. **D**e mate van kracht, welke het leven bezit, staat in een naauw verband met de werkzaamheid van het hart en de slagaderen, met den onafgebrokenen omloop des bloeds en der overige vochten, en pols en ademhaling zijn uit dien hoofde ook van oudsher als de voornaamste teekenen van de hoedanigheid en hoeveelheid der levenskracht beschouwd en aangenomen geworden, niettegenstaande ook zij in sommige gevallen kunnen misleiden.

106. Deze levensverrigtingen verdienen dan ook de eerste plaats in de *semitische* bepaling der ziekte teekenen. De velerhande wijzigingen van pols en a-

D. I.

E

dem.

de m haling, de beoordeeling van de beteekenis van elke bijzondere verandering daarin, de onderscheiding, wat goed en wat, daarentegen, kwaad voorspelle en onder welke voorwaarden men meer of minder te hopen of te duchten hebbe, — dit alles maakt het onderwerp, hiertoe betrekkelijk en nader te behandelen, uit.

A. Van den *pols*, als teeken:

107. *Pols* (*pulsus*) noemt men dien slag of die klopping der slagaderen, welke het gevolg is van de beurtelingsche en wederkeerige zamentrekking (*systole*) en uitzetting (*diastole*) van het hart en de slagaderen.

108. De aandrift, waarmede het hart het bloed voortstuwt, de levenskracht der slagaderen zelve, en de gesteldheid en samenhang van het bloed, als onophoudelijke en noodzakelijke prikkel voor de wanden der slagaderen, zijn de voorwaarden, welke tot het daarstellen van den polslag vereischt worden.

109. Hieruit laat zich gemakkelijk bevroeden, dat de polslag voornamelijk, als teeken, van gewigt is in die ziekten, welke hoofdzakelijk op het bloedvaatstelsel werken; minder, daarentegen, in de zoodanigen, die de werktuigen der spijsverteering, het zenuwstelsel of andere *organen* inzonderheid aantasten.

110. HIPPOCRATES, hoewel den pols, als teeken, niet geheelijk uit het oog verliezende, schijnt daaraan nogtans dat gewigt niet te hebben gehecht, als wel anderen na hem, zelfs tot op den huidige dag. Des te meer hield zich onder de artsen der oudheid GALE-

NUS *a* daarmede bezig, om van de polsleer der Chinezen *b*, als schier onverstaanbaar, niet te gewagen. In de achttiende eeuw wijdde daaraan SOLANO wederom nieuwe aandacht, gevolgd door NIHEL *c*, DE BORDEU *d*, GUTIERREZ DE LOS RIOS *e*, MICHEL *f*, ROCHE *g*, FOUQUET *h*, GANDINI *i*, WETSCH *k*, SOLEILHET *l*,

ME-

a GALENI *Opera*, græcè, fol. Bahl. 1538. Vol. 1 — 5. lat. ibid 1562. ex Froben.

b *Specimen medicinae Sinicae* cet. edid. A. CLEIJER. Francf 1682. 4.

c *Novae raræque observationes circa variarum cresium praedictionem ex pulsu — primum a FRANC. SOLANO de Luque — et a variis deinde aliis medicis factae, auct. NIHEL, ex Angl. lat. reddidit W. NOORTWYK. Venet. 1748. 8. Angl. Londini 1741. Gall. aust DE LA VIROTTE. Paris 1748.*

d *Recherches sur le pouls par rapport aux crises.* Paris 1768. 8.

e *Idioma de la naturaleza, con et qual ensenna al medico como ha de curar con acierto los morbos agutos.* Madrid 1737.

f *Nouvelles observ. sur le pouls par rapport aux crises.* Paris 1757. 8.

g *Nuevas observaciones para pronosticar las crisis por el pulso.* Madrid 1742. 4.

h *Essai sur le pouls par rapport aux affections des principaux organes,* cet. Montpellier 1767. 8. c. fig.

i *Gli Elementi dell' Arte sfigmica,* cet. Napol 1776. 4.

k *Medicina ex pulsu,* cet. Vindob. 1770. 8.

l *Epistolae circa annotationes novae pulsuum doctrinae utiles, quas nuper publici juris fecit Cl. DE HAEN, ex gall. in lat. ling. versa c. adjuncta praefat. JOS. HUTTENBACHER. Vindob. 1770. 8. cf. HAEN, Rat Med. T. XII. C. 1 p. 89 seq.*

MENURET *m*, MARQUET *n*, FRANZ *o*, SPRENGEL *p*, DELIUS *q*, FALCONER *r*. Vroeger schreven nog over dit onderwerp STRUTIUS *s*, SCHELHAMMER *t*, HILSCHER *v*, RIKEMANN *w*, COX *x*, — later J. B. BUCHOZ *y*.

III. Tot het onderzoek van den polsflag kiest men

m *Nouveau traité du pouls* Paris 1768. 12.

n *Nouvelle methode pour apprendre à connoître le pouls de l'homme par les notes de musique, par MARQUET*. Nancy 1747. 8. ed. sec. augmentée par P. J. BUCHOS, à Amst. 1769.

o *Diss. de medicorum legibus metricis*, Lips. 1782.

p *Beijträge z. Geschichte des Pulzes*, Leipz. 1787. 8.

q *V. d. aussetzendem Pulse, einigen anderen Pulsarten u. Angelegenh. des Herzens*, Erl. 1784. 8.

r *Beob. uber den Puls, z. Berichtigung d. Anzeigen dessen beij krankh. u. ins besondere beij Fiebern; a. d. Engl. mit Anmerk. u. Beijlag. v. KAUSCH*, Leipz. 1797.

s *Ars sphygmica s. pulsuum doctrina supra M. CC. annos perdita et desiderata — a JOH. STRUTHIO libr. V conscripta et jam primum aucta*, Basil. 1602. Ed. prima 1555.

t *Epist. qua pulsus ratio — expenditur et ad mechanicas naturales aeternas leges exigitur*, Helmst. 1696. 4.

v *Diss. de rationali et prani fundata sphygmomantia*, cet. Jena 1732.

w *Diss. de iudicio ex pulsu, quatenus est actio*. Gött. 1765.

x *Nouvelles observations sur le pouls intermittent, cet par M. COX, trad. par M. D.*** à Amst. 1761. 8.*

y *L'Art de connoître et de designer le pouls par les notes de la musique, de guerir par son moyen la melancolie et le surantisme*, — — Paris 1806, 1807.

men gemeenlijk de speekbeens-flagader (*arteria radialis*), en dat wel aan den wortel der hand, waar deze flagader bijkans bloot onder de huid ligt, naast het griffelvormige uitsteekfel (*apophysis styloidea*) van het speekbeen (*radius*) en het groote veelhoekige been van den wortel der hand (*os carpi multangulum majus*); op de pezen der vingerbuigende spieren, van de vierhoekige vooromkeerende (*musculus pronator quadratus*) en de lange duimbuigende (*m. flexor pollicis longus*) spier. In twijfelachtige gevallen nogtans onderzoekt men ook wel de elleboog- of flaap-flagader (*arter. cubitalis* vel *temporalis*) of de strot-flagader (*a. carotidis*).

112. Om intusfchen den pols wel te kennen, is het niet voldoende, denzelven te voelen, maar moet men zich hierin naar de volgende bepaalde regelen gedragen:

1. Men onderzoekte den pols niet dadelijk, wanneer men bij den lijder binnentreedt, maar wachte daarmede zoolang tot deze zich van den indruk, door de komst des geneesheers welligt veroorzaakt, hebbekunnen herftellen.

2. Men plaatse zich zelve en den lijder in eene vrije en onbelemmerde rigting. Ten dien einde zitte de lijder regt overeind of ga hij op den rug liggen; niet op eene der zijden, en vooral niet op die zijde, waar men den pols onderzoekt. Men doe hem den arm regt uitsteken, zoodanig dat de duim naar boven gerigt zij, en zorg dragen, dat dezelve

E 2

door geene naauwe knellende kleedingstukken geheel of ten deele gedrukt worde.

3. Men legge den voorsten en middenvinger, des verkiezende, ook nog daarenboven den ringvinger op de plaats, waar de flagader langs de verhevene zijde van het speekbeen (*radius*) heenloopt, drukke dezelve zachtkens en naar gelang de flagader meer of min diep ligt en gelijkelijk met alle de vingeren.

4. Men drukke de vingertoppen vooral van tijd tot tijd sterker op de flagader, wanneer de pols schijnbaar vol en sterk is, ten einde zich te overtuigen, of deze zich, als het ware, wegdrücken late, dan wel met kracht tegen de vingertoppen stoote.

5. De bepaalde opvolging der polsflagen in tijd (*rhythmus*) naauwkeuriglijk willende kennen, is het noodig, den pols ten minste ééne minuut lang te onderzoeken. Gemeenlijk is nogtans ééne halve minuut voldoende, om zich van de meerdere of mindere snelheid, sterkte, grootte, en volheid deszelven te overtuigen.

6. Men onderzoekte den pols aan beide handen, daar hij in vele gevallen aan de eene zijde merkelyk van dien der andere zijde afwijkt.

7. In belangrijke en onzekere gevallen onderzoekte men den pols gedurende hetzelfde bezoek meer dan éénmaal, ten einde zich te overtuigen, of hij zich gelijk blijve, dan wel zeer veranderlijk zij.

8. Men drage zorg, het gevoel in de toppen der vingeren zoo fijn en ongeschonden, als maar doenlijk is, te bewaren en ten dien einde deze deelen tegen alle nadeelige indrukken te beveiligen.

9. Men

9. Men zorge, het onderzoek met geene zeer koude handen te bewerkstelligen en onderscheide vooral de warmte en den pols van zijne eigene hand van die des lijders, dezen mede niet onder de verwarmende dekens van het bed onderzoekende.

10. Men fla bij het onderzoek van den pols gelijktijdig op alle deszelfs hoedanigheden acht, vergeenoege zich niet met de bloote kennis van het meerdere of mindere getal van flagen, maar lette tevens, naar eisch, op deszelfs grootte, sterkte, hardheid, geregelde of ongeregelde opvolging.

11. Men verschaffe zich, zoo mogelijk, de kennis van de gesteldheid van den pols zijner lijderen in hunnen gezonden toestand, de daarin voorkomende wijzigingen, ten gevolge van leefregel, bezigheden, klimaat, jaargetij, tijd van den dag enz.

12. Men denke steeds aan den invloed van leeftijd, sekse, temperament, *idiosyncrasie* op den polsflag, en verlieze vooral dien der toegediende geneesmiddelen daarop niet uit het oog.

1°. Van den regelmatigigen pols.

113. De natuurlijke regelmatigige pols is geregeld, week, niet snel, niet traag, middenmatig van sterkte. Hij geeft bij een' volwasen' man tusfchen 70 en 80 flagen in ééne minuut; bij eene volwasfene vrouw tusfchen 80 en 85, bij oude lieden 65 tot 75, bij kinderen van omftreeks zeven jaren 85 tot 90, bij kinderen van omftreeks twee jaren 95 tot 100. De eene flag is aan den anderen volmaakt gelijk en de tusfchenpoozing van den eenen tot den anderen flag vol-

maakt dezelfde. Hij is des morgens trager, wordt levendiger tegen den middag en na den maaltijd en daalt weder eenigzins tegen den avond.

(G. E. HAMBERGER, *Disf. exponens unius pulsationis predicata, quatenus est actio.* Jena 1749.

J. G. GMELIN, *Disf. de tactu pulsus, cet.* Tübing. 1753.

G. CERRI, *Disf. intorno al polso.* In Milano 1768. 8.

D. ABERCROMBII, *de varietatione ac varietate pulsus observationes.* Lond. 1685. 8.

A. PELLISSIER, *Disf. de pulsu arteriarum.* Edinb. 1684. 8.

W. FALCONER. l. c.)

2°. Van den onregelmatigen pols.

114. De pols ondergaat dikwerf afwijkingen van de regelmaat, welke men gemeenlijk onderscheidt: 1°. in snelheid of traagheid, menigvuldigheid of zeldzaamheid; 2°. in sterkte of zwakheid; 3°. in grootte of kleinheid; 4°. in volheid of ledigheid; 5°. in hardheid of weekheid; 6°. in geregeldheid of ongeregeldheid.

a). De snelle en trage menigvuldige en zeldzame pols.

115. De pols wordt snel genaamd, wanneer de uitzetting der slagaderen schielijker dan derzelver zamentrekking plaats grijpt en hij uit dien hoofde levendiger tegen den vinger aanflaat; traag, daarentegen, in het omgekeerde geval.

116.

116. Menigvuldig zegt men den pols te zijn, wanneer het aantal flagen binnen zekeren bepaalden tijd dat der flagen in den regelmatigten toestand overtreft; zeldzaam wanneer hetzelfde daar beneden blijft.

117. Moeijelijk en bij een' menigvuldigen pols vaak onmogelijk is het, de menigvuldigheid van de snelheid, de zeldzaamheid van de traagheid te onderscheiden, nadien beide hoedanigheden veelal vereenigd plaats vinden, en het onderscheid alleenlijk voor het gevoel berust in de gelijkheid of ongelijkheid van tijd, welke gedurende elke uitzetting en zamentrekking der flagader en den tusschentijd tusschen deze beide verloopt; eene waarneming, welke alleenlijk bij een' langzamen pols en een bij uitstek fijn en geoefend gevoel mogelijk is.

118. De menigvuldige, snelle pols geeft eene levendige inspanning der flagaderen te kennen, eenen geprikkelden toestand derzelve, waarbij nogtans het werkingsvermogen geenszins toemaar veeleer afgenomen heeft. Trouwens zwakheid, aan teederheid en tegennatuurlijke bewegelijkheid der vezelen gepaard, brengt al te levendige, maar des te meer verzwakkende inspanningen en bewegingen voort.

119. Aan kinderen, vrouwen, personen van een bloedrijk temperament, inwoners van heete luchtstrekken is de menigvuldige pols eigen. Men vindt dezen mede na sterke ligchaamsoefeningen, langdurig waken, prikkelende gemoedsaandoeningen, of na het gebruik van sterke dranken of overmatig voedsel. In ziek-

ten wordt hij almede door prikkelende in- en uitwendige geneesmiddelen vermenigvuldigd.

120. Hoezeer geenszins het eenige, is hij evenwel het meest gewone teeken in koortsen en wordt ook daarom, wanneer hij meer dan 90 slagen in ééne minuut oplevert, (volgens HALLER) koortfig genaamd.

121. De pols wordt gemeenlijk menigvuldig in de ontstekingaardige koortsen en plaatfelijke ontstekingen, in de *gastrische* koortsen, in het eerste tijdvak der rot- en zenuwkoortsen en in de bloedstortingen.

122. In de meeste heete (*acute*) ziekten staat de menigvuldigheid van den pols met de overige teekenen in verband, vermeerdert en vermindert met deze en doet den toestand van prikkeling of koking onderscheiden. In de meeste gevallen duurt de menigvuldigheid van den pols in koortsen zoolang voort, als de tegennatuurlijke inspanningen aanhouden, welke den ongekookten toestand der koorts uitmaken. Wanneer men dus bemerkt, dat, in verband met andere teekenen, deszelfs menigvuldigheid afneemt, dan zal men zelden dwalen, door daaruit de wederkeering der meer regelmatige verrigtingen en derhalve het tijdvak der koking op te maken. Zoodra, daarentegen, de pols, na het intreden der teekenen van koking, weder menigvuldiger en vooral te gelijker tijd harder wordt, dan mag men daaruit met zekerheid tot de verder plaats grijpende ongekooktheid der ziekte of eene aanstaande verandering daarin besluiten. Uit dien hoofde moet men ook, in

in het tijdvak der herstelling (*reconvalescentie*), deze zoo lang voor onzeker verklaren en instorting (*recidive*) of naziekten voorspellen, als de pols nog, zonder uitwendige oorzaken, zeer menigvuldig blijft.

123. Hoe kleiner, zwakker, harder en ongeregelder de menigvuldige pols is, des te slimmer is zijne beteekenis, als de hevigste, tegennatuurlijkste inspanningen, zonder goed gevolg, te kennen gevende. Hoe grooter, daarentegen, sterker, weeker en geregelder hij bij zijne menigvuldigheid is, des te minder gevaar is er te duchten; dit toch is niet alleen bij goedaardige ontstekingen het geval, maar dikwerf een *actief* teeken van aanstaande *critische* ontlastingen.

124. In langdurige (*chronische*) ziekten vindt men den menigvuldigen pols zelden en doet hij zich eerst op tegen het einde der ziekte, wanneer de krachten meer en meer verdwijnen, zich hier of daar etter verzamelt en er uitteerende (*hectische*) koortsen bijkomen.

125. In sommige *chronische* ziekten en wel in de zoodanigen, waar de aanval met eene zoo groote onderdrukking der krachten gepaard ging, dat de pols daardoor zeldzaam werd, is de menigvuldige pols een goed teeken. Dit is het geval bij *asthenische* be-roerten, flauwten, verlammingen en de meeste dergelijke zenuwkoortsen of aandoeningen.

126. In het algemeen kondigt de toenemende menigvuldigheid van den pols eene toenemende gevaarlijkheid der ziekte aan. Is de pols des
och-

ochtends reeds menigvuldig, dan kan men veelal op een' flechten dag en nacht rekenen.

127. De pols van een' volwasfenen, die meer dan 150 flagen in ééne minuut geeft, is fchier altijd een doodelijk teeken.

128. Wordt de pols tegen den avond zeldzamer, dan ziet men meestentijd de ziekte een goed einde nemen. Sommige ziekten nogtans leveren, door al derzelver tijdperken, verflimmering der verfchijnfelen in den ochtend, vermindering tegen den avond op.

129. In den regelmatigen toefland is de zeldzame pols eigen aan oude lieden, mannen, personen met eene flechtgevormde borst, en de zoodanigen, bij welken het watervaatftelfel de hoofdrol speelt: zoo vindt men hem ook meer in den winter en in de koude landftreken.

130. Dit is natuurlijk, daar hij meestentijd het gevolg is van belemmerden omloop des bloeds, het zij ten gevolge van gebreken in de bewerktuiging of onderdrukking der daartoe vereifchte krachten; terwijl de menigvuldige pols meestentijd plaats grijpt, wanneer zich onvermogen om werking voort te brengen aan uitputting van krachten paart.

131. De pols is zeldzaam in de meeste flijmkoortfen, in eenige rot- en zenuwkoortfen en in flepende ziekten met uitputting van krachten, zonder *hectifche* koorts. Desgelijks in *asthenifche* beroerten, sommige flaapziekten en drukking der herfenen.

132. Wordt de pols, middelerwijl de overige teekenen

nen de bestendigheid der krachten aanduiden, allengskens zeldzamer, dan is dit, inzonderheid in ontstekingsaardige ziekten, een goed teeken. De zeldzaamheid van den pols is een der teekenen, welke dienen, om in slepende zenuwkoortsen het gevaar te doen kennen. Minder is hij in ontstekingsaardige rot- of zenuwkoortsen (*typhus*) te duchten.

133. Slaat de pols bij uitstek zeldzaam (b. v. bij volwasfenen, minder dan 50 tot 60 maal in ééne minuut), dan is dit een slecht teeken, hetwelk onderdrukking of uitputting van krachten aanduidt. Een zeldzame en tevens weeke, kleine en onregelde pols is flim. Grooter nog is het gevaar, als de pols tegen het einde der ziekte langzaam wordt en van flauwten, koude der ledematen en andere teekenen van groote zwakheid verzeld gaat. Veel minder gevaarlijk is de zeldzame en tevens harde, schoon ook kleine en onregelde pols, die alleenlijk onderdrukking der krachten te kennen geeft en zelden aan teekenen van zwakheid gepaard is.

134. Den eigenlijk snellen pols treft mengewoonlijk bij fijngevoelige vrouwen aan. Bij kinderen is hij snel en menigvuldig tevens. Hij is almede het gevolg van verzwakkende geneesmiddelen en sterke ontlastingen.

135. Snel en menigvuldig tevens is de pols schier altijd in de ontstekingsaardige ziekten, alsmede in vele rot- en zenuwkoortsen.

136. In de slepende zenuwkoortsen, in de beroerten der oude lieden is de pols dikwerf snel en zeldzaam te gelijker tijd.

137. De pols, die in koortfen van menigvuldig en snel, klein en nog sneller wordt, geeft den overgang tot kwaadaardigheid te kennen; in ontstekingen tot *gangreen*. Bij stervenden neemt de pols in snelheid toe en is alsdan vaak zeer zeldzaam tevens.

138. Men vindt den tragen pols dikwijls vereenigd met den zeldzamen, en beiden geven hetzelfde te kennen. Het schijnt intusfchen, dat men den tragen pols, zonder zeldzaamheid, in de koortskoude en bij krampen kan waarnemen.

139. Een goed teeken is het, wanneer de vroeger snelle pols vertraagd en zoodanig blijft. Hierbij nogtans wordt de bestendigheid der krachten verondersteld; want een trage, kleine en zwakke pols is zeer slijm.

(J. G. BRENDÉL, *de pulsu febrili*, Comm. 1 2 in Opusc. T. I. p. 136 seq.

G. E. STAHL, *Excusatio respondens examini pulsuum celeris et frequentis eorumque distinctio*, — s. a. et l. 1702 rec. a. 1724 et in HALLER. *Disp. ad Morb. Hist. facient*. T. II. N°. 62. p. 435. — übersetzt von CRELL in Hall. akad. streitschrift. B. 2. s. 389.

F. HOFFMANN, *Disf. de pulsus natura et usu*, rec. in Coll. Disp. et Med. Rat. Syst. T. III. Sect. I. C. 12. p. 269. ed. Hal.

J. G. BRENDÉL, Pr. I et II. *de pulsu febrili*, p. 136. T. I. Opusc.

E. A. NICOLAI, Pr. I. II. III. *De pulsu celeri, crebro et frequenti*. Jena 1763.)

b). De sterke en zwakke pols.

140. Sterk noemt men den pols, wanneer de bloedgolf, dien de uitzetting der slagader veroorzaakt, langs eene aanmerkelijke oppervlakte met kracht tegen den vinger aangedreven wordt en de wanden der slagader zelve aanmerkelijken weerstand bieden.

Zwak, daarentegen, is de pols, wanneer de bloedgolf den vinger slechts even aanraakt, de omvang der slagader gering schijnt en hare wand volstrekt geen weerstand biedt.

141. Eerstgenoemde geeft niet alleen levendige werkzaamheid der levenskracht, maar tevens een aanmerkelijk werkingsvermogen te kennen; terwijl laatstgenoemde een blijk van verminderd werkingsvermogen oplevert.

142. In den gezonden toestand is de sterke pols eigen aan personen van een galachtig temperament, sterk, welgevoed, bewoners van koude luchtstreken, van het platte land en inzonderheid van bergen: de zwakke pols, daarentegen, aan vette, *phlegmatische* of zeer dorre en teergevoelige personen, en aan de zoodanigen, bij welken de slagaderen diep liggen.

143. De pols is sterk in de ontstekingskoorts, in het eerste tijdperk van sommige zenuwkoortsen, inzonderheid van den *typhus*, in het eerste en tweede tijdperk der meeste plaatselijke ontstekingen en *active* bloedstoringen, in *sthenische* beroerten, in ontstekingsaardige waterzucht.

144. Hij is over het algemeen een goed teeken, wanneer hij althans te gelijk met de overige teekenen der meer regelmatige verrigtingen plaats grijpt, en geeft
als-

alsdan, in *acute* ziekten, de *active* gesteldheid der verschijnselen te kennen, eene gunstige koking en scheiding der ziekte belovende.

145. Is de pols nogtans sterk en hard tevens, bij uitsteking snel en ongeregeld, en gaat hij met nog andere toevallen van tegennatuurlijke inspanning gepaard, dan laat zich niet zoo onbepaald een goede uitslag te gemoet zien, zoo als dikwerf bij hevige ontstekingen bij zeer sterke, bloedrijke personen het geval is. Deze zelfde eigenschappen levert de pols ook somwijlen in zenuwkoortsen op, als wanneer hij gemeenlijk eene plaatselijke verborgene ontsteking te kennen geeft, ijshoofdigheid, woede, stuiptrekkingen doet vooruitzien, en van andere ongunstige teekenen verzeld gaat.

146. In de ontstekingskoorts is de pols sterk, tot dat er eenige *critische* ontlasting volgt, welke dikwerf in deze of gene bloedstorting bestaat.

147. De sterke pols is een karakteristiek teeken der *active* bloedstortingen en baart hier weinig onrust, daar hij gemeenlijk, na de vermindering der overvloedige kracht, ten gevolge van het bloedverlies zelve, weder tot den regelmatigen staat terug keert.

148. In plaatselijke ontstekingen is een matig sterke pols geen kwaad teeken, daar hij tot de *crisis* noodzakelijk is en deze doet te gemoet zien.

149. In beroerten duidt de sterke pols de bestendigheid der krachten aan en doet dus, zoolang geene andere teekenen eenige uitstorting van vocht te kennen geven, eene goede werking van de natuur of de geneesmiddelen verwachten.

150. In eerstbeginnende waterzucht is de sterke pols, bij overigens goede teekenen van aanwezige krachten, mede gunstig; in verouderde waterzucht, daarentegen, en die met krachtverlies gepaard gaat, is de alsdan harde pols, welke plotselijk tevens sterk wordt, zonder dat de overige teekenen de wederkeering der verrigtingen tot den regelmatigen toestand doen blijken, een bewijs voor de ontsteking van eenig ingewand.

151. Den zwakken pols neemt men waar in slijmkoortsen, rotkoortsen en de meeste zenuwkoortsen, in de pest, tegen het einde van het tweede tijdvak der ontstekingen, in *passive* bloedstortingen en de meeste *chronische* ziekten, als *asthenische* waterzucht, eenige krampen, *hysterische* kwalen enz.

152. Hij is niet bedenkelijk in de slijmkoorts, een der karakteristieke teekenen in de rotkoorts, en in deze zoowel, als in de zenuwkoorts, zeer ongunstig, wanneer hij tevens zeer menigvuldig, ongeregeld of tusfchenpoozend is.

153. In de eerste tijdperken der plaatselijke ontstekingen duidt de pols, zwak zijnde, den overgang tot gevaarvol krachtverlies aan. Wordt de sterke pols in ontstekingen plotselijk zwak en paart zich hieraan menigvuldigheid, ongeregeldheid, tusfchenpoozing met een plotselijk ophouden der plaatselijke pijn, dan kent men den overgang tot *gangreen*.

154. Hoe meer verouderd *passive* bloedstortingen en *chronische* ziekten zijn, des te ongunstiger is daarin

D. I.

F

een

een zwakke pols. Na aanvallen van *chronische* krampen, *hypochondrie*, *hysterie* enz., daarentegen, is de zwakheid van den pols veeltijds slechts een gevolg van de vermoeijenis en herstelt zich weldra weder.

155. De schijnbaar zwakke pols, welke het gevolg is van onderdrukking van de verschijnselen der levenskracht, meestentijd ten gevolge van belemmerden bloedomloop, en die daarom onderdrukte pols genoemd kan worden, laat zich moeilijk en althans niet dan door een bij uitstek geoeftend gevoel van den werkelijk zwakken pols onderscheiden.

156. Men vindt denzelven bij ware volbloedigheid, bij ophooping van bloed en ontsteking der edelere *organen*, inzonderheid der borst- en buik-ingewanden, alsmede in *hypochondrie*, *hysterie*, beroerte, aanvallen van jicht, en andere krampachtige en pijnlijke ziekten.

157. Hij stelt geen bijzonder ongunstig teeken daar en herneemt gemeenlijk de hem, bij ontstekingsziekten, eigene kracht en volheid, zoodra de bloedomloop, meestal eerst na aangewende bloedontlastingen, weder vrijer voortgaat.

158. Dikwijls vindt men in de gezegde gevallen den pols aan den eenen arm zoodanig onderdrukt of schijnbaar zwak, middelerwijl hij aan den anderen arm sterk en vol is. Dit duidt bijzondere plaatselijke ophooping of ontsteking aan en tevens eenen hoogen graad daarvan.

c). De groote en kleine pols.

159. Groot noemen wij den pols, wanneer het onder-

derscheid van den *diameter* der slagader bij derzelver uitzetting en zamentrekking zeer aanmerkelijk is, en zij derhalve gedurende de *diastole* zeer in omvang toeneemt. Het tegendeel kenmerkt den kleinen pols.

160. Groot wordt de pols, wanneer het bloed in genoegzame hoeveelheid vrij en onbelemmerd door de aderen vliet en de slagaderen met volle kracht werken.

De kleinheid van den pols wordt of door deszelfs zinken of door stremming veroorzaakt. In het eerste geval is hij tevens zwak en menigvuldig en geeft verminderd werkingsvermogen en uitputting van krachten te kennen; in het laatste, daarentegen, is hij onderdrukt, veelal traag en hard, en duidt belemmeringen in de vrije uitoefening der krachten aan.

161. De groote pols is van nature eigen aan personen, die niet zeer mager zijn en steeds eene goede gezondheid genieten; de kleine aan vette lieden met kleine en diepliggende slagaderen. De verbeeningen in de slagaderen geven den pols mede deze hoedanigheid.

162. In de ziekten, welke hare zitplaats boven het middenrif hebben, is de pols grooter. Hij gaat gemeenlijk vooraf aan en verzelt schier altijd de *crisis*. Men neemt hem veelal waar in de ontstekingskoorts, de plaatselijke ontstekingen, de *active* bloedstortingen, de *sthenische* beroerten.

163. De groote pols is over het geheel een goed teeken in ziekten en belooft, vooral wanneer hij zich tegen den tijd der *crisis* allengskens ontwikkelt, een goeden afloop, zelfs wanneer ook andere teekenen ge-

vaarlijk mogten schijnen. Hij geeft insgelijks eene gunstige *prognosis* tegen het einde der ziekten, daar zijne trapswijze voortgaande ontwikkeling de vrees voor wederinstorten doet verdwijnen.

164. De groote pols is gevaarlijk in beroerten; ontwikkelt hij zich, na te voren klein geweest te zijn, verzeld van eene onoverwinnelijke neiging tot slaap, dan geeft hij den naderenden dood te kennen.

165. Klein is de pols inzonderheid bij aandoening van deelen, beneden het middernif gelegen. Desgelijks in het begin van vele ontstekingsaardige ziekten, in rot- en zenuwkoortsen, bij *gangreen*, in waterzucht uit verslapping (*atonie*), bij langdurige veretteringen van ingewanden en onvolledig herstel uit ziekten.

166. De kleine pols is over het algemeen een slecht teeken in de ziekten; nogtans verschilt de daaruit op te maken *prognosis* zeer. De kleine en harde pols, welken men in den aanvang van ontstekingsziekten waarneemt en die verzeld gaat van andere teekenen, blijkens welke de krachten bestendig blijven, is vrij wat minder te duchten, dan de kleine en zwakke pols in rot- en zenuwkoortsen. De pols, die, na *acute* ziekten, in stede van grooter te worden, klein en menigvuldig blijft, doet instorting of andere ziekten vooruitzien. Zoo ziet men ook dikwerf, na uitflagsziekten, dat de kleine pols waterzucht of andere toevallen verkondigt. Zeer gevaarlijk is de kleine pols na hevige pijnen, na ijlhoofdigheid, na flapeloosheid.

De kleine en menigvuldige pols geeft menigwerf

werf den overgang van ontstekingen in *gangreen* en den dood te kennen.

In alle gemaskerde (*laryatae*) en zamengeftelde (*complicatae*) tusfchenpoozende koortfen, de flaapzuchtige (*f. foporofa*) alleenlijk uitgefloten, is de kleine, onderdrukte pols een karakteristiek teeken der kwaadaardigheid en der tusfchenpoozende natuur van zoodanige toevallen, welke op zich zelve geen groot gevaar fchijnen aan te duiden.

In *chronifche* ziekten doet de kleine pols langdurigheid der ziekte of verflimmering van den toestand duchten.

(E. A. NICOLAI, r. *Roehler Disf. de pulsu magno et parvo*, Jen. 1790.)

d). De volle en ledige pols.

167. Vol is de pols te noemen, wanneer de flagader van bloed als zwelt en daarom ook gedurende den tijd der zamentrekking (*systole*) nog altijd aanmerkelijk gevuld blijft. Ledig, daarentegen, is hij, wanneer de flagader naauwelijks bloed fchijnt te bevatten, derzelve wanden bij de *systole* elkander treffen, bij de *diastole* niet aanmerkelijk door bloed opgezet fchijnen.

169. De volheid of ledigheid van den pols hangt van de hoeveelheid en hoedanigheid des bloeds, niet blootelijk van deszelfs *masfa*, maar veeleer van het meerdere of mindere *volumen* en grootere of geringere veerkracht af.

169. De volle pols duidt ware volbloedigheid aan, wanneer hij tevens fterk, ongelijk, traag en on-

derdrukt is; voorts, wanneer er veelvuldige pijnen en hitte des hoofds en gedurige afwisseling van hitte en koude in enkele deelen bijkomt; wanneer, eindelijk, de afgelegene oorzaken in onderdrukking van gewone bloedstortingen, in te sterke voeding bij goede spijsverteering en geringe ligchaamsoefening bestonden, waardoor de bloedmasfa moest toenemen.

170. Maar hij duidt, daarentegen, ook vermeerderde uitzettingskracht des bloeds en te groote rekkelijkheid der vaatwanden aan, wanneer hij gelijktijdig zwak, snel en menigvuldig is. Vandaar de volle pols in rotkoortsen, scheurbuik, teeringziekten en andere *cachexieën*, zonder vermeerderde bloedmasfa.

171. De ledigheid van den pols, als het gevolg van gebrek aan bloed, is steeds een bedenkelijk teeken. Men kan denzelven met grond als een teeken van uitputting beschouwen na sterk bloedverlies en andere tegennatuurlijke ontlastingen, na langdurige zware ziekten, inzonderheid, wanneer hij tevens klein, menigvuldig en zwak is. Wij vinden den ledigen pols veeltijds bij stervenden.

172. Somwijlen is de pols slechts plaatselijk ledig, omdat het bloed zich in de inwendige *organen* ophoopte. De oorzaak hiervan bestaat gemeenlijk in krampen, en ook in dit geval is de *prognosis*, uit den ledigen pols ontleend, bedenkelijk. Zeer zware *acute* ziekten vertoonen somwijlen deze hoedanigheid in haren aanvang, als wanneer de overige toevallen tevens het aanwezen der hevigste krampen te kennen geven.

c). De harde en weeke pols.

172. Hardheid van pols nemen wij aan, wanneer de wand der slagader niet alleen den aandringenden bloedgolf een' aanmerkelijken weerstand biedt, maar eerstgemelde tevens dermate gespannen blijft, dat de bloedgolf zich als een scherpe, puntige heuvel bij de *diastole* voelen doet en met zekere trilling (*vibratie*) tegen den vinger slaat. De gespannen pols is eene wijziging van den harden.

Als week beschouwen wij den pols, wanneer de wand der slagader bij uitstek gemakkelijk voor den aandringenden bloedgolf wijkt en deze in den wand der uitgestrekte slagader een' vlakken boog schijnt voort te brengen.

173. Wij vinden den harden pols van nature bij hoogbejaarden, wier slagaderwanden verstijfd, ja somwijlen verbeend zijn; den weeken, daarentegen, bij vrouwen, kinderen en *phlegmatici*.

174. Wij vinden den harden pols verder overal, waar een hevige prikkel op het slagaderlijke stelsel werkt en deszelfs wanden daardoor gespannen worden. Vandaar in het eerste tijdvak der meeste *acute* ziekten, in galkoortsen, plaatselijke ontstekingen, *active* bloedstortingen, ontstekingsaardige waterzucht, eenige foorten van *hysterie* en *hypochondrie*; voorts in rot- en zenuwkoortsen, met bijkomende ontsteking van ingewanden.

175. De harde pols in galkoortsen, in het begin van plaatselijke ontstekingen, van *active* bloedstortingen, beduidt niets kwaads. Blijft hij, daarentegen,

in plaatselijke ontstekingen nog op den duur hard, nadat de gewone *critische* dagen voorbijgegaan zijn, dan heeft men naziekten te duchten. Wordt de pols gedurende het verloop eener *acute* ziekte plotselijk hard, dan is dit een ongunstig teeken, hetwelk den wederkeer van den ongekoekten staat der ziekte, belemmerde *critische* werkingen en bedenkelijke veranderingen te kennen geeft.

176. Men mag in den harden pols tweeërlei hardheid aannemen, uit de eene waarvan men eenen ontstekingaardigen, uit de andere eenen krampachtigen toestand moet opmaken. De ontstekingaardige hardheid van den pols gaat gepaard met snelheid, volheid en dikwijls grootte; daarenboven is daarbij pijn in eenig ingewand, storing van deszelfs verrigtingen, aanhoudende koorts met eene drooge tong, brandende dorst, heete en drooge huid en donkere brandige pis aanwezig. Hieruit volgt evenwel geenszins, dat iedere inwendige ontsteking met eenen harden pols gepaard gaat, daar ontstekingen van zeer gevoelige deelen denzelven gemeenlijk slechts in den beginne voortbrengen en de hardheid minder voortduurt, naar gelang de krachten meer worden uitgeput. In tegendeel vindt men dan ook den harden pols in sommige koortsen, als galkoortsen, zonder bijkomende plaatselijke ontstekingen.

177. Desniettemin is deze ontstekingaardige hardheid van den pols een hoogst belangrijk verschijnsel in het verloop van zoodanige ziekten, waar men ontstekingen van ingewanden te duchten heeft.

Zoo

Zoo doet hij in langdurige borstziekten, bij vermeerderde en vastzittende pijnen in de borst, nieuwe *symptomatische* ontsteking veronderstellen; desgelijks wordt men in vrees gebragt wegens eene darm- of lever-ontsteking, wanneer langdurige kolijkpijnen of ongemakken der lever van eenen ontstekingsaardigen harden pols verzeld gaan. Vindt men in den loop eener waterzucht, uit ingewandsverstoppingen geboren, zulk eenen pols, dan is het gevaar bij uitstek groot.

178. De tweede soort van harden pols veronderstelt krampen, welke aan het slagaderlijke stelsel eene zekere spanning mededeelen, ten gevolge waarvan de beweging des bloeds zeer ongeregeld moet voortgaan. Men erkent den krampachtigen harden pols aan de daarmede gepaard gaande kleinheid, onderdruktheid, ongeregeldheid. Hij laat zich in dit geval als eene sterk gespannen snaar voelen. Daarbij is de pis bleek, waterachtig en vaak onderdrukt; de huid en tong droog, zonder koorts, en aanleg tot kramptrekkingen in den flokdarm, de pezen der buigende spieren en andere ligchaamsdeelen.

179. In *chronische* ziekten, de grond waarvan in tegennatuurlijke prikkelbaarheid gelegen is, duidt deze krampachtig harde pols niets kwaads aan; in *acute* koortsen, daarentegen, doet hij, gedurende derzelver verloop er bijkomende, ten minste veranderingen en dikwerf zelfs den ongunstigsten afloop duchten.

180. Is de weeke pols met sterke, geregeldheid en afnemende menigvuldigheid veree-

nigd, dan is dit een goed en het zekerste teeken van het begin der koking, inzonderheid, wanneer daarmede meer gemak in de verrigtingen gepaard gaat. Wordt daarom in *acute* ziekten de pols weeker, zeldzamer, geregelder, en behoudt hij zijne kracht, dan mag men, bij verdere daarmede overeenstemmende teekenen, eene spoedige en gunstige *crisis* verwachten.

181. Tegen het einde der *acute* ziekten moet de pols week zijn, zal de ziekte wel en beslissend eindigen.

182. Na iedere sterke ontlasting is de weekheid van den pols een goed teeken.

183. Week, en daarbij veelal menigvuldig, ongeregeld, somwijlen tusfchenpoozende, en alsdan van flechte beteekenis is de pols in het tweede tijdperk van rotkoortfen, ontstekingen met *gan-green*, alsmede in *chronifche* ziekten, bij sterke uitputting van krachten. In dergelijke gevallen laat zich de wand der slagader dikwijls als breiachtig voelen.

f). De geregelde en ongeregelde pols.

184. Geregeld noemen wij den pols, wanneer de flagen in grootte, snelheid enz. aan elkander gelijk zijn en elkander met gelijke tusfchenpoozingen opvolgen; ongeregeld, daarentegen, wanneer hierin eenig meer of min belangrijk verfchil plaats grijpt.

185 De ongeregelde pols levert aan het gevoel onderfcheidene wijzigingen van ongeregeldheid op, de voornaamfte waarvan bekend ftaan onder den naam, 1°. van tusfchenpoozenden of uitblijvenden pols, 2°. van tweemaal aanflaanden en hup-

huppelenden pols (*pulsus dicrotus et caprizans*);
3°. van ineenloopenden, kruipenden of worm-
vormigen pols (*p. intercurrentis aut myurus*).

186. De geregelde pols is den zeer gezonden toestand eigen en altijd een goed teeken in ziekten. Hoe meer hij van deze hoedanigheid afwijkt, des te slijmmer ziet het er over het algemeen uit. Echter vindt men personen, die in den staat van *individuele* gezondheid een' ongeregelde pols hebben, en dit is inzonderheid bij gebogchelden het geval; terwijl bij anderen weder de minste levendige gemoedsaandoening, het minste vergrijp in het gebruik van prikkelend voedsel of geestrijke dranken eene, nogtans snel voorbijgaande, ongeregeldeheid van pols veroorzaakt. Ook bij bejaarde lieden, hoezeer ook anders gezond, vindt men veeltijds een' ongeregelde pols.

187. Over het geheel is de grond dezer ongeregeldeheid van den pols in eene ongelijkvormige inspanning der werking van hart en slagaderen gelegen en wordt zij door alles, wat de prikkelbaarheid van het vaatstelsel verhoogt, alsmede door elken hinderpaal in den bloedomloop, voortgebragt.

188. Ongeregelde vindt men den pols meestentijd bij aanstaande, inzonderheid *acute*, ziekten, alsmede in het verloop der ziekten zelve, wanneer er verandering of *crisis* op handen is. Hij is alsmede in *chronische* ziekten ongeregelde, zoo dikwijls het vaatstelsel door krampen wordt aangetast.

189. Is de ongeregelde pols met andere kwade hoedanigheden van den pols vereenigd, dan wordt de
prog-

prognosis ongunstig; gunstig, daarentegen, kan deze worden, wanneer de ongeregeldheid met andere goede hoedanigheden van den pols gepaard gaat, in gevallen, waar men eene *crisis* te ontmoet ziet.

(J. E. HEBENSTREIT, 1. *Ungebauer, Disf. de pulsu inequali cet.*, Lips. 1741).

aa). De tusfchenpoozende pols.

190. Tusfchenpoozend zegt men den pols te zijn, wanneer er onder ettelijke flagen één of meer flagen fchijnen te ontbreken, zoodanig, dat hij om de drie, vier of vijf flagen enz. niet te voelen is. Regelmatig tusfchenpoozend is hij, wanneer hij om een bepaald aantal flagen uitblijft; onregelmatig tusfchenpoozend, wanneer dit uitblijven aan geen bepaald aantal flagen gebonden is. Somwijlen is hij aan de eene hand tusfchenpoozend, aan de andere niet.

191. In *acute* ziekten is de tusfchenpoozende pols een gewoon verschijnsel, hetwelk velerhande betekenissen heeft. Bij ontstekingen van gewigtige *organen*, inzonderheid van de longen, de herfenen, de maag en de darmen, is hij een toeval, hetwelk met de ziekte, wanneer zij eenen hoogen graad van hevigheid bereikt heeft, in een wezenlijk verband staat, en men kan daarom in dergelijke ziekten uit den tusfchenpoozenden pols zoo min groot gevaar, als goeden afloop voorspellen. Deze voorspelling moet zich naar de overige bijkomende hoedanigheden van den pols zelven en andere verschijnselen rigten.

192. In andere *acute* ziekten kondigt de tusfchenpoo-

poozende pols eene aanstaande *crisis* aan, wanneer hij, namelijk, tegelijker tijd sterk, groot en week is en gepaard gaat met teekenen van koking in de pis, op de huid of tong, alsmede in het voorkomen (*habitus*). Inzonderheid nam men na denzelfden het uitbotten van uitslag (*exanthemata*) *critische diarrheën*, rijkelijke *critische* pis, somtijds zelfs neusbloeding, waar.

193. Is, in tegendeel, de tusschenpoozende pols tevens zwak, klein, hard en menigvuldig, of ook tegennatuurlijk zeldzaam en traag, en gaat dit nog daarenboven verzeld van teekenen van gebrek aan werkingsvermogen of verzwakte levensverschijnselen, dan geeft dit, zoo als somwijlen in kwaadaardige rot- en zenuwkoortsen, met of zonder plaatselijke ontstekingen, het geval is, groot gevaar, te kennen.

194. In *chronische* ziekten, zonder koorts, doet de bestendig tusschenpoozende pols in de eerste plaats tot eenig gebrek van het hart, tot bloedgezwel van hetzelfde (*aneurysma*), of dergelijke besluiten.

Min zeker laten zich uit den tusschenpoozenden pols hartpolypen of aderbreuken opmaken. Maar ook tot vergroeiingen van het hart kan men daaruit somwijlen besluiten, somwijlen tot verzweringen op de oppervlakte van het hart of in het hartzakje (*pericardium*), somwijlen tot *angina pectoris*, al naar gelang der bijzondere bijkomende toevallen en verschijnselen, welke de bijzondere leer der teekenen (*Diagnostica*) nader zal leeren kennen.

195. Ook bij krampen en verstoppingen in den onderbuik, *hysterie*, *hypochondrie*, jicht, wormen enz. vindt men den tusfchenpoozenden pols, die dikwijls door gebrek aan ligchaamsbeweging vermeerderd, door voortgezette ligchaams oefeningen, daarentegen, of de verwijdering der stoffelijke oorzaken ten eenen male weggenomen wordt.

bb). De tweemaal aanflaande en huppelende pols.

196. De naam zelf toont alreede aan, dat hier gesproken wordt van eenen pols, die twee snel op elkander volgende flagen, telkens door eene pauze gevolgd, oplevert. Is van deze beide zamenhangende flagen de eerste flag fterker en grooter, dan de tweede, zoo heeft men den tweemaal aanflaanden pols (*p. dicrotus*); is, daarentegen, de tweede flag fterker en grooter, dan de eerste, dan is het de huppelende pols (*p. caprizans*).

197. Het lijdt geen' twijfel, of deze ongeregeldheden in den pols geven eene zeer onregelmatige inspanning te kennen en worden door deze of gene belemmeringen in den omloop des bloeds onderhouden.

198. Uit dien hoofde kan deze hoedanigheid van den pols zoowel gevaar, als eene onzekere *crisis*, beteekenen. Somwijlen zag men er werkelijk *crisis* door neusbloeding op volgen, fomwijlen ook door stoelgang of pis, dikwerf door zweet. Is de tweemaal aanflaande pols tevens fterk en wordt hij minder menigvuldig, dan laat zich eene gunftige *crisis* te gemoet

moet zien; is hij, in tegendeel, daarbij, zoo als veeltijds het geval is, hard, klein en zwak, bij uitstek menigvuldig of zeldzaam, dan geeft hij groot gevaar te kennen.

cc). De ineenloopende, kruipende of wormvormige pols.

199. Ineenlopend (*intercurrens*) noemen wij den pols, wanneer ettelijke flagen elkander schielijk opvolgen en schijnen zamen te hangen, vervolgens eene pauze plaats grijpt, welke nu wederom door de vorige schielijke flagen gevolgd wordt. Is de eerste dezer flagen de sterkste en worden de overige hoe langs zoo kleiner en zwakker, dan noemt men deze ongereldheid in het bijzonder den muizenstaartvormigen pols (*p. myurus*). Kruipend of wormvormig (*vermicularis* of *formicans*) is de pols, wanneer van de zamenhangende flagen de eerste de sterkste niet is, en het onderscheid tusschen dezen en den ineenloopenden pols is alsdan zeer gering.

200. Men begrijpt ligtelijk, dat deze polsen, daar zij gewoonlijk tevens klein en zwak zijn, eene bedenkelijke *prognosis* opleveren. Minder is dit nogtans met den ineenloopenden het geval, daar bij dezen nog altijd hernieuwing der inspanning plaats grijpt, ja hij zelfs somwijlen aan *crisis* voorafgaat. De wormvormige pols, daarentegen, duidt groot gevaar aan, nademaal de menigvuldigheid, kleinheid en zwakheid van den pols al toenemen, naar mate het langer duurt. Laatstgenoemden pols neemt

men

men het meest bij doodelijken afloop van ziekten waar.

(B. D. MAUCHART, *Disf. de pulsu intermittente et decrepitante.* Tüb. 1748). (*)

201. Somwijlen laat zich geen pols voelen en dit geval stelt den zoogenaamden

g). Ontbrekenden pols

daar.

202. Deze bepaalt zich somwijlen tot een enkel lid, zoo als voornamelijk het geval is, wanneer er eene ziekte bestaat, ten gevolge waarvan het hart of de groote vaten op eenig punt gedrukt worden.

203. Menneemt den ontbrekenden pols waar bij
flaauw-

(*) In de behandeling van *typhus*-kranken is het mij eenige malen gebeurd, nog eene vreemde hoedanigheid aan den pols waar te nemen, welke ik nergens duidelijk beschreven vind. Zij bestaat in het gevoel van een fijn haar of fijne snaar tusschen de slagader en den voelenden vinger. Dit gevoel onderscheidt zich klaar van datgene, hetwelk de zoogenaamde gespannen pols (*p. chordatus*) oplevert. Ik vond den pols bij de gezegde lijders, waar ik dit verschijnsel waarnam, daarbij, niet hard, maar veeleer week, vol, snel, vrij menigvuldig en geregeld, en het was in het eerste tijdperk van den *typhus*. Bij een' jongeling volgde eene neusbloeding, bij een meisje eene *haemorrhagia uteri*, waarna de ziekte eenen gunstigen keer nam: bij de overige, soldaten van middelbare jaren, ging de ziekte haren gewonen gang en in het *stadium nervosum* over, zonder dat zich iets *critisch* daarbij scheen op te doen. Daar mij enkele *practici* verzekerd hebben, dit verschijnsel mede waargenomen te hebben, zoo moet ik vertrouwen, dat het somwijlen in der daad bestaat en mijn *individueel* gevoel mij niet heeft bedrogen, en in dat geval hebben wij dan nog — den besnaarden pols — of zoo als men dien, bij nadere ervaring, beter zal mogen noemen.

flaauwten, bij eenige *hysterien*, *asphyxien* en bij lijdens, die door eene voorafgegane ziekte, het zij *acute* of *chronische*, ten uiterste verzwakt zijn.

204. De *prognosis*, welke deze pols bij flaauwten en verstikkingen oplevert, is meer of min gewigtig, naar gelang van den duur der ziekte en de hevigheid der oorzaken.

205. Bij *hysterie* is de ontbrekende pols meer angstwekkend, dan gevaarlijk. Zij loopt desniettemin somwijlen daarbij ongunstig af.

206. De pols, die na de uitputting van 's lijdens krachten begint te ontbreken, is de voorbode van het naderende einde.

207. Met betrekking tot de *prognosis*, uit de gezegde verschillende hoedanigheden van den pols af te leiden, houde men nog in het algemeen het navolgende in het oog:

1. Die polsslagen, welke door menigvuldigheid ongeregeld zijn, zijn min gevaarlijk, dan die in sterkte verschillen.

De ongeregelde pols, met grootte en sterkte, geeft hoop op herstel; met kleinheid en zwakheid kondigt hij steeds gevaar of dood aan.

3. Duidelijke kloppingen van slagaderen in verschillende lichaamsdeelen, waar zij in den gezonden toestand niet worden waargenomen, geven, in *acute* ziekten, altijd gevaar te kennen, hetwelk toeneemt, naar mate dezelve aan meer deelen waargenomen worden.

4. Het onderzoek van den pols moet altijd verzeld gaan van dat der overige ziekte tekenen; want,

G hoe-

hoezeer ook in vele gevallen de pols alleen zeer veel waardij bezit, zoo is nogtans altijd de *prognosis* uit de beschouwing van alle de teekenen ontleend, veel zekerder.

(A. L. BÜCHNER t. Tralles, *Disf. de pulsus intermittentis causis*; Hal. 1755.

H. F. DELIUS, *Disf. de pulsu intestinali*, Erl. 1764.

Efficacia gibbositatis in mutandis vasorum directionibus, auct. A. L. WATZEL, Francf. 1778. c. f.

P. J. HARTMANN, *Comm. ex scoliosi lethargus*, ib. *Comm. anat. chirurg. de scoliosi*, auct. C. H. à ROY. L. B. 1774. 4.

C. J. TREU, *Aneurysmatis spurii post venæ basilicæ sectionem orti historia et curatio*. Norimb. 1769. c. f.

J. VERBRUGGE, *Disf. de aneurysmate, oblata notabile aortæ aneurysma divulgandi occasione*. L. B. 1773. c. f.

Scriptorum latinorum de aneurysmatibus Collectio.

Edid. T. LAUTH. C. 15. icon. Argent. 1785. 4.

P. F. MECKEL t. Vogel, *Disf. sistens animadversiones circa pulsationem, ut signum morborum*. Hal. 1789.

G. S. SCHNEIDER, *Adversaria de pulsu*, Lipf. 1763.

A. E. BÜCHNER, *Disf. de pulsu, ut signo fallaci*. Hal. 1758.

J. P. EBERHARD t. Bong, *de pulsu, ut signo fallaci*. Hal. 1767.

F. WENDT, *Comm. de pulsus mutatione quadam insigni*. Erl. 1778.

J. A. ALBERS, über Pulsationen im Unterleibe, in ei-

einem Briefe an *Reil*. Leipzig. 1803. gr. 8vo.)

208. Na de beschouwing van den regelmatig en onregelmatischen pols, doen zich als van zelve op

3.) de hartkloppingen.

209. Hartklopping noemt men eene hevige, ongeregelde, stuiptrekkende beweging van het hart, gepaard aan benaauwdheid, moeilijke ademhaling, matheid of flauwte. Ook de groote slagaderen zijn aan kloppingen onderhevig (207. 3.)

210. De hartkloppingen zijn zeer verschillende, en onderscheiden zich in de eerste plaats voornamelijk in hevige of ligte, van langen of korten duur, aanhoudende of tusfchenpoozende.

211. Zij geven bovenmatige prikkelbaarheid en gevoeligheid, ongeregelde beweging van het hart en der daarmede in verband staande vaten, den invloed van voorbijgaande prikkels, *mechanische* of *organische* gebreken, te dik of te dun bloed, ophooping in de borst, of verstopping in den onderbuik, krampen enz. te kennen. Zij zijn of oorspronkelijk (*idiopathisch*) of uit medelijden geboren (*sympathisch*), en bij gevolg in ziekten nu eens meer, dan weder minder gevaarlijk.

212. Bij gezonden ontstaan voorbijgaande hartkloppingen dikwerf na hevige hartstogten en gemoedsaandoeningen, sterke en langdurige inspanning van den geest. Kinderen worden er fomwijlen mede geboren, doch zijn dan gemeenlijk ook aan mismaaktheden van de borstholligheid (*thorax*) of daarin beslotene organen onderhevig.

213. Hevige en aanhoudende hartkloppingen, met moeilijke ademhaling, koud zweet en flauwten verkondigt gevaar, verstikking en beroerte. Tegen het einde van *acute* ziekten geven zij, bij overigens goede teekenen, aanstaande wisselvallige *critische* ontlasting, bij overigens kwade teekenen, zinkende levenskracht, op handen zijnde flauwten en dood te kennen.

214 Men vindt dezelve somwijlen bij wormen, teruggetredene jicht of huiduitslag, bij onderdrukking of ontbrekende maandstonden; veeltijds bij *hysterische* en *hypochondrische* personen; zelfs bij *scorbutici* en lieden, wier krachten door sterke bloedstoringen zijn uitgeput. Men vindt ze voorts bestendiglijk bij *organische* gebreken van het hart en de groote vaten; meestal bij ontsteking van het hartvlies en waterzucht van het hartzakje (*pericarditis* en *hydropericardia*). In de eerste gevallen zijn zij weinig beteekend en geneeselijk, in de laatste onzekeren of in het geheel niet, of moeilijk te genezen. Bij *hysterischen* of *hypochondrischen* voorspellen de hartkloppingen somwijlen den wederkeerenden aanval.

(C. E. DE LILLE, *Tract. de palpitatione cordis*, cët. Zwoll. 1755. 8.

F. PETRAGLIÆ, *de cordis palpitatione syntagma*, Rom. 1778. 8.

VON SENAC, prakt. Abh. von den Krankh. des Herzens, Leipz. 1781. 8.

F. E. KREYSSIG, die Krankheiten des Herzens systematisch bearbeitet u. s. w. Berlin 1815.)

B. Van de ademhaling, als teeken.

215. Alhoewel wij niet in staat zijn, de menigvuldige veranderingen, welke deze tot het leven volstrekt onontbeerlijke verrigting in ziekten ondergaat, alle bepaaldelijk waar te nemen, zoo is echter de ademhaling een der gewigtigste teekenen, hetwelk, inzonderheid bij kinderen, wier pols moeilijk onderzocht wordt, de *diagnofis* en *prognofis* opheldert.

216. De regelmatige ademhaling, die, welke in den staat van gezondheid plaats grijpt, is gemakkelijk, zacht, geregeld, van klank noch geluid verzeld, terwijl elke onregelmatige ademhaling, in tegendeel, min of meer moeilijk is.

217. Met betrekking tot den tijd, waarin elke ademtocht gefchiedt, fchat men de uitzettingen der borst en derzelver zamentrekkingen in het eerfte levensjaar op vijfendertig in eene minuut, in het tweede op vijfentwintig, in de jongelingschap op twintig, in den rijperen leeftijd gemeenlijk op achttien. De ademhaling is bij de vrouwen over het algemeen sneller, kleiner, ongeregelder, dan bij de mannen. Sterke ligchaamsbewegingen, oefening der ftem, gramschap en andere prikkelende gemoedsaandoeningen maken haar menigvuldiger en grooter. Een zittend leven, ziels- en ligchaamsrust, daarentegen, verminderen deze menigvuldigheid en de ademhaling in al haren omvang. De verfchillende hoedanigheid der lucht heeft er een' gewigtigen invloed op. De levenslucht (*gas oxygène*) verfnelt derzelver bewegingen,

gen, het koolstofzure gas (*gas. ac. carbon.*) vertraagt ze en doet ze zelfs ophouden.

218. Een geruste slaap maakt de ademhaling regelmatig, een ongeruste, door droomen gestoorde, onregelmatisch, gewijzigd naar den aard van deze droomen zelve. Sommige beroepen hebben bijzonderen invloed op haar; eenige storen veelal hare regelmatigheid, zoo als b. v. bij de veelvuldige behandeling van blaas-instrumenten het geval is.

219. Een aantal omstandigheden kunnen de ademhaling wijzigen en den min oplettenden arts ligtelijk misleiden. Al, wat op gevoelige en bloohartige personen werkt, zelfs de bloote komst des geneesheers, kan haar belemmeren. Hetzelfde is het geval bij eene gedwongene houding van het ligchaam, korten tijd na het eeten, bij hardnekkige buikverstopping, belette pislöazing, levendige en toevallige oogenblikkelijke pijnen, winden en dergelijke meer.

220. De geschiktste houding, welke de lijder behoort aan te nemen, zal men over deszelfs ademhaling kunnen oordeelen, is regt op zittende of op den rug liggende. Zoodra de ruggraad gekromd is, geschiedt de ademhaling onregelmatisch.

221. Bij aamborstigen, tevens door eene andere ziekte aangetast, alsmede bij lijders aan water- of trommelzucht (*hydrops, tympanitis*) enz. in dergelijk geval, is de ademhaling altijd menigvuldig en moeilijker.

222. Eene ruime, goed gewelfde borst doet in het algemeen eene gemakkelijke ademhaling en regelmatig-

matigen omloop van het bloed door de longen, eene enge, platte borst, daarentegen, den aanleg tot borstkwalen veronderstellen.

223. De gemakkelijke uitzetting van de borst (*thorax*) is een teeken van den goeden staat der in hare holligheid gelegene ingewanden. In ziekten, waar deze organen zijn aangetast, heeft men naauwkeurig acht te geven op de uitzetting en zamentrekking van den *thorax*. In hevige borstontstekingen ziet men duidelijk, dat deze zich ongelijk uitzet, en de zetel der ontsteking is alsdan gemeenlijk aan den kant, waar hij dit het minst doet. In borstontstekingen van den allerhevigsten graad zet zich de borst bij de ademhaling in het geheel niet uit en geschiedt deze alleenlijk door de werking der buikspieren. Deze soort van ademhaling door middel der buikspieren alleen (*respiratio abdominalis*) is allerflechtst.

224. De veranderingen in de eigenschappen der ademhaling, welke in ziekten plaats grijpen, zijn betrekkelijk: 1°. tot het getal der ademtogten binnen zekeren bepaalden tijd; 2°. tot de meerdere of mindere snelheid in de bewegingen der in- en uitademing; 3°. tot de verschillende hoeveelheid in- en uitgeademde lucht; 4°. tot het meerdere of mindere gemak in de ademhaling; 5°. tot de meerdere of mindere geregelde opvolging der ademtogten; 6°. tot de stilte of het verschillend geluid gedurende de ademhaling; 7°. tot de hoedanigheid der uitgeademde lucht. Dien ten gevolge doen zich onzer beschouwing op

1°. De menigvuldige en zeldzame
ademhaling.

225. De beschouwing der ademhaling, met betrekking tot het getal der in- en uitademingen binnen zekeren bepaalden tijd, doet haar als menigvuldig of zeldzaam voorkomen. Een volwasfen mensch ademt omstreeks 18 maal in elke minuut.

226. De menigvuldige ademhaling, dat is, die, welke een grooter getal ademtogten, dan het opgegevene, oplevert, is van nature eigen aan lieden van een bloedrijk temperament, in heete luchtstreken, in den zomer, na ligchaamsoefening, na prikkelende gemoedsaandoening, enz.

227. De ademhaling is menigvuldiger in de ontstekingskoorts, in de plaatselijke ontstekingen, in het tijdperk van koude en hitte der tuschenpoozende koortsen; dikwijls mede in het begin van rot- en zenuwkoortsen: desgelijks bij de borst-waterzucht en veelal ook bij *organische* gebreken van het hart.

228. Hoe meer de ademhaling van hare regelmaat afwijkt, des te meer gewigt is er aan derzelver teekenen te hechten. Het komt er intuschen zeer op aan, of deze afwijking het gevolg zij van aandoening der tot de ademhaling vereischte *organen* zelve, dan wel van eene medelijdende (*sympathische*) prikkeling, als van wormen, *gastrische* ongesteldheid, krampen, winden en dergelijke meer. Eerstgenoemden zijn verre weg van het meeste belang.

229. Eene bij uitstek menigvuldige ademhaling
geeft

geeft in borstontstekingen gevaar te kennen, zeer groot gevaar, wanneer de ademtogten in ééne minuut boven 55—60 gaan. Voor het overige hangt ook hier de *prognosis* van de bijkomende teekenen af.

230. De zeldzame ademhaling is aan de menigvuldige tegenovergesteld; bij haar zijn de ademtogten binnen zekeren bepaalden tijd geringer in getal, dan in den regelmatigen toestand.

231. De min of meer zeldzame ademhaling is, zonder andere bijkomende kwade teekenen, niet gevaarlijk. Maar is zij al te zeldzaam, verheft zich de borst bij de inademing sterk, dan geeft deze zeldzame en diepe ademhaling uitputting of onderdrukking der levenskracht te kennen en wordt aldaar door zwakheid, ijhoofdigheid, bedwelming, ja zelfs door den dood gevolgd.

232. De hoogst-zeldzame ademhaling, met hoe langs zoo grootere tuschenpoozingen, is eene onmiddellijke voorbode van den dood. In sommige gevallen, inzonderheid in slaapziekten, verkondigt somtijds deze soort van ademhaling, zelfs zonder eenig roggchelen, het uiteinde des lijders.

2°. Van de snelle en trage ademhaling.

233. De meerdere of mindere levendigheid der bewegingen bij de in- en uitademing stelt het onderscheid tuschen de snelle en trage ademhaling daar.

234. Snelheid en menigvuldigheid der ademhaling gaan gemeenlijk zamen gepaard en vindt men voornamelijk in de ontstekingen der borst- en onder-

buiksingewanden, in beide gevallen eene gelijke *prognosis* opleverende. Somwijlen nogtans is de ademhaling snel, zonder menigvuldig te wezen. Zoo verplicht de hevige pijn gedurende de inademing in de borstvliesontsteking (*pleuritis*) tot eene snelle uitademing, (*expiratio celer*) niettegenstaande de ademhaling er zeldzaam, dan menigvuldig is.

235. Men neemt zelfs de snelle ademhaling, te gelijk met traagheid derzelve, waar, inzonderheid bij sterke personen, in *acute* ziekten, bij het naderen van den dood.

236. De trage ademhaling is, even als de min of meer zeldzame, een gunstig teeken in ziekten, wanneer dit, namelijk, van andere goede teekenen verzeld gaat; maar is de ademhaling traag, de pols zwak, zijn de uiterste ledematen koud enz., dan duidt dit teeken gevaar en het bezwijken der krachten aan.

3°. Van de groote en kleine ademhaling.

237. Groot noemt men de ademhaling, wanneer er, zonder buitengewone uitzetting der borst, eene groote hoeveelheid lucht in- en uitgeademd wordt. Het tegendeel stelt de kleine ademhaling daar.

238. De groote ademhaling geeft eene wélgevormde borst (*thorax*), goeden staat der longen en andere tot de ademhaling noodzakelijke werktuigen, alsmede eenen vrijen en gemakkelijken omloop van het bloed, te kennen.

239. In het algemeen is de groote ademhaling een goed teeken in ziekten. De groote en menigvul-

di-

dige ademhaling in de ontstekingskoorts heeft geene belangrijke beteekenis, daar zij alleenlijk den 'ongefchonden' toestand der ademhalingswerktuigen en de dringende noodzakelijkheid dezer verrigting te kennen geeft.

240. Gaat de groote ademhaling met sterke bewegingen der vleugelen van den neus en de verheffing van het bovenste gedeelte der borst gepaard, dan wordt zij hoog (*sublimis*) genaamd en is zeer gevaarlijk. (*) Deze hooge ademhaling (*r. sublimis*), met verheffingen terugbuiging van hoofd en hals, vindt men bij eenige borstaandoeningen, inzonderheid bij den *croup*, waarvan zij een wezenlijk teeken uitmaakt. De enkel hooge ademhaling, waarbij zich de gansche borst sterk verheft vindt men bij zieltogenden, en het is deze hooge ademhaling, waarbij, in weerwil der sterk uitgezette borst, nogtans weinig lucht in- en uitgeademd wordt, welke den naderenden dood voorस्पelt.

241. Eene enkele groote ademtogt, welke zich eerst na langdurige tuschenpoozing wederom opdoet, verkondigt ijlhoofdigheid, en, wanneer zij lang in dien staat blijft, ijlhoofdigheid met ftuiptrekkingen. In koortsen, met *primaire* aandoening der hersenen is dit een gewoon teeken, hetwelk zich alreede den tweeden of derden dag der ziekte vertoont. Men neemt hetzelfde insgelijks bij lijders waar, die door eenige andere doodelijke ziekte zijn aangetast. (†)

242.

(*) HIPPOCRATES, *Prognost.* p. 272.

(†) HIPPOCR. l. c. — AUBRIJ, l. c.

242. Is de borst flecht gevormd, dan is de ademhaling ook van nature klein, zoowel als in andere gevallen, waarin deze verrigting op eenigerhande wijze belemmerd wordt.

243. In de verkoudheid (*catarrhus*) en longontsteking (*peripneumonia*) is de ademhaling, welke te voren groot, hoewel min of meer moeilijk was, en nu klein, menigvuldig en nog moeilijker wordt, een kwaad teeken.

244. De kleine en tevens menigvuldige ademhaling is ongunstig van beteekenis, hetzij dezelve afhangt van de zwakheid des lijders alleen, dan wel van hevige pijn of belangrijke stremming van den omloop des bloeds in de long of van eenige ontsteking in den onderbuik. De kleine inademing bij groote uitademing geeft het dreigendste gevaar te kennen.

4°. Van de gemakkelijke en moeilijke ademhaling.

245. De gemakkelijke ademhaling, die, namelijk, welker bewegingen zonder onaangenaam gevoel, pijn of drukking plaats grijpen, toont aan, dat de *organen*, daartoe betrekkelijk, in goeden staat zijn. Zoolang de ademhaling gemakkelijk blijft, is elke andere wijziging daarin niet gevaarlijk.

246. Moeilijk is de ademhaling te noemen, wanneer in- en uitademing met moeite plaats heeft of de lijder er drukking of zwaarte bij op de borst gevoelt.

247. Zij geeft storenis in de ademhalingswerktuigen te kennen en vermeerderd het ongunstige in andere
kwa-

kwade teekenen, van de ademhaling ontleend, wanneer zij zich daaraan paatt.

248. Een slechte vorm van de borst, eene verkeerde manier in het liggen, vastgroeiing van het borstvlies (*pleura*), gezwollen in de borst of den onderbuik, sommige gemoedsaandoeningen, als hevige schrik en gramschap, maken de ademhaling moeilijker.

249. De moeilijke ademhaling (*dyspnœa*) is nog aan onderscheidene wijzigingen onderhevig, en wordt dien ten gevolge onderscheiden: 1°. in eenigzins moeilijke (*laboriosa*), met een gevoel van bezetting of drukking op de borst, zonder dreigende verstikking en bij de mogelijkheid, om in eene *horizontale* rigting te blijven liggen; 2°. in verftikkende, benaauwde (*suffocans aëriosa*), welke zoo moeilijk is, dat de lijder in de *horizontale* rigting schier meent te stikken en verplicht is regt overeind te gaan staan of zitten (*orthopnoea*); 3°. in pijnlijke (*dolorosa*), waarbij de bewegingen moeilijk zijn en door de pijn, welke zich bij de in- en uitademing verheft, belemmerd worden.

250. Moeilijk wordt de ademhaling in een groot aantal ziekten, als in de meeste hevige rot- en zenuwkoortsen, in de ontstekingen van de borst en eenige van den buik, in de *organische* gebreken van het hart en de groote vaten, in krampen, in eenige soorten van *hypochondrie* en bleekzucht (*chlorosis*), in de longteering, in beroerten, in onderscheidene soorten van waterzucht.

251. In rot- en zenuwkoortsen, in borstontstekingen, kortom in alle *acute* ziekten, is eene gemakkelijke ademhaling een vertroostend en geruststellend teeken

ken (*). Des te meer is daarin eene groote moeilijkheid in de ademhaling te duchten, ten ware deze, zoo als somwijlen het geval is, mede behoore tot die teekenen, welke de voorboden zijn eener *crisis*, of dezelve vergezellen. Volgens HIPPOCRATES is bij eene aanhoudende koorts de moeilijke ademhaling, met ijelhoofdigheid gepaard, een doodelijk teeken. (**)

252. Gebeurt het in den loop eener *acute* ziekte, dat de lijder plotseling door eenen hoogen graad van moeilijkheid in de ademhaling wordt aangetast, zoodanig, dat hij niet anders dan regt op zitten kan, dan mag men eene ongunstige *prognosis* vaststellen. (†) De zucht, om in bed op te zitten is daarom ook dikwerf bij *pleuritici* en *peripneumonici* een kwaad teeken, daar dezelve blootelijk voortvloeit uit de moeilijkheid hunner ademhaling bij het liggen: dit teeken is des te bedenkelijker, wanneer zich daaraan een gepiep in de luchtpijp (*aspera arteria*) paart en de zieken de fluimen niet meer vermag op te geven. In dit geval kan zelfs de schijnbaar goede pols misleiden en mag men zich derhalve daarop geenszins verlaten. (§)

253. Wanneer, ook bij eene schijnbaar onbelemmerde ademhaling, de lijder niet diep kan inademen, zonder op

(*) HIPP. *progn.*

(**) Ibid.

(†) Ibid.

(§) BAGLIVIVS.

op één of meer punten in de borst eenige hindernis, kitteling of pijnlijk gevoel te ontwaren, hetwelk hem aan het hoesten brengt, dan is dit een teeken, dat het in de borst niet volkomen zuiver is, en de arts behoort alsdan naauwkeurig na te vorschen, of deze aandoeningen blootelijk het gevolg zijn van eenige prikkeling der long, dan wel van eenig meer belangrijk lijden derzelve, de gronden tot welk onderzoek in de bijzondere leer der teekenen nader worden uiteengezet.

5°. Van de ademhaling met of zonder geluid.

254. In den staat van gezondheid kan de lucht vrijelijk door de luchtbuizen heen stroomen en doet zij derhalve, daar haar in- of uitgang door niets belemmerd worden, ook geen geluid, hoe ook genaamd, hooren: doch, zoodra de in- of uitgeademde lucht de wanden van het strottenhoofd (*larynx*) of de luchtpijp of derzelve takken (*bronchiae*) met een zeker geweld aandoet, of wanneer er in laatstgenoemde of derzelve takverdeelingen eenig vocht aanwezig is, waardoor zij verstopt geraken en waarmede de lucht zich vermengt, of hetgeen door deze in beweging gebragt wordt, dan ontstaat er een zeker gedruisch en de ademhaling gaat van geluid verzeld. Naar het onderscheid van den klank wordt zij alsdan piepende, zuchtende, stenende, of roghelende genaamd. (*)

255. De piepende ademhaling wordt door eene
lig-

(*) HONOR, *Diss. sur l'état de la respiration*, etc. Paris. 1809.

ligte trilling der lucht veroorzaakt. Zij vindt plaats bij eene bij uitstek slecht gevormde borst, bij alle *mechanische* of *organische* vernauwing, b. v. bij vastgroeiingen der long met het borstvlies, verbeening enz. — Zij vertoont zich insgelijks bij krampachtige aandoeningen der ademhalingswerktuigen.

256. Zij is eigen aan den *croup* in deszelfs eerste tijdperken en is dan tevens moeilijk, alsmede aan het *asthma convulsivum*, bij tusschenpoozlingen: bij kwaadaardige keel- en borstontstekingen is zij de voorbode van aanstaande verstikking; bij de *hysterie* het teeken van eenen hevigen aanval.

257. De zuchtende ademhaling wordt door eene lange en sterke inademing met daaropvolgende snelle uitademing te weeg gebragt. Men vindt dezelve inzonderheid bij en na treurige gemoedsaandoeningen, alsmede in het eerste tijdperk van sommige zenuwkoortsen, als wanneer zij gemeenlijk hevigheid der ziekte te kennen geeft.

258. De stenende ademhaling noemt men die, waarbij de lucht, bij de uitademing ten longen uitgedreven, dit stenend geluid voortbrengt. Als uitdrukking van smart doet de stenende ademhaling de neerslagtigheid, zoo van ligchaam als geest, kennen. Zij vergezelt veelal de borstontstekingen en wordt ook in sommige belangrijke koortsen waargenomen.

259. De uit de stenende ademhaling af te leiden *prognosis* is zeer verschillende. Heeft de lijder bewustheid van de smarten, welke hij lijdt, dan is de voorspelling ongelijk minder gevaarlijk, dan wanneer hij
die

die niet duidelijk weet te kennen te geven. De stennende ademhaling gedurende den slaap is altijd een bedenkelijk teeken, ten ware zij een gevolg zijn mogt van eenigen zwaren droom. Gedurende het waken is dit teeken meer of minder ongunstig, naar gelang van 's lijders temperament en karakter. Bij teergevoelige, weekzerige personen, gewoon alles te vergrooten, zal men er zich minder over behoeven te verontrusten, dan bij sterkere en lijdzame.

260. De rogchelende ademhaling onderscheidt zich van het snorken daardoor, dat zij van moeilijkheid in de bewegingen der borst verzeld gaat, en door deze of gene aandoening van het luchtkanaal, b. v. damp of verzameling van slijm, voortgebracht wordt, terwijl het snorken door de neusgaten of het achterste gedeelte van den mond geschiedt.

261. De rogchelende ademhaling wordt gevonden bij borstontstekingen, wanneer er fluimen in den weg zijn, en duidt niets kwaads aan, zoolang deze gemakkelijk opgeworpen worden, vooral indien zich hierbij geene andere ongunstige teekenen voegen. Gaat zij, daarentegen van kwade teekenen verzeld, willen de fluimen niet meer losgaan en worden ze niet als met moeite uitgeworpen, dan verkondigt de rogchelende ademhaling, bijaldien het uitwerpen zich niet spoedig herstelt, den onvermijdelijken dood, en is het einde des te eer te verwachten, naar mate de ontsteking heviger was.

262. Veel minder verontrustende is de rogchelende ademhaling bij krampen, gelijk zij bij het *asthma*
I. D. H. con-

convulsivum mede geen bijzonder gevaar te kennen geeft, ten ware zij van andere slechte teekenen mogt verzeld gaan. In beroerten en slaapkoortsen is zij een ongunstig teeken; min gevaarlijk bij bedwelming, ten gevolge van misbruik van bedwelmende giften (*narcotica*), daar zij hier te gelijk met de bedwelming zelve mede ophoudt.

263. Men vindt eene ligte roghelende ademhaling dikwerf mede in de borstwaterzucht, in *chronische* verkoudheden en *catarrhale* longteeringen, alsmede in bloedspuwingen, wanneer er stukjes geronnen bloed in de *bronchiæ* blijven zitten; desgelijks hoort en voelt men bij het *aneurysma aërtæ* eene pieping en ruifching boven den gewonen zetel van het hart. In alle deze gevallen beteekent de roghelende ademhaling, op zich zelve, niets kwaads.

264. Eene werktuigelijke drukking der luchtbuizen, b. v. een gezwel in den flokdarm, (*) kan de roghelende ademhaling doen ontstaan. Somwijlen is zij eigen aan personen, gewoon met open' mond te slapen; somwijlen vindt men haar ten gevolge van vleeschproppen (*polypi*) of andere gezwellen in de neusgaten, alwaar zij, op zich zelve, mede een vrij onverschillig teeken is.

6°. Van de geregelde en ongeregelde ademhaling.

265. Volgen de bewegingen der ademhaling elkan-
der

(*) LANDRÉ-BAUVAIS, l. c. p. 65.

der op zonder in grootte of tusfchenpoozing te verschillen, dan is de ademhaling geregeld; wordt, daarentegen, eene kleine ademhaling dooreene groote, of deze door gene afgewisfeld, of doen zich fomige ademtogten bij grootere of kleinere tusfchenpoozingen op, of ontbreken zij ten eenen male (tusfchenpoozende ademhaling, *respiratio intormitens*), — dan mag men haar ongeregeld noemen.

266. De geregelde ademhaling is een blijk van den goeden toestand der ademhalingswerktuigen, van kracht en onbelemmerden omloop des bloeds, en bij gevolg, op zich zelve, altijd een goed teeken.

267. Bij personen, wier borst flecht gevormd is, bij lijdens aan krampen in den onderbuik ten gevolge van flechte spijsverteering en winden, is de ongeregelde ademhaling een gewoon verschijnsel en beteekent niets kwaads. Zij gaat dikwerf aan *critische* ontlastingen vooraf, en men neemt haar in het tweede tijdperk der rot- en zenuwkoortsen, in zeer hevige ontstekingen van borst- en buikingewanden waar: bij overigens goede teekenen mag men hier eene heilzame *crisis* verwachten; bij flechte teekenen, daarentegen, het zinken der levenskracht, gevaar en den dood.

268. Nog eene wijziging der ongeregelde ademhaling doet zich somwijlen op, dan, namelijk, wanneer de inademing nog niet volkomen volbragt is en de uitademing alreede plaats grijpt, om weldra door eene nieuwe inademing gevolgd te worden. Deze ademhaling, welke naar het geluid van een weenend kind

H 2 *zweemt*,

zweemt, wordt de afgebrokene ademhaling (*respiratio interrupta*, *spiritus effundens*) genaamd.

269. De onafgebrokene en de tusfchenpoozende ademhaling zijn in *acute* ziekten hoogst bedenkelijke teekenen.

270. Hoe ongeregelder en tevens moeilijker de ademhaling wordt, des te dringender wordt het gevaar.

271. Elke ongeregelde ademhaling is minder te duchten bij krampachtige aandoeningen, dan bij koortfen en ontstekingen.

7°. Van de veranderingen, welke de uitgeademde lucht oplevert.

272. Het fcheikundig onderzoek der uitgeademde lucht, met de noodige voorzigtigheid in het werk gesteld, kan welligt eenige meerdere, dan de opgegevene, teekenen, met betrekking tot den inwendigen toestand, aan de hand geven. Zoo fchijnt het b. v. zeker, dat er gedurende het eerste tijdperk der koortfen (*) en inzonderheid in ziekten, waarin de bewegingen der ademhaling belemmerd zijn, (†) minder koolftofzuur wordt uitgeademd, dan in den toestand van gezondheid. Daar intusfchen dit gedeelte der geneeskundige fcheikunde nog veel te onderzoeken overig laat, zoo moeten wij ons voor als nog, met betrek-

(*) SPRENGEL.

(†) NYSTEN, *Rech. de Physiol. et de Chimia pathol.* p. 212.

trekking tot de veranderingen, welke de uitgeademde lucht oplevert, blootelijk tot derzelver *physische* hoedanigheden bepalen en wel tot

a). Den warmtegraad der uitgeademde lucht.

273. In den regelmatigigen toestand brengt de uitgeademde lucht, met den wasem der longen vereenigd, op de daaraan blootgestelde hand het gevoel voort van eene ligte warmte. Doet deze lucht, met meerdere warmte tot beladen, eene meerdere warmte ontwaren, dan noemt men de ademhaling heet, en is het daar door veroorzaakte gevoel van warmte bij uitstek sterk, dan geeft men aan de ademhaling den naam van brandende. Brengt, daarentegen, de uitgeademde lucht, in plaats van het natuurlijke gevoel eener ligte warmte, geene meerdere gewaarwording van warmte voort, dan de dampkringslucht zelve, dan wordt de ademhaling koud genaamd.

274. De matig warme adem is aan den toestand van gezondheid eigen en uit dien hoofde mede een goed teeken in koortsziekten. Den heeten adem vindt men in koortsen en ontstekingen, als teeken van den versnelden omloop van het bloed en den graad der koortshitte, en om deze reden geeft dan ook de brandende adem grootheid der ziekte en veelal gevaar te kennen. De in hitte toenemende adem is een teeken van toenemende, de daarin afnemende, daarentegen, van afnemende koorts.

275. In sommige rot- en zenuwkoortsen, in longont-

H 3 ste.

stekingen en zware borstverkoudheden (*catarrhi pulmonum*) is de adem koud, zoodra hij in de longen, welke hunne gewone verrigtingen niet meer vermogen uit te oefenen, geepe verandering meer ondergaat. Dit is een gevaarlijk teeken, hetgeen meestal *gangreen* of den aanstaanden dood te kennen geeft.

b). De reuk der uitgeademde lucht.

276. De gezonde adem of uitgeademde lucht in den toestand van gezondheid geeft geenen reuk van zich. In den toestand, welke meer of minder daarvan afwijkt, wordt hij dikwerf stinkend, en dit gebeurt doordien deze lucht gas of stinkende deeltjes opneemt, welke, het zij in de luchtpijp of derzelver takken, het zij in den mond of de eerste wegen geboren worden,

277. Men vindt den stinkenden adem van nature bij bejaarden, wier uitwaseming traag gaat, bij personen, die eene slechte spijsverteering of aangestokene tanden hebben, kortom, overal, waar de lucht, bij haren doortogt, op eenigerhande wijze bedorven wordt,

278. In de gezegde gevallen, alsmede bij zweren in den mond, scheurbuikig tandvleesch, na het gebruik van kwik enz. — heeft de stinkende adem, op zich zelve, en over het algemeen niets kwaads te beduiden.

279. Bij vrouwen geeft de stinkende adem veelal de op handen zijnde of alreede aanwezige maandstonden te kennen, en is dus ook hier vrij onverschillig,

280. Men vindt den adem dikwijls min of meer scherpen

en stinkende in *gastrische* koortsen en bij toevallen van wormen, en ook hier is hij niet bijzonder te duchten. In de rotkoortsen, daarentegen, en zenuwkoortsen, in *gastrische* koortsen met kwaadaardige *complicatie*, in *chronische* ziekten met uitputting van krachten, is de stinkende adem een ongunstiger teeken. In *acute* en *chronische* ziekten, eindelijk, voorspelt een bij uitsteek stinkende en aasachtige (*cadaverosa*) adem den naderenden dood.

281. Daar men gemeenlijk meer dan ééne verandering of wijziging in de ademhaling te gelijker tijd waarnemt en de zekerheid van de daaruit af te leiden *prognosis* mede voornamelijk van de overige daarmede gepard gaande teekenen afhangt, zoo is het noodig bij het onderzoek der ademhaling, als teeken, nog in het algemeen het volgende in het oog te houden:

a. De regelmatigte ademhaling, naar den verschillenden ouderdom, ligchaamsbouw, temperament, leefregel, jaargetij, gewoonte en wat dies meer zij.

b. De wijziging, welke de ademhaling en uitgeadende lucht in elke bijzondere ongesteldheid of zieke ondergaat, de tijdperken, waarin men deze of gne gemeenlijk aantreft, de vereeniging met andere goede of kwade teekenen enz. —

c. Dat al, wat in den pols verandering te weeg brengt, zulks mede doet in de ademhaling; dat de werkende oorzaak, van buiten of van binnen, alsmede de zitplaats en de *complicatie*, het meerdere of mindere gevaar bepaalt, en dat de vergelijking en har-

monie tusſchen pols en ademhaling deswege eenige zekerheid kan opleveren.

d. Dat eene ongeregelde ademhaling, door toevallige oorzaken geboren, weinig of niet bedenkelyk, door beftendige, daarentegen, ſteeds bedenkelijk is.

e. Dat afwijking tusſchen ademhaling en pols ſteeds een ongunſtig en veelal een gevaarlijk teeken is.

f. Dat men zich op de ademhaling alleen volſtrekt niet verlate.

g. Dat men ten tijde der *crisis* in zijne *prognosis* zich rigte naar de overige bijkomende teeken en, ten einde, uit het verband van deze met de plaatshebbende ademhaling, den goeden of ſlechten afloop op te maken.

h. Dat iedere plotſelijke verandering in de hoedanigheid der ademhaling, zonder aanzienlijke vermindering der ziekte zelve, ſchier altijd een kwaad teeken is.

8°. Van eenige bijzondere verſchijnselen in de ademhaling, als teeken en.

282. Zekere bepaalde aandoeningen van zekere bepaalde zenuwen, door *psychiſche* of *phyſiſche* prikkels, brengen in de ademhaling bijzondere verſchijnselen voort, bekend onder den naam van hoesten, niezen, gapen, hikken, lagchen, enz., alle welke verſchijnselen ook ſomwijlen, als ziekte teeken en, van belang zijn en derhalve hier ter plaatſe nader verdienen beſchouwd te worden.

a). Van het hoesten.

283. Hoest is een verschijnsel, bestaande in hevige, kortstondige en menigvuldige, van geluid verzelde uitademingen, op eene enkele snelle en diepe inademing volgende en door, het zij plaatselijke of door medelijden ontstane (*sympathische*), prikkeling in de keel, de borst en long, het middenrif of den onderbuik, of algemeen verhoogde prikkelbaarheid voortgebracht.

284. Hoest geeft bij gevolg altijd eenen zeer geprikkelden toestand der ademhalingswerktuigen te kennen en is een verschijnsel, hetwelk zich aan velerhande verschillende ongesteldheden des ligchaams paart.

285. Men onderscheidt den hoest, in droogen hoest, waarbij niets, en vochtigen, waarbij vocht of fluimen opgeworpen worden; in *idiopathischer* hoest, ontstaan door eene *primaire* prikkeling van de ademhalingswerktuigen, en *symptomathischen*, veroorzaakt door eene *sympatische* prikkeling, welker voornaamste zitplaats gemeenlijk een of ander buikingewand uitmaakt. Voorts in keelhoest, te weeg gebragt door plaatselijke prikkeling des strottenhoofds of der luchtpijp, alsmede door prikkelende vochten, welke uit den neus in de keel nederdalen; in borsthoest, veroorzaakt door *acute* of *chronische* ongesteldheid der borstingewanden en kenbaar door teekenen aan elke dezer ongesteldheden eigen; en in maaghoest, het gevolg van *gastrische* ongesteldheid of wanorden in de werktuigen der spijsverteering.

286. In den toestand van gezondheid wordt de hoes t

H 5000 vaak

vaak te weeg gebragt door de inademing eener koude of met vreemdaardige deelen bezwangerde lucht, als met zeezoutzuur gas of andere prikkelende gasfoorten of schadelijke dampen. Deze vloeistoffen brengen, wanneer zij in de, blootelijk tot den doortogt der gewone dampkringslucht bestemde, luchtbuizen geraken, eene al te sterke prikkeling en ten gevolge daarvan de schuddingen voort, welke den hoest daarstellen.

287. Men vindt den *idiopathischen* hoest in alle borstontstekingen: hij is droog in de *pleuritis*; bijkans droog in het begin der verkoudheid en der *peripneumonie*, alwaar hij allengskens vochtiger wordt. Hoe minder hevig en droog hij hier is, en hoe gemakkelijker de fluimen opgegeven worden, des te gunstiger. Men vindt hem insgelijks bij de leverontsteking (*hepatitis*) droog. Hij is dikwerf bij uitstek hevig in de aanvallen der zinkingkoorts (*f. catharrhalis*). De mazelen gaan mede van eenen, eerst droogen, vervolgens vochtigeren, hoestverzeld: blijft er na het schubswijze afvallen derzelve (*desquamatio*) nog een klein droog kuchje overig, dan is bezetting der long te vreezen.

288. In de ontsteking der luchtpijp (*angina trachealis*) en den *croup* is de hoest raauw en aanvankelijk droog; in den kinkhoest (*tussis quinta*) nu eens droog, dan van fluimen verzeld.

289. In de *hypochondrie* wisselt de hoest dikwerf met de andere menigvuldige verschijnselen dezer kwaal af; hij is droog en afgebroken; somwijlen in het laatste tijdperk van min of meer slijmerige en zelfs bloedige fluimen verzeld.

290. In de *phthisis laryngea* is de hoest klein, menigvuldig en droog. De longteering (*phth. pulmonalis*) gaat schier altijd van hoest verzeld, die altijd min of meer vochtig is; de hoest bij de zenuwteering (*phth. nervosa*) is nogtans droog, en dit is mede dikwerf het geval in de teering bij klierziekte (*phth. serofulosa*).

291. De hoest, welke door eenen plaatselijk op de long werkenden prikkel veroorzaakt wordt, is de gevaarlijkste. De hoest, die in deze ziekten hevig is, van sterke pijnen verzeld gaat, menigvuldig en droog blijft, is geen goed teeken. Gaat hij tegen het einde der tweede week met gestadige huiveringen gepaard, zoo geeft hij het begin van verettering te kennen. Desgelijks in de leverontsteking.

292. De *symptomatische* hoest, welke door buiten de longen werkende prikkels wordt opgewekt, als door ontstekingen van naburige ingewanden, door *gastrische* ongesteldheid, door wormen, verstoppingen, verzweringen der klieren van den hals of den mond, door krampachtige aandoeningen van het strottenhoofd of de keel, is minder te duchten.

293. Zwangere vrouwen hoesten dikwerf zeer hevig, zoodanig zelfs, dat de baarmoeder daardoor aan pijnlijke ophooping van vochten blootgesteld wordt, welke somwijlen zelfs miskraam (*abortus*) ten gevolge heeft. Somwijlen vertoont zich na de verlossing en bij het ophouden der zuivering (*lochia*) een drooge hoest, die zorg baart.

294. De hoest, welke belet te slapen, is altijd
kwaad

kwaad, des te meer, indien zij, na te voren vochtig geweest te zijn, droog wordt. De minst schadelijke hoest is die, welke geene sterke inspanning vordert en waarbij men op eene gemakkelijke en vaardige wijze verliggende fluimen loost.

295. In het algemeen is de hoest heilzaam in borstontstekingen, wanneer hij verzeld is van gemakkelijk losgaande fluimen; bedenkelijk, wanneer hij hevig, droog is en afmat; verdacht en ettering of *gangreen* aanduidende, wanneer hij met huiveringen en stinkende fluimen gepaard gaat; bij jichtigen een teeken van den ophanden zijnde aanval, gevaarlijk bij beklemden breuken; na langdurige aamborstigheid en verhardingen een teeken van den naderenden dood, wanneer hij bloedig wordt; een teeken van flechte ingewanden, wanneer hij aanhoudend droog en schier verftikkende is, en, onder deze omstandigheden, van den onvermijdelijken dood bij waterzuchtigen.

b). Van het niezen.

296. Het niezen bestaat in eene sterke, hevige, gedruisch makende, op eene langdurige inademing volgende, uitademing, waarbij de lucht met snelheid en grootendeels door de neusgaten wordt uitgedreven. Hetzelve onderscheidt zich van den hoest daardoor, dat de lucht en de slijm (snot, *mucus*) door de neusgaten, en niet door den mond, uitgaat, en de eerste prikkeling in den neus of het achterste gedeelte van den mond, en niet in de luchtpijp of borstholligheid gevoeld wordt.

297. Een hevig en herhaald niezen brengt roodheid van het aangezicht en de oogen, pijnen in hoofd en borst, neusbloedingen en andere bloedstortingen voort, en een vaak terugkeerend niezen heeft bij gevolg een' gewigtigen invloed op de dierlijke huishouding. Hetzelve wordt gevolgd van vermeerderde levendigheid in de verrigtingen, en wordt, naar gelang der omstandigheden, nuttig of nadeelig.

298. De meest gewone oorzaak van het niezen is gelegen in de werking van voorbijgaande prikkels op het snotvlies (*membrana schneideriana*) en de takken van het vijfde paar en wel van den *nervus pterygoïdeus*, als, van nieskruiden, scherpe stoffen in de lucht, buitengewone koude, ophooping van slijm en weijachtig vocht op het snotvlies. Het gevolg daarvan is hier eene vermeerderde uitvloeiing van vochten, waardoor de prikkel weggenomen of werkeloos gemaakt wordt. Vandaar, dat het niezen bij zinkingachtige ongesteldheden, *coryza*, tandpijnen enz. vaak als *critisch* kan beschouwd worden, daar het de zoogenaamde verstoptheid wegneemt, door eene sterkere uitvloeiing van vocht te weeg te brengen.

299. Dikwerf wordt het niezen door verwijderde prikkels (*per consensum*) geboren, b. v. door het zien in een sterk licht, in de zon enz. — somwijlen bij sterken honger, (*) en bij andere prikkels, welke op de maag, de lever en het middenrif werken. Desgelijks bij wormen,

(*) SPRENGEL, I. c. p. 257.

men, verftoppingen of ophooping van bloed in de ingewanden van den buik; van daar fomwijlen bij de maandftonden, de verlosfing, de zuivering na de kraam, welke door de daardoor veroorzaakte fchudding bevorderd worden, om welke reden dan ook een gedurig niezen bij zwangere vrouwen tot miskraam (*abortus*) bijdragen kan en derhalve hier bedenkelijk kan worden.

300. Het niezen is heilzaam in *acute* ziekten, bijaldien er geene andere kwade teekenen mede gepaard gaan; het geeft alsdan den goeden ftaat der lichaamskrachten te kennen en gaat dikwerf aan eene *critifche* neusbloeding vooraf of bevordert het zweet. Het niezen is mede gunftig bij herftellenden, bij *hypochondrifche* en *hysterifche* lijdens, wier genezing daardoor bevorderd wordt. Het is almede nuttig in beroerten en *asthenifche* verlammingen; desgelijks bij hoofdpijn, door de inademing eener onzuivere lucht veroorzaakt. Eindelijk kan men hetzelve als voordeelich befchouwen in het laafte tijdperk van alle *acute* ziekten.

301. Het herhaalde niezen is bedenkelijk bij volbloedigen, oude, aan beroerten onderhevige perfonen, bij welken het eenen aanftaanden aanval doet te gemoet zien, bij lieden, die met breuken of uitzakkingen behebt zijn; gevaarlijk, wanneer het lang voortduurt, in ontstekingskoortfen, herfenvliesontsteking (*phrenitis*), ontsteking van de borst- en andere ingewanden en in bloedftortingen der baarmoeder.

c.) Van het gapen.

302. Het gapen beftaat in eene zeer lange en diepe
in-

inademing met open' mond, waarbij het indringen der lucht in de longen als met geweld bevorderd wordt. Hetzelve wordt veelal door eene gewaarwording van verveling, vermoeijenis, koude enz. veroorzaakt. Het gaat gemeenlijk verzeld van uittrekken der ledematen, en zoo wel dit, als de onmiddellijk op de gezegde inademing volgende snelle uitademing, brengt meestal een gevoel van meerdere opgeruimdheid en verhoogde werkzaamheid der verrigtingen voort, gelijk ook de pols daardoor versneld en een gevoel van verhoogde warmte over het ligchaam verspreidt wordt, dikwijls gevolgd door afzondering van tranen en speeksel.

303. Hieruit blijkt genoegzaam, dat het gapen eene instinktmatige poging is, om den omloop van het bloed door de longen, door volbloedigheid, kramp of andere oorzaken min of meer gestremd, te bevorderen.

304. Om deze reden neemt men dan ook het gapen gemeenlijk waar bij den aanvang der koortskoude, inzonderheid bij uitlags- en tusfschenpoozende koortsen, bij aanstaande bloedstortingen, bij aanvallen van *hypochondrie* en *hysterie*, bij aanstaande maandstonden, bij pas zwangere vrouwen enz. —

305. Het gapen wordt ook dikwerf waargenomen bij groote verwondingen, buitengewone ontlastingen, inwendige ontstekingen, en wordt hier, wanneer er meerdere ongunstige teekenen mede gepaard gaan, zeer bedenkelijk. Zoo is hetzelve mede een teeken van groot gevaar in zenuwkoortsen, vooral, wanneer de verdere verschijnselen zwakheid te kennen geven; desgelijks in de gele koorts, in de pest, in plaatselijke ontstekingen, van zenuwkoorts verzeld.

306. Worden barende vrouwen van veelvuldig gapen overvallen, dan is dit een teeken, dat de arbeid, uit hoofde der onderdrukte of verminderde krachten, moeilijk zijn zal.

307. Aanvallen van scheele hoofdpijn (*hemicranie*), jicht, beroerte, en vallende ziekte worden mede veelal door een schier onafgebroken gapen aangeduid.

d). Van het hikken.

308. Het hikken bestaat in eene door krampen afgebrokene en gedruischvolle ademhaling, verzeld van eene toefnoering van de spleet des strottenhoofds (*glottis*), waardoor de doortogt der lucht naar de borst gestremt wordt.

309. Eene geprikkelde toestand van het middenrif (*diaphragma*) schijnt bij iederen hik de inwendige toestand te zijn, welke verdient gade geslagen te worden. Trouwens bij overigens gezonde lieden volgt de hik dikwerf op overlading der maag met spijsen of geestrijke dranken, met doorgeslikte lucht of tabaksrook, op ligte verkoudheden, welke inzonderheid op het middenrif en de maag werken. Deze hik is zonder gevaar en houdt gemeenlijk binnen kort van zelve op.

310. Zoo vindt men ook den hik zonder gevaar in *acute*, inzonderheid *gastrische* koortsen, vaak als teeken van de opwelling (*turgescentie*) der voorhandene stoffen, als wanneer hij met braken of doorloop gepaard gaat. Desgelijks bij *hypochondrie*, *hysterie*, bij ongeregelde maandstonden, kort vóór derzelver vloeijing en tegen het einde der zwangerschap.

311. Doet zich de hik gedurende den loop eener

acute ziekte op, dan moet men vooral op de voorafgegane waarschijnlijke oorzaken, en op de vroeger en later aanwezige verschijnselen letten, om het meerdere of mindere daardoor aangeduide gevaar te kunnen bepalen. (261 263.)

312. Gevaarlijk is de hik, welke, zonder voorbijgaande stoffelijke oorzaak, in koortsen, alleenlijk uit eene buitengemeen verhoogde prikkelbaarheid en zwakheid van het middenrif en de maag ontstaat, inzonderheid, wanneer hij met algemeene uitputting van krachten verzeld gaat. Zoo kent men eene soort van koorts, welke steeds met hik en meestal met doodelijken afloop gepaard gaat, en door de ouden uit dien hoofde hikkoorts genaamd werd, en vindt men kwaadaardige tuschenpoozende koortsen, welker aanvallen door hevig hikken gekenmerkt worden, die de krachten spoedig uitputten en na weinige aanvallen den dood met zich slepen.

313. In den loop van langdurige *cachexieën*, loop (*dysenteria*), bloedstoringen, doet zich dikwijls eindelijk ook de hik op, die, bij de volledige uitputting van krachten, den naderenden dood voorspelt. De hik, welke zich op het einde van eene *acute* ziekte vertoont, van andere ongunstige teekenen, als verlies van de stem, beving, flauwte, bedwelming, gevoelloosheid enz. voorafgegaan en verzeld wordt, duidt het uiterste gevaar aan.

314. Volgt in eene *acute* ziekte de hik op eene door medelijdendheid te weeg gebragte (*symptomatische*) braking van gewone, zwartgallige stof, en gaat hij daarbij

D. I. I ge-

gepaard met roodheid der oogen en andere teekenen eener herfenontsteking, dan geeft hij mede een doodelijk einde te kennen.

315. Ook stoffelijke prikkels kunnen een' gevaarlijken hik voortbrengen. Overal, waar zich sporen van inwendige ontsteking opdoen, is de daarmede verbondene hik een der gevaarlijkste teekenen, om welke reden hij dan ook als een teeken voornamelijk der ontsteking van het middenrif (*paraphrenitis*, *diaphragmitis*), maar ook van de koorts der kraamvrouwen (*f. puerperalis*), ontsteking der darmen (*enteritis*) en loop (*dysenterie*) beschouwd wordt. Alsdan gaat de ontsteking gewoonlijk in *gangreen* over.

316. Ook nog in *chronische* kwalen kan de hik, ten gevolge van stoffelijke prikkels, een gevaarlijk teeken zijn; wanneer, namelijk, deze prikkeling niet spoedig voorbij gaat; maar door gebreken in het maakfel of *organische* ziekten onderhouden wordt. Zoo is de hik hardnekkig bij indrukking van het zwaardvormige kraakbeen (*cartilago ensiformis*), bij breuken en ontwrichtingen der ribben, verhardingen in de maag enz. —, hoogst gevaarlijk, ja zelfs doodelijk, als het gevolg van de door het gebruik van vergift te weeg gebragte prikkeling.

317. Niet minder gevaarlijk is de hik, welke veroorzaakt wordt door sommige afgelegene (*confusuele*) prikkels, als onderdrukt huiduitlag, te vroeg geslotene natuurlijke of kunstige zweren, groote heilkundige kunstbewerkingen, hoofdwonden of schudding der hersenen, beknelde breuken, en dergelijke meer.

e). Van het lagchen.

318. Het lagchen bestaat in eene snelle opvolging van onderscheidene zeer korte en menigvuldige in- en uitademingen. Hetzelve gaat nu eens met meer, dan met minder gedruisch gepaard, is nu eens gematigd, vlugtig, voorbijgaande, afgebroken, dan weder onophoudelijk, steeds toenemende, hevig, schertsend; somwijlen los, vrolijk, blijd, somwijlen gedwongen, spotachtig, kwaadaardig.

319. De ziekelijke lach wordt of door natuurlijke (*physische*) of door zedelijke (*moreele*) oorzaken te weeg gebragt. In het eerste geval hangt dezelve van eene of andere belediging van eenig *orgaan* of stelsel af, en kan zij bij een volledig gebruik der zielvermogens plaats grijpen: in het laatste geval veronderstelt zij natuurlijkerwijze de belemmering van de werking der vermogens van den geest, wanorde in het denken, kortom, wezenlijke ijlhoofdigheid.

320. Men ziet het lagchen vrij dikwijls gepaard gaan met heete koortsen, rotkoortsen, zenuwkoortsen, velerhande plaatselijke ontstekingen. Hetzelve is in deze en andere *acute* ziekten een gewigtig teeken, daar het gemeenlijk tevens van ijlen verzeld gaat; het is evenwel niet ongunstiger, dan verscheidene andere teekenen van ongeregelde werking der zielsvermogens en der overige aan den wil ondergeschikte verrigtingen, en men behoeft zich niet meer te verwonderen, eenen zieken te zien lagchen, dan hem, zonder reden, overluid te hooren spreken en zingen. Te regt zelfs heeft HIPPOCRATES opgemerkt, dat, onder overigens ge-

lijke omftandigheden, het vrolijk ijlen, van lagchen verzeld, een minder ongunftig teeken is, dan hetgeen over treurige en droefgeestige onderwerpen loopt. (*)

321. In velerhande *chronifche* ziekten neemt men ook dikwijls het lagchen waar, als in de krankzinnigheid (*mania*), *hysterie* en *hypochondrie*, bij kinderen in den flap, ten gevolge van prikkeling door zuur, winden, wormen, enz. —, zonder dat hetzelfde van veel gewigt is voor de daaruit in deze gevallen af te leiden *prognosis*. Bij het tanden krijgen der kinderen vergezelt het lagchen fomwijlen gevaarlijke of doodelijke ftuip-trekkingen.

(D. P. ROY, *Traité medico-philosophique sur le rire*, etc., Paris 1814. 8.)

9°. Van de ftem en fppraak, als teeken en.

322. De ftem een waarneembaar geluid zijnde, voortgebragt door de trillingen, welke de lucht, op haren doortogt door de spleet van het ftrottenhoofd (*glottis*), ondergaat, en de fppraak een gevolg zijnde van dit geluid, door de bewegingen der tong, der lippen, en van nog andere deelen van den mond gewijzigd, zoodanig, dat men deze de *gearticuleerde ftem* zoude kunnen noemen; — zoo volgt hieruit, onzes inziens, dat derzelver befchouwing, als teeken en, te regt, bij de behandeling van de verfchillende wijzigingen der ademhaling, eene plaats verdient.

a).

(*) HIPPOCR., Sect. VI, aphor. 53.

a). Van de stem.

323. Beiden, stem en spraak, door het strottenhoofd en de tong voornamelijk voortgebracht, zijn in ziekten aan veranderingen onderhevig, welke dikwerf hoogst belangrijke, schoon meestal ongunstige, teekenen daarstellen. Zij doen, in de eerste plaats, den staat kennen der werktuigen zelve, door middel waarvan de stem geformeerd wordt; maar, daar deze werktuigen door de gewigtigste vereenigingen, door middel van menigvuldige en belangrijke zenuwtakken, met de voornaamste *organen* in verband staan, zoo zijn zij tevens vaak, in de andere en voornaamste plaats, werkelijke teekenen van den toestand der afgelegene werktuigen en verspreiden een helder licht over de gesteldheid der ligchaamskrachten in het algemeen.

324. In de stem onderscheiden wij: 1°. derzelver fterkte of zwakheid; 2°. verschillende tegen-
natuurlijke wijzigingen; 3°. het volledig gemis daarvan (*aphonia*).

aa). Van de fterke en zwakke stem.

325. De fterkte der stem hangt af van de hoeveelheid lucht, welke de long op eens kan uitblazen, bij gevolg van de juiste ruimte en uitzetbaarheid der long en der borstholte, van eene voldoende trilling der stemkoorden of banden van het strottenhoofd, (*ligamenta glottidis*), van de vereischte ruimte van deszelfs zakken (*ventriculie*) en van de onbelemmerde weerkaatsing der uitgeblazene lucht in deze zoowel, als in de neus-

holten. Uit deze omftandigheden laten zich tevens de oorzaken van de zwakheid der ſtem opmaken.

326. Iedere hartstogt, elke gemoedsaandoening heeft op de ſterkte en hoogte der ſtem invloed; ieder leeftijd heeft mede eenen eigenaardigen toon der ſtem. In de jaren van manbaarheid doet de toon der ſtem, als het ware, eenen ſprong, en hetzelfde is ook weder bij ſtokoude lieden het geval.

327. Alle veranderingen in ſtem en ſpraak zijn ongunſtig, wanneer zij het gevolg zijn van eene hevige ontſteking, van herſenkwalen of van eenen hoogen graad van zwakheid; minder, wanneer zij door krampen der ſpraakdeelen worden veroorzaakt.

328. In den ſtaat van gezondheid is de ſtem ſterker, naar mate de borst meer ruimte oplevert. Zij is ſterker bij de land- en inzonderheid bergbewoners; ſterker bij den man, dan bij de vrouw. Ook de zee-
lieden en bewoners der oeverſ van groote rivieren hebben gemeenlijk eene ſterke ſtem, daar zij, gewoon hunne ſtem boven het gedruisch der baren te moeten verheffen, derzelver *organen* meer oefenen.

329. De ſtem wordt ſterker in de meeste ijende koortſen, in de herſenvliesontſteking (*phrenitis*) en de krankzinnigheid (*mania*).

330. In ziekten doet elke plotſelijke verandering der ſtem tot eene plotſelijke verandering in de levenswerkzaamheid, inzonderheid van het ſtefel des gevoels (*ſyſtema ſenſibile*) beſluiten. Bij *hysteriſche* vrouwen gaat de ſterke en diepe toon der ſtem dikwijls plotſelijk in een' zwakken en hoogen over. 351.

331. De stem kan toevalligerwijze zwak worden, b. v. na een' rijkelijken maaltijd, wanneer de uitzetting van maag en darmen het middenrif drukt en de uitzetting langs dezen weg belemmert. Om deze reden hebben ook bij uitstek vette lieden dikwerf eene zwakke stem, nadien de met vet omringde en sterk uitgezette buikingewanden aan de vereischte uitzetting van den *thorax* hinderlijk zijn. Ook bij lijders aan longteering, wordt de stem zwakker, naar gelang de longverettering meerderen voortgang maakt.

332. In de rotkoortsen is de stem kwijnende en slepende in den beginne; in het tweede tijdperk voorspelt het gemis van stem of de roghelende ademhaling een' slechten afloop. Nemen de krachten weder toe, dan bemerkt men dit mede aldra aan de stem; zij wordt sterker, vaster, en natuurlijker.

333. In den loop (*dysenteria*) wordt de stem meer, dan in eenige andere ziekte, zwak; dan voornamelijk, wanneer gene van kwaadaardige natuur is. (*)

334. In sommige *chronische* ziekten blijft de stem gedurende zeer langen tijd zoo zwak, dat men de zieken ter naauwernood verstaan kan, zelfs door met het oor op hunnen mond te gaan liggen.

335. Spruit de zwakheid van stem uit algemeene zwakheid voort, dan is zij een hoogst gevaarlijk teeken; is zij, daarentegen, blootelijk het gevolg van kramp, koortskoude of hevige pijnen, dan is zij veel mindere te vreezen. *bb*).

(*) RAMPONT, *de la voix et de la parole.*

bb). Van eenige tegennatuurlijke wijzigingen der stem.

336. De toon der stem is hol of laag, fijn of hoog; de stem zelve hel en fcherp, of heesch, fiffende, piepende, vast of bevende, en levert nog ontelbare hieraan ondergeschikte wijzigingen op.

337. De toon der stem hangt af van de werking van het strottenhoofd en de meerdere of mindere lengte der luchtpijp. In de lage toonen stijgt het strottenhoofd naar boven, verkort zich de luchtpijp en verwijdt zich deszelfs opening, het tegendeel heeft bij de vorming der hooge toonen plaats.

338. Wordt in *acute* of *chronische* ziekten de stem hel en fcherp, zonder dat zich eenig spoor van ontsteking opdoet, dan geeft dit verschijnsel krampen van de werktuigen der stem te kennen. In rot- en zenuwkoortsen voorspelt deze hoedanigheid der stem plotseling plaats grijpende, verplaatfingen der ziektestof (*metastases*) of ijelhoofdigheid. De helle, fcherpe stem, aan verduistering van het gezigt gepaard, doet stuip-trekkingen vooruitzien. Eene lang-aanhoudende bevende stem met bestendigen buikloop (*diarrhœa*) zijn doodelijke teekenen.

339. De stem is altijd veranderd in den *tetanus*; zij is alsdan fiffende. Men kan uit dien hoofde dikwerf aan de spraak van verwonden merken, of zij al of niet met dit toeval bedreigd worden. Na de genezing herstelt zich de stem zelden geheel en al. (*) Dit is mede
het

(*) PERCY, zie RAMPONT, I. e.

het geval bij sommige aanvallen van stuiptrekkingen, die lang blijven aanhouden.

340. De vallende ziekte (*epilepsia*) wordt dikwerf van een' hevigen gil voorafgegaan. Sommige lijdens doen in het begin van of ook gedurende den geheelen aanval een soort van geloei of gebulk hooren.

341. In de keelontsteking (*angina tonsillaris gutturalis*) is de stem naar de hevigheid der ziekte gewijzigd. Desgelijks in den *croup*, waar zij nu eens het geluid van een' blaffenden hond, dan van een' kraaijenden haan, dan weder eenig ander geeft. In de ontsteking van het strottenhoofd en de luchtpijp (*angina laryngea et trachealis*) is bij volwassenden de stem scherp en piepende.

342. In den gezonden toestand maken een aantal onderscheidene oorzaken de stem heesch, inzonderheid bij gevoelige personen, b. v. mislagen in den leefregel, het misbruik van sterke dranken en van het genot der liefde, buitensporig waken, hevige hartstogten en sterke inspanning der stem tot schreeuwen als anderzins.

343. In *acute* ziekten is de heeschheid, wanneer zij van pijnen achter in den mond en andere teekenen eener hevige ontsteking dier deelen verzeld gaat, gevaarlijk; zoo als men dikwerf bij de kinderpokken ziet.

344. *Chronische* en zeer hardnekkige heeschheid kenteekeut verslapping en zwakheid der spraakdeelen; men vindt ze dikwijls bij vette lieden en waterzuchtigen.

345. De watervrees (*hydrophobia*) geeft aan de stem een bijzonder en eigenaardig karakter van heeschheid.

Sommige lijdens ijlen in stielte voort, de meeste zijn woedend en schreeuwen of huilen geweldig.

346. In de venusziekte (*syphili*) doet zich de heeschheid somwijlen alreede in het begin op, en wordt alsdan menigmaal voor zinkingachtig (*catharraal*) gehouden, totdat verzwering der lel (*uvula*), der amandelen, (*tonsillæ*), van het gehemelte (*velum palati*) enz. de dwaling kennen doet. In vervolg van tijd is de vernieling dezer deelen oorzaak van ongeneesfelijke heeschheid.

347. In de melaatschheid (*lepra*) heeft men de heeschheid mede zeer dikwijls als ten uiterste hardnekkig waargenomen.

348. Ook bij klierziekten (*scrophulæ*) is de stem somwijlen aanmerkelijk veranderd, wordt zeer laag en gaat zelfs wel geheel en al verloren, ten gevolge van de verstopping der klieren van *larynx* en long, en de drukking, door de omliggende gezwollene halsklieren veroorzaakt.

349. De teering (*phthisis*) heeft van den beginne af aan invloed op de stem: in den aanvang is zij veeltijds sterker, naar evenredigheid van ligchaamsgeftel en krachten; naderhand ten uiterste zwak. Het begin der strottenhoofdsteering (*phth. laryngea*) gaat van verandering in de stem verzeld, welke heesch of scherper wordt, dan te voren; langzamerhand afneemt en steeds op het laatst verloren gaat.

cc). Van de stemmeloosheid (*aphonia*).

350. Men moet de stemmeloosheid wel degelijk
van

van de fprakeloosheid en fтомheid onderscheiden. In de fprakeloosheid gaat de werking van tong en lippen ter vorming der letters van geene hoorbare ftem verzeld, terwijl de fтомheid de onmogelijkheid veronderftelt, om *geärticuleerde* klanken te formeren, of te fpreken.

351. De ftemmeloosheid hangt van velerhande oorzaken af, welke het zij in gebreken der bewerktuiging, het zij in onderdrukking of uitputting der levenswerkzaamheid gelegen zijn.

352. Tot de eerstgenoemde foort behoort de ftemmeloosheid, welke het gevolg is van halswonden, verplaatfing, verweeking, vernieling der halswervelbeenderen, van verzwerigen in en om het ftrottenhoofd, ja zelfs van ribbenbreuken.

353. De ftemmeloosheid door onderdrukking der levenswerkzaamheid grijpt dikwerf plaats na hevige hartstogten, fchrik, verdriet, na dronkenschap, na de inademing van *mephitische* dampen; zij ontftaat in deze gevallen gemeenlijk plotfelijk, is niet gevaarlijk en verdwijnt weder, zoodra de oorzaak ophoudt te werken.

354. Zij wordt fomwijlen mede in *acute* ziekten waargenomen, bij overvloed van vochten en krampen. Stemen de overige verfchijnselen daarmede overeen en zijn de krachten niet uitgeput, zoo kan de ftemmeloosheid zelfs, volgens HIPPOCRATES, aan *crises* voorafgaan. Wordt zij in het begin eener ziekte door hevige krampen voortgebragt, zonder dat er krachtverlies beftaat, dan is zij niet bijzonder gevaarlijk.

355. Als het gevolg van krampen, veelal mede *per*
con-

consensum ontstaan, vindt men de stemmeloosheid bij aanvallen van *hypochondrie*, *hysterie*, vallende ziekte, loodvergiftiging, wormen enz. — en zij is alsdan op zich zelve geenszins gevaarlijk. Zoo ontstaat zij mede somwijlen bij het verdwijnen van gewonen huiduitslag b. v. *herpes*, of de onderdrukking van eenige gewone bloedontlasting.

356. Wordt de stemmeloosheid, daarentegen, door werkelijke uitputting der levenswerkzaamheid te weeg gebragt, dan is zij schier altijd hoogst bedenkelijk, ja zelfs de voorbode van den naderenden dood. Dit is het geval, wanneer zij zich opdoet bij aanhoudende rot- en zenuwkoortsen, kwaadaardige borstontstekingen en een aantal andere ziekten.

357. De stemmeloosheid, als het gevolg van verlamming der strottenhoofdspieren, verzelt menigwerf halve beroerten (*hemiplegia*) en gaat somwijlen de volledige beroerte (*apoplexia*) vooraf of volgt daarop. Blijft zij de beroerte op den duur bij, dan is er een nieuwe aanval te duchten.

b). Van de spraak.

358. De veranderingen welke in de spraak voorvallen, zijn: het stotteren, het spreken door den neus, door de keel, het langzaam en het schielijk spreken; eindelijk, het verlies der spraak of de sprakeloosheid.

aa). Van veranderingen in de spraak.

359. Het stotteren is een gebrek in de spraak, waar-

waarbij enkele letters en lettergrepen niet gemakkelijk uitgesproken kunnen worden en uit dien hoofde schielijk achtereen worden herhaald.

360. In den toestand van ziekte geeft dit gebrek gemeenlijk een' te sterken aandrang van bloed naar het hoofd of eene groote zwakheid en verlamming der tongspieren te kennen. Het eerste nemen wij waar bij lieden, die aanleg tot beroerten hebben, en bij deze kondigt het stotteren dikwerf den aanval aan: het laatste wordt in zenuwkoortsen en kwaadaardige kinderpokken dikwerf waargenomen, als wanneer, te gelijk met de toevallen van uitputting van krachten, het stotteren zich opdoet.

361. Het spreken door den neus is een gebrek in de spraak, waarbij het aan den vereischten weerklank van den toon in de neusholten ontbreekt, omdat deze verstopt zijn of in het doorlaten der lucht belemmerd worden. Hetzelve doet zich gemeenlijk bij verkoudheden op, ontstaat somwijlen van vleeschproppen (*polypi*) in den neus of van het gemis der groeven in de bovenkaak, alsmede van zweren in de keel, dikwerf ten gevolge der venusziekte.

362. Het spreken door de keel onderscheidt zich van het vorige gebrek daardoor, dat de toon diep uit de keel schijnt voort te komen, en men mag ook uit dien hoofde gemeenlijk eene beleediging van het gehemelte voor de oorzaak daarvan houden, zoo als mede in de venusziekte dikwerf door beenbederf (*caries*) het geval is.

363. Het stotteren, het langzaam en moei-

jelijk spreken zijn dikwijls het gevolg van ontsteking der tong, welke keelontstekingen vergezelt.

364. Gedurende de aanvallen van tusschenpoozende *gastrische* en slijmkoortsen is de spraak somwijlen vaardig en brusk. Men vindt de schielijke spraak somwijlen bij aanstaande aanvallen van voeteuvel (*podagra*) en bij krankzinnigen (*maniaci*), bij welke laatstgenoemden zij alsdan mede slecht *gearticuleerd* is.

365. Somwijlen neemt men, ten gevolge van krampachtige aandoeningen der spraakdeelen, eerst moeijelijkheid in het spreken waar, daarna *gearticuleerde* toonen zonder *harmonie*, eenige hoog, eenige laag, zonder dat de wil op het een of ander eenigen invloed uitoefent. (*)

366. Grijpen er in ziekten andere gebreken in de spraak plaats, kunnen inzonderheid enkele letters niet zuiver en duidelijk uitgesproken worden, en lalt, krast of lispelt de lijder, dan kan men daaruit meestentijd tegennatuurlijken aandrang van vochten naar het hoofd, gevolgelijk aanstaande hevige ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen voorspellen, of er verflapping en zwakheid der tongspieren uit opmaken, welke laatste oorzaak nog bedenkelijker is, dan de eerste.

bb.) Van de sprakeloosheid.

367. Zijn geene plaatselijke gebreken oorzaak der sprakeloosheid, dan zal men haar, zoo als zij zich

als

als toeval aan fommige ziekten paart, meestentijd van onderdrukking der bewegende krachten in de tongspieren moeten afleiden. Men weet, dat, zelfs in den staat van gezondheid, schrik en andere hevige gemoeds-aandoeningen fomwijlen plotselijke en oogenblikkelijke sprakeloosheid te weeg hebben gebragt. Hetzelfde is fomwijlen het geval bij krampen, bij aanvallen van *hysterie*, overgang van *mélancholie* in *manie* enz.

368. Men heeft voorbeelden van sprakeloosheid ten gevolge van onreinigheden in de eerste wegen, door braakmiddelen genezen; desgelijks na het gebruik van sterke dranken en bedwelmende vergiften, *opium*, *datura*, *stramonium*, *atropa belladonna*, *hyoscyamus niger*, en dergelijke meer. Blijft in laatstgenoemde gevallen de sprakeloosheid eenigen tijd aanhouden, dan is zij een zeer bedenkelijk teeken.

369. Gaat de sprakeloosheid met uitputting van krachten, na hevige inspanning of verzwakkende oorzaken, gepaard, dan is zij een zeer gevaarlijk teeken. Dit is fomwijlen het geval in vermoimde tusschenpoozende koortsen, steeds in de pest en andere kwaadaardige koortsen.

370. Sprakeloosheid, door schrik of *hysterische* krampen veroorzaakt, is zelden van langen duur. Zij, welke aan de beroerte voorafgaat of deze vergezelt, loopt niet altijd zoo gunstig af; blijft zij voortduren, na dat de andere verschijnselen alreede geweken zijn, dan doet zij weldra nieuwe aanvallen voorzien.

(C. RUCKER (Præf. J. C. REIL), *de vocis et loquelæ vitiiis*. Hal. 1793. 8.

L. F. SCHROETER, r. *Brandau*, *Disf. de vocis signo in morbis characteristico*. Rintzl. 1777.)

II. Ziekteteeken en uit de natuurl ij ke verrigting en.

371. 'sMenschen bestaan berust op het vereischte herstel der deelen, welke dagelijks verloren gaan. De voortdurend der overige verrigtingen is onmogelijk, wanneer er niet op den duur nieuwe voedende stoffen in het ligchaam opgenomen worden.

372. Onder natuurl ij ke verrigting en verstaan wij de verrigtingen dier *organen*, waardoor de spijsverteering, de afscheidingen en ontlastingen plaats grijpen. De hoedanigheid der ontlaste stoffen zelve, als ziekte-teeken, schijnt daarom ook het voegzaamst te dezer plaatse beschouwd te kunnen worden.

373. Hoezeer ook sommige ziekten meer op deze, dan wel op andere *organen* werken, zoo vindt men toch, daarentegen, dikwijls vrij zware ziekten, waarin zich de natuurl ij ke verrigting en in een tamelijk goeden staat bevinden, en derhalve, als teeken en, niet wel in aanmerking kunnen komen. Voeg hier bij, dat de *organen* der spijsverteering en afscheiding niet volstrektelijk tot de edelste en ten leven onontbeerlijkste behooren, en derzelver verrigting en uit dien hoofde kunnen gestoord worden, zonder dat deze storenis eenen belangrijken invloed op het ligchaamsgeestel uitoefent. Om deze reden bezitten dan ook de van de natuurl ij ke verrigting en ontleende teeken en, over het geheel, eene mindere waarde.

374. De geheele lengte van het darmkanaal bevat de

na-

natuurlijke verrigtingen der eerste wegen; de overige afscheidingen en ontlastingen worden de natuurlijke verrigtingen der tweede wegen genaamd.

A. Van de natuurlijke verrigtingen der eerste wegen, als teekenen.

375. De groote *sympathie*, welke er tusfchen het darmkanaal en de overige ligchaamsdeelen bestaat, maakt, dat de regelmatige loop dezer *organen* in ziekten meer of minder gestoord is, en men daarin den grond van een aantal ziekten op afgelegene plaatsen zoeken mag.

(P. F. GMELIN r. *Offterdinger*, *Disf. de primis viis, ut fonte plurimorum morborum*. Tub. 1761.

A. L. BÜCHNER r. *Krupp*, *Disf. de primis viis, morborum periodicorum sede frequentissima*. 1768.

F. C. MEDICUS, *Gesch. period. Krankh.* Carlsr. 1764.

8. G. A. GRAMBERG, *de vera notione et cura morborum primarum viarum* *Comment. auct.* Erl. 1793. 8.)

a.) Van den eetlust, den honger.

376. De regelmatige eetlust, geboren uit een verhoogd gevoel in de maag, ten gevolge der werking van het maagsap (*succus gastricus*) op de zenuwen, herinnert den mensch aan het noodzakelijke gebruik van voedsel en is het aandeel van iedereen, die gezond is. De merkelyke verhooging van dit gevoel wordt honger genaamd.

377. De regelmatige eetlust is uit dien hoofde ook in de meeste ziekten een teeken van het

D. I.

K

min

mindere gevaar en bij uitstek gunstig bij het afnemen der ziekten en in het tijdvak van het herstel, daar derzelver bevrediging alsdan veel bijdraagt tot den spoedigen wederkeer der verlorene krachten. Er bestaan desniettemin ziekten, waar de regelmatig en ongeschondene eetlust gepaard gaat aan hoogstgevaarlijke toevallen, en alsdan wordt, ten gevolge dezer tegenstrijdigheid, de *prognosis* des te ongunstiger. Dit is inzonderheid het geval bij teeringziekten, in welker laatste tijdperk de eetlust gemeenlijk zoo regelmatig is, als in gezonde dagen. Ook neemt men somwijlen tegen het einde van *acute* ziekten eenen regelmatig en eetlust waar, des te vreemder, naar mate de krachten alreede klaarblijkelijk meer gezonken zijn, en die dan ook veelal, bevredigd zijnde en weder terugkeerende, door den dood gevolgd wordt.

378. De onregelmatige eetlust bestaat, of 1°. in verminderden eetlust, of 2°. in gebrek aan eetlust, of 3°. in vermeerderden eetlust, of, eindelijk, 4°. in ongeregelde of bedorven eetlust.

379. Verminderden eetlust vindt men dikwerf bij zwakke personen, inzonderheid zenuwachtige vrouwen, en lieden, die een zittend leven leiden, bij het veelvuldige gebruik van warme verflappende dranken, alsmede van *opiata* en andere *narcotische* artsenijen.

380. Verminderd is de eetlust mede in het begin der *acute* en van vele *chronische* ziekten. Zij is, inzonderheid in eerstgenoemde, geen ongunstig teeken, ja zelfs in zeker opzigt, zoolang de ziekte klimt en de koortsachtige bewegingen hevig zijn, een regelmatig verschijnsel.

381.

381. Het gebrek aan eetlust (*anorexia*) vergezelt insgelijks het begin van schier alle *acute* ziekten en beteekent niets kwaads, zoolang de ziekte hare grootste hoogte nog niet bereikt heeft en de lijder bij krachten blijft; duurt hetzelfde, daarentegen, bij het afnemen der ziekte nog steeds voort, dan wordt het gevaar daardoor vermeerderd; zenuw- en slijmkoortsen althans worden dien ten gevolge langdurig en slepende.

382. In *chronische* kwalen neemt men zelden een volslagen gebrek aan eetlust waar, ten ware het darmkanaal onreinigheden bevatte of de lijder ten uiterste verzwakt zij. In het eerste geval is hetzelfde niet gevaarlijk; ongunstig, daarentegen, in het laatste, en hardnekkig, wanneer verslapping (*atonie*) van de maag de eerste oorzaak der kwaal is, zoo als inzonderheid bij de jicht veelal gebeurt.

383. Goede eetlust in het begin der ziekte, zonder vrucht, sleept gemeenlijk gedurende den verderen loop der ziekte gebrek aan eetlust na zich, terwijl, integendeel, de lijder, die lang *dieet* gehouden heeft, des te gemakkelijker herstelt, zoodra hij wederom goede eetlust bekomt. In het tijdperk van herstelling doet gebrek aan eetlust instorting duchten, inzonderheid, wanneer daarmede veelvuldige en zure oprispingen gepaard gaan.

384. Al, wat in den gezonden toestand de gevoeligheid der maag, middellijk of onmiddellijk opwekt, als de invloed der koude op de huid, geestrijke dranken, prikkelende spijsen enz. —, vermeerderd den eetlust.

385. Verschillende graden van vermeerderden eetlust doen zich in onderscheidene ziekten op. Is hij bij uitstek hevig en onverzadelijk, dan noemt men hem hondshonger, wolfshonger (*fames canina*); is hij, in tegendeel, wel hevig, doch op het gebruik van eenig voedsel, somwijlen zelfs zonder dit, of op de aanwending van eenigen anderen prikkel voorbijgaande, dan wordt hij geewwhonger (*bulimia*) genaamd.

386. De sterke honger, als toeval in *acute* ziekten, kentekent eenen tegennatuurlijken toestand van het zenuwgestel, gaat daarin dikwerf met hevige braken en bedorvene gal gepaard, des te bedenkelijker, naar gelang hij meer van eenen bij uitstek geprikkelden, krampachtigen toestand tevens verzeld is.

387. De sterke honger bij zwangere vrouwen, jonge lieden, die sterke lichaamsbewegingen maken, jagers en dergelijken meer, is geen teeken van ziekelijke toestand.

388. Vermeerderde eetlust, ja zelfs geewwen wolfshonger, somwijlen door wormen veroorzaakt, zijn niet gevaarlijk.

389. Dit is mede gemeenlijk het geval gedurende de aanvallen van sommige *chronische* ziekten, als *hysterie*, *hypochondrie*, *manie* enz.

390. Herstellen zich, na eene ziekte, bij goeden eetlust de krachten niet, dan is dit een kwaad teeken, hetwelk veelal aanduidt, dat men te veel voedsel gebruikte, of te lang met het gebruik van voor den tot gezondheid genaderden toestand ongeschikte geneesmiddelen voortging.

391. In langdurige ziekten is het goed, wanneer de eetlust blijft; maar men moet wel zorgen, den onregelmatigen eetlust niet met den regelmatigen te verwarren. (377.)

392. Ongeregelden of bedorven eetlust zegt men te bestaan, wanneer de gewone spijsen walging veroorzaken en er vreemde dingen verlangd worden (*pica*), of wanneer de zieke naar zekere soort van voedsel, welke dikwerf slechte hoedanigheden heeft, reikhalst en er onmatig veel van gebruikt (*malacia*).

393. In *acute* ziekten is een dergelijke bedorven eetlust een slecht teeken; op zich zelve niet gevaarlijk bij terugblijvende maandstonden, zwangerschap, *hysterie*, krankzinnigheid, niettegenstaande hij ook in deze gevallen, door de hoeveelheid of hoedanigheid der min of meer schadelijke zelfstandigheden, waarop de belustheid valt, schadelijk worden kan.

(A. E. BÜCHNER r. Lerche, *Disf. de agrotantium inappetentia salutari et morbosa*. Hall.

1749.)

G. R. BOEHMER r. Frenzel, *Disf. de polyphago et allotriophago Vitebergensi*. Viteb. 1757.

S. G. VOGEL, *Comm. de polyphago et lithophago Ilfeldae nuper mortuo ac dissecto*. Gött. 1771.)

b). Van den dorst.

394. Dorst bestaat in een instinktmatig verlangen naar drank, geboren uit de, door gebrek aan prikkels of overprikkeling, verhoogde werkzaamheid der vezelen van strot- en flokdarm. Door bevrediging van dit

K 3 in-

instinkt vermeerderen, wij de glibberigheid der strotvezelen en verminderen langs dezen weg derzelver spanning en geprikkelden toestand.

395. De dorst is in ziekten aan velerhande wijzigingen, als zoo vele belangrijke teekenen, onderhevig. Hij is, of 1°. vermeerderd, of 2°. verminderd, of 3°. afwezig.

396. Hoezeer de koorts niet altijd vergezellende, is nogtans de dorst een der meest gewone kenteekenen daarvan en gemeenlijk geëvenredigd aan den graad der ziekte.

397. In *acute* ziekten is de dorst gewoonlijk vermeerderd in het eerste en tweede tijdperk. Hij is alsdan, in verband met andere goede teekenen, in geen deele bedenkelijk, daar veeleer deszelfs bevrediging de koking en *crisis* kan bevorderen.

398. Zoo is hij inzonderheid dan een gunstig teeken, wanneer hij, bij genoegzame krachten, in de koortshitte vermeerdert, zich door eene niet overmatige hoeveelheid drank stillen laat en in een matig zweet en gerusten slaap overgaat.

399. Blijft, daarentegen, de dorst onleschbaar in de tusschenpoozingen der aanvallen van koorts, verzeld van drooge lippen, mond, tong, bleeke of donkere brandige pis, dan wordt hij een kwaad teeken, hetwelk eenen krampachtigen of ontstekingsaardigen toestand, veelal verborgene, *passive* ontstekingen, te kennen geeft, en is gevaarlijker, naar mate hij onleschbarer is en langer aanhoudt.

400. Hevige dorst (*polydipsia*) na voorafgegane ontlastingen, welke van *critischen* aard schenen, en bij het afnemen der ziekte, is verontrustende, vooral, wanneer er gelijktijdig veelvuldige huiveringen, hevige hitte en andere teekenen van eenen geprikkelden toestand worden waargenomen. Hij voorspelt in die gevallen dikwerf gevaarlijke *metastases*, inzonderheid in uitflagskoortsen.

401. Allergevaarlijkst is de vermeerderde dorst, die van kramp van het keelgat (*pharynx*) verzeld gaat, welke de doorzwelging van vocht verhindert, en allerongunstigst de *prognosis*, wanneer zich daaraan eene vrees voor of volslagen affchrik van allen vocht paart, dan vooral, wanneer deze water-vrees oorspronkelijk (*idiopathisch*) is.

402. In *chronische* ziekten is de aanhoudende, vermeerderde dorst meestal een teeken van inwendige ontstekingen, inzonderheid wanneer de verrigtingen van een enkel *orgaan* op den duur gestoord zijn. Zoo kan men uit de geelzucht en waterzucht slepende ontstekingen der lever en van andere buikingewanden opmaken, wanneer een onophoudelijke dorst de gestoorde verrigtingen dezer ingewanden vergezelt.

403. Doch ook een krampachtige toestand kan in *chronische* ongesteldheden den dorst vermeerderen. Dit is somwijlen het geval in *hypochondrie*, *hysterie*, bij wormen, en bij zekere soort van waterzucht, aan jichtige en *rheumatische* personen inzonderheid eigen, veranderlijk en alleen van krampachtige aandoening der op-

florpende vaten afhankelijk (*). In alle deze gevallen is dit teeken, op zich zelve genomen, niet gevaarlijk. Men heeft nogtans voorbeelden van den hevigten, onleschbaarsten dorst, als het meest in het oog loopende verschijnsel in eene langdurige ziekte, den grond waarvan men in eenen krampachtigen toestand der ingewanden meende te moeten zoeken, en waarbij de lijder aan uitteering stierf.

404. Vermindering en afwezigheid van dorst (*adypsia*) is een goed teeken, wanneer zij, gepaard aan andere gunstige teekenen of van *critische* ontlastingen verzeld of voorafgegaan, den wederkeer tot de regelmaat te kennen geeft; houdt, daarentegen, de dorst, bij andere voortdurende ongunstige teekenen, plotselijk op, dan is deze verandering ongunstig.

405. Ontbreekt in koortsziekten de dorst ten eenen male, terwijl de overige teekenen tegennatuurlijke spanning aanduiden; zijn b. v. huid, mond entong bij uitstek droog en heeft de lijder desnietteenstaande geen trek tot drinken, dan is dit een teeken van ijlhoofdigheid en kwaadaardigheid der ziekte, en dergelijke lijders vervallen ligtelijk tot bedwelming, en geheele verlamming van edele *organen*.

406. Uit dien hoofde is de afwezigheid van dorst, onder de gezegde omstandigheden, zoo bedenkelijk in de *dysenterie*, de ontstekingskoorts en andere hevige *acute* ziekten.

407.

(*) RICHTER, Mediz. Bemerck. s. 273. f. — Z. SPRENGEL, I. c.

407. Is het gebrek aan dorst een bedenkelijk teeken bij overigens daarmede strijdige verschijnselen (405.), hetzelfde is het geval, wanneer de dorst, bij eene vochtige huid, tong en mond zeer sterk en niet geëvenredigd is aan de overige toevallen der ziekte.

(R. G. CRAUSE r. *Falk*, *Disf. de siti immoderata*. Jena 1713.)

F. J. MARCHALL, *Essai sur la soif* &c. Paris. 1815.)

c.) Van het kaauwen.

408. Het Kaauwen (*manducatio*) mag, te regt, als het eerste gedeelte der spijsverteering en tot deze volstrekt noodzakelijk beschouwd worden.

409. Het moeilijke kaauwen is een teeken van onvoldoende affcheiding der vochten in en droogheid van den mond, van holle, gatige of ontbrekende tanden. Bij bejaarden geeft hetzelfde zwakheid te kennen. Volgt hetzelfde op al te sterk gapen, en is de mond tevens geopend, dan duidt dit ontwrichting der onderkaak aan.

410. Men vindt het moeilijke kaauwen mede dikwerf bij *hysterie*, als gevolg van kramp der daartoe medewerkende spieren, en het is hier niet gevaarlijk: meer bedenkelijk is hetzelfde bij koortsen, dan vooral, wanneer het niet alleen door droogheid der deelen van den mond, maar door ophooping van vochten of zwakheid veroorzaakt wordt.

411. Bij keelontstekingen hangt het meerdere of mindere gevaar, door het moeilijke kaauwen beteekend, van den hooger en of minderen graad van zwelling en andere gunstige of ongunstige teekenen af.

412. Bij stervenden geeft de onmogelijkheid van te kaauwen den nabij zijnden dood te kennen.

(J. C. LISCHWITZ r. *Loeber Disf. de manducat.* Lipf. 1735.)

d). Van het flikken.

413. Daar de *organen*, welke tot het flikken (*deglutitio*) medewerken, niet alleen op zich zelve van belang zijn, maar vooral door hunne hoogst gewigtige menigvuldige zenuwverbindingen met vele andere *organen* des ligchaams in verband staan, zoo kan het niet anders, of men ziet in velerhande ziekten de verrigtingen van het flikken, nu eens door aandoening der werktuigen, daartoe vereischt, zelve, dan weder ten gevolge hunner *sympathie* met andere deelen, van de regelmaat afwijken en of 1°. sneller, of 2°. moeilijker, of 3°. ten eenen male onmogelijk worden, of 4°. op eene verkeerde wijze plaats grijpen.

414. Het buitengewoon snelle flikken vindt men somwijlen in krampaardige ziekten, als wanneer hetzelve, als ware het met eene verhaaste en stuiptrekkende beweging, geschiedt, zonder dat dit teeken van eenig gewigt is, als in zoo verre het, in verband met andere teekenen, den zenuwachtigen toestand kenmerkt.

415. Van vrij wat meer gewigt is het moeilijke en onmogelijke flikken (*dysphagia*), hetwelk zich bij eene menigte ziekten en kwalen opdoet, en nu eens meer, dan eens minder gevaar aanduidt.

416. Dikwerf wordt het flikken door deze of gene werktuigelijke oorzaak belemmerd, zoo als het geval is wanneer vreemdfoortige ligchamen in den strot blijven

ven fteken, als vischgraten, beenderen, naalden, spel-
den, geldstukken, ooftpitten enz. — en de meerdere of
mindere gevaarlijkheid rigt zich hier naar de grootere
of geringere moeilijkheid, de mogelijkheid of onmo-
gelijkheid, om de oorzaak weg te nemen.

417. Tot de oorzaken, welke het flikken het meest
belemmeren, behooren *catharrale* en *rheumatische*
ongesteldheden. Het moeilijke flikken is in deze
gevallen zelden gevaarlijk, zoo min als in het be-
gin van uitlagskoortsen; waar hetzelve, zonder van an-
dere flechte teekenen verzeld te gaan, alleenlijk van de
daarmede veeltijds verbondene *catharrhale* verschijnse-
len afhangt. Desgelijks in slijmkoortsen met sprouw
(*aphthæ*).

418. Geven, daarentegen, de droogte en roodheid
der lijdende deelen, de hevigheid en beperktheid der
pijn en verdere toevallen het ontstekingswaardige karakter
van dit moeilijke flikken te kennen, dan is het
er anders mede gelegen. In het begin eener *acute* ziek-
te heeft zulk eene ontsteking van het strottenhoofd
minder te beteekenen, dan in den verderen loop en
inzonderheid na voorafgegane *crises* of althans na voor-
handene teekenen van koking. In het laatste geval is de
ontstekingswaardige *dysphagie* een kwaad teeken;
voornamelijk in de latere tijdperken van uitlagskoortsen.

419. Maar ook in *acute*, zoowel als in *chronische*,
ziekten is het moeilijke flikken vaak krampach-
tig van aard, wanneer hetzelve, namelijk, met een
kleinen, harden, ongeregelden pols en andere kramp-
achtige toevallen gepaard gaat, of daarmede afwisselt.

Door

Door geen teeken verraad't zich eene uitbrekende zenuwkoorts zoo dikwerf, als door dit, en men mag uit dien hoofde kramptrekkingen van andere deelen, ijhoofdigheid, pezentrilling (*subfultus tendinum*) en wat dies meer zij steeds duchten, wanneer zich deze krampachtige *dysphagie* vertoont, terwijl zij natuurlijkerwijze gevaarlijker is, naar mate de krachten, zoo als in den loop der *dysenterie* en van teeringziekten, reeds meer zijn uitgeput.

420. Allergevaarlijkst is deze krampachtige *dysphagie*, wanneer zij met de onmogelijkheid om vocht neder te slikken en eenen onoverwinnelijken afkeer daarvan gepaard gaat. Zij doet zich, als verschijnsel, bij kwaadaardige koortsen, ontstekingen van het middenrif, van de hersenen op en geeft meestal een zeer flechten afloop te kennen.

421. Eene hardnekkige *dysphagie* doet steeds *organische* gebreken in het strottenhoofd en den flokdarm veronderstellen. Deze bestaan gemeenlijk in verhardingen of vernauwingen van laatstgenoemden. De meerdere of mindere gevaarlijkheid hangt af van den meerderen of minderen graad van moeilijkheid, daar zij, wanneer zij op den duur het gebruik van voedsel belet, den lijder van honger doet omkomen of aan uitteering doet sterven.

422. In de teering (*phthisis*) is de *prognosis*, uit de veranderingen in het slikken af te leiden, verschillende naar den graad en de tijdperken der ziekte. In het eerste en tweede tijdperk herstelt zich het moeilijke slikken gemeenlijk weder en is dus alsdan minder

der bedenkelijk; doch naar mate de ziekte verdere voortgangen maakt, en vooral in het laatste tijdperk, verkondigt het moeilijke en pijnlijke slikken veelal den op handen zijnden dood.

423. Hangt het moeilijke of onmogelijke slikken van drukking des flokdarms door zwelling van naburige klieren of eenig ander gezwel af, dan moet zich de *prognosis* rigten naar den aard der zwelling of des gezwels en de meerdere of mindere moeilijkheid in de wegneming daarvan. Ook *aneurysmen* en verbeeningen der *aorta* kunnen *chronische dysphagie* voortbrengen (*).

424. De verschuiving van het tongbeentje, ten gevolge van een' val of stoot, kan mede oorzaak van *dysphagie* wezen.

425. Desgelijks verlamming van het strottenhoofd en den flokdarm, zoo wel in den *acuten* als *chronischen* toestand. Men vindt haar na voorafgegane beroerten en in het laatste tijdperk van zenuwkoortsen.

426. Het verkeerde slikken, waarbij het voedsel wordt opgehouden of een' verkeerden weg neemt, heeft plaats, wanneer de lel (*uvula*) verlengd, opgezet, hangende, of het gehemelte gespleten is; voorts wanneer de lel ontbreekt of de strot verlamd is, en het voedsel dien ten gevolge in den neus, luchtpijpenz. geraakt. De *prognosis* rigt zich hier naar de meerdere of mindere moeilijkheid in de herstelling der deelen,
van

(*) BLEULAND. — MORGAGNIE

van welker onregelmatigen toestand de *dysphagie* het gevolg is.

(F. HOFFMANN, *Disf. de spasmis pharyngis*. Hal. 1733.

A. DE HAEN, *disf. de deglutitione v. deglutitorum in cavum ventriculi descensu impeditis*. Hag. Com. 1750.

J. BLEULAND, *Disf. de difficili aut impedita alimenterum depulsione*, L. B. 1780. et auct. L. B. 1785. c. f.)

e). Van het branden der zode, oprispingen, winden, enz.

427. Het branden der zode (*soda, ardor ventriculi*) is een onaangenaam brandend gevoel in de maag en flokdarm, hetwelk zich somwijlen tot achter in de keel verbreidt, en is meestentijd het gevolg van zwakheid der maag of van scherpte in dezelve na het gebruik van zekere bijzondere spijsen of dranken. Hetzelve geeft over het algemeen eenen onregelmatigen toestand der eerste wegen te kennen, als zwakheid, verzameling van slijm of gal; bij zwangere vrouwen, bij onderdrukte maandstonden of aambeijen duidt het veelal stremming van den omloop des bloeds in de vaten van en om de maag aan.

428. De uit het genotene voedsel ontwikkelde lucht zet maag en darmen, zoodra deze hare verrigtingen niet naar eisch volvoeren, meer dan gewoonlijk uit, blijft daarin hangen en veroorzaakt pijnen, krampen en wat dies meer zij. Deze *organen*, op haar terugwerkende, doen haar van plaats veranderen of drijven haar naar boven of beneden uit het darmkanaal uit, welk een en ander alsdan met gedruisch verzeld gaat, gemeenlijk rommelin-

lingender darmen, (*borborygmi*), oprispingen (*ructus*), winden (*flatus*) genaamd. De in het darmkanaal ontwikkelde luchtsoorten zijn het met koolstof en zelfs zwavelstof bezwangerde waterstofgas (g. *hydrog. carbon. et sulfur.*) en het koolstofzure gas (g. *ac. carbonicum*).

429. Kinderen, bejaarde lieden, personen, die eenzittend leven leiden en zich met letterarbeid bezig houden, zij, die uit ziekten herstellen, die eene wankelende gezondheid hebben, kortom, allen, wier spijsverteeringswerktuigen zich in eenen min of meer verzwakten toestand bevinden, lijden aan de gezegde toevallen. Desgelijks *hysterischen*, *hypochondristen*, *podagristen*, jichtigen en met graveel of steen behepte personen; dikwerf ook zwangere vrouwen, ten gevolge van hardlijvigheid, hitte in het bovenste gedeelte van den buik en drukking van den endeldarm.

430. Rommelingen in den buik gaan dikwerfaan stoelgangen vooraf en verkondigen somwijlen *critische* ontlastingen langs dezen weg. Op het loozen van winden of het oprispen volgt veelal beter schap, daar hiermede de door derzelver aanzijn veroorzaakte benaauwdheid, misfelijkheid, pijnen, flaauwten, hoofdpijn, duizeligheid, enz. weggenomen worden. Velerhande *acute* en *chronische* pijnen verdwijnen dikwerf plotselijk na het loozen van winden of oprispingen.

431. Desniettemin kan somwijlen het loozen van winden ongunstig zijn, wanneer, namelijk, de werktuigen der spijsverteering zwak zijn en de veran-

de-

dering des voedsels in voedende stof met moeite plaats grijpt; het is in die gevallen somwijlen beter, dat de lucht wordt opgehouden, om de maag en het bovenste van het darmkanaal eenigen tijd te prikkelen, en, onder deze omstandigheden, heeft men de oprispingen bij *hypochondristen* als voordeelig beschouwd. (*)

432. Gedurende de hevigheid van sommige *acute* ziekten worden er onophoudelijk winden geloosd. Deze winden, waarschijnlijk door krampen der darmen veroorzaakt, zijn verdacht en geven, in verband met andere teekenen, gevaar te kennen, vooral, wanneer zij geenen stank verwekken, zoo als dikwerf bij kwaadaardige koortsen en *dysenterieën* wordt waargenomen.

433. Doen zich in *acute* ziekten, bij sterke opzetting van den buik, rommelingen daarin hooren, en worden deze noch door winden, noch door ontlastingenvolgd, dan is dit een gevaarlijk teeken.

434. In het algemeen mag men nog uit aanhoudende dwalende rommelingen in den buik tot plaatselijke zwakheid of krampen, uit met gemak en verligting geloosde winden tot sterkte der darmen, uit stil afgaande (*flatus*) tot zwakheid, uit met geluid verzelde (*crepitus ventris*) tot genoegzame kracht of krampachtige zamentrekking en uitzetting, uit veelvuldige en onwillekeurig geloosde tot vermeerderde zwakheid en aanstaanden dood, besluiten.

(H.

(*) L. HOFFMANN. — WEDEKIND. — Z. LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c.

(H. F. DELIUS r. Mohr, *Disf. Pathemata graviora a flatuum causa occulta oriunda*. Erl.

H. F. DELIUS, *Abhandl. v. d. Blähungen u. Dünften u. s. w.* Nürnberg. 1756. 8.

J. C. G. ACKERMANN, *Pathol. prakt. Abhandl. über die Blähungen u. s. w.* Altd. u. Nürnberg. 1800. 8.)

f). Van de walging, misfelijkheid.

435. De walging, misfelijkheid (*nausea*) bestaat in een zeker in de maag opgewekt gevoel, gepaard aan eene instinktmatige poging, om de in de maag voorhandene stoffen uit te braken. Zij gaat van eene ligte zamentrekking der spiervezelen van de strot, den slok darm, de maag, de darmen en buikspieren, en dikwerf van een onaangenaam gevoel in den ruggraad, met huivering, verzeld.

436. Men kan de walging of misfelijkheid in stoffelijke (*materiële*), uit medelijdendheid geborene (*consensueele*) en zenuwachtige (*nerveuse*) onderscheiden.

437. Eerstgenoemde is het gevolg van *materiële* in de maag voorhandene stoffen, welke op de gevoelige maagwanden den gezegden eigenaardigen indruk veroorzaken, waaruit het verschijnsel van walging of misfelijkheid ontstaat. Dit is gemeenlijk het geval bij overlading der maag met vreemdsoortige, onverteerbare stoffen, gal, slijm, en heeft niets kwaads te beduiden, daar zij veelal van zelve in eene gemakkelijke en verliggende braking overgaat. Slimmer, daar-

D. I.

L

en

entegen, is de *materieele* misfelijkheid van *chronischen* aard, als het gevolg van verhardingen of zweeren in den maag, welke mede meestentijd in braking overgaat, doch zonder daaropvolgende verligting, en schier altijd ten eenen male ongeneesfelijk is.

438. De *consensueele* misfelijkheid doet zich in de eerste plaats op bij prikkeling in den onderbuik, ten gevolge van verstopningen of wormen, alsmede van onderdrukte maandstonden, darmbreuken, steen; desgelijks dikwerf in de eerste maanden der zwangerschap, inzonderheid, wanneer de maag ledig is. Voorts vertoont zij zich dikwerf bij hevige, inzonderheid krampachtige, aandoeningen der huid, en dien ten gevolge bij verkoudheden, *rheumatismus*, jicht, traag opkomen van huiduitslag en wat dies meer zij. Zij geeft, op zich zelve genomen, in deze gevallen geen bijzonder gevaar te kennen.

439. Doch ook door gebrek aan prikkel, als gevolg van zwakheid, kan de *consensueele* misfelijkheid geboren worden, b. v., bij sterken honger, niet-tegenstaande het in dit geval nog twijfelachtig is, of ook hier het welligt scherper geworden maagsap niet verdiene in aanmerking genomen te worden.

440. In *acute* ziekten is de misfelijkheid in den beginne minder gevaarlijk; blijft zij nogtans aanhouden en paren zich daaraan veelvuldige huiveringen, dan is zij een des te bedenkelijker teeken, daar zij alsdan den overgang in den *nerveusen* toestand of, bij plaatselijke ontstekingen, in *gangreen* verkondigt, of ten minste langdurigheid der ziekte voorspelt. In de
fle-

flepende zenuwkoorts gaat zij gewoonlijk in de klaarblijkelijkste toevallen van zwakheid over.

441. De *nervueuse* walging of misfelijkheid wordt door de levendige voorstelling van eenig walge-lijk voorwerp veroorzaakt en gaat gemeenlijk met het denkbeeld zelve al spoedig weder voorbij.

g). Van het braken en de uitge-
braakte stoffen.

442. Aan de misfelijkheid is het braken van nabij verwantschap en wordt meestal daardoor voorafgegaan, gelijk ook deszelfs toevallen met die der misfelijkheid zeer veel overeenkomst hebben en slechts veel heviger zijn.

443. Het braken bestaat in eene geweldige, omgekeerde beweging (*motus antiperistalticus*) van de maag, waardoor de stoffen, welke daarin en in den twaalfvingerigen darm (*int. duodenum*) voorhanden zijn, ten mond uit gedreven worden. Hetzelve gaat gemeenlijk van benaauwdheid en onderdrukking der gewaarwordingen, trekkingen door het gansche ligchaam en eene omgekeerde beweging der vochten verzeld, en men kan hieruit dan ook ligtelijk opmaken, dat door het braken niet blootelijk ontlasting der in de maag enz. bevatte stoffen, maar tevens belangrijke schokken, zelfs in de verstaafgelegene lichaamsdeelen, te weeg gebragt worden.

444. Het braken is, even als de misfelijkheid, stof-felijk (*materieel*), wanneer hetzelve het gevolg is van prikkeling der maag door werkelijke stoffen, of wordt uit medelijdendheid geboren (is *consensueel*,) wanneer deze geprikkelde toestand der maag door der-

zelve verband met andere deelen wordt te weeg gebragt, of is, eindelijk, zenuwachtig (*nerveus*), als veroorzaakt door eene algemeene ontstemming der prikkelbaarheid.

445. Het *materieele* braken doet zich dikwerf in den *acuten* en *chronischen* toestand op. Hetzelve is in koortsziekten even zoo vaak *critisch*, als *symptomatisch*, en de onderscheiding hiervan, gegrond op de voorafgegane en opvolgende verschijnselen en den bekenden loop der ziekte zelve, is voor de *diagnos* van het uiterste gewigt.

446. Het *critische* braken kan, boven en behalve in galkoortsen, verligting aanbrengen in slijm- zinking- en *rheumatische* koortsen, inzonderheid dan, wanneer de tong te voren een zwammig, geelachtig beslag had; wanneer er misfelijkheid, oprispingen, volheid en weekheid in de hartkuil voorafgingen, wanneer de huid te voren eene zachte warme uitwaseming opleverde en de pis met een wolkje bezet was, hetwelk gemakkelijk bezonk; wanneer, eindelijk, de koorts duidelijk naliet, alvorens het tot braken kwam, en het braken zelve van eenen zachten slaap, met vermeerderde uitwaseming en bezinkfel in de pis gevolgd werd, en tevens de vroegere toevallen van benaauwdheid, misfelijkheid enz. ophielden.

447. Blijven, daarentegen, benaauwdheid, maagpijnen, krampen en onrustige bewegingen nog na het braken voortduren of nemen deze zelfs nog toe, dan is hetzelve des te bedenkelijker.

448. Hoe minder duidelijk het gal- zinking- slijmach-
ti-

tige, *rheumatische* karakter der koorts is, hoe zuiverder dat de tong of hoe taaijer derzelver beslag is, hoe drooger en meer gespannen de huid, hoe bleeker en wateriger de pis, hoe heviger de koorts en de overige toevallen voor het braken waren, des te meer grond heeft men, om hetzelfde als louter *symptomatisch* te beschouwen. Somwijlen nogtans brengt ook dit *symptomatische* braken, zonder de genezing daar te stellen, door verwijdering van bedorvene stoffen, gal, slijm of overblijffels der genotene spijsen, eenige verligting te weeg, terwijl de ziekte verder haren gewonen loop houdt; somwijlen, daarentegen, vermeerderd hetzelfde de hevigheid der ziekte, zoo als inzonderheid in borstontstekingen zonder *gastrische complicatie* het geval is.

449. Ook de hoedanigheid der uitgebraakte stoffen verdienen mede, ter beoordeeling van den *critischen* of *symptomatischen* aard der braking, gade geslagen te worden. Zij bestaan, of 1°. uit overblijffels van genoten voedsel; of 2°. uit slijm, door het slijmvlies der maag in te groote hoeveelheid afgescheiden, somwijlen zelfs uit afgescheidene stukken van dit vlies zelve; of 3°. uit gele of groene gal, met of zonder olieachtige oppervlakte; of 4°. uit donkere zwartachtige gal (*atrabilis*); of 5°. uit drekstoffen; of 6°. uit bloed, verschillend van kleur; of 7°. uit etter. Zij hebben nu eens geen, dan weder eenen scherpen, zuren, stinkenden reuk, zijn nu eens vloeibaar, dan weder slijmerig, dik, somwijlen schuimende.

450. Het *critische* braken ontlast of blootelijk den ruwen chijm, of gal met slijm vermengd. Zuivere, in-

zonderheid ontgaarde gal, onvermengd, taai slijm, worden zelden met verligting uitgebraakt, als zijnde vooraf niet bearbeid geworden. Het spreekt intusschen van zelve, dat dit alleenlijk op ontwikkelde *acute* ziekten toetepasfen is, en dat onpasselijkheid, ten gevolge van overlading der maag, hevige gemoedsaandoeningen, welke op eene dergelijke ontlasting dadelijk een einde nemen, daarvan moet uitgezonderd worden.

451. Men ziet zelden eene *acute* ziekte door een *critisch* braken volledig beslifen. De meerdere of mindere verligting na het braken, het moge dan van zelve ontstaan of door de kunst bewerkt zijn, is steeds de beste toetsteen voor de daaruit af te leiden *prognosis*.

452. Wordt de lijder zonder verligting met braking gekweld, dan is deze ook meestal *symptomatisch* en nutteloos, en geeft hevigheid, dikwijls gevaarlijkheid der ziekte te kennen. Met uitzondering der kinderpoken, waar dit geen' steek houdt, mag men, in eene *acute* koortsziekte op hevigheid en gevaar rekenen, wanneer zij met een moeilijk, hardnekkig, *symptomatisch* braken een' aanvang neemt.

453. Verliest zich gedurende het braken, in weerwil van de voortdoring der omstandigheden, waardoor zij veroorzaakt werd, de dorst, dan is dit een kwaad teeken, vooral, wanneer de lijder op den duur onrustig en benaauwd blijft.

454. Bestaat het *symptomatische* braakfel uit zuivere, donkergele gal, dan is dit een ongunstig teeken; nog ongunstiger, wanneer de *symptomatische* braking groene gal oplevert.

455. Het bloedbraken (*vomitus cruentus*) is mees-
tentijd een gevolg van belemmerden bloedomloop en
hevig prikkeling der maag en van het poortaderstelsel
(*syst. venae portar.*) en nu eens meer dan minder
gevaarlijk. Hetzelve is bij vrouwen, bij onder-
drukking der maandstonden, op zich zelve, niet
bedenkelyk, geeft bij *hypochondristen*, alsmede na
het verdwijnen van aambeijen of tusfchenpoozende
koortfen, aanmerkelyke verftoppingen (*infarotus*) en aan-
vankelyke kwaadfappigheid (*oachexie*) te kennen, en
is, *fymptomatifch* van aard zijnde, na ongeneesfelijke
verharding der ingewanden, vaak voorbode van doode-
lyke waterzucht. Het braken van zwart, vloeibaar
of geronnen, bloed is nogtans, zelfs bij flimme hoe-
danigheid van den pols en teekenen van groote zwak-
heid, zelden een zoo ongunftig teeken, als het
braken van zwarte gal, hetwelk, volgens HIPPO-
CRATES, in *acute* ziekten den nabijzijnden dood voor-
fpelt; en, hoezeer dit aan uitzonderingen onderhevig
is, (*) zoo verkondigt hetzelve dezen toch veelal in
chronifche ziekten. Men vindt desnietteenftaande per-
fonen, aan zekere foort van tusfchenpoozende kolijk
onderhevig, die gedurende de aanvallen daarvan eene
bruine, zwartachtige, gemeenlyk zeer fcherpe en ver-
bazend ranfge ftof braken, en bij welken deze braking
nu eens weinige uren, fomwijlen daarentegen, ver-
fcheidene dagen aanhoudt, zonder fchadelijke ge-
volgen. (†).

456.

(*) Diss. de M. MÉTYER, Paris 1803. — Z. LANDRE-BEAUVAIS, l. c.

(†) LE ROY, *du Pragnostic*. — Z. *ibid.*

456. Zoo is ook het *materieele* braken een flimtoeval, wanneer daardoor de prikkeling, welke hetzelfde te weeg bragt, niet verwijderd, maar veeleer, door de regennatuurlijke beweging bij het braken zelve, verslimmerd wordt, zooals bij vergiftigingen, bij zweren in de maag, en, in den *chronischen* toestand, bij indrukking van het zwaardvormige kraakbeen het geval is. Deze kwalen meestal ongeneesfelijk zijnde, zoo verdienen de oorzaken daarvan het naauwkeurigste onderzoek. Ook het braken, als wezenlijk teeken der maagontsteking (*carditis*), mag hier onder geteld worden, offchoon bij deze, als geneesfelijk zijnde, het meerdere of mindere gevaar van den graad der ontsteking zelve afhangt.

457. Sommige kwaadaardige tusschenpoozende koortsen worden door een schier aanhoudend braken gekenmerkt. Men neemt het *symptomatische* braken mede niet zelden in aanhoudende kwaadaardige koortsen waar, en de gele koorts gaat veelal van geweldige brakingen van eene bruine vloeistof verzeld, welke zich door niets laten stillen.

458. Bij uitstek gewigtig is het *chronische* en steeds herhaalde braken bij verharding (*schirrus*) in den slokdarm of de maag. Zit de verharding in de maag zelve, dan worden de spijsen met eene groote hoeveelheid zuur en stinkend water en onder hevige pijnen uitgebraakt, zoo dikwerf de lijder iets heeft genoten, en hij sterft gemeenlijk na verloop van korten tijd aan uitteering, ten ware, zoo als somwijlen gebeurt, de verettering van dit gedeelte van het slijmvlies, hetwelk de poort-

poortopening der maag (*pylorus*) bekleedt, aanleiding geven mogt tot den doortogt van een gedeelte van het voedsel tot de darmen.

459. Het *consensueele* braken grijpt in vele gevallen plaats, waar een of ander belangrijk, edel *orgaan* zeer sterk geprikkeld wordt en zich deze prikkel door den zamenhang der zenuwen aan de maag mededeelt. Zoo ziet men bij hoofdwonden en derzelver gevolgen, bij schudding der hersenen (*concussio cerebri*) en ontsteking van derzelver vliezen (*encephalitis*) veelal bedorvene groene gal braken; een gevaarlijk toeval, wanneer het zich louter als teeken der echte ontsteking der deelen van het hoofd opdoet, en dan alleenlijk somwijlen verliggende, wanneer er zich, ten gevolge der voorafgegane uitwendige oorzaak, gal in de maag heeft uitgestort. Om deze reden is het braken dan ook gemeenzaam en bedenkelyk in de hoofdwaterzuchtskoorts (*f. hydrocephalica*) bij kinderen, welker eerste tijdperk klaarblykelijk ontstekingaardig is.

460. Zoo vindt men dan ook het *consensueele* braken dikwerf bij de leverontsteking (*hepatitis*), bij steenen in de groote galwegen, bij verhardingen en gezwellen in dat *orgaan*. Desgelijks bij ontstekingen van het middenrif (*diaphragmitis*), van het buikvlies (*peritonitis*), van de nieren (*nephritis*), van de darmen (*enteritis*), van de baarmoeder (*metritis*) enz. — Deze braken zijn somwijlen zeer hevig en matten den lijder geweldig af, terwijl er gemeenlijk eene raauwe, groenachtige gal bij wordt uitgeworpen. Ook in deze gevallen is het braken altijd nadeelig, ten ware er van

den beginne af aan ten duidlijkste *gastrische complicatie* bestonde. In kwaadaardige *dysenterien*, zonder zoodanige *complicatie*, is inzonderheid dit braken een hoogst gevaarlijk teeken.

461. Ook in borstontstekingen (*pneumoniæ*) doet zich het *consensueele* braken van zuivere, onvermengde gal, vaak met hevigheid op. Zonder *gastrische complicatie*, is hetzelfde ook hier een teeken, hetwelk de ziekte als des te gevaarlijker moet doen beschouwen.

462. Beroerten gaan mede dikwerf van braken verzeld. Is dit braken, even als de beroerten zelve, een gevolg van overlading der eerste wegen en *gastrische* ongesteldheid, dan kan hetzelfde nuttig zijn; wordt het, daarentegen, door uitstorting van vochten in de hersenen veroorzaakt, dan geeft het gemeenlijk een flechten afloop te kennen.

463. *Chronische consensueele* brakingen worden vaak door wormen, langdurige verstoppingen enz. der darmen veroorzaakt en zijn in deze gevallen niet gevaarlijk. Meer bedenkelijk zijn dezelve, wanneer zij, eerst eenige uren na het gebruik van voedsel volgende en de chijm alreede veranderd en met bruinkleurig vocht vermengd, na voorafgaande rommelingen en benaauwdheid in den buik, uitgebraakt wordende, verharding (*schirrus*) der darmen aanduiden.

464. Net- en darmbreuken brengen, wanneer zij beklemd geraken, veelal brakingen voort, desgelijks blaassteen; maar ook niet zelden ontstaat er bij waterbreuken (*hydrocele*), ja zelfs bij *bubones*, *consensueel* braken.

465. In het tweede en derde tijdperk der longteering neemt men zeer dikwijls braken waar, ten gevolge van den door het gebruik van voedsel aangezetten hoest. Aanleg tot braken, aan den hoest gepaard, is, volgens MORTON, (*) een der zekerste teekenen, dat deze hoest teeringachtig is.

466. Kinderen, die tanden krijgen, en zwangere vrouwen, vooral in de eerste maanden der zwangerschap, lijden dikwerf aan *consensueele* braken, die op zich zelve niet bedenkelijk zijn. Zij kunnen nogtans, in het laatste geval, gevaarlijk worden, wanneer zij lang aanhouden en hevig zijn, daar zij als dan tot bloedspuwingen, bloedstortingen der baarmoeder en zelfs miskraam aanleiding kunnen geven.

467. Daar de geheele oppervlakte des ligchaams met de maag in een zeer naauw verband staat, zoo is ook eene tegennatuurlijke aandoening der maag en het daardoor veroorzaakte braken dikwerf het gevolg van eene gebrekkige ontwikkeling van huiduitslag en in dit geval meestentijds bedenkelijk; hoogst gevaarlijk, wanneer hetzelve door naar binnen gedreven uitslag of jicht te weeg gebragt wordt, als wanneer het of tot maagontsteking, of tot hevige krampen moet doen besluiten.

468. Eindelijk hangt het braken niet zelden, gelijk gezegd is, van algemeen verhoogde prikkeling af, waardoor de maag, als een zeer gevoelig orgaan, inzonderheid aangedaan wordt. Dit is het *nerveuse* braken,

(*) R. MORTON, *opera medica*. T. I. pag. 54. Amst. 1696.

ken, hetwelk, als verschijnsel van het lijdende zenuwstelsel, in alle, zoowel *acute* als *chronische*, zenuwkwalen voorkomt, meestentijd in vruchteloze pogingen tot braken, met ontlasting van weinig of louter groene gal bestaat, in krampen en andere zenuwtoevallen overgaat, en vooral niet met het braken, ten gevolge van werkelijke maagontstekking, te verwarren is.

h.) Van den stoelgang.

469. De regelmatige stoelgang is eene ter verwijdering der van het genotene voedsel overblijvende en voor verdierlijking (*assimilatie*) onvatbare stoffen noodige ontlasting door middel van het darmkanaal.

470. De hoeveelheid der door den stoelgang ontlaste stoffen rigt zich naar de hoeveelheid der genotene spijsen, de hoedanigheid en graad van vastheid naar die van het voedsel, van de vochten, welke tot de spijsverteering medewerken, en naar de krachten van het darmkanaal. Hij is gemeenlijk het overvloedigst bij gezonde kinderen en wordt trager bij bejaarde lieden.

471. Over het algemeen zijn bij gezonde personen de stoelgangen week, doch echter min of meer vast, gebonden, weinig reuk van zich gevende, glad, geelachtig bruin van kleur, en grijpen zonder moeite of buitengewone inspanning, met of zonder gelijktijdigen afgang van winden, ten minste eenmaal in de 24 uren plaats. Dit een en ander is nogtans, ook in den gezonden toestand, aan verscheidene wijzigingen, inzonderheid naar de *idiosyncrasie*, onderhevig; gelijk mede

de

de kleur door sommige foorten van voedsel of artsenijen merkelyk veranderd wordt. De smaak zoude flauw of even fcherp, fomwijlen zelfs bij uitstek zuur zijn. Het gewigt bedraagt bij volwasfenen van vier tot vijf oncen; eens zoo veel bij hen, die blootelyk van plantenkost leven.

472. De verschillende wijzigingen des stoelgangs in ziekten zijn het gevolg of van de geneesmiddelen, of van de ziekte zelve. Men onderscheidt de stoelgangen, welke niet door geneesmiddelen zijn bewerkt, in *critische* en *symptomatische*.

473. De *critische* stoelgangen komen gemeenlyk op eenen bepaalden *critischen* dag; men mag dezelve verwachten, wanneer de zieke, in zijne gezondheid, noch aan aambeijen, noch aan zweeten onderhevig, maar veeleer tot vermeerderden stoelgang genegen is, alsmede, wanneer hij gewoon is veel water te drinken (*); de herfsttijd zoude den aanleg tot *critischen* stoelgang bevorderen (†). Zij kondigen zich aan door bewegingen der darmen, rommelingen, snijdingen in den buik, met zwaarte of inwendige pijn in den omtrek der lendenen en van den onderbuik, alsmede door een' tweemaal aanflaanden pols, en worden door vermindering der ziekelijke toevallen en beterschap opgevolgd. Zij zijn gemeenlyk vloeibaar, geelachtig bruin, met weinig reuk; fomwijlen nogtans bruin, zwartachtig

(*) LOMMIUS. — Z. LANDRÉ - BAUVAIS.

(†) QUARIN. — Z. *ibid*.

tig en stinkende. Sommigen maken in weinige uren een einde aan de ziekte; anderen duren van 24 tot 36 uren voort, ja zelfs in sommige ziekten, als *melancholie*, eenige weken lang, zonder groote zwakheid ten gevolge te hebben.

474. Het schijnt, dat door de vorderingen, in de geneeskunde gemaakt, in het ter juister tijd bezigen van braak- en purgeermiddelen, dikwerf de natuur in hare werkzaamheid voorgekomen wordt en uit dien hoofde de scheiding der ziekten door *critischen* stoelgang tegenwoordig zeldzamer plaats grijpt, dan oudtijds.

475. De *symptomatische* stoelgangen grijpen gedurende het klimmen der ziekte plaats, en een' buikloop in de eerste dagen eener van gevaarlijke verschijnselen verzelde ziekte voor *critisch* te willen houden, zoude onkunde verraden.

476. Alle zuiver en blootelijk *symptomatische*, stoelgangen mag men tot de kwade teekenen tellen, des te gevaarlijker, naar mate, door derzelver menigvuldigheid en groote hoeveelheid, de krachten des lijders meer worden uitgeput.

477. De wijzigingen, door de stoelgangen in ziekten opgeleverd, zijn zeer verschillende, verdienen alle oplettendheid en, bepalen zich hoofdzakelijk 1°. tot derzelver hoeveelheid en meerdere of mindere vastheid of gebondenheid; 2°. tot derzelver natuur en de evenredigheid der zelfstandigheden, waaruit zij bestaan; 3°. tot derzelver kleur; 4°. tot derzelver reuk, en 5°. tot de wijze, waarop de ont-

las-

lasting plaats grijpt. Dien ten gevolge hebben wij te beschouwen:

aa). De hardlijvigheid en verftoptheid.

478. Eene zekere mate van hardlijvigheid (*alvus tarda*) verdraagt zich dikwerf volkomen met de gezondheid, gelijk veelal het geval is na sterke beweging en daardoor veroorzaakten toevloed van vochten naar de huid, alsmede bij personen met straffe en stijve vezelen, bejaarde lieden en zwangere vrouwen.

479. In ziekten is de hardlijvigheid niet zelden een volkomen regelmatig verschijnsel, hetwelk in het minst geene ongunstige beteekenis heeft, als het natuurlijk gevolg zijnde van sterke ontlastingen van anderen aard, b. v. zweeten, of, bij herstelling uit ziekten, van gebrek aan beweging of nog overig geblevene flapheid van het darmkanaal. Zoo ontwaart men ook dikwijls hardlijvigheid na *diarrheeen* en *dysenterien*, alsmede na het gebruik van buikzuiverende middelen, welke bij een' behoorlijken leefregel aldra weder verdwijnt.

480. In alle *acute* ziekten is het tijdperk van raauwheid gemeenlijk van hardlijvigheid verzeld, ten gevolge van den hevigen omloop der vochten en de gespannenheid aller deelen, waardoor de regelmatige afscheiding der meer vloeibare vochten in de darmen belemmerd wordt. Hoe sterker en aanhoudender de koortshitte, des te eerder hardlijvigheid. Zij is hier niet minder nadeelig, dan natuurlijk, daar zij den regelmatigen verrigtingen hinderlijk is, de prikkeling

ling der vaste deelen verhoogt en, dus doende, aan de behoorlijke koking in den weg staat, en geeft daarom ook tot de grootste wanorden en de gevaarlijkste toevallen aanleiding, welke niet beter worden getemperd, dan door deze hardlijvigheid wegtenemen.

481. De hardlijvigheid is, daarentegen, een gunstig teeken, wanneer er in andere *organen critische* bewegingen plaats grijpen, zoo als in de meeste uitflagskoortsen in het tijdperk van uitbotting en ettering.

482. In *chronische* ziekten is de hardlijvigheid niet zeldzamer, dan in de *acute*, als gevolg van werkeloosheid des darmkanaals of terughouding van vochten. Om laatstgemelde reden wordt zij voornamelijk in *chronische* zenuwkwalen waargenomen: zij vergezelt de aanvallen van *hypochondrie*, *hysterie*, *melancholie* en *manie* en schijnt velen dezer lijdens beter, dan vloeibare stoelgangen, te bekomen, hetgeen welligt aan de noodige prikkeling, welke de terugblijvende drekstoffen te weeg brengen, toe te schrijven is.

483. Men vindt haar bij schier alle soorten van be-roerte, en zij is in die gevallen een toeval, hetwelk schadelijk is en bestreden dient te worden, uit hoofde van den door haar bevorderden toevloed van vochten naar het hoofd.

484. Eigenlijke verstoptheid of volledige stremming van den stoelgang (*constipatio, alvus adstricta*) is altijd een zeer tegennatuurlijk toeval en deszelfs verschillende oorzaken vorderen de uiterste oplet-tendheid, daar hetzelfde in de meeste gevallen hoogst-nadeelig en somwijlen doodelijk kan worden,
niet-

niettegenstaande men enkele voorbeelden vindt van menschen, die maanden, ja zelfs jaren lang bij eene volledige verstoptheid zijn blijven leven (*).

485. Is de verstoptheid het gevolg van eene werktuigelijke (*mechanische*) oorzaak, waardoor de doortocht der drekstoffen door het darmkanaal of den aars belemmerd worden, dan is de *prognosis* verschillende naar den aard van het ongemak zelve. Zoo is de verstoptheid, door omkeering der baarmoeder (*retroversio uteri*) veroorzaakt, op zich zelve in geén en deele gevaarlijk, daar zij ophoudt, zoodra dit *orgaan* weder naar behooren hersteld wordt. Bij groote steenen in de blaas, daarentegen, zag men dikwerf eene veel bedenkelijker verstoptheid ontstaan; desgelijks bij vleesachtige uitwasfen van dit deel. Bij darmbreuken is de verstoptheid zeer gemeenzaam en wordt gemeenlijk niet lang zonder ongemak verdragen en veelal van beklemming gevolgd, als wanneer zij aldra de hevigste toevallen, ja zelfs den dood kan te weeg brengen. Allergevaarlijkst is de verstoptheid door darmknoop (*intusussusceptio*). Ook kraakbeenachtige verstoppingen of vleesachtige uitwasfen in het darmkanaal veroorzaken verstoptheid, de oorzaak waarvan zelden met juistheid te bepalen is, en die daarom ook allerhardnekkigst plegen te zijn: dit is somwijlen ook bij galsteenen, die zich in de darmen vastzetten, het geval (†).

(*) Neue samml. mediz. Wahrnehm. Th. I. S. 423.

(†) Samml. f. prakt. Aerzte, Bd. XVI. S. 164.

486. Tegennatuurlijk verharde drekstof, onverteerbare vreemde ligchamen, inzonderheid wormen, loodkalk enz. — geven vaak tot de hardnekkigste verstopping aanleiding, worden somwijlen bij de aanwending van klisteren spoedig ontdekt, doch ook dikwerf vruchteloos opgespoord, als wanneer zij de *diagnos*s moeijelijk maken. Ook opzetting van aambeijen en andere gezwellen omstreeks den endeldarm (*int. rectum*) kunnen verstoptheid veroorzaken, welke nogtans veel minder bedenkelijk is.

487. Somwijlen, eindelijk, is eene krampachtige vernauwing van het darmkanaal oorzaak der verstoptheid; een toeval, niet zelden louter plaatselijk, vaak nogtans ook van algemeene prikkeling des ligchaams afhankelijk. Bij *hysterische* en *hypochondrische* lijdens is de *tonische* kramp, waardoor de darmen op ééne enkele plaats samen gesnoerd worden, dikwerf oorzaak van eene vrij hardnekkige verstoptheid: menigwerf wordt deze kramp ook door *sympathie* der darmen met andere organen, als door onderdrukte huidziekten, geboren, en is uit dien hoofde een zeer flecht teeken in uitflagskoortsen.

488. Vruchteloze pogingen tot stoelgang, van eene brandende, scherpe hitte in den omtrek van den endeldarm verzeld, kenmerken dikwerf het begin der *dysenterie*.

bb). Van den buikloop.

489. De buikloop (*diarrhœa*) bestaat in een, naar evenredigheid van den gezonden toestand, vermeerderd ge-

getal van ontlastingen van vloeibare of breiachtige stoffen door middel van stoelgang, veelal met buikpijn verzeld.

490. De veelvuldige vloeibare stoelgang veronderstelt toevloed van vochten naar het darmkanaal, welke zoowel *passief*, als *actief* zijn kan, en even dikwijls door prikkeling als door verslapping der darmen kan te weeg gebragt worden. De beoordeeling van dezen verschillenden toestand en de vergelijking daarvan met de krachten alleen stellen ons in staat, om den buikloop, als teeken, naar eisch te kunnen waardeeren.

491. Vaak wordt de buikloop zonder nadeel verdragen, wanneer, namelijk, de toevloed van vochten veroorzakende prikkel, door de daarop volgende ontlasting, weder verwijderd wordt. Zoo ziet men na overlading van de maag, na ligte verkoudheden, prikkelende hartsogten, bij een opkomend onweder, vele menschen eenen buikloop krijgen, die of onverschillig is of verligting aanbrengt. Is hij, daarentegen, het gevolg van langdurig verdriet of andere hevige verzwakkende gemoedsaandoeningen, dan is hij, vooral wanneer de oorzaak blijft voortwerken, schier ongeneesfelijk en wordt door eene zich gemeenlijk daaraan parende onregelmatige koorts doodelijk, daar hij den lijder geheelijk doet wegwijnen.

492. Als ziekteverschijnsel in het algemeen levert de buikloop zoo wel voor- als nadeelen van belang op. Eerstgenoemden bestaan in de verwijdering der in het darmkanaal voorhandene prikkelende stoffen, in vermindering der tegennatuurlijke spanning door verkoeling en verzwakking des ligchaams, deels ook in de afleiding

van nadeelige ophooping van vochten in andere deelen. Nog belangrijker zijn welligt deszelfs nadeelige gevolgen; trouwens hij veroorzaakt fomwijlen schadelijke afleiding van weldadigen aandrang van vochten naar andere *organen*, storenis in de regelmatige verrigtingen der natuurkrachten, niet alleen, maar ook eenen hoogen graad van zwakheid, en, ten gevolge van dit alles, vaak de hardnekkigste ziekten.

493. In het eerste tijdperk eener ontwikkelde koortsziekte is een buikloop nimmer weldadig, daar in dit tijdsgewricht van oproer der krachten geene regelmaat in de verrigtingen kan verwacht worden, weshalve dan ook de uitspraak van HIPPOCRATES, „ dat in het begin eener *acute* ziekte geenerleie ontlasting *critisch* is, ” eeuwig waar blijft. In den verderen loop der ziekte alleen, wanneer alles tot *crisis* is voorbereid en het karakter der koorts daarmede overeenstemt, kan men van den buikloop verligting verwachten.

494. Bij de beoordeeling van den buikloop, als teeken, komt het intusfchen veel aan op het karakter der koorts. In koortsen van *gastrische*, *rheumatische* of *catarrhale* natuur zal de buikloop over het geheel eerder verligting verschaffen, dan in zenuw- of ontstekingskoortsen. Blijft nogtans de buikloop in de *gastrische* koorts lang aanhouden, dan vertraagt hij derzelver loop en geeft fomwijlen, vooral bij door ouderdom of uitspattingen verzwakte personen, aanleiding tot kwaadaardigheid.

495. Kwaadaardige *gastrische* koortsen gaan nu eens van verstoptheid, dan weder van buikloop ver- zeld

zeld en worden fomtijds door *critifche diarrheen* beflist. Is de buikloop fterk en blijft hij langaanhouden, dan is hij hoogst gevaarlijk om het daaruit voortvloeiende krachtverlies; ja zelfs, wanneer de lijder alreede zwak is, kan een anders matige buikloop alle fchadelijkst worden. Van den anderen kant intusfchen is ook bij kwaadaardige zenuwkoortfen eene hardnekkige verftoptheid gevaarlijk, daar zij den toevloed van vochten naar de herfenen begunftigt.

496. In de eerfte tijdperken van kinderpokken en mazelen, zoolang de werkzaamheid der natuurkrachten zich niet volledig tot de huid bepaald heeft, alsmede in het tijdperk der opdrooging (*exficcatio*), wanneer de werking der natuurkrachten op de huid in het bijzonder is afgeloopen, is een ligte buikloop gunftig; in het tijdperk der ettering (*suppuratio*), daarentegen, en bij *complicatie* met rotkoorts, steeds bedenkelijker en fchadelijker, naar mate hij heviger is.

497. In plaatfelijke ontstekingen is de buikloop in het begin der ziekte een ongunftig teeken, dit is nogtans geenszins in het laafte tijdperk het geval, daar zij menigwerf gelukkig door eene *critifche diarrhee* ten einde loopen. (493.)

498. Hoe natuurlijker van gebondenheid, kleur en andere hoedanigheden de ontlaste ftoffen in *acute* ziekten zijn, de's te beter: gunftig is het mede, wanneer de vroeger vloeibare ftoffen meer gebonden worden; dit toont aan, dat de lijder op den weg ter genezing is.

499. Onder de toevallen, welke den buikloop vergezellen, verdient de buik pijn bijzondere aandacht. Hoe

minder deze voorhanden, hoe zachter en gelijkelijker opgezet de buik is, des te minder nadeelig is gemeenlijk de buikloop. Ook vliegende pijnen zijn van niet veel beteekenis; de vastzittende, daarentegen, vooral in het bovenste gedeelte van het darmkanaal, doen ontstekingsvreezen.

500. In *hypochondrie* wisselen dikwijls hardnekkige verstoptheid en afmattende buikloop onderling af en verflimmeren den toestand des lijders. Onder de voorboden van aanvallen van *manie* telt men mede eene hardnekkige verstoptheid, terwijl PINEL (*) opgeeft, dikwerf in den loop of tegen het einde der aanvallen van dezelve een' buikloop te hebben zien ontstaan, met alle de kenteekenen eener *critische* ontlasting, welke het herstel voorspelde: ook in de *melancholie* zag men voorbeelden hiervan. (†)

501. In waterzucht kan de buikloop alleenlijk nuttig zijn in den beginne der ziekte en bij volledige krachten. De *diarrheen*, welke in verouderde waterzucht plaats grijpen en met krachtverlies en slepende koorts verzeld gaan, zijn gemeenlijk voorboden van den naderenden dood.

502. Bij het tanden-krijgen is een matige buikloop veelal gunstig en bewaart de kinderen vaak voor stuiptrekkingen.

503. Een ligte buikloop is gewoonlijk het eerste

(*) PINEL, *Traité de la Manie*, Paris,

(†) LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c.

gunstige teeken in het scheurbuik der zeelieden, en doet zich als zoodanig op, zoodra zij weder versche groenten en ooft beginnen te nuttigen. (*)

cc). Van de hoedanigheid der door den stoelgang ontlaste stoffen, met betrekking tot derzelver bestanddeelen.

504. De stoelgangen zijn uit de overblijffels van het voedsel, en uit de in de maag, het maagkussen (*pancreas*) afgescheidene sappen, uit gal en darmsappen zamengesteld, welke verschillende zelfstandigheden onderling verschillend kunnen geëvenredigd zijn of gedeeltelijk ontbreken. De chijl kan door de opslorpende vaten (*v. absorbentia*) niet opgenomen of met etter of bloed, in meerdere of mindere hoeveelheid, vermengd zijn; het slijm der darmen, inzonderheid van den endeldarm, kan onvermengd, met of zonder pijn, ontlast worden enz. Buikloop met ontlasting van slecht halfverteerd voedsel, korten tijd na het gebruik daarvan, is eene bijzondere ziekte, onder den naam van *lienterie* bekend; desgelijks de ziekte, welke *fluxus coeliacus* genaamd wordt, en in de ontlasting van met aschgrauwe of vuilachtig-witte drekstoffen vermengde chijl door stoelgang bestaat. Worden de spijzen onveranderd ontlast, dan blijkt daaruit werkeloosheid van maag en lever, en dit is bij kinderen niet ongevoon, noch bedenkelijk, zoolang het zich slechts tot ze-

(*) LIND, *Traité du Scorbut*.

kere spijsen bepaalt. Worden, daarentegen, in den *chronischen* toestand alle levensmiddelen, hoe ook genaamd, zonder de minste verandering, in korten tijd weder door stoelgang ontlast, dan paart zich er weldra een toestand van kwaadsappigheid (*cachexie*) aan, en de ziekte, aan zich zelve overgelaten, wordt ongeneesfelijk.

505. Veelvuldige, dunne stoelgangen, telkens in geringe hoeveelheid, en uit zuivere gal bestaande, met pijn of branding, zijn verdacht in *acute* ziekten en wel voornamelijk bij aanleg tot teering (*). Sommige *epidemieën* of ziekten nogtans worden door *diarrheen* van *dysenterischen* aard beslist, en dat deze alsdan *critisch* zijn, blijkt, wanneer zij den lijderen goed bekomen, niet lang aanhouden en van aanmerkelijke verandering van koorts of toevallen opgevolgd worden. Lijders nogtans wier ziekten langs dezen weg beslist wordt, loopen gevaar van, na de *crisis*, aan overblijffelen van buikloop te blijven fukken (+).

506. In de *dysenterie* zijn de stoelgangen flijmerig, vuilachtig-wit, graauw, meestal bloedig en wordt het gevaar door den graad der ziekte in het algemeen bepaald. In kwaadaardige koortsen en kinderpokken, alsmede in het scheurbuik neemt, men dikwijls, in het tweede en derde tijdvak der ziekte, bloe-

(*) HIPPOCR. *Aphor. et Prænot.*

(+) AUBRIJ, *Oracles de Cos.* — Z. L. BEAUVAIS.

bloedige *diarrheën*, als flim me voorteekenen eener volkomene ontbinding der vochten, waar, en deze zijn derhalve hoogstgevaarlijk. Min beteekenend op zich zelve is de met bloed vermengde stoelgang bij aambeijen, wormen, ontvellingen of andere plaatselijke ongemakken der darmen.

507. Somwijlen ziet men in *acute* ziekten, zonder neusbloeding of bloedbraking, stoelgangen van zwart, vloeibaar of geronnen, bloed plaats grijpen, welke de lijder, in weerwil van de uiterste zwakheid van den pols en het geheele ligchaam, in weerwil eener volledige ontsteking zijner gelaatstrekken, te boven komt, en die somwijlen zelfs min of meer *critisch* schijnen te zijn. Zij zijn klaarblijkelijk in dit geval het gevolg eener bloedstorting uit de takken der darmscheelvaten (*mesenterica*), kunnen tot de genezing der ziekten, waarin zij voorkomen, krachtdadig medewerken, doch vorderen, uit hoofde der hooggaande zwakheid, welke zij doen geboren worden, de spoedigste en meest geschikte hulp (*).

508. Men vindt somwijlen bloedige stoelgangen, welke, als het ware, de plaats der maandstonden vervangen, bij geregelde tusfchenpoozingen terugkeeren, of ongeregeld, maar veelvuldig zijn, en welke plotselijk en onvoorzigtelijk te willen onderdrukken, hoogstgevaarlijke gevolgen zoude kunnen hebben (†).

509.

(*) LE ROIS, *du Prognostic.* — *ibid.*

(†) LANDRE-BEAUVAIS, l. c. p. 201, 202.

509. Etterachtige stoelgangen zijn in de meeste gevallen gevaarlijk, en geven in de *dysenterie* verettering der darmen, in de longteering verplaatsing van etter uit de long naar het darinkanaal te kennen. Hoe edeler het deel is, waar de verettering eigenlijk plaats grijpt, des te bedenkelijker zijn ook deze stoelgangen.

510. In *schirreuse* ontandingen der maag bestaan in het tweede tijdperk de stoelgangen van tijd tot tijd uit kleine, zwarte, verdikte stoffen, vaak als kleine harde kogels, somwijlen met zuiver of bloedig slijm bedekt, terwijl zij, gedurende het derde tijdvak, wanneer zij vloeibaar zijn, naar in een slijmerig vocht opgelost roet gelijken of wel van enkele zwarte strepen voorzien zijn. In de *chronische* darmontsteking is er verstoptheid of buikloop en zijn de ontlaste stoffen schier altijd van veel slijm verzeld, hetwelk somwijlen bloedig is.

511. In het laatste tijdperk van klierziekten doet zich veelal een waterige buikloop op, als het teeken van den aanstaanden flechten afloop; desgelijks in de darmscheelsklierteering (*tabes, atrophia, mesenterica*) der kinderen en andere teeringziekten.

512. Zijn de stoelgangen wel niet zeer dun, maar echter wit van kleur en taai, dan bestaan zij blootelijk uit ruw, onbewerkt slijm, zonder bijmengsel van gal. Zulke stoelgangen grijpen plaats, wanneer de uitgangen der galwegen verstoppt of derzelver afscheiding door andere omstandigheden geheel en al belemmerd wordt. In *hysterische, hypochondrische* en jichtachtige kwa-

kwalen wordt vaak niets als een zeer wit, taai slijm ontlast, en in *chronische* ziekten, met bijzondere aandoening der lever, vinden mede dergelijke witte slijmerige stoelgangen op den duur plaats.

513. In *acute* ziekten kan men uit deze witte, taaije, slijmerige stoelgangen des te meer gevaar opmaken, naar gelang de koortshitte heviger is. Gaat eene zoodanige ontlasting aan woedende koortstige ijelhoofdigheid met algemeene hitte gepaard, dan geeft zij eene volslagene werkeloosheid der afscheidende vaten van lever en darmen en, in verband met de algemeene groote koortshitte, groot gevaar te kennen.

514. Allernadeeligst is de stoelgang, uit louter taai slijm, hetwelk helder en samenhangende als eiwit is, bestaande. In dit geval bevat zij voedende *lympe* en is ook uit dien hoofde zoo hoogst bedenkelyk in de *dysenterie*, als zijnde een teeken van de ontwijfelbare werkeloosheid der darmen en gebrek aan voeding.

515. Ook ziet men dit wit, taai slijm somwijlen naar melk zweemen, b. v. bij blinde aambeijen, en hetzelfde is daarom ook wel, ten onregte, voor wezenlijke melk of chijl gehouden geworden. Men vindt deze stoelgangen van wit, taai slijm mede in den witten loop (*dysenteria alba, serosa, mucosa &c.*), alsmede bij kraamvrouwen, als zoogenaamde zogverplaatsing. Hoezeer ook uit *metastasis* te verklaren, zoo is hetzelfde toch ook hier geene melk, die uit de borsten naar het darmkanaal vloeit, maar *lymphe* en darmslijm, welke door verstopping en ontaarding deze hoedanigheid aannemen.

516. Zeer schadelijk is mede de slijmerige stoelgang, die tevens schuimt. Dit geeft bijmenging van lucht en eene groote taaiheid te kennen. Bij hevige krampen in de darmen, *dysenteriën* en hoogstpijnlijke kolijken is dit een teken van groot gevaar.

517. In weerwil van de bedenkelijkheid van slijmerige *diarrheen* in alle de gezegde gevallen, vindt men echter voorbeelden, dat zij somwijlen verligting aanbrengen, ja zelfs *critisch* zijn. Verliggend is de herhaalde, slijmerige stoelgang, wanneer het slijm weinig zamenhangende, met gal vermengd is, en in ziekten ontlast wordt, waar men reeds duidelijke tusschenpoozingen van beterschap heeft waargenomen. Aanvallen van jicht en zelfs *gastrische complicatiën* van ontstekingen worden niet zelden op die wijze beslist, en in tusschenpoozende koortsen mag men er mede verligting van verwachten.

518. Vuilachtigwitte, somwijlen graauwe, slijmerige of zelfs lijmige stoelgangen zijn dikwerf vrij duidelijke tekenen van wormziekten. Wat de wormen, door den stoelgang ontlast, zelve aangaat, zool brengen deze zelden in *acute* ziekten verligting aan, zoo min als in *chronische* ongesteldheden, welke niet van de wormen zelve afhangen. Over het algemeen is de stoelgang, met wormen verzeld, goed in ziekten, wanneer deze vrijwillig en gemakkelijk afgaan; ongunstig, wanneer zij van zelve, zonder braken of stoelgang, naar boven of beneden ontlast worden, hetgeen veelal een teken is van afnemende krachten, toenemend vóchtbederf en naderend dood.

In

In *acute* ziekten ziet men ze liever tegen het einde, en dood, dan in den aanvang, en levend, afgaan.

dd). Van de kleur van den stoelgang.

519. De kleur van den stoelgang is zeer verschillende; zij is wit, graauw, geel, groen, rood, bruin, zwart.

520. Van den witten, slijmerigen stoelgang hebben wij boven (512-517) alreede gesproken. Een witte, vette stoelgang is bij zwakke lieden een teeken van trage afscheiding der gal en slechte spijsverteering; gaat hij van gevoeligheid verzeld, dan geeft hij tevens scherpte der vochten te kennen, en worden kinderen er mager bij, dan duidt hij het aanwezen van tegennatuurlijke prikkels, klierverstopping en *atrofie* aan; bij teeringzieken voorspelt hij ontbinding der vochten en aanstaanden *colliquativen* buikloop.

Dunne, bleeke of graauwe stoelgangen voorspellen langdurigheid der ziekte.

521. Eigele kleur van den stoelgang bewijst, dat er eenige, min of meer ontaarde, gal met de drekstoffen vermengd is. Bij kinderen is deze hoedanigheid niet bedenkelijk; in *acute* koortsen kan men er prikkeling der lever uit opmaken, en somwijlen worden voorjaarskoortsen er door verligt. Maar nog meer gaan de voorjaarskoortsen, welke van ontstekingsgalachtigen aard zijn, van een' roodgelen stoelgang verzeld, welke eene meerdere ontaarding der gal en hevigheid, kortstondigheid en gevaar te kennen geven. In *acute* ziekten is elke roodgele stoelgang een ongunstig

tee-

teeken, hetwelk allergevaarlijkst wordt, wanneer er zich slapeloosheid of slaapzucht, lenden- of hoofdpijnen aan paren.

522. Groene stoelgangen zijn teekenen van eene hooggaande ontaarding der gal en geven schier altijd grond, om tot de hevigste krampen of ontstekingen der lever of naburige ingewanden te besluiten. Zij zijn, vooral wanneer zij schuimen, verdacht in alle *acute* ziekten, inzonderheid, wanneer er pijn in de nieren mede gepaard gaat. Galachtige, donkergroene stoelgang voorspelt eene flechte toekomst, voornamelijk, wanneer hij zich in dezer voege op een' *critischen* dag vertoont. Grijpt hij na *dysenterien*, hoofdwonden of teruggetredene jicht plaats, dan heeft men meestal darmontsteking of de gevaarlijkste zenuwtovallen te duchten; desgelijks bij kraamvrouwen.

Bij kinderen zijn deze geelachtiggroene stoelgangen gemeenzamer, doch steeds teekenen van een' bij uitstek krampachtigen toestand der buikingewanden, inzonderheid bij het krijgen van tanden en aanwezigheid van wormen. Gaan zij aan groote hitte en gevoeligheid van den buik gepaard, dan geven zij grond, om darmontsteking te vreezen, vooral wanneer het snelle zinken der krachten en de ontstekingaardige natuur der koorts dit vermoeden nog daarenboven begunstigen.

523. Rode, niet bloedige, stoelgang geeft eene hooge mate van ontaarding der gal en groote hitte, dien ten gevolge mede hevigheid der ziekte te kennen. Van de door bloed roodkleurige stoelgangen is alreede vroeger gehandeld geworden (506, 507, 508.)

524. Niettegenstaande de bruine kleur de natuurlijke kleur der drekstoffen is en zij ook in ziekten geen kwaad teeken daarstelt, zoolang de stoffen gebonden zijn, zoo zijn, daarentegen, de vloeibare bruine stoelgangen in *acute* ziekten een blijk van eene aanmerkelijke ontaarding der gal en der darmsappen en leveren zij eene *prognosis* op, ongunstiger, naar gelang van de meerdere voorhandene krampen en toevallen van zwakheid.

525. Hetzelfde is met de zwarte (*atrabilaire*) stoelgangen het geval, die, door een lang oponthoud in de darmen zwart geworden, wanneer zij gebonden zijn, niets kwaads aanduiden, maar, integendeel, vloeibaar zijnde, den hoogsten graad van berderfingalen darmsappen te kennen geven en een' zeer flechten, meest doodelijken afloop voorspellen. Men vindt dezen zwarten buikloop als een hoogst gevaarlijk teeken bij de pest, de gele koorts, dikwerf ook bij kwaadaardige zenuwkoortsen, van de grootste zwakheid verzeld.

ee). Van den reuk van den stoelgang.

526. De zuivere drekreuk is onaangenaam, zonder nadeelig te wezen en hangt mede, gelijk de natuurlijke kleur, van de bijgemengde gal af. Een bij uitstek sterke, aasachtige stank is in alle gevallen, inzonderheid in *acute* ziekten, zeer nadeelig en gaat gemeenlijk met eene zwarte kleur gepaard. Rieken, daarentegen, de stoelgangen volstrekt niet, dan is het voedsel ook niet verteerd en naar behooren veranderd, zoo als in de *lienterie* b. v. het geval is, en is

die

dit natuurlijkerwijze een flecht teeken. Ook de dunne, schuimende, zeer stinkende stoelgangen, met krachtverlies gepaard, zijn allerongunstigst in ieder tijdperk der longteering.

ff). Van de wijze, waarop de stoelgang plaats grijpt.

527. De regelmatige stoelgang behoort zonder hevigen aandrang of pijn te geschieden. Een pijnlijken, aanhoudenden aandrang naar den aars en veelvuldige, geheel of ten deele vruchteloze, pogingen om af te gaan, noemt men *tenesmus*, de grond van welk ongemak in de sluitspier van den aars (*sphincter ani*) hoofdzakelijk gelegen is.

528. De *tenesmus* is op zich zelve geen bedenkelijk teeken en is niet gevaarlijk bij aambeijen, wormen, en in de laatste maanden der zwangerschap, wanneer zij door drukking der baarmoeder op den endeldarm veroorzaakt wordt. Hij wordt een bedenkelijk teeken in de *dysenterie*, waarvan hij een wezenlijk en karakteristiek teeken uitmaakt, wanneer hij van volledig krachtverlies en eene volslagene gevoelloosheid van het darmkanaal verzeld gaat. Desgelijks is *tenesmus* gevaarlijk in andere ziekten met hooggaande zwakheid, in de laatste tijdperken van longteering, waterzucht, kanker der baarmoeder enz., waar hij, in verband met andere teeken, den naderenden dood voorspelt.

529. In den gezonden toestand hangt de stoelgang van de willekeur af. Onwillekeurige stoelgang

gang is derhalve een teeken van ziekte. Is de stoelgang onwillekeurig, doch geschiedt zij tevens met bewustzijn, als het gevolg van plaatselijke prikkeling van den endeldarm door aambeijen, maden enz. of van plaatselijke verlamming der sluitspier van den aars, dan is hij op zich zelve weinig beduidend. Geschiedt, daarentegen, de stoelgang onwillekeurig en zonder bewustzijn tevens, zoo als in kwaadaardige koortsen, *gangreen* der darmen, sterke schuddingen der hersenen en van het ruggemerg, bij breuken en ontwrichtingen van wervelbeenderen en in *chronische* ziekten, na volledige uitputting van krachten, het geval is, dan zijn dit teekenen van groot gevaar en veelal van spoedig volgenden dood. Bij koortstige ijlhoofdigheid nogtans en aanvallen van vallende ziekten en andere zenuwtoevallen grijpt er dikwijls onwillekeurige stoelgang zonder bewustzijn plaats, welke op zich zelve geenszins bedenkelijk is.

(THEOPHILI, *L. de excrementis alvi et judicio medico ex illis*, cet. L. B. 1703. 8.

J. B. MONTANI, *Lib. II. de excrementis*, cet. Patav. 1554. 8.

H. BOERHAAVE, *Disf. de utilitate explorandorum excrementorum, at signorum*, L. B. 1710. ed. alter. 1742.

J. JUNCKER r. Leisner, *Disf. de alvina excretionem, ut signo*. Hal. 1736.

P. G. SCHROEDER r. Stark, *Disf. de alienata bilis qualitate*, cet. Gött. 1767 recus. in Opusc. med. T. I. N°. 9. p. 365.

D. I.

N

A.

A. ROSENBLAD r. *Johansson*, *Disf. de colore viridi liquidorum humanorum portentosa*. Lond. 1778.

J. D. REICHEL, *Obs. de diarrhæa cruenta recens natorum*, p. 567. V. LUDWIG, *Advers. med.* Vol. III. p. 3.

A. E. BÜCHNER r. *Lichtenberg*, *Disf. de vomitu cruento, plerumque per se non lethali*. Hal. 1752.

J. P. NONNE r. *Schutze*, *Disf. de Sanguinis — per alvum excretionem*. Erford. 1767.

F. HOFFMANN r. *Hienlin*, *Disf. de diarrhæa in febribus*, cæt. Hal. 1700.

C. G. LUDWIG r. *Haenlin*, *Disf. de diarrhæa in febribus acutis*. Lips. 1754.

K. R. H. WERKSHAGEN, *de valore crit. diarrhææ*. Hal. 1795. 8.)

B. Van de natuurlijke verrigtingen der tweede wegen, als teekenen.

530. Uit het bloed, als de algemeene bron, worden in den toestand van gezondheid onderscheidene mindere vochten afgescheiden, en elke stremming of afwijking van de vereischte regelmaat brengt ziekelijke afscheiding of ontlasting te weeg, welke de arts, als zinnelijke teekenen, gade slaat (*signa ab secretis et excretis*) ter beoordeeling van velerhande ziekten, waardoor deze organen, oorspronkelijk of door medelijdendheid, worden aangetast.

(*De praecipuis humoribus — exercitatio, ab I. del PAPA acc. H. BARBATI, exc de sanuinge et ejus fero*, L. B. 1736. 8.

J.

J. J. PLENK, *Hygrologia* C. H., cet. Vienn.
1794. 8.)

1. Van het bloed.

531. Het bloed, als zamengefteld uit geheel vreemdefoortige beftanddeelen, af hankelijk van tallooze veranderlijke prikkels, toeyallig daarop werkende dingen, in de aderen, nu eens fneller, dan weder langzamer, bewogen, kan, ten gevolge van deszelfs natuur, zoo min fteeds in vorm en menging hetzelfde, als voor volledig bederf vatbaar wezen, en moet, zoodra hetzelfde met de dampkringslucht in aanmerking komt en tot rust gebragt wordt, in geheel andere betrekkingen geraken, dan waarin het zich bevond, toen het nog door de op hetzelfde terugwerkende bloedvaten vloot. Hetzelve blijft uit dien hoofde fteeds een onzeker teeken in ziekten en behoort wel niet, als zoodanig, geheel en al uit het oog verloren, maar nogtans met de grootfte voorzigtigheid toegepast te worden.

532. Men houdt het bloed voor gezond, wanneer hetzelfde niet te dik, noch te dun is en den vereifchten zamenhang, menging en kleur heeft, terwijl elke afwijking daarvan als ziekelijk mag worden befchouwd.

533. De eerfte en meest gewone afwijking des bloeds, hetwelk uit de ader gelaten wordt, van deszelfs regelmatigigen toefland beftaat in deszelfs ontftekingaardige gefteeldheid, door de navolgende kenteekenen kenbaar: 1°. door eene witte, taaije en dikke korst, welke, zoodra het bloed koud wordt, de oppervlakte beftaat; 2°. door de onmogelijkheid, om

het bloedwater door middel van kokend water te doen stremmen; 3°. door de weekheid van den bloedkoek onder deze korst; 4°, door het gebrek aan zamenhang in de eiwitstof, welke door de hitte van het bloedwater wordt afgescheiden.

534. Gemeenlijk vindt men deze ontstekingskorst of spekhuid bij hevige werking der vaten, sterken omloop en aandrang naar zekere deelen. Trouwens zij vertoont zich niet alleen bij *active* ontstekingen, maar ook na sterke verhitting en hevige hartsogten in gezonde dagen, alsmede gedurende de zwangerschap. Ook is door zekere waarnemingen gebleken, dat zelfs de grootte van de opening der ader, de kracht van sprong bij het uitvlieten, en de grootere ruimte en diepte van het bord of de kom, waarin het bloed wordt opgevangen, de stremming dezer taaije huid begunstigen.

535. Hieruit schijnt te volgen, dat gezegde korst, welke, volgens alle gedane proeven, niets anders is als strembare *lymphe* of het vezelachtige bestanddeel des bloeds, zich ligter, dan in den regelmatigen toestand, van de overige naauwer verwantschapte bestanddeelen van het bloed afscheidt, en dat deze lichtere afscheidbaarheid door de snellere beweging en den krachtdadigen invloed der dampskringslucht te weeg gebragt wordt; weshalve dan ook het ontstekingaardige bloed in den waren zin niet gezegd kan worden, dikker of dunner te zijn, maar zich slechts gemakkelijker af te scheiden, dan in den regelmatigen toestand.

536. Men vindt deze ontstekingskorst meestal bij ontstekingen, inzonderheid van weicachtige vliezen, van het spierweeffel (*membranae serosae, telae fibrinae, muscularis, synovialis*) enz., als in borstvlies-herfenvlies- buikvliesontstekingen (*pleuritis v. pericarditis, phrenitis, peritonitis*), bij ontsteking van het middenrif (*diaphragmitis*), dikwerf bij ontstekingaardig *rheumatismus, podagra* enz. — en verder in de meeste ontstekingen, van uitzweeting van strembare (*plastische*) *lymphe* verzeld.

537. Deze korst stelt nogtans geen zeker teeken van den ontstekingaardigen toestand daar, nadien deze laatste somwijlen werkelijk plaats heeft, zonder dat zij zich op het galaten bloed vertoont. Meermalen ontbreekt zij bij de eerste aderlating, doet zich bij de tweede op, wordt bij de derde en volgende nog steeds dikker en taaijer, en behoudt deze hoedanigheid nog, wanneer de stand der ziekte geene verdere bloedontlasting schijnt te vorderen of de zwakheid deze verbiedt. Even zoo verkeerd derhalve, als het in ontstekingziekten zoude wezen, geene verdere aderlating te bewerkstelligen, omdat er geene ontstekingskorst op het vroeger gelaten bloed was, even zoo gevaarlijk zoude het zijn, daarmede te willen voortvaren, zoolang zij zich er op bleef vertoonen.

538. Bij zuivere ontstekingen is deze korst veelal wit en bij groote hevigheid der ontsteking of daarmede gepaard gaande gewigtige belemmeringen in den bloedomloop omgekruld, bij galachtige *complicatie* in het gele, bij *rheumatische* aandoeningen in het donkergroene spelende.

539. Men vindt, daarentegen, ook eene weeke, breijachtige korst, als het gevolg eener te ligte affcheidbaarheid van de bestanddeelen des bloeds, welke in onderscheidene kleuren speelt, en die geenszins door te sterke beweging van het bloed, maar, integendeel, door een volslagen gebrek aan werkzaamheid der vaten veroorzaakt wordt. Men vindt haar bij kwaad-aardige koortsen, (*) alsmede eene groenachtige, paarsche kleur der witte spekkorst bij zenuwkoortsen, van *passive* ontstekingen verzeld, als teeken van een' flechten afloop. (†).

540. Het bloedwater of wei (*serum sanguinis*) neemt in vele gevallen eene flechte kleur aan, of er formeeren zich vlekken in, waardoor hetzelfde troebel wordt. Dit kan bij gezonde personen plaats grijpen, zonder dat men daaruit den slijmerigen toestand des bloeds in de vaten mag opmaken. De oorzaak daarvan is meerendeels in eene grootere hoeveelheid eiwitstof van het bloedwater gelegen.

541. Doch wanneer niet alleen het bloedwater, maar ook de bloedkoek, met dergelijke slijmerige vlekken als doorweven is, dan is dit een bewijs van een' zeer geringen graad van affcheidbaarheid in het bloed en van zwakheid der vaten, zoo als gemeenlijk bij kwaadsappigen (*cachectici*) het geval is. Bij de meeste lieden, die aan jicht, uit zwakheid (*atonische*), waterzucht en teering fukkelen, vindt men deze hoedanigheid van het bloed.

542.

(*) SPRENGEL, l. c. — (†) GRUNER, l. c.

542. Is het bloedwater geel- of groenachtig van kleur, dan bevat hetzelfde veel galstof en geeft dus vermeerdering van galaf scheiding (*polycholia*) te kennen; weshalve men dan ook dit verschijnsel veelal bij geelzucht (*icterus*) waarneemt.

543. Is er over het algemeen te veel bloedwater bij het gelaten bloed en zwemt de flappe bloedkoek er, als een klein eilandje, in, dan is dit een blijk, dat het bloed niet naar eisch bereid wordt en derhalve ook de voeding lijdt. Men ziet dit gemeenlijk bij meisjes, die aan bleekzucht (*chlorosis*) lijden, voorts in alle langdurige *cachexien* en verouderde teeringziekten.

544. Wordt het bloed zeer schiekelijk gestremd en scheidt zich van hetzelfde geen vezelachtig bestanddeel, zoo min als bloedwater, af, dan houdt men het gemeenlijk voor verdikt en meent, dat het in de bloedvaten alreede deze hoedanigheid bezat. Men moet nogtans veeleer aannemen, dat er in dit geval gebrek aan afscheidbaarheid der bestanddeelen voorhanden is, meestentijd als gevolg van eenen geringen graad van werkzaamheid der vaten. Vandaar, dat men deze hoedanigheid des bloeds bij *melancholische*, volbloedige lieden en de zoodanigen, die een traag leven leiden, waarneemt.

545. Gaat het bloed, buiten het ligchaam, spoedig tot bederf over, dan mag men daaruit geenszins tot een gelijk bederf van hetzelfde, in het ligchaam, maar ten hoogste tot aanleg daartoe, besluiten. In den *typhus* en het scheurbuik vindt men het bloed zeer vloeibaar en gaat het buiten het ligchaam ligtelijk tot gisting over: men kan daarin ten hoogste gebrek

aan zuurstof veronderstellen, zonder dat er eigenlijke onttaarding plaats heeft.

546. Eene aan de vaste deelen geëvenredigde hoeveelheid bloeds is den gezonden eigen. Overvloed van bloed (*plethora vera s. sanguinea*) verzaadt zich door warmte, roodheid, ronding der lichaamsdeelen, opvlieging van het bloed naar het hoofd, aangezigt enz., door matheid, zwaarte in de ledematen en het hoofd, en geeft aanleg tot bloedstortingen en zuivere ontstekingskoortsen te kennen. Gebrek aan bloed (*oligochymia*, of liever *keneangèia*) vindt men na voorafgegane bloedstortingen en andere langdurige ontlastingen; hetzelfde is kenbaar door het plotselijken verval des lichaams, door koude en zwakheid, en uit hoofde der gevolgen bedenkelijk.

J. JESSENI a JESSEN, *De sanguine vena secta dimisso judicium*, Prag. 1618. 4. c. not. et castig. **J. P.** Brunonis. Nor. 1668. 12.

C. VATER **I.** Formann, *Disf. Judicium esanguine* cet. Viteb. 1693.

J. GAMBS, *Disf. de sanguinis — judicio*. Arg. 1720.

J. P. DAVIER de Breville, *Thes. an deceptoris — hæmorrhoscopia?* Paris. 1721.

F. HOFFMANN, *Disf. de judicio ex sanguine*, cet. Hall. 1727. et. Med. Rat. Syst. T. III. Sect. I. c. 12. p. 289.

C. A. BERGEN, *Disf. de judicio sanguinis*, Francf. 1740.

T. SCHWENCKE, *Hæmatologia*, cet. Hagæ com. 1743. 8.

M. SCHURIGIUS, *Hæmat.* cet. Dresd et Lipf. 1744. 4.

G. M. GATTENHOFF, *Disf. de sang. crusta infl.* Heidelberg. 1766, recus. in opp.

H. R. LEVELING, *Disq. crustæ infl.*, cet. Aug. Vind. 1772. 8.

J.

J. F. KLINKOSCH r. *Krausfe*, *Disf. de natara crustae infl.* cet. Prag. 1773. rec. in *Disf. Prag. select. n.* 17. p. 263. Vol. I.

W. HEWSON, vom Blute, u. f. w. Nurnb. 1780. 8.

C. VATER r. *Hager*, *Disf. de signis diagnosticis et prognosticis ex sanguine*, cet. Viteb. 1719.

C. G. LUDWIG r. *Mumsen*, *Disf. de plethorae differentis*. Lips. 1766.

Idem r. *Jokasch*, *Disf. de venaesectione*, cet. 1767.

Idem r. *Altenburg*, *disf. de olyochymiae differ.* Lips. 1771

Idem r. *Wockaz*, *Disf. de nutritione differ. oligochymiae accommodanda*, ib. 1772.)

2. Van de pis.

547. Van oudsher werd de kennis der pis en van derzelver veranderingen in den toestand van ziekte voor hoogstbelangrijk gehouden, en, hoezeer ook, als op zich zelve staand teeken, in geenen deele te vertrouwen, zoo verdient zij nogtans ook geenszins verwaarloosd, of zelfs veracht te worden, daar zij onder alle afgescheidene vochten van het dierlijk ligchaam datgene is, hetwelk zich het gemakkelijkst laat onderzoeken, nadien zij in genoegzame hoeveelheid kan worden opgevangen, gewoonlijk mede doorschijnend is en de veelvuldigste veranderingen van kleur, zamenhang en bestanddeelen, als zoo vele wijzigingen van de in het bewerktuigde ligchaam plaats grijpende verrigtingen, en wat dies meer zij, oplevert. Intusschen mag men het hierbij alleenlijk niet laten berusten, maar moet men zelfs somwijlen, ten einde haar als teeken naar eisch te kunnen waardeeren, de verschillende evenredigheid van

de bestanddeelen der zieke pis door scheikundige *reagentia* zoeken op te sporen.

548. Daar de toestand der *organen*, welke de pis afscheiden en haar geschikt maken, om ontlast te worden, met de overige afscheidende *organen* in verband staan, zoo mag men den algemeenen toestand der afscheidingen in het ligchaam ook werkelijk naar de gesteldheid der pis beoordeelen, en het is hoofdzakelijk uit dit oogpunt, dat de beschouwing der pis, als teekenen, van belang is.

549. Intuschen is het bij het *semiotisch* onderzoek der pis noodig, de navolgende regelen in acht te nemen, ten einde men derzelver waarde, als teekenen, niet te hoog, noch te laag waardeere:

a. Daar de veranderingen, welke de pis, in den toestand van ziekte zoowel, als van gezondheid, te lijden heeft, zoo menigvuldig zijn en van zeer toevallige oorzaken afhangen, zoo moet het onderzoek daarvan, te regt, voor de overige teekenen van veranderingen in het voorkomen, in den pols enz. onderdoen, en derhalve ook eerst daarop volgen.

b. De scheikundige ontleding (*analysis*) der zieke pis moet bewerkstelligd worden, terwijl zij nog warm is. De waarneming, daarentegen, van het bezinksel moet een paar uren na derzelver ontlasting geschieden.

c. De pis, welke in den morgenstond geloosd wordt, dient, bij voorkeur, tot het onderzoek, uit hoofde der veranderingen, dieten gevolg van voedsel enz., gedurende den dag in de pis voorvallen. Men moet daarom ook wel degelijk op het door den lijder gebruikte voedsel of

artfenijen en derzelver mogelijken invloed op de pis letten.

d. De pis behoort in eene genoegzame hoeveelheid, ten minste van 3 — 4 oncen, in een glas van genoegzame wijdte ontlast te zijn.

e. In dit glas moet de pis ten minste twee uren lang, en niet langer dan zeven, op geene al te lichte, noch al te heete, noch te koude plaats, wel gedekt, ftil hebben geftaan, en mag niet gefchud worden.

f. Men behoort met de verfchillende wijzigingen in de gezonde pis, naar gelang van den verfchillenden ouderdom, geflacht, natuurlijke dingen, die op het ligchaam van den gezonden mensch gewerkt hebben, als hartstogten enz., voldoende bekend te wezen.

g. Men moet in het oog houden, dat de pis, in weerwil van daarmede overigens gepaard gaande bedenkelijke toevallen, hare natuurlijke hoedanigheid kan behouden, en dat het gevaar der gezegde toevallen alsdan des te grooter is.

550. Alle deze regelen moeten in acht genomen worden, zal men omtrent de pis een zeker oordeel vellen kunnen. Eerftelijk moet men op de kleur, vervolgens op den zamenhang, daarna op de daaruit afgefcheidene ftoffen, dan op den reuk, en eindelijk op den fmaak der pis letten, terwijl men, om hare beftanddeelen in derzelver onderlinge evenredigheid te leeren kennen, de *masfa* van pis met fcheikundige *reagentia* te vermengen heeft. Daarenboven verdient ook nog de hoeveelheid en de wijze, waarop de pis ontlast wordt, in aanmerking te worden genomen.

a). Van de kleur der pis.

551. De pis van gezonde, volwasfene menfchen, na den flaap, is citroengeel; donkerder bij mannen en lieden van een galachtig temperament; meestal troebel bij kinderen, dikwerf mede bij zwangere vrouwen, fomwijlen zelfs bij anderzins gezonde perfonen.

552. Deze natuurlijke kleur der pis is gegrond in de juiste hoeveelheid van eigendommelijke pisstof of extractiefftof der pis (*urée*) (*), welke $\frac{19}{26}$ der beftanddeelen van gezonde pis uitmaakt en met de natuurlijke in de pis voorhandene zouten, de *phosphorzure* en zoutzure *soda* en *ammonia*, alsmede met het piszuur (*acidum uricum*), innig verbonden is en in het pisvocht volkomen opgelost wordt; terwijl de pis bleeker wordt, naar gelang der mindere aanwezigheid dezer kleurstof, als wanneer zich, daarentegen, de natuurlijke zouten der pis, zoowel als de daarin voorhandene zuren, gewoonlijk duidelijker vertoonen.

553. Er is naauwelijks eenige kleur of wijziging daarvan, welken men niet fomwijlen in de pis vindt. Zij is zonder kleur, wit, geel, rood, bruin, paarsch, zwart, met alle de fpelingen van de eene dezer kleuren in de andere.

554. Behalve dat de bleeke pis, ten gevolge van toevallige oorzaken, fomwijlen in den gezonden toestand

(*) N. FOURCROY, *Syst. des Connaissances Chimiques*, T. X. Art. XXV. N°. 70, 74, 84.

stand wordt afgescheiden, zoo vindt men haar schier overal in ziekten, als een teeken van belemmerde afscheiding, waarbij geene innige vermenging der pisstof (*urée*) met de overige bestanddeelen der pis heeft plaats gegrepen, maar blootelijk de waterachtige, onbewerkte stoffen ontlast worden. De oorzaak hiervan schijnt, gedurende de aanvallen van *chronische* zenuwkwalen zoowel, als het begin en den loop van *acute* ziekten, in krampen gelegen te zijn. Deze pis, ook wel zenuwachtige (*nerveuse*) pis genaamd, is ligt, helder als bronwater, zonder reuk of smaak en wordt in groote hoeveelheid ontlast. Zij is vaak een teeken van *hypochondrie* en *hysterie* en kan dienen, om deze kwalen te erkennen, wanneer zij zich onder eenig masker voordoen: desgelijks leert zij de door krampen veroorzaakte, schijnbaar *pleuritische*, pijnen van de ware, door ontsteking te weeg gebragte, onderscheiden.

555. Men vindt de witte pis bij vele kinderen en jonge lieden, die aan wormen, slechte spijsverteering en voeding, klierziekte of verstopping der buikgewanden sukkelten. Witte, troebele pis neemt men in sommige zenuw- en slijmkoortsen waar; desgelijks somwijlen bij hersenontsteking en koorts der kraamvrouwen, aan welke laatstgenoemden zij verlichting schijnt toe te brengen, alsmede bij sommige toevallen van aambeijen, waar zij met een uitvloeisel van slijm afwisselt, en somwijlen bij steen en na aanvallen van jicht, in welk geval de pijnen daardoor aanmerkelijk verligt worden.

556. Men is lang in het denkbeeld geweest, dat de
wit-

witte, troebele pis, onder den naam van melkachtige pis bekend en gemeenlijk in den *croup* voorkomende, veroorzaakt werd door verplaatsing van de slijmerige stof van den *croup* naar de nieren; doch scheikundige proeven hebben geleerd, dat derzelver bestanddeelen geene eigenschap, hoe ook genaamd, van het in de luchtbuis afgescheidene slijm of eiwitachtige vliezen bezitten, maar dat zij koolstofzure *ammonia* ontwikkelt en de eigenschappen der pislstof heeft. (*)

557. De bleek-citroengele pis (*urina citrina subflava*) geeft in *acute* ziekten dikwerf krampen te kennen, en even als de heldere (554), in *chronische* kwalen langdurigheid der ziekte; wordt zij, daarentegen, koud geworden zijnde, wit en formeert er zich een gelijk bezinkfel in, dan is zij meestal een heilzaam teeken. Veelvuldige ontlasting van eene goede hoeveelheid stroogele pis is meestal een goed, en na tusschenpoozende koortsen gemeenlijk een teeken van genezing.

558. De eigele of saffraangele pis is meestal tevens troebel, somtijds echter klaar en niet zeer dik. Deze kleur schijnt mede, somwijlen althans, van bijmenging van gal af te hangen, en is een kenteeken van overvloed van gal en galziekte of galachtige *complicatien*. (†). In de geelzucht (*icterus*) is de pis dikwerf hooger geel of bruin. In *critische* geelzucht

ZOU-

(*) SCHWILGUÉ, *du Croup*.

(†) FOURCROY, l. c.

zoude de pis, wat zamenhang en kleur betreft, schier natuurlijk wezen; in *symptomatische*, daarentegen, donker-geelen saffraankleurig. (*) Is de pis helder en tevens groen, als look, dan bewijst dit ontegenzeggelijk aanwezigheid van ontaarde gal; men vindt deze pis in kwaadaardige koortsen, inzonderheid in die, welke tusfchen de keerkringen heerschen, alsmede in onze rotkoortsen.

559. De roode of oranje kleurige pis moet het gevolg zijn van vermeerderde werkzaamheid in het pisstelsel, waardoor de pisstof zeer innig met de overige bestanddeelen der pis verbonden wordt. Men vindt haar gewoonlijk in ontstekingsaardige koortsen, en naar mate zij donkerder rood gekleurd is, is ook meestal de koorts heviger. Zij is nu eens helderrood, rozenrood; dan weder vuurrood.

560. Maar niet alleen in het begin van hevige *acute* ziekten of aanleg tot ontsteking leert de roode pis ons den ontstekingsaardigen toestand kennen; hetzelfde is het geval in *chronische* ziekten met verborgene ontstekingen. Dit is in de waterzucht en teering van het grootste belang, wijl zich aan deze *cachexieën* dikwerf *symptomatische* ontstekingen paren, die zich niet altijd even gemakkelijk kenbaar maken.

561. Blijft de pis langen tijd rood, zonder wolk of bezinkfel, dan voorspelt dit voortdurende ziekte. In *chronische* ziekten doet de roode pis, in verband

(*) CLARION, Journ. de Méd. Chir. et Ph. t. x. messidor an. 12.

band met andere teeken en, *hectische* koorts duchten. Vuurroode, schier in het bruine of zwarte vallende, pis, hetzij met of zonder wolkje of bezinkfel van dezelfde kleur, geven eene flechte *prognosis* aan de hand, schoon zij (volgens GALENUS en DURET) bij vrouwen, wier maandstonden of kraamzuiveringen onderdrukt zijn, min ongunstig zouden wezen (*).

562. Bij water-inzonderheid borst-waterzuchtigen is de ontlasting van roode, troebele pis, alsdan ook gemeenlijk in geringe hoeveelheid afgaande en van een roodachtig bezinkfel verzeld, hetwelk zeer overvloedig is en dikwerf met een wit-krijtachtig bezinkfel als vermengd is, een ongunstig teeken.

563 Somwijlen is de pis helder en dun, maar zelfs zwart van kleur, en als zoodanig een flecht teeken in *acute*, inzonderheid in zenuw-koortsen, met slaapzucht, stuiptrekkingen en ontbinding van vochten gepaard. Zet de zwarte pis een zwart bezinkfel af, dan is zij des te ongunstiger. Desniettegenstaande is de zwarte pis somwijlen heilzaam en zag men borstontstekingen door de ontlasting van zwarte dikke pis, waarop een geel, dik, lijmig schuim zwom, volkomen beslifen. Ook zoude zich de zwarte pis meestal als heilzaam opdoen, wanneer de ziekte met weinig of geene koorts gepaard ging (†).

564.

(*) LE ROY, l. c.

(†) GALENUS. HOULIER. AUERY, *Oracle de Cos.* — Z. LAM-
BRE-BEAUVAIS, l. c.

564. Somwijlen vindt men in ééne en dezelfde pis onderscheidene kleuren, b. v. boven het glas paarsch, op den bodem rood, of omgekeerd. Dit is een zeer ongunstig teeken, inzonderheid bij waterzuchtigen.

b). Van den samenhang der pis.

565. Men vindt in de pis verschillende graden van samenhang: zij is of dun, helder en doorschijnende, of troebel, of olie- of vetachtig, of, eindelijk, veranderlijk.

566. De dunne pis is helder, doorschijnend en klaar, in kleur zoo wel als samenhang naar zuiver water zweemende, somwijlen met een ligt, doorschijnend, dun en lugtig wolkje. De dunne pis kan mede eene ligte roode, geel of zwarte kleur hebben (558 — 564).

567. Pis zonder wolkje of bezinkfel, doorschijnend of troebel, werd bij de Ouden ongekookte pis (*urina crudis*) genaamd, in tegenoverstelling der pis, welke, in samenhang en kleur bij de ontlasting natuurlijk, naderhand een bezinkfel vallen laat, en waaraan zij den naam gaven van gekookte pis (*urina cocta*). Eerstgenoemde, vooral wanneer zij lang blijft schuimen, is een teeken, dat de ziekte nog op verre na niet ten einde loopt. Wisfelt de gekookte pis met de ongekookte van tijd tot tijd af, dan is dit een onzekker teeken, en voorspelt min of meer langdurigheid der ziekte.

568. Is de pis op den duur dun en gaat zij verzeld van gunstige teekenen, welke het behoud van den lijder

I. D. O schij-

schijnen te voorspellen, dan moet men op een ettergezwel (*abscessus*) rekenen.

569. In de aanhoudende *sporadische* zenuwkoorts (*f. ataxica cont. sporad.*) is de pis, hoezeer veranderlijk, veelal helder, doorschijnend en ongekookt, desgelijks, en daarenboven zeer overvloedig, in den pislloed (*diabetes*). Volgens HIPPOCRATES is de pis, die langen tijd waterachtig blijft en terstond op het drinken volgt een flecht teeken in borstvlies- en longontstekingen. Over de dunne, bleek e pis in zenuwkwalen hebben wij alreede gehandeld (554). In *secondaire* zenuwkwalen, waar de zenuwtoevallen van andere oorzaken b. v. wormen enz. afhangen, is de pis dikwerf even min helder, als overvloedig (*). Tegen het einde van *hysterische* aanvallen wordt de pis dikker en laat een wit bezinkfel vallen.

570. Bevat de pis eene groote hoeveelheid dierlijke geleistof (*gelatina anim.*), dan is zij dik, en wordt deze stof door eene of andere bijzondere oorzaak nedergeploft of is het pizuur in te groote hoeveelheid vorhanden, om in de koud wordende pis opgelost te blijven, dan wordt zij troebel. Zelden bevat deze dikke, troebele pis vrije zuren, maar, even als de pis van grasvreetende dieren, veel vrije *ammonia*; zij gaat ligtelijk in bederf over en levert ten hoogste *phosphorische*, *urische*, en andere zuren op.

571.

(*) Tissot, *Traité des Maladies des Nerfs*.

571. De pis schijnt dik en troebel te worden, wanneer de pisaffcheidende werktuigen te zeer ontstemd en verslapt zijn, dan dat er eene innige vermeniging en volledige oplossing der dierlijke geëistof en der eigenlijke pistof zoude kunnen plaats grijpen. Men bemerkt, namelijk, zelfs in den overigens regelmatigen toestand, meermalen troebelen pis na verkoudheden, bij jonge lieden inzonderheid na het snel eeten van heete soepen, na andere overladingen der maag, na overmatig gebruik van zure wijnen, na te sterke ligchaamsbewegingen of hevige gemoedsaandoeningen.

572. Bij de aannadering van *gastrische*, *rheumatische*, *catarrhale* en zenuwkoortsen wordt de pis insgelijks troebel, even gelijk zij dit karakter gedurende het tijdperk van raauwheid blijft behouden. Hoe langer de pis in deze ziekten troebel blijft, des te langer blijft de ziekte klimmen en des te hardnekkiger wordt zij.

573. In alle *chronische* ziekten, met hoofdzakelijke aandoening der *organen* van spijsverteering en voeding, is de pis troebel. Zij bezit deze hoedanigheid mede zeer bestendig in de jicht, de bleekzucht (*chlorosis*) en in de eerste tijdperken der waterzucht.

574. Somwijlen hangt de troebelheid der pis van vlokken af, die zich daarin geformeerd hebben en niet bezinken, maar onopgelost in het pisvocht zweven, zonder er zelfs werktuigelijk mede vermengd te zijn. Deze vlokachtige pis is het gevolg van eenen hooger en graad van verslapping in de affcheidende *organen* en meerdere raauwheid der *lymphatische* voch-

vochten. Men vindt dezelve inzonderheid in hardnekkige langdradige tusfschenpoozende koortfen, in de jicht, in *hectifche* koortfen en meer andere *cachexieen*.

575. De troebele, min of meer donkere pis, welke geen bezinkfel vallen laat, maar waarin men enkele deeltjes, vaak slechts als stofjes, kan onderscheiden, komt daardoor vrij wel met de pis van plantenvreterende dieren overeen en wordt daarom ook wel rundveepis (*urina jumentaria*) genaamd. Hij bevat gemeenlijk veel vrije *ammonia*, alsmede zuringzoutzure kalk, welke in andere pissoorten zeer zelden voorkomt, en opgeloste pistof met ruw slijm; ook gal.

576. Deze rundveepis neemt men fomwijlen in den tusfschentoestand tusfschen gezondheid en ziekte, na overlading der maag met spijsen en geestrijke dranken, waar. In *acute* ziekten geeft zij eene volflagene wanorde in de afscheidende werktuigen en een' sterkeren aanleg der vochten tot bederf te kennen; vandaar, dat men haar in zenuwkoortfen dan alleen aantreft, wanneer deze in rotkoortfen beginnen over te gaan, gelijk men dezelve mede in laatstgenoemde koortfen schier altijd waarneemt.

577. In *chronifche* ziekten is deze rundveepis meestentijd van verftoppingen in den onderbuik, belemmerde galaffcheiding, afgang van eene groote hoeveelheid onbewerkte pistof, met gal en slijm vermengd, af te leiden. Men vindt haar het meest in geelzucht en andere *chronifche* ziekten, met hardnekkige verftoppingen in den onderbuik gepaard. Veeltijds blijft er van de ondoorfschijnende deeltjes zoo veel aan de wanden

den van het glas hangen, dat de geheele doorschijnendheid van het vocht daardoor verloren gaat en het glas er geel, rood of bruin uitziet: ook kleurt zulk eene pis, welke dikwerf met kleine, uit *phosphor*-zuur, *pis*-zuur en eenige zouten voornamelijk geformeerde kristalletjes bezet is, papier en linnen geel.

578. Formeert zich dit ondoorschijnend bekleedfel in den loop van *acute* ziekten snellijk uit heldere en citroenkleurige pis, dan is dit, vooral na voorafgegaane zenuwtoevallen en bij gelijktijdig matig zweet, een gunstig teeken.

579. Onderscheidt men, gelijk in *atonische* jicht, hardnekkige bleekzucht, klierziekte, aanvankelijken steen niet ongewoon is, in de troebele pis haren of schubben of klei- en gruisaardige stukjes, dan doet dit klaarblijkelijk eene nog sterkere stremming van enkele slijmdeelen veronderstellen. Zij levert alsdan, zoowel als het bezinkfel, overmaat van *pis*zuur op, hetwelk met de eiwitstof van het slijm innig gebonden is en de stremming veroorzaakt heeft, en kenteekent altijd eenen hoogen graad van verslapping in de nieren en hardnekkige verstopningen in den onderbuik.

580. Dikke pis, welke geen bezinkfel vallen laat, geeft in het algemeen voortduring der ziekte te kennen. Dit teeken wordt nog van grooter gewigt in de voorspelling van langdurigheid der *acute* ziekten, wanneer, namelijk, de pis, na in het begin der ziekte dik geweest te zijn, helder en klaar wordt in den verderen loop en deze hoedanigheid blijft behouden.

O 3 Dik-

Dikke en troebele pis, welke vervolgens bezinkt, is heilzaam in stuiptrekkingen.

581. Wordt de pis in *acute* ziekten, inzonderheid gedurende de koortshitte en de verhoogde werkzaamheid aller verrigtingen, plotselijk bleek en waterig, dan is zij een teeken van krampen, die de gevaarlijkste instortingen of veranderingen in de ziekte doen duchten (554).

582. Dat de troebele pis dikwerf melk- of krijtwit is, en in welke kwalen zij voorkomt, is ons boven (555) gebleken. De melkwitte kleur doet overmaat van geronnen slijm of gebrek aan pistorf veronderstellen.

583. Is de pis troebel en tevens gelijk van kleur, en schijnen de deelen, die men niet van elkander kan onderscheiden, zeer naauw zamen te hangen, dan verkrijgt het geheele vocht daardoor eenige schijnbare overeenkomst met olie. Deze olieachtige pis moet men aan de ontlasting van eene aanzienlijke hoeveelheid voedende *lymphe* en dierlijke geleistof toeschrijven, daar zij, in weerwil van de schijnbare overeenkomst, geene werkelijke olie of vettigheid bevat: men vindt haar bij aanvankelijke teering en in koortsen, die in teering overgaan.

584. De olieachtige en tevens witte pisis steeds ongunstig. Is zij in kleur en zamenhang naar gele olie zweemende, dan wordt zij niet altijd door een slecht einde gevolgd, verondersteld de overige teekenen gunstig zijn. Is zij, daarentegen, donkerrood,
naar

naar het bruine of zwarte hellende, dan voorspelt zij in *acute* ziekten, waar zij altijd met de slijmste teekenen verzeld gaat, den dood. Is de pis, eindelijk vet of olieachtig met een daarop zwemmend vliesje, als eene spinneweb, dan is zij zeer verdacht in *acute* en nog meer in *chronische* ziekten. (*)

585. De troebele pis heeft somwijlen de kleur van roodaarde. Deze kleur geeft overmaat van onopgeloste pistorf, *phosphor-zure kalk* en minder pistorf te kennen. Men vindt deze, met roodaardig gruismeel als vermengde, pis inzonderheid in tusschenpoozende koortsen, waar zij langdurigheid der ziekte voorspelt; voorts in *rheumatismen*, somwijlen ook in jicht en *cachexieën*.

586. Bruin wordt de troebele pis, wanneer zij naar de rundvee pis zweemt, en alsdan gelt daarvan hetzelfde, wat boven (575—577) alreede gezegd is. Wordt de troebele pis zwart dan is zij meestal een allerongunstigst teeken (562).

587. Ook bloedig kan de troebele pis worden, wanneer het bloed innig met het pisvocht vermengd is en daaruit niet nederploft. In dit geval moet het bloed uit de nieren zelve met de pis afgevoerd zijn en zal men de oorzaak van dit verschijnsel in ontsteking, verzwering der nieren en steenen van het nierbekken (*pelvi renum*) vinden.

588. Door veranderlijke pis, verstaat men die-

(*) LANDRÉ-BEAUVAIS, 1 c. — AUBRY *Oracles de Cos.*

gene, welke nu eens deze, dan weder gene kleur aanneemt, nu eens helder, dan weder troebel, nu eens met, dan weder zonder bezinkfel, geloosd wordt. Bij overigens goede teekenen, geeft deze veranderlijkheid der pis blootelijk langdurigheid der ziekte te kennen.

589. Bij kinderen is de *prognosis* uit de pis moeilijker, daar zij, zelfs in gezonde dagen dikker bij hen is, dan bij volwassenen.

(c. Van de uit de pis afgescheidene deelen,

590. Laat men in ziekten de pis eenige uren stil staan, dan scheiden er zich dikwijls van het pisvocht onopgeloste, scheinbaar vreemdfoortige deelen van af, in dier voege, dat zij of op de oppervlakte van dat vocht blijven, of zich digt onder de oppervlakte vereenigen, of zich aan de wanden van het glas vastzetten, of in het midden zweven, of, eindelijk, op den bodem zinken. Bedekken zij de oppervlakte, dan noemt men dit verschijnsel room der pis (*cremor urinae*), welke naar een vliesje zweemt; vereenigen zij zich digt onder de oppervlakte, dan heeft men het zoogenaaide wolkje (*nubecula*); zweeft het wolkje in het midden van het pisvocht of slechts op den afstand van een derde gedeelte van den bodem, dan wordt dit *enaeorema* genaamd; bezinken zij, dan heeft men het bezinkfel (*hypostasis, sedimentum*).

591. De deelen, welke deze verschijnselen daarstellen, zijn niet in de pis opgelost en scheiden zich uit dien hoofde er van af; zij bestaan niet alleen uit de natuurlij-

lijke bestanddeelen van de pis, maar gemeenlijk uit een overmaat van zouten, die, wanneer ze in overmaat voorhanden zijn, zich *sublimeren* of neder laten vallen, tevens een gedeelte van de eigendommelijke pisltof of eiwitstof met zich voerende, ten gevolge waarvan het pislucht weder helder wordt. Begeven zij zich, uit hoofde harer grootere ligtheid naar de oppervlakte, dan laat zich zelden eene zoo innige voorafgegane bewerking derzelve veronderstellen, dan wanneer zij, krachtens hare meerdere zwaarte, nederploffen. Uit dien hoofde is het bezinkfel, over het geheel genomen, beter teeken, dan het wolkje, niettegenstaande men ook wel bezinkfel vindt, hetwelk even min door voorafgegane heilzame werkzaamheid der afscheidende *organen* te weeg gebragt wordt en dus even min heilzaam is als het gezegde wolkje.

aa). Van het vliesje op de pis.

592. Het vliesje of de room (*cremor*) doet zich op de pis zien, wanneer overtollige ligte zouten met een weinig eiwitstof naar boven drijven. Somwijlen ziet het er als eene *spinnewebbe* uit en is een teeken niet alleen van overbodige zouten, maar zelfs van aanleg tot bederf der vochten. Men vindt hetzelfde althans niet zelden in zenuwkoortsen en bij den overgang van ontsteking tot verrotting.

593. Spelen er op de oppervlakte van dit vliesje onderscheidene kleuren, dan blijkt hieruit eene groote verscheidenheid der *gesublimeerde stoffen*, welke meestal van *flechte* beteekenis is. Men neemt dit gemeenlijk waar in het begin van *hectische* koortsen, en het is

uit dien hoofde, dat men uit dit verschijnsel in hardnekkige tuschenpoozende en in slepende koortsen, alsmede in langdurige *organische* ziekten, met vrij groote waarschijnlijkheid aanstaande uitteering kan voorspellen.

594. Dikwerf ziet men ook olie- of vetachtige droppels op de pis zwemmen, en dit doet steeds gebrekkige voeding en, ten gevolge dezer vermeerderde opflorping van vet, veld winnende uitteering veronderstellen.

595. Blijft de oppervlakte der pis langen tijd schuimen, dan blijkt daaruit een taaije zamenhang van het pisvocht, eene hevige beweging daarvan en eene zekere hoeveelheid daarmede vermengde lucht. Men neemt deze schuimende pis in *acute* koortsen, met hevige inspanning, inzonderheid ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen, waar.

596. Somwijlen nogtans bezetten de boven zwemmen- de stoffen alleenlijk den omtrek van de oppervlakte des pisvochts (piskrans, *corona urinae*), en men ziet dit dikwijls zelfs in gezonde pis, wanneer zij lang genoeg stil heeft gestaan, om de overbodige piszouten tot *sublimatie* te brengen. Zet zich intuschen zulk een krans dadelijk vast, dan is hij of het gevolg van de room, wier omtrek hij blootelijk uitmaakt, of geeft in het algemeen eene neiging te kennen tot afscheiding der overtollige piszouten, en kan daarom zoowel de ware *critische*, als de louter troebele pis vergezellen.

bb). Van het wolkje boven in de pis.

(*nubes, nubecula*).

597. Vereenigen zich de ondoorschijnende pistoffen

on-

onmiddellijk onder de oppervlakte van het pisvocht tot een wolkje, dan blijkt daaruit, dat zij te ligt zijn, om eene behoorlijke voorafgegane bewerking te kunnen doen veronderstellen. Blijft zoodanig wolkje langen tijd onbewegelijk, zonder te zinken, dan is het een teeken van belette koking, ongeregelde bewegingen en verplaatsingen der ziekte, neiging tot krampen en ijelhoofdigheid. Deze aanwijzingen mag men des te eerder vertrouwen, naar gelang het overige pisvocht bleeker, de samenhang van het wolkje taaijer is en hetzelfde onveranderlijk dezelfde plaats blijft behouden. De ontsteking der hersenen, de hoofdwaterzuchtskoorts, de starkramp (*tetanus*) en de gevaarlijkste *metastases* worden er niet zelden door aangekondigd.

598. Hoe losser, hoe luchtiger, daarentegen, dit wolkje samenhangt, hoe verder het zich, somwijlen straalvormig, uitbreidt, hoe onbestendiger deszelfs standpunt is, hoe eerder het zinkt, des te minder gevaarlijk is deszelfs beteekenis. Alsdan geeft het ten hoogste moeilijkheid, belemmering in de koking en langdurigheid der ziekte te kennen. Doch hoe meer het in vervolg van tijd zinkt, des te eerder mag men op eenige *crisis* hopen.

599. Bevat de pis van den vierden dag een wolkje van goede hoedanigheid, dan voorspelt dit *crisis* op den zevenden dag. Verschijnen de wolkjes later, dan is dit steeds een teeken, dat de ziekte zich zal rekken. (*) cc).

(*) LANDRÉ-BRAUVAIS.

cc.) Van het midden in de pis zwevende
wolkje (*enæorema*).

600. Dit midden in het pisvocht zwevende wolkje (*enæorema*) heeft ongeveer dezelfde teekenis, als het boven beschrevene wolkje, met dit onderscheid nogtans, dat men daarbij eene aanvalkelijke bewerking der vochten eerder mag veronderstellen, en het eigenlijke bezinkfel in den beginne dikwijls slechts zoodanig een *enæorema* is, hetwelk naderhand begint door te zinken. Blijft, daarengen, dit wolkje op den duur in het midden zweven, zonder te bezinken, of rijst het veeleer zelfs naar boven, dan is daarop toepasfelijk hetgeen boven (597. 599.) van het eigenlijke wolkje alreede gezegd is.

601. Aan de wanden van het glas zetten zich de ondoorfschijnende deelen vast, wanneer de pis zelve daarmede overladen en troebel is, of er fcheiden zich uit de heldere pis bruine of gele korrels af, welke, bij een naauwkeurig onderzoek, kristallen blijken te zijn, uit *phosphor-* of *piszure soda* en *ammonia* bestaande, en door de aanklevende pistof dusdanig gekleurd. De afscheiding dezer kristallen voorspelt met genoegzame zekerheid, in zenuwkoortfen, *crisis*, wanneer zij zich te gelijk met eene zachte huiduitwaseming opdoen en spoedig bezinken; desgelijks in andere *acute* ziekten, als kinderpokken, *dysenterie* en scharlakenkoorts van *nerveusen* aard.

dd). Van het bezinkfel in de pis (*sedimentum*, *hypostasis*).

602. Het bezinkfel der pis zelve moet, wanneer het
ce-

eenige uren na de pisloozing ontstaat, als eene ware kristalaardige nederploffing beschouwd worden. Trouwens het slijmerige bezinkfel, hetwelk dikwijls dadelijk in de pis bezinkt, verschilt hiervan en onderscheidt zich zoowel door deszelfs taatheid, als *ammoniacalen* reuk. Het eigenlijke bezinkfel bestaat uit stoffen, die, als overtollig, nederplofften en zich niet weder in het pisvocht oplossen, al worden ze ook werktuigelijk door schudden daarmede weder vermengd.

603. Zulk eene overmaat van natuurlijke piszouten en kristalaardig bezinkfel daarvan vindt men in de pis in den toestand van gezondheid, bij eene geregelde en matige leefwijze niet. Men neemt hetzelfde alleenlijk na mislagen in den leefregel en overlading van de maag waar, als wanneer hetzelfde nogtans minder eene kristallizatie dan wel een slijm-geleiachtig nederploffel, met de eigendommelijke pisstof en piszouten verbonden, oplevert.

604. Een *critisch* bezinkfel in de pis is een der gunstigste teekenen in alle *acute* ziekten. Hetzelfde is alsdan ligt, luchtig en niet volkomen doorschijnende, en schijnt meer op den bodem te zweven, dan er plat op te liggen. Deszelfs deelen in den omtrek glinsteren, en zijn duidelijk gekristallizeerde zouten; de kleur is veelal helder geel, van boven is het als bewolkt. Dit bezinkfel bevat onderscheidene *phosphorzuren*, pisstof en pizuur, zonder dat de pis zelve eenig vrij zuur deed ontwaren.

605. In geregeld afloopende koortsziekten, waar de *crisis* door de pis plaats grijpt, heeft deze over het geheel

heel in den beginne weinig, 's ochtends meer, verder op den dag minder, bezinkfel; hetzelfde vermeerderd zich met het klimmen der ziekte, voornamelijk tegen het tijdperk der *crisis*, en vermindert ook weder allengskens met het afnemen der ziekte zelve. Gunstig derhalve is het in alle *acute* ziekten, wanneer de in kleur en samenhang schier natuurlijke pis, eerst een *enæorema* en vervolgens een bezinkfel oplevert, vooral wanneer zij allengskens tot dezen graad van koking geraakt en dezen blijft behouden. Men kan zich, daarentegen, met uitzondering der ééndaagsche koorts (f. *e-phemera*), op het bezinkfel niet verlaten, zoolang de ziekte nog eerst in hare beginselen is.

606. Zulk een *critisch* bezinkfel is tegen den zevenden of negenden dag een voortreffelijk teeken der versterkte en meer geregelde afscheiding in de meeste koortsen. Het meeste komt op deszelfs ligtheid, beweegbaarheid en kristalaardigen vorm aan; de kleur is nu eens rooder, dan weder witter, dan geler. Een volmaakt rood bezinkfel neemt men in *acute* gal-ontstekings- en ook *rheumatische* koortsen waar; een witachtig grijs, daarentegen, en vol glinsterende kristallen in zenuwkoortsen.

607. Diwerf heeft dit waarlijk *critische* bezinkfel eene wat meerdere digtheid, zonder daarom eigenlijk geheel ondoorfschijnend te wezen: het zweemt naarett en werd zelfs oudtijds daarvoor gehouden; doch is er slechts aan gelijk door overmaat van dierlijk slijm en geleistof.

608. Hoe vaster en taaier het bezinkfel zammenhangt, hoe minder men hetzelfde voor eigenlijk kristallifeerd kan houden, des te minder verligting brengt het aan. Hetzelve gaat alsdan al spoedig op den bodem liggen, vermengt zich ook gemakkelijk weder met het overige pisvocht, hetwelk in dit geval mede zelden regt helder wordt, en laat op den grond van het glas een kleverig bekleedsel achter. Men neemt dit taaie, plat op den grondliggende, ondoorschijnende bezinkfel waar, wit van kleur, in alle ziekten van verflapping der afscheidende *organen* en slijmvliezen en van overvloed van slijm. Daarom is het in verkoudheden, tusfchenpoozende en slijmkoortfen een teeken van hardnekkigheid. Bij aambeijen is hetzelve een gevolg van de blinde en slijmerige aambeijen, als wanneer de vaten der pisblaas insgelijks verflapt worden en overtollig slijm bevatten.

609. Worden enkele deelen van dit slijm gestremd, omdat zij eene overmaat van pizuur bevatten, dan neemt het bezinkfel de gedaante aan van grof meel of zemelen; een verschijnsel, waaruit zich niet zelden hardnekkige buikverstoppingen, bij oude *hypochondristen* en lijdens aan aambeijen, bij bleekzuchtige meisjes en in verouderde tusfchenpoozende koortfen laten opmaken. Ook wil men een meelachtig bezinkfel fomwijlen in zenuwkoortfen nuttig bevonden hebben; dit kan nogtans alleenlijk het geval zijn, wanneer hetzelve vele gekristallifeerde zouten bevat en er vele andere *critische* teekenen mede gepaard gaan.

610. Een roodaardig, meelachtig bezinkfel

fel is niet ongewoon in tusfchenpoozende koortfen. In deze ziekte zoowel, als in *rheumatismen*, zag men hetzelfde met verligting plaats grijpen, wanneer er zich, namelijk, vele gekristallizeerde deelen in bevonden. In waterzucht, blootelijk door aandoening van het cellenweeffel, niet van buikingewanden geboren, brengt het zoutzure kwik een gestremd nederploffel voort, vaak van kleur als roodaarde; ook van zelve vertoont zich dit bezinkfel fomwijlen in deze foort van waterzucht.

611. Een faffraangeel, dik, leemachtig bezinkfel geeft niet alleen overmaat van onopgeloste pistof, maar ook van gal te kennen. Hetzelve is vrij gemeenzaam in alle ziekten, waarin de affcheiding der gal in wanorde is, en doet meestentijd langdurigheid vooruitzien.

612. Somwijlen is het bezinkfel ook blaauw, als het gevolg van veel dierlijke gelei- en pistof en *phosphor-zuren*. Men vindt hetzelfde fomwijlen in de jicht, geelzucht (*) en andere *cachexieën*.

613. Groen wordt het bezinkfel, wanneer er veel ontaarde gal, met meerdere *phosphor-* of *piszu-*ren verbonden, in is. Men neemt hetzelfde insgelijks in jicht, leverziekten en hardnekkige buikverstoppingen waar.

614. Bruin of zwart wordt het dikke bezinkfel in die gevallen, waar de pistof ten eenen male ont-

(*) Z^e LANDRE-BEAUVAIS, l. c.

ontaard is (562). Men vindt hetzelfde somwijlen in de *melancholie*, de geelzucht, bij bloedbrakingen. Hetzelfde is in *acute* ziekten meestentijd een teeken van groot gevaar; in *chronische*, van langdurigheid.

615. Zandigen gruisachtig schijnt het bezinkfel niet zelden, ten gevolge van tot korreltjes gestremd slijm, dat tot op den bodem valt en meestentijd uit piszuur, eiwitstof en *ammonia* bestaat. Hetzelfde geeft ophooping van tot stremming geneigd slijm in nieren en pisblaas te kennen en gaat bij aanvankelijken steen veelvuldig af, doch wordt ook even vaak bij slijmachtige verstoppingen van den onderbuik gevonden.

616. Somtijds schijnt het bezinkfel goede (*pus*) of flechte etter (*ichor*) te bevatten. Men onderscheidt het bezinkfel van ware etter van het schijnbaar etterachtige ten deele door het voorafgaan van toevallen van ettering der piswerktuigen, ten deele uit de vermenging met bloed, door meer andere teekenen en eindelijk door scheikundige *reagentia*.

617. Somwijlen is het bezinkfel bloedig. Dit bloed kan uit de nieren, de pisleiders, de blaas, den pisweg komen, zoo als zich uit de onderscheidingsteekenen dier verschillende kwalen laat opmaken. Men moet intusschen het door bijgemengd bloed roode bezinkfel niet verwarren met de pis, welke ten gevolge van het gebruik van eenig voedsel of artsenij rood is of de vuurroode kleur heeft, waarvan boven (559 — 562.) gesproken is.

618. Nog vindt men, meestal bij aandoeningen der pisblaas eene slijmerige, taaije, dradigepis, wel-

D. I.

P

ker

ker gansche *masse*, of slechts enkele deelen er van, vast aanēen hangen en aan het glas of de pot blijven kleven. Dit slijm is dik, lijmig, dan eens al, dan eens niet doorschijnend, en gaat ligtelijk in bederf over; hetzelfde schijnt zijnen oorsprong aan het slijmvlies dier deelen verschuldigd te zijn.

619. De pis, door kinderen, aan de engelsche ziekte (*rachitis*) lijdende, ontlast, bevat bovenmatig veel *phosphor-zure kalk*, welke zij, koud geworden zijnde, vallen laat.

d.) Van den reuk der pis.

620. Ook de reuk der pis verdient bij derzelver beschouwing, als teeken, in aanmerking te komen. De pis, door een' gezond' mensch, bij eene matige en geregelde leefwijze 's ochtends geloosd, heeft eenen vluggen, dierlijken reuk, die het gevolg is van *ammonia* en *phosphor-zuren*. Men behoort nogtans ook hier vooral in het oog te houden, dat sommige soorten van voedsel, b. v. aspergies, of artsenijen, b. v. terpentijn enz., eenen gewigtigen invloed op den reuk der pis hebben en dezen zeer van den gewonen kunnen doen afwijken. Vooral heeft, bij lieden van zwakke spijsverteering, *hysterischen* en *hypochondrischen*, de pis, onmiddellijk na den maaltijd geloosd, vaak den reuk van het kort te voren genuttigde voedsel. Ook gemoedsaandoeningen hebben dikwerf op dien reuk eenen belangrijken invloed (*).

621.

(*) FOURCROY, MACQUER, TISSOT. — Z. LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c.

621. Hoe meer onopgeloste dierlijke geëistof en pisstof de pis bevat, des te meer stinkt zij. Uit dien hoofde stinkt de pis bij lijders aan steen, aan verstoppen in den onderbuik, aan aambeijen, ja is zij zelfs zeer sterk en scherp van reuk, wanneer zij, gelijk b. v. in de pisopstopping (*ischuria*), lang in de blaas blijft.

622. Vaak geeft ook een zeer lelijke, aasachtige reuk der pis eene eigenlijke ontbinding van al derzelver bestanddeelen en eene neiging tot ontarding, ook in andere vochten, te kennen, zoo als in het scheurbuik zoowel als in rotkoortsen veelal met de tevens troebele pis het geval is.

623. Eenen eigenaardigen, zoetachtigen, welachtigen reuk heeft de pis, wanneer zij veel suikerstof en zuringzoutzuren bevat, als in sommige soorten van *diabetes*.

e). Van den smaak der pis.

624. De in ziekten geloosde pis levert verschillende wijzigingen in haren smaak op. Zij wordt smakeloos, zoetachtig, suikerachtig, bitter, ziltig. Bij lijders aan *diabetes* is zij honig- of suikerzoet.

f). Van de hoeveelheid der geloosde pis.

625. De hoeveelheid geloosde pis is minder in den zomer, in heete luchtstreken, na sterke beweging, zweet, buikloop en in alle gevallen, waar de vochten langs andere wegen buitengewoon ontlast worden.

626. De in mindere hoeveelheid geloosde pis is met meerdere zoutdeelen beladen en veroorzaakt daarom dikwijls branding in het pissen.

627. De mindere ontlasting van pis heeft schier altijd plaats in het begin eener ziekte. Zij is gemeenzaam aan beginnende verkoudheden en *rheumatismen* en alsdan tevens troebel. In tusfschenpoozende koortsen wordt er minder pis ontlast gedurende het tijdperk van hitte, dan in dat van koude en zweet.

628. In kwaadaardige koortsen pissen de lijders dikwerf genoegzaam, in vergelijking met den genotenen drank, terwijl nogtans de blaas, door verlamming, veel pis blijft bevatten, welker ontlasting noodig is en vaak de hulp der kunst dringend vordert.

629. Eene aan de hoeveelheid van genotenen drank geëvenredigde hoeveelheid pis is, zoowel in ziekte als in gezondheid, een goed teeken, inzonderheid, wanneer de pisloozing te voren geringer was. Sommige artsen houden overvloedige pisloozing vooreen gunstig teeken in beroerten, ten ware zij een gevolg zijn mogte van algemeene verflapping.

630. Na den afloop van ziekten is scharfche pisloozing een slecht teeken, hetwelk onvolledige *crisis* aanduidt en naziekten of instorting doet duchten. Desgelijks na scharlakenkoorts, waarin er ligtelijk algemeene waterzucht (*anasarca*) op volgt; alsmede na borstontstekingen, die alsdan gemeenlijk in borstwaterzucht overgaan.

631. In den eersten aanvang en eerste tijdperken der
hy-

hysterie en *hypochondrie* is de pisloozing zeer vermeerderd. In waterzucht kan men op de groote hoeveelheid weinig staat maken; ontstond zij nogtans van algemeene oorzaken, zonder plaatselijke aandoeningen of verstoppingen, dan is eene vermeerderde en sterke pisloozing een goed teeken. Duurt de vermeerderde pisloozing in *chronische* ziekten inzonderheid in *melancholie*, *hysterie*, *hypochondrie*, langen tijd voort, dan is dit een ongunstig teeken en worden daardoor de oorzakelijke plaatselijke verstoppingen dikwerf nog hardnekkiger. Is zij het gevolg van vermeerderde opslorping, dan veroorzaakt deze veelvuldige pisloozing, met ontaalde *lymphe*, meestentijd nitteering.

632. Eindelijk nog moeten wij letten op

g.) de wijze, waarop de pis ontlast wordt.

633. De pisloozing geschiedt gemakkelijk, zonder pijn en vrijwillig, gelijk in den toestand van gezondheid, of pijnlijk, moeilijk of onvrijwillig.

634. De pijnlijke en moeilijke pisloozing (*dy-surie stranguria*) komen minder als algemeene ziekte tekenen, dan wel met betrekking tot bijzondere kwalen, in aanmerking en zullen daarom ook later afzonderlijk behandeld worden.

635. Van meer gewigt is de onmogelijkheid (*ischuria*), om pis te loozen, welke zich dikwijls aan slijmkoortsen en *acute catarrhale* ongesteldheden paart, schoon in deze niets kwaads aanduidende. Ongunstig, daarentegen, is dit verschijnsel in andere *acute* ziekten,

niettegenstaande het ook in deze somwijlen aan eene volledigere *crisis* voorafgaat (*). Somwijlen houden de toevallen eener longontsteking plotselijk op, om door pisopstopping vervangen te worden, welke op hare beurt door *crisis* gevolgd wordt (†).

636. Somwijlen verplaatst zich de pis bij volledige pisopstopping naar andere *organen*, om zich aldaar te ontlasten, b.v. door braken, kwijlen, zweeten, stoelgang enz. — Het geveel der dezer verplaatsingen hangt af en van de oorzaken, en van de meerdere of mindere belangrijkheid der deelen, werwaarts zij plaats grijpen: zij zijn minder zeldzaam en gevaarlijk bij vrouwen, inzonderheid zenuwzwakke, *hysterische*.

637. Onvrijwillige pisloozing, zonder bewustzijn, is, buiten den toestand van ijlhoofdigheid, een flecht teeken.

638. Oude lieden zijn dikwijls buiten staat de pis op te houden door zwakheid der blaas: hetzelfde heeft mede dikwerf plaats bij zwakke vrouwen en kinderen, bij aanwezigheid van wormen of andere prikkels in den endeldarm enz. — In deze gevallen is de onvrijwillige pisloozing, op zich zelve, zonder eenig gevaar.

639. Verlamming der blaas, en ten gevolge hiervan onvrijwillige, op zich zelve onschadelijke, pisloozing nam men waar na buikvliesontstekingen, na pisopstoppingen, naar binnen geslagen *herpes*, sterke vallen. In de aanvallen van vallende ziekte loopt de pis mede dikwerf onvrijwillig af. (The

(*) LE ROY, I. c. — (†) LANDRÉ - BEAUVAIS. I. c.

- (THEOPHILI *de urinis libellus*, L. B. 1703. 8. ed.
 MORELLO, Lutet. 1608. 12.
 ACTUARIUS, *de urinis*. Basil. 1529. 8. Traject 1670. 8.
Carmina de urinarum judiciis — ab EGIDIO. Venet.
 1494. 4. Basil. 1529. 8.
De urinarum judicio lucubratio nova, ed a D. VSLE-
 RO. Cur. Varisc. 1602. 8.
 E. R. CAMERARIUS, *Disf. quale signum præbeat —*
urina. Tub. 1680.
Disf. Semiot. quinta, in qua judicium — de sudore
renali, Præs. C. VATERO r. HAKE, Vitemb. 1710.
 H. J. REGAE, *Tract. duo de urinis*. Louan. 1733.
 Francf. et Lipf. 1761. 8.
 A. DE HAEN, *Rât. Med. Continuat.* Vol. I. Sect.
 2. c. 4. — 12. p. 187 seq.
 A. F. METTERNICH, *de urina, ut signo*. Mog. 1784. 8.
 K. A. KORTUM, vom Urin, als Zeichen u. s. w. Db. 1793. 8.
 S. P. HILSCHER, Pr. *De prognosi ex urinis tenuibus et al-*
bis, praesertim copiosis, in febribus acutis. Jen. 1743.
 J. PLANGI *Epist. de urina veneta c. sedimento coerulesco*.
 Arimin. 1756. 8. repet. in comm. Bonon. T. V. P. 1. in
 Edinb. Med. Comm. B. I. St. 2. N°. 7. f. 191. en
 Balding. Magaz. f. Aertzte. St. 2. f. 173.
 E. A. NICOLAI, *Progr. de urina viridi*. Jen. 1790.
 E. A. NICOLAI r. *Wilhelmi, Disf. de ur. nigra*. J. 1790.
 P. A. BOEHMER, r. *Meuder, Disf. de ur. se et excretio-*
ne, (cet. Hal. 1763. c. f. (SANDIFORT, Thes.
 Disf. Vol. III. p. 112. f.)
 C. G. GRUNER r. auct. Rosenbladt, *Disf. de incon-*
tinentiis, Jen. 1792.
 } A. NOLA, *quod sedimentum sanorum aegrorumque*

- corporum non est ejusdem speciei, adversus F. Casfanum. Ven. 1562. 4.
- A. O. GOELICKE I. Kühne, *Disf. de sedimentis urinarum*. Franc. 1727.
- J. H. C. ADAMI, *de materia calcaria post diuturnam artritidem per vias urinarias educta observ. singularis*. Luben. 1740. 4. recus. in Haller. Disp. pract. T. VII. p. 795.
- C. F. HUNDERTMARK I. Pilling, *Disf. de urina cretacea*. Lips. 1761. SANDIFORT, *Thes. Disf. cet.* vol. I p. 519.
- J. W. TICHY, *de arenulis in lotio*, cet. Prag. 1774. 8.
- c. f. in Klinkosch *Disf. med. Prag. select.* Vol. I. n. 18. p. 288.
- G. PROCHASKA, *Disf. de urinis*. Vienn. 1776. 8. c. f.
- C. E. WEIGEL *Pr. de lotiis arenulis*. Gryph. 1778.
- E. CORDI, *de abusu uroscopiae*, cet. Franc. 1546. 8.
- P. FORESTUS, *de fallaci et incerto urinarum judicio libri III.* L. B. 1589. 8.
- T. ZUINGERI, *Disf. de uromant. usu et abusu*. Bas. 1705.
- G. E. STAHL I. Ruppard, *Disf. de uromant. et uroscopiae abusu tollendo*. Hal. 1711.
- B. EWALDT, *Disf. de urom. et urosc. abusu*. Reg. 1718.
- A. VATER, *Disf. de prud. in urosc. admin.* cet. Vit. 1729.
- J. LOW, über den Urin, als -- Zeichen; Landf. 1809. 8.
- ROLLO's *Cases of the diabetes mellitus*, p. 438.
- Annales de Chemie*, Tom. 31. p. 48. f. Tom. 32. p. 80.
- FOURCROY, *Système de connoiss. Chimiq.* Tom. X. Sect. VIII. Ordre III. art. 25.
- Hufeland's Journ. d. p. Heilk. 19. Bd. 2 St. J.
- SCHMIDT, von der Harnverhaltung als pathognomisches Zeichen.

Le véritable médecin des urines, cet. Paris. 1806.

J. MALL, *Disf. de uroscopia*. Erlang. 1811.

J. LÖW, über den Urin — als Zeichen. Preisschrift.

NYSTEN, *Recherches de Physiol. et de Chim. Path.* —

3. Van het zweet.

640. Onder den naam van onmerkbare uitwaseming (*transpiratio insensibilis*) wordt door de geheele oppervlakte der huid een overvloedige wasem afgescheiden, die, in den regelmatigigen toestand, in de lucht opgelost wordt en, in den gasvormigen toestand overgegaan, zich aan ons oog onttrekt, terwijl hij, daarentegen, in buitengewone hoeveelheid afgescheiden zijnde, of door de minder oplosfende of vochtigere gesteldheid van den dampkring niet in wasem kunnende overgaan, zich droppelswijze op de huid vertoont en den naam van zweet verkrijgt.

641. Deze uitwaseming en dit zweet bestaan voor het grootste gedeelte uit water, nagenoeg met de pis overeenkomende en, even als deze, onderscheidene zouten, vervlugtigde overblijffelen der dierlijke zelfstandigheid, somwijlen zelfs zuren, enkele malen *ammonia*, opgelost bevattende, de reuk van welk laatstgenoemde toevallige bestanddeel alsdan onmiskenbaar is.

642. De hoeveelheid van het, in den regelmatigigen toestand, door huid uitwaseming ontlaste vocht verschilt zeer, naar gelang van de gesteldheid en den warmtegraad des dampkrings, luchtstreek, klimaat en jaargetij, ouderdom, sekse, temperament, *idiosyncrasie*, leefregel en wat dies meer zij. Het *maximum* der huid-

uitwafeming wordt geschat op vier pond, het *minimum* op twee pond, in vierentwintig uren.

643. Huiduitwafeming en zweet vervangen dikwerf andere ontlastingen en voorkomende toevallen, door in de belemmering daarvan te voorzien, of herstellen de alreede aanwezige. Daarentegen wordt ook de belette huiduitwafeming somwijlen door andere ontlastingen vervangen, schoon zelden met even gunstig gevolg.

644. Verschillende in het ligchaam voorhandene overtollige of vreemde aardige stoffen moeten langs dezen weg door de huid verwijderd worden en veroorzaken nadelige toevallen, wanneer deze uitwafeming belet wordt; dikwerf nogtans is het zweet meer het gevolg van den door den ziekteprikkel vermeerderden aandrang van vochten naar de huid, dan de ziekte zelve een gevolg van belemmerde uitwafeming.

645. Eene steeds vochtige huid is, bij overigens gezonde personen, een blijk van slapheid van dit *orgaan* en zwakheid in het algemeen, en zoodanige lieden staan bijzonder bloot aan ziekten, uit belemmerde uitwafeming voortspruitende, als verkoudheden, buikloop, *rheumatismen*, zinkingkoorts en z.

646. Het spreekt van zelve, dat het zweeten een heilzaam teeken is in alle de bovengezegde en andere ziekten, zoodra deze uit belemmerde huiduitwafeming zijn voortgesproten, als eene natuurlijke herstelling dier verrigting aanduidende.

647. Overigens moet men op den graad van toevloed van vochten naar de huid, waardoor het zweet wordt te weeg gebracht, het oog vestigen, alsmede op het
ver-

verband, waarin zij tot de natuur en den loop der ziekte voorkomen.

648. Ook zonder eene eigenlijke ziektestof te verwijderen, is het zweet dikwerf heilzaam, door vermindering der tegennatuurlijke spanning en eene juiste verflapping van de al te zeer samengetrokken mondingen der vaten te weeg te brengen, welke zelfs dan nog weldadig is, wanneer zich ook de ziekte hoofdzakelijk tot geheel andere *organen* uitstreckte. Voeg hierbij, dat eene groote hoeveelheid vlugtige stoffen te gelijk met het zweet wordt ontlast, die, hoezeer gemeenlijk slechts voortbrengfels der ziekte zijnde, nogtans zeer nadeelig op het ligchaam zouden kunnen werken, bijaldien zij niet werden verwijderd; en het is uit dien hoofde dan ook, dat het zweet tegen het einde der meeste *acute* ziekten weldadig is, zelfs wanneer er reeds andere *crises* zijn voorafgegaan. Eindelijk moet men niet uit het oog verliezen de door het zweet en den daarmede gepaard gaanden toevloed van vochten naar de huid te weeg gebragte afleiding, waardoor de gevaarlijkste ophooping van vochten (*congestie*) in edelere deelen dikwerf op de gunstigste wijze wordt weggenomen.

649. Dan ook nadeelig kan het zweet zijn, vooreerst, door den toevloed van vochten naar de huid zelve, nademaal daardoor te sterke spanning, wanorde in den omloop des bloeds, storenis der afscheiding in andere deelen enz. — kan veroorzaakt worden. Uit dien hoofde verhit het tegennatuurlijke zweet en bij uitstek en geeft somwijlen aanleiding tot verstoppingen, krampen en ontstekingen, stoort de koking en belet de

cri-

crises langs andere wegen. Vervolgens is hetzelfde mede schadelijk, door de ongeloofelijke zwakheid, welke het, wanneer het al te sterk wordt, doet geboren worden; en, eindelijk, geeft het somtijds ontbinding der huidvochten te kennen, die, bij de volledige verslapping der huidvaten, volkomen, als het ware smeltende, doorzweeten en vaak den overgang in rotkoorts aanduiden.

650. Om deze redenen komt het er op aan, het verband, waarin het zweet tot den inwendigen toestand staat, naar eisch te beoordeelen en vooral op de natuur en het tijdperk der ziekte, waarin het voorkomt, zoo wel, als op deszelfs hoedanigheden te letten, en ten dien einde te onderscheiden: 1°. het *critische* en het *symptomatische* zweet; 2°. het algemeene en gedeeltelijke; 3°. de hoeveelheid en 4°. deszelfs verschillende hoedanigheden.

a.) Van het *critische* en *symptomatische* zweet.

651. Het *critische* zweet is algemeen, gaat met verligting verzeld en wordt van vermindering der toevallen van koorts gevolgd of maakt daaraan een einde, al hetwelk bij het *symptomatische* zweet geenszins het geval is. Het laatstgenoemde grijpt veelal bij lieden plaats met eene slappe en fletse huid, aan veel zweeten gewoon, of bij welken andere ziekten alreede met zweeten een einde genomen hebben.

652. Het *critisch* zweet wordt voorafgegaan van hardlijvigheid, verminderde pisloozing, zonder andere
blijk-

blijkbare oorzaak, eenen weeken, golvenden, zich allengskens meer in grootte ontwikkelenden, somwijlen ongeregelden, tweemaal aanflaanden, pols, van roodheid en meerdere warmte der huid, met merkelijke ontspanning van dit *orgaan*, veelal van mindere of meerdere huivering, en neemt een' aanvang met een' warmen en vochtigen wasem, die gemeenlijk eerst in de lendenen, liezen, onder de okselen, vervolgens over het gansche ligchaam van de huid opstijgt en weldra in zweetdruppels overgaat. Dikwerf wordt ook de stem vooraf helderen het oog levendiger en klaarder.

653. Het echt *critische* zweet doet zich gemeenlijk na middernacht en tegen den ochtend op, terwijl het *symptomatische* zich meestal na den middagmaaltijd of tegen den avond vertoont.

654. Het *critische* en weldadige zweet brengt verligting aan; de lijder geraakt in een' gerusten slaap; de warmtegraad wordt regelmatig; de pols minder menigvuldig, geregelder, weeker, en de hoeveelheid van het zweet zelve is niet zoo verbazend groot.

655. In het begin van ééndaagfche koorts (*f. ephamera*), verkoudheden enz. (646) kan het zweet gunstig zijn; in alle andere *acute*, ontwikkelde ziekten, daarentegen, is het zweet in geen en deele nuttig, wanneer het zich van den beginne af aan in het tijdperk van raauwheid opdoet, daar in den algemeenen toestand van prikkeling geene ontlasting verligten, veelmin beflissend wezen kan.

656. Daarentegen is het zweet inzonderheid heilzaam, wanneer hetzelfde tegen het einde van *acute* ziek-

ziekten, na voorafgegane *crisis* van anderen aard, uitbreekt, in welk geval het meestal ter voleinding der volledige beflissing bijdraagt. Dit neemt men voornamelijk waar in ontsteking- zinking- *rheumatische* en uitslagskoortsen, dikwijls mede in *gastrische* en tusschenpoozende koortsen.

657. In den hoogsten graad van *acute* koortsen is het zweet dan alleen heilzaam, wanneer de natuur der ziekte de uitbotting van eenigen huiduitslag voordert; dit is het geval bij de uitbotting van kinderpokken en mazelen. In andere *acute* ziekten wordt door het zweet, wanneer de ziekte op haar hoogst is, derzelver hevigheid vermeerderd en wanorden te weeg gebracht, welke de nadeeligste gevolgen hebben kunnen.

658. In *chronische* ziekten is het zweet heilzaam, wanneer het ter afleiding van nadeeligen toevloed van waterachtige vochten dient. Zoo kan hetzelfde somwijlen nuttig zijn in waterzucht. Ook ziet men dikwijls pijnlijke en krampachtige ziekten door zweet beflissen. In alle andere gevallen, daarentegen, van kwaadsappigheid (*cachexie*) en dergelijke *chronische* kwalen, welke de krachten uitputten, is het zweeten een flecht teeken en geeft gemeenlijk uitteering te kennen.

659. De beteekenis van het zweet is grootendeels in de toevallen, welke deze ontlasting voorafgaan, vergezellen of volgen, gelegen. Wat de voorafgaande toevallen aangaat — deze kunnen in de hevigste inspanning, in hitte, pijnen, kramp en ijlhoofdigheid bestaan hebben. Neemt nu, bij de nadering van het zweet, deze inspanning ten duidelijkste een einde, valt de lijder in slaap, doet

doet zich in de pis een wolkje op, hetwelk allengskens in een *critisch* bezinkfel overgaat, dan kan onder deze omstandigheden het te voorschijn tredende zweet ongetwijfeld verligting aanbrengen, ja zelfs *critisch* wezen: zijn, daarentegen, de krachten alreede vooraf uitgeput, dan kan hetzelfde op geenerleie wijze verligting verschaffen. (652.)

660. Het *symptomatische* zweet doet zich gemeenlijk in het begin van *acute* ziekten op, verzwakt sterk, vermindert de vloeibare bestanddeelen der vochten en de andere ontlastingen, verstoort de koking en vertraagt of verhindert de *crisis* (659). Loopt dit *symptomatische* zweet niet ongunstig af, dan loopt de ziekte nogtans later door andere *critische* ontlastingen of een overvloedig zweet ten einde.

b). Van het algemeene en gedeeltelijke zweet.

661. In sommige gevallen strekt het zweet zich over het geheele ligchaam uit, in andere bepaalt het zich tot enkele deelen, als hoofd, hals, borst enz.

662. Sommige lieden hebben, bij eene overigens goede gezondheid, op den duur zweeterige handen of voeten, welk zweet dikwijls eenen eigenaardigen reuk heeft en de onderdrukking waarvan vrij zeker tot zware, *acute* of *chronische* ziekten aanleiding geeft. Nemen de daarop volgende *acute* ziekten een goed einde, dan keert dikwerf het gewone zweet in het tijdperk der herstelling terug, terwijl de *chronische* kwalen van dien aard niet anders dan door de wederkeering van dit gewone zweet een einde nemen. 663.

663. Een algemeen zweet, over het geheele ligchaam verspreidt, is, al zweet ook het bij uitstek aangedane deel meer, dan de overige, steeds dienstiger en kan alleen de voorafgegane spanning ten eenen male wegnemen.

664. In *acute* ziekten is het plaatselijke zweet aan hoofd en hals, vooral wanneer het tevens koud en kleverig is en met teekenen van krachtverlies gepaard gaat, bedenkelijk. Hetzelve geeft of veranderingen en verplaatsingen of over het algemeen een' ongunstigen afloop te kennen. Plaatselijke ontstekingen, die in verettering overgaan, leveren dikwijls een weinig zweet op, hetwelk zich niet verder dan in den omtrek van het aangedane deel uitstrekt. Voor de pest zoude zweeten onder de okselen gedurende al den tijd, dat de besmetting voortduurde, volkomen bevestigd hebben.

665. In den *chronischen* toestand geeft de bepaling van het zweet tot een enkel deel de plaatselijke aan-doening van een enkel *orgaan* te kennen. Jichtige en verlamde ledematen zweeten dikwerf alleen; dikwerf, daarentegen, kan men dezelve niet aan het zweeten brengen, schoon de overige huid geheel vochtig is. *Hypochondristen* zweeten dikwijls alleenlijk in de *hypochondriën*, lijders aan aambeijen in de bilnaad en om den aars, lijders aan de longteering op de borst, aan de ze-nuwteering in de lendenen enz.

c). Van de hoeveelheid van het zweet.

666. Niet onbelangrijk is de hoeveelheid van het zweet. Een matig, verliggend zweet, hetwelk

na verloop van één of eenige weinige uren ophoudt, is meestal toereikend.

667. Een overvloedig zweet is in het begin der meeste *acute* ziekten, inzonderheid zenuw- en galkoortsen, zeer bedenkelyk, vooral bij zwakke personen, nadien in het eerste tydperk der ziekte de krachten daardoor aanmerkelijk lijden en de grootste wanorden ontstaan moeten. In den loop der ziekte is een overvloedig zweet, hetwelk niet *critisch* is, een teeken van groot gevaar, voornamelyk wanneer hetzelfde droppelswijze uitbreekt, gedurig weder met huivering of drooge hitte afwisselt en er zich andere slechte teekenen aan paren. Ook de aanvallen van tusfschenpoozende koortsen eindigen vaak met een sterk zweet, hetwelk zelden de herstelling bevordert, veeltyds de krachten zeer doet afnemen.

668. Een sterk zweet, hetwelk op de borst een' aanvang neemt en aldaar in groote hoeveelheid op den duur wordt afgescheiden, telt men onder de teekenen van de alreede bestaande verettering in de borst.

669. Het smeltende (*colliquative*) zweet, hetwelk niet weder van zelve ophoudt, is te ongunstiger, naar mate de krachten minder zijn en tevens een hoofdtoeval in alle teeringziekten, waardoor het doodelijk einde der ziekte bij uitstek bespoedigd wordt.

d). Van de verschillende hoedanigheden van het zweet.

670. Van groot gewigt is de reuk van het zweet, ten einde daaruit deszelfs bestanddeelen, wijze van af-

D. I.

Q

schei-

scheiding en verband met den inwendigen toestand te kunnen opmaken.

671. Hoezeer ook naar den verschillende invloed van een aantal oorzaken bij uitstek verschillende, zoo kan men toch in het algemeen zeggen, dat het zweet, in den toestand van gezondheid, eenen ligten flauwen, soms min of meer scherpen, reuk heeft, terwijl hetzelfde, daarentegen, in ziekten, eenen meer zuren, loogzoutachtigen (*alcalischen*), vaak zeer stinkenden, somwijlen geheel eigenaardigen (*specifischen*), reuk oplevert.

672. Dikwerf draagt er de onderdrukking van andere afscheidingen of ontlastingen toe bij, om op de huidafscheidingen te weeg te brengen, welke de eerstgenoemde vervangen en den daaraan eigenen reuk aan het zweet mededeelen: zoo heeft bij hardnekkige pisopstopping het zweet somwijlen eenen pisachtigen, bij zogverplaatsing eenen weiachtigen reuk.

673. Zuren reuk vindt men gemeenlijk in het zweet bij *catarrhale*, *rheumatische* en zenuwkoortsen, alsmede in de longteering. Eigenaardig is de reuk van het zweet in tuschenpoozende koortsen, waarin hij naar dien van versch brood zweemt en zelfs daardoor een karakteristiek teeken wordt, wanneer deze koortsen zich gemaskerd voordoen.

674. Loogzoutachtig, ja zelfs aasachtig is de reuk van het zweet, vaak reeds eenigen tijd voor den dood, in zware *acute* ziekten. Geheel eigenaardig is de reuk van huiduitwaseming en zweet in de kinderpokken en mazelen, bij eerstgenoemden alreede

vóór

vóór, bij de laatste eerst na de uitbotting: in kwaad-aardige kinderpokken zweemt hij naar haringpekkel. Ook in de gierstkoorts (*miliaria*) zweemt de reuk van het zweet naar bedorven azijn.

675. In *chronische* uitflagziekten is insgelijks een karakteristieke eigenaardige reuk aanwezig: zoo is hij schimmelachtig in de schurft, dierlijk-olieachtig (*empyreumatisch*) in de *herpes*, bokachtig in de melaatschheid (*lepra*, *elephantiasis*), doorgaans walgelijk en zoetachtig in de venusziekte.

676. Een ondragelijk stinkend zweet, als gevolg der hevige krampen van de huidvaten, neemt men, enkelijk, waar na aanvallen van zenuwziekten, vallende ziekte, *melancholie*, *manie*, hondsdoelheid, enz.

677. De teekenen, welke men uit den smaak van het zweet zoude kunnen afleiden, zijn, hoe belangrijk ook welligt in sommige ziekten, bij volledig gebrek aan waarnemingen, welligt aan de walgelijkheid en het mogelijke gevaar toeteschrijven, tot dus verre ten eenen male onbekend.

678. De samenhang en het mengfel van het zweet verraad zich gedeeltelijk door de kleur, welke hetzelfde aan het linnen mededeelt, gedeeltelijk door het aanvoelen zelve.

679. Tamelijk dun en vloeibaar zweet is altijd voordeelijker, dan kleverig en taai, waarin men steeds eenen overmaat van *lymphe* en dierlijke geleistof veronderstellen mag, welker ontlasting

door het zweeten eene aanmerkelijke verslapping der mondingen van de huidvaten te kennen geeft en aanleg tot teering of andere ziekten uit zwakte duchten doet. In *acute* ziekten gaat zulk een kleverig zweet, vooral wanneer het tevens koud is en zich slechts tot enkele deelen bepaalt, aan de slijmste zenuwtoevallen en den allerongelukkigsten afloop vooraf.

680. Het in den staat van gezondheid heldere en schier geenen reuk voortbrengende zweet wordt op het gelaat der stervenden, dik, slijmig en zuur of stinkend. Smeltend (*colliquatief*) zweet noemt men datgene, hetwelk in groote hoeveelheid, schier onafgebroken, als het ware uitstroomt, glibberig, slijmig, meest koud is en van eene hevige uitputting van krachten verzeld gaat.

681. Na groote bloedstortingen neemt men een dik, slijmig en kleverig zweet waar, als een der zekerste teekenen van derzelver ophouden (*).

682. Het zweet verwt het linnen geel, wanneer het veel galachtige stoffen bevat, rood, wanneer er in rotkoortsen bloed mede door de huid dringt. Hangt de kleur niet van sommige gebruikte kleurende zelfstandigheden af, dan is het gekleurde zweet altijd een slecht teken. Het bloedige zweet is nogtans minder

(*) LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c. — Zoude dit niet het gevolg zijn van de groote verslapping der vaten, ten gevolge van het voorafgegane sterke bloedverlies en dus, dikwerf althans, in weerwil van het ophouden der bloedstorting, een zeer ongunstig teken zijn?

der bedenkelijk, wanneer het eene andere bloedontlasting, b. v. de maandstonden, vervangt (*).

683. Eindelijk komt ook nog de warmtegraad van het zweet in aanmerking. Een goed *critisch* zweet (652) is gemeenlijk warm, terwijl het koude zweet van inwendigen angst, krampen en werkeloosheid in de huidvaten ontstaat, nimmer heilzaam, vaak gevaarlijk en, in verband met andere slechte teekenen, dikwijls een voorbode van den naderenden dood is.

(S. SANCTORII, *Aphor. de medic. statica c. schol. A. Ridigeri*. Lipf. 1762. 8.

J. VESTII. *Gempler, Disf. de transpirat. cet.* Erf. 1710.

J. DE GORTER, *De perspirat. insens.* ed. alt. L.B. 1736. 4.

J. C. BARICELLI a. f. Marco, *de hydronosa natura* cet. Libr. IV. Neap. 1614. 4.

E. A. NICOLAI. *Holland, Disf. de sudore, ut signo.* Jena.

P. J. HARTMANN, *Disf. de sudore, umius lateris et de febris sudatoriis malignis* Hall. 1751.

J. JÜNKER. *Schüler, Disf. de sudore vitioso.* Hall. 1756.

J. J. JANTKE. *Trew, disf. de sudor. nocturnis.* Altd. 1714.

C. VATER. *Clauder, Disf. de sud. colliquat.* Vit. 1715.

F. E. A. KOELER, *Disf. de odore per cutim spirante*, cet. Gott. 1794.

S. ALBERTI, *Oratio de sudore cruento.* Vit. 1582. 1590.

J. A. STOLTERFOHT, *Disf. epist. de sudore sanguineo.* Lubec. 1698. 4.

(*) FOURCROY nam zweet waar, hetwelk aan het linnen eene fraaije Berlijnschblauwe kleur gaf; BORELLUS zag zwart en FABRICIUS, ab HILDEN saffraankleurig zweet. OLAEUS NORRICHIUS spreekt van een' teeringzieken, wiens zweet zwart was. — Z. LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c.

M. ALBERTI. *Manitio*, *Disf. de sud. sangu.* Hal. 1719.

J. A. JANTKE F. *Baier*, *Disf. de sud. sangu.* Altd. 1737.

A. WESTPHAL, *Prog. de sud. sanguin.* Gryph. 1755.
recus. in *Baldingeri fylloge* T. II. N°. 2 p. 19.

GALLANDAT, *Obs. de sudore sanguineo*, in *Comm.*
Soc. Harlem. T. XIV. p. 46.

J. G. KRETSCHMANN, *Disf. de frigido — sud.* Hal. 1760.

4. Van het speekfel.

684. Het speekfel, een, in den gezonden toestand, helder en slijmerig vocht, uit vier deelen water, één deel eiwitstof, waarin eenige *phosporzure* zouten zijn opgelost, bestaande, maakt mede een gewigtig teeken uit in den toestand van ziekte, met betrekking tot de hoeveelheid vooral, waarin hetzelfde wordt afgescheiden.

685. Ook bij gezonde menschen vervangt het vermeerderde speekfel somwijlen de toevallige belemmering in andere ontlastingen. Van de hoedanigheid van dit vocht hangt de juiste voorbereiding der spijsen tot de verdere spijsverteering af, en de klieren, welke hetzelfde afscheiden, en die doorvlochten zijn met zenuwen, schier alle van het vijfde paar en de aangezichts-zenuwen ontspringende, staan daardoor met de meeste andere ligchaamsdeelen in een gewigtig verband, al hetwelk genoegzamen grond oplevert voor de waardij van deszelfs veranderde afscheiding in ziekten.

686. In de eerste plaats is de afscheiding van het speekfel verminderd of somwijlen geheel gestremd in vele, inzonderheid *acute*, ziekten, en men mag daarvan de droogheid van den mond, den hevigen dorst en de gebrek-

brekkige spijsverteering in het raauwe tijdperk van schier elke koorts ten deele afleiden. Ook neemt men gebrek aan speekfel waar, wanneer andere ontlastingen toeneemen, en, in zoo verre die van *critischen* aard zijn, is dit gebrek mede niet bedenkelijk.

687. Te sterke afscheiding van het speekfel vindt men somwijlen bij overigens gezonde personen (685) zonder gevaar, b. v. bij verkoudheden, zwangere vrouwen, plaatselijke prikkeling door tabak, specerijen enz., bij kinderen bij het doorbreken van tanden, en wat dies meer zij.

688. In ziekten hangt de grootere toevloed van speekfel of kwijling deels van plaatselijke, deels van *consensuële* oorzaken, deels van algemeene prikkeling af.

689. Het eerste is het geval bij sprouw, keelontsteking, kwikgebruik enz. Door medelijdendheid wordt, ten anderen, het speekfel vermeerderd bij de meeste menschen, die aan buikverstoppingen lijden, en van daar mede bij jonge lieden, die aan zelfbevekking zondigen, bij *strophuleuse*, *atrophische* of met wormen bezette kinderen; voorts bij jichtigen, *hypochondrische* en aan aambeijen onderhevige personen; bij deze laatsten brengt de vermeerderde speekselvloed verligting aan.

690. De zelfde oorzaak brengt mede den vermeerderden speekselvloed voort in *gastrische* aandoeningen, vaak als voorbode van braken: zoo ontstaat hij mede in de kinderpokken, somwijlen met verligting, ten gevolge van medelijdendheid met de huid.

691. Door algemeene prikkeling, eindelijk, schijnt de vermeerderde speekselvloed of kwijling in koortsen met algemeene aandoening van het zenuwstelsel te worden te weeg gebragt. Op eene tot dus verre nog onverklaarbare wijze draagt hij dikwerf bij tot de beslissing van zenuwkoortsen, wanneer er, namelijk, teekenen van koking in de pis zijn voorafgegaan en zich inzonderheid zoutkristallen daarin vertoonen en wanneer er zwelling der oorklieren (*parotides*) en doofheid voorafgaan: ook in slijmkoortsen en krankzinnigheid nam men *critische* kwijling waar (*). Zoo hangt, in tegendeel, de kwijling mede somtijds van de neiging der vochten tot ontbinding af en is derhalve in sommige zenuwkoortsen, met teekenen van krachtverlies gepaard gaande, een zeer gevaarlijk teeken: desgelijks in den loop van teeringziekten, scheurbuik en andere *cachexieën*.

692. In den gezonden toestand zonder reuk, smaak of kleur, wordt het speeksel stinkend bij zweren in mond, hals, longen, bij aangestokene tanden en bedorvene maag, algemeen vochtbederf enz. of besmetting in rotziekten. Zoo wordt deszelfs smaak zoetachtig bij kwaadsappigen, zoutachtig bij gezonden, wanneer zij op het punt staan, van ziek te worden, alsmede bij *hectici*, ten gevolge der gebrekkige bloedmenging; scherp bij *hypochondristen*; zuur, wanneer er zuren, bitter, wanneer er gal in de eerste of tweede wegen is; ranfig bij bederf der dierlijke geleistof; pisachtig bij hardnekkige verstopping.

Zoo

(*) LANDRÉ-BEAUVAIS.

Zoo verkrijgt hetzelfde eener o o d e kleur door bijgemengd bloed, eene gele door verborgene gal, eene witachtige kleur met ftank door verborgen flijm, eene eigenaardige kleur met ftank door etter.

(F. HOFFMANN r. *Baier*, *Disf. de — salivae inspect. cet.*

Hal. 1698. recus. in *Opp. suppl. T. II. P. I. p. 306.*

M. SCHURIG, *fiatologia*, Dresdæ. 1723. 4.)

5. Van de fluimen.

693. Elk vocht, hetwelk door middel van fchrapen of hoesten uit de luchtpijp of longen opgeworpen wordt, wordt fluim (*sputum*) genaamd, en daar, met uitzondering van eene enkele fluim, des ochtends bij het ontwaken opgegeven, alle fluimen tegennatuurlijk zijn, zoo verdienen ook zij, als teekenen, onze aandacht en wel 1°. met betrekking tot de wijze, waarop zij opgeworpen worden en 2°. tot de hoedanigheid der daardoor ontlaste stof.

a). Van het uitwerpen der fluimen, of fluimloozing.

694. De fluimen worden gemakkelijk of moeilijk, weinig of in het geheel niet uitgeworpen.

695. Het gemakkelijke uitwerpen zonder veel hoest, en waarbij de borst ruimer wordt, is een gunstig teeken inzonderheid in borstverkoudheden en longontstekingen, alwaar het tegendeel een' flechten afloop doet duchten.

696. Gaat het uitwerpen bij uitstek moeilijk niet dan met de hevigste inspanning, onder sterke pijnen

en zonder dat er iets van belang wordt uitgeworpen, dan geeft dit in *acute* borstziekten eene gebrekkige koking te kennen. Intusfchen is dit moeilijke uitwerpen blootelijk in den aanvang van borstontstekingen niet gevaarlijk, wanneer het flechts naderhand gemakkelijker en rijkelijker wordt: een volledig gebrek aan fluimen of bij uitstek moeilijk uitwerpen van louter raauw slijm uit de luchtpijp, geeft ontsteking van het borstvlies alleen, of eenen hoogen graad van raauwheid en hevigheid der borstontsteking te kennen.

697. Hoe goed en heilzaam intusfchen eene aan de ziekte geëvenredigde fluimloozing na hevige borstontsteking ook zijn moge (695. 696.), zoo kan de hoeveelheid toch ligtelijk te groot worden, wanneer namelijk de longen dermatè verslapt zijn, dat alle *lymphatische* vochten zich in derzelver vaten uitstorten. Dit is dikwerf het geval bij lieden, door voorafgegane ziekten aan zwakke longen, aan verstoppingen in den onderbuik lijdende, of bij welken zelfs longverettering of longteering te duchten staat. Deze smeltende (*colliquative*) fluimloozing wisselt in de volledige teering (*phth. confirmata*) met zweeten en buikloop af.

698. Eene volledig gestremde fluimloozing is, niet alleen in *acute*, maar ook in *chronische* borstziekten een kwaad teeken, vooral, wanneer zij te voren verligting aanbragt en plotselijk ophield, ten ware ter zelfder tijd eenige andere *critische* ontlasting, in de *acute* borstaandoeningen, aan andere teekenen kenbaar, hare plaats mogt vervangen. Bij longteering-ziekten geeft de plotselijke onderdrukte fluimloozing

zing of eene nieuwbijkomende ontsteking of, met meer flechte teekenen verzeld, den naderenden dood te kennen; kort te voren houdt het uitwerpen bij schier allen op.

b) Van de hoedanigheid der fluimen.

699. De gewone fluimen hebben doorgaans, bij gezonden, smaak, reuk noch kleur, en eenen tamelijk vasten samenhang; in ziekten, daarentegen, wijken zij hiervan op velerhande wijzen af, en verschillen in bestanddeelen, in kleur, in reuk, in smaak, in vorm, in samenhang.

700. Wat de bestanddeelen aangaat, zoo vindt men de fluimen 1°. weiachtig of flijmerig, bestaande uit eiwit- en geleistof, koolzure *soda* en *phosphorzure* kalk. Somwijlen vindt men in dezelve kleine gruisachtige steentjes (*calculi pulmonales*), hard, ongelijk en ruw, grijs of roodachtig van kleur, uit *phosphorzure* kalk en een weinig geleistof zamengegroeid; 2°. met bloed vermengd; 3°. zuiver bloedig; 4°. etterig. De gewone fluimen zijn zuur, die der teeringzieken loogzoutaardig (*alcalisch*) van natuur(*).

701. De flijmerige fluimen hebben somwijlen veel overeenkomst met de etterige en het is vaak niet minder moeilijk, dan van belang, de werkelijk etterige van de etterachtige te onderscheiden. De beschouwing van den loop der ziekte met alle hare toevallen

(*) LE ROUX. — Z. Bibl. d. pr. Heilk. v. HUFELAND u. HARLES. 1816.

len en verschijnselen, in al derzelver omvang, als, onregelmatige en gedeeltelijke huiveringen, buikloop, slepende koorts, nachtzweet enz. kan hierover het meeste licht verspreiden. Om intusschen alle mogelijke dwaling weg te nemen, heeft men allerhande proeven in het werk gesteld, om de etterachtige slijmfluimen van de waarlijk etterige te onderkennen en het navolgende gevonden: De etter is over het geheel donkerder van kleur, dan het etterachtige slijm, en geeft gemeenlijk meer reuk van zich; zij is mede minder lijmig en taai. De etter zinkt in zuiver water ligt naar beneden, terwijl het slijm meestal blijft bovendrijven. De met water geschudde etter maakt, in tegenoverstelling van het slijm, hetzelfde melkachtig. De etter lost zich op zonder draden of vezels van zich te geven gelijk het slijm. De etter op gloeiende kolen gestort, geeft een' veel sterker en stinkerder' reuk. In kokend water stolt het slijm tot kleine kogelvormige of vezelachtige deeltjes, terwijl de etter het water troebelmaakt, niet gestremd wordt en op de oppervlakte olieachtige bolletjes of een vuilachtig wit schuim doet verschijnen. DARWIN en eenige andere Genees-scheikundigen hebben eene proef voorgeslagen met zwavelzuur, salpeterzuur, oplosfingen van loogzouten en eene oplossing van zeezoutzuur overzuurd kwik. Gebruikelijker is de proef van GRASMEIJER, waarbij het te onderzoeken vocht, hetwelk men voor etter houdt of waarin men etter veronderstelt, innig met gezuiverd water vermengd, er vervolgens in water verdunde potas opgegoten en dit mengsel zeer schielijk en sterk geschud wordt: is het te onderzoeken vocht in der daad

et-

etter, dan formeert zich aldra eene foort van gelei, welke zich in lange dikke vezels laat opligten, terwijl, bij afwezigheid van etter, het tegendeel plaats heeft. Goede etter geeft alsdan eene taaije, zuivere gelei; flechte daarentegen, eene flappe, vol donkere vezels. YOUNG slaat voor, om een gedeelte van het te onderzoeken vocht tusfchen twee dunne platte glaasjes digt bij het oog te brengen en daardoor naareene op zekeren afstand geplaatste kaars te zien, als wanneer zich de etter duidelijk als kleine, met gekleurde ringetjes omgevene, bolletjes zoude doen waarnemen(*). Slechte etter (*ichor*) onderscheidt men overigens van goede etter door hare graauwe, geel en groen gemengde kleur, hare waterigheid of groote taaigheid, flechten reuk en fmaak, inzonderheid uit de voorafgegane en haar verzellende verfchijnfelen.

702. Goede etterfluimen en zijn na gewone borstontstekingen, wanneer er verligting op volgt en zij niet lang voortduren, geenszins bedenkelijk, en worden dit eerst, wanneer zij, zoo als al ligtelijk gebeurt, flechte hoedanigheden aannemen. Bedenkelijk zijn dan ook fteeds de flechte etterfluimen, en de *prognosis* wordt te ongunftiger, naarmate deze flechte etter fcherper en ftinkender wordt en om zich heen vreet; verandert zij, daarentegen, in een zacht, witachtiggeel vocht, zonder reuk of fmaak, dan laat zich uit dezen overgang der verzwering in een goed-

aar-

(*) YOUNG, *an introduction to medical literature*. Lond. 1813.

aardig ettergezwel nog eenigzins genezing hopen. — Etterfluimen, door het doorbreken van een gezwel (*abscesus*) ontstaan, welke plotselijk verligting aanbrengen en de ademhaling vrijer maken, zijn gunstig; verminderen zij allengskens, dan bewijst dit, dat de wond begint te fluiten; blijven zij, daarentegen, op den duur menigvuldig, dan geven zij te kennen, dat er in de takken der luchtpijp of het weeffel der longen verettering plaats heeft, en maken de *prognosis* ongunstig.

703. Vaak zijn de fluimen geheel dun en waterig, wanneer, namelijk, in de longen en de takken der luchtpijp de vochten volstrekt niet bewerkt worden. Dit is het geval in het tijdperk van raauwheid in zinking- en ontstekingsziekten. Ongunstig bij uitstek is het, wanneer de te voren gekookte, witte, geelachtige, gebondene fluimen plotselijk waterig en dun worden en, nadater te voren verligting had plaats gegrepen, nu op eenmaal onderdrukt worden; alsdan volgt er of verandering in de ziekte en verplaatfing, of kan men ten minste op langdurigheid staat maken.

704. In *chronische* borstkwalen zijn de fluimen dun en waterig, wanneer of de ontlastende buizen door krampen gesloten of er verstopping in de klieren der luchtpijptakken en longen voorhanden zijn. Men vindt zoodanige fluimen in het *asthma conyulsiyum*, in de klier- of knobbellongteering en waterzucht en somwijlen, bij sterke prikkeling der longen, in de slijm- en longteering.

705. Schuimen de raauwe, waterige fluimen tevens, dan mag men hieruit eenen hevigen krampachtigen toestand

stand der afscheidende vaten opmaken, ten gevolge waarvan de lucht, innig met dit vocht vereenigd, uitgedreven wordt. Dit is een flecht teeken in den loop van alle *acute* borstziekten, als wanneer er meestentijd *metastases* en overgangen in den zenuwachtigen (*nervueusen*) toestand plegen te volgen. Ook in *chronische* borstkwalen kan men uit dit schuimen tot krampen en zenuwtoevallen besluiten.

706. Hangen de fluimen tamelijk aaneen, bestaan zij uit slijm, met anders gekleurde stoffen, vermengd, dan volgt er gemeenlijk verligting op. Hoe zuiverder, onvermengder, taaijer en kleveriger de fluimen zijn, des te minder *critisch* zijn zij. Deze laatste vindt men het meest in den loop der klierteering, bij volledige verslapping der longen, als wanneer er met het slijm tevens eene groote hoeveelheid voedende *lymphe* ontlast en daardoor uitteering veroorzaakt wordt.

707. Hoe witter en melkachtiger deze kleverige fluimen zijn, des te grooter is de raauwheid en des te meer is de *lymphe* gestremd. Van daar deze hoedanigheid der fluimen bij zogverplaattingen, alsmede somwijlen bij borstontstekingen, in welke laatste zij geene goede *crisis* te kennen geven.

708. Geel zijn de fluimen gemeenlijk, wanneer ze gekookt zijn. Zijn zij hoog saffraangeel of groen, dan geven zij meestal overvloed van gal te kennen. Zulke fluimen volgen dikwijls na een' toevalligen overloop van gal; doen zij zich, daarentegen, alreede van den beginne af aan in eene borstontsteking op, dan kan men er met waarschijnlijkheid tot galachtige *complicatie* uit

uit befluiten, en zeer kwaad is het alsdan, wanneer deze galachtige kleur niet verloren gaat, vermits er in dat geval ligtelijk vochtbederf en overgang in rotziekte op volgt.

709. Men vindt sommige personen, die, zonder eenig ongemak, zwarte fluimen opgeven; eenigen daarvan blijven gezond, anderen sterven aan de klierteering. Deze stof, in heet water gestort, ontbindt zich dikwijls oogenblikkelijk en kleurt hetzelfde min of meer inktachtig; zij wordt door de klieren voortgebragt, welke bij de verdeeling der luchtpijp in hare twee hoofdtakken (*bronchiæ*) gelegen zijn en beduidt niets ongunstigs. Somwijlen nogtans laat zich deze stof moeilijk oplossen en bezinkt als een zwart poeder, aan de zwarte stof gelijk, welke in de zwarte ziekte (*melaena*) ontlast wordt; alsdan zijn deze fluimen steeds van aandoening der long verzeld en voorspellen zij flechte gevolgen (*).

710. Bruine, paarsche, zwarte fluimen geven in *acute* ziekten gevaar te kennen: paarsche, lijmige, dunne, etterige en naar moer van rooden wijn zweemende zijn teekenen van *gangreen* der longen en voorspellen een' spoedigen dood(†).

711. Bloedige strepen in fluimen zijn, gedurende den loop van borstontstekingen, meestentijd goed; ja zelfs bij een' hevigen graad van ontsteking kan in den beginne een weinig zuiver uitgeworpen bloed niet schaden. Hoe langer echter deze bloedige
fluï-

(*) Z. LANDRÉ-BEAUVAIS, l. c. (†) GRUNER, l. c.

fluimen blijven opkomen, hoe verder ziekte en krachten al verlopen waren, eer de bloedspuwing een' aanvang nam, hoe helderder en schuimender of bedorven en stinkender het bloed is, des te nadeeliger moeten de gevolgen van de verflapping of verscheuring der vaten zijn, welke daardoor wordt aangeduidt.

712. Bloedspuwingen bij jonge lieden, door eenige belangrijke koorts aangetast, zijn kwaad en doen *complicatie* met min of meer verborgene longontsteking veronderstellen. Men verwarre intusschen deze bloedsfluimen niet met de zoodanigen, welke blootelijk het gevolg zijn van bloed, bij neusbloeding in de keel gedrongen.

713. Dikwerf vindt men nog bloedspuwingen zonder koorts, inzonderheid bij volbloedige, jonge lieden, welke gewoonlijk alleen van eene aanmerkelijke uitzetting der vaten kunnen afgeleid worden en geene flimmere gevolgen hebben, dan de neusbloedingen, die zij vervangen of waarmede zij gepaard gaan; zij moeten nogtans niet door grootere benaauwdheid, onrustige nachten of ligte aanvallen van koorts gevolgd worden, vermits er in zoodanig geval meerendeels longontsteking of verettering bijkomt.

714. In alle *chronische* borstkwalen is het bloedspuwen, uit hoofde der daardoor veroorzaakte vermeerdering van de alreede bestaande slapheid der long en van derzelver vaten, bedenklijk: niet alleen toringziekten, maar zelfs *asthmatici* en waterzuchtigen verflimmeren er door.

715. Somwijlen neemt men in den hooger en graad

D. I. R. der

der volledige longtering zeer vaste, korrelachtige, naar vleeschheuveltjes zweemende fluimen waar, als zoo vele bewijzen van de werkelijke ontlasting van verstoorde (*gedesorganiseerde*) deelen der longen, en die dus eene zeer flechte *prognosis* opleveren. Desgelijks ziet men in die gevallen, alsmede in *gangreen* der longen, somtijds fluimen opgeven, naar verdunde klei gelijkende, welke den naderenden dood voorspellen.

716. In *critische* gevallen is de smaak der fluimen of geheel onmerkbaar of tamelijk ziltig. Deze ziltige smaak doet, wanneer de fluimen niet gekookt zijn, bloedspuwing, of, bijaldien deze alreede voorafging, den overgang in langdurige borstkwalen duchten.

717. Zoetachtig van smaak worden de fluimen, wanneer er veel taaije, raauwe slijm, met voedende *lymphe* vermengd, ontlast wordt, als, in den kinkhoest, de slijmlongtering en zoogenaamde zogverplaatfingen. Zij hebben alsdan somtijds eenen laffen smaak, als van stroo. Ook bloedspuwingen worden dikwijls door laffe zoetachtige fluimen aangekondigd.

718. Zuurachtig smaken en ruiken de fluimen in *catarrhale* en *rheumatische* ziekten, wanneer zij eene behoorlijke koking ondergaan hebben; gaan zij van sporen van koking in andere deelen verzeld, worden zij met verligting en in genoegzame hoeveelheid ontlast, dan mag men op eene volledige *crisis* rekenen.

719. Stinkende fluimen geven in *acute* ziekten ge-

ge vaar te kennen en zijn over het algemeen flechte teekenen, die verettering of gangreen der longen of algemeen vochtbederf aanduiden.

(F. A. WEBER, *Disf. de signis ex sputo*. Gött. 1774. recus. auct. in opusc. femiolog. Ulem. 1778. 8.

C. G. F. WEBER, *Disf. de sputis. in Schlegel Thes. Semiol. T. II. N°. II. p. 346.*

H. G. POTTGIESSER, *Disf. sistens signa ex sputis*. Duisb. 1787.

H. F. DELIUS r. Braune, *Disf. de excretionē sincerā infidā*. Erl. 1764.

J. A. MURRAY, *Progr. de phthisi pituitosa*. Gött. 1776. in Baldinger fyllog. vol. V. p. 316 et in Opusc. auct. T. I. N°. 7. p. 275. |

KARL DARWIN's Versuche, wodurch die Unterscheidungszeichen zwischen Schleim und Eiter genau bestimmt werden, S. 3. B. i. kl. verm. med. chir. Schrift.

P. H. GRASMEYER's Abh. vom Eiter und von den Mitteln, ihn von allen ihm ähnlichen Feuchtigkeiten zu unterscheiden. Gött. 1790. 8.

YOUNG l. c.

V. G. WALDMANN, *Disf. sistens disquisitiones de discrimine inter pus et pituitam*. Marb. 1807.)

6. Van de tranen.

720. Daar de werktuigen der traanaffcheiding onder den invloed van het vijfde paar zenuwen staan en derhalve in iedere aandoening van het zenuwgestel deelen, zoo is de beschouwing dezer verrigting in de leer der teekenen mede niet onbelangrijk.

721. Een sterke tranenvloed, met bewustzijn van de zedelijke of natuurlijke aanleidende oorzaak, is in ziekten altijd een beter teeken, dan wanneer deze zonder bewustzijn plaats heeft. In het eerste geval zijn de tranen eene verligting aanbrengende weldaad. De hoogste graad van pijn kent meerendeels geene tranen.

722. Een onwillekeurige tranenvloed, zonder bewustzijn, vindt men in de meeste *acute* ziekten, als een teeken van de hevige aandoening des zenuwgestels en aanmerkelijk krachtverlies. Meestentijd volgt er ijlhoofdigheid, slaapzucht en z.— Ook in *chronische* zenuwkwalen, in de aanvallen van *hysterie*, *melancholie* en *hypocondrie*, neemt men dit onwillekeurige weenen dikwijls waar, als minder gevaarlijk gevolg van de aandoenlijkheid der zenuwen.

723. Zeer dikwijls is de vermeerderde afscheiding van tranen het gevolg van plaatselijke prikkels of sterken aandrang van vochten naar de bovenste deelen. Dit is het geval in de meeste oogontstekingen, en ook om deze reden doet hetzelfde somwijlen, met andere teekenen gepaard gaande, neusbloeding vooruitzien. Dezelfde oorzaak mag men er voor aannemen bij uitflagskoortsen, inzonderheid mazelen.

724. Vaak is, daarentegen, deze aandrang van vochten zeer gevaarlijk, te weten, wanneer zij door algemeene zwakheid onderhouden wordt. Zoo vindt men in de kwaadaardige scharlakenkoorts en keelontsteking een bestendig tranen der oogen, welke
steeds.

steeds in water schijnen te zwemmen, en mag men daaruit de allerongunstigste *prognosis* afleiden.

725. Eindelijk moet men nog, in den *chronischen* toestand, op plaatselijke hinderpalen in den vrijen afloop der tranen door de kanalen van den neus letten, om het onwillekeurige tranen te kunnen verklaren. Verstopping, krampachtige sluiting en volledige verlamming der traanbuizen, welke naar den neus geleiden, vaak werkelijke verstopping dezer laatste, zijn de gewone hinderpalen voor het opslorpen van dit vocht door de traanpunten (*puncta lachrymalia*).

(SPRENGEL, l. c.)

III. Ziekteteekenen uit de dierlijke verrigtingen.

A. Van de uitwendige zinnen, als teekenen.

726. Het gevoel, het gezigt, het gehoor, de reuk en de smaak, allen gewaarwordingen der ziel, welke zij door middel der uitwendige zintuigen ontvangt, geven ook weder den toestand dier *organen*, door middel waarvan zij ontstaan, te kennen niet alleen, maar doen, ten gevolge van de talloze betrekkingen, welke tusschen deze en andere *organen* bestaan, zeer dikwijls mede den toestand van die andere lichaamsdeelen doorgronden en zijn dus, als ziekte-teekenen, mede van belang.

727. Zij zijn intusschen, zoo met betrekking tot de erkenning van den ziekelijken toestand zelf, als de daaruit af te leidene *prognosis*, over het geheel van mindere beteekenis in de *chronische*, dan wel in de *acute*

ziekten, daar derzelver storenis in eerstgemelde meestentijd het gevolg is van ziekelijke aandoening van het zintuig op zich zelve; in de laatste, daarentegen, deze veelal met ziekelijke aandoeningen van andere deelen in verband staat.

1. Van het gevoel, als teeken.

728. Het gevoel, in den beperkten zin, waarin men deze uitdrukking gewoon is te nemen, bepaalt zich tot het vermogen, om de grovere hoedanigheden der lichamen waar te nemen. Hetzelve kan ziekelijk verhoogd of verminderd zijn.

a). Van het verhoogde gevoel.

aa). Van het jeuken, als teeken.

729. Het jeuken bestaat in een verhoogd gevoel, verzeld van eene instinktmatige neiging, om den stoffelijken prikkel te verwijderen. Deze stoffelijke prikkel bevindt zich of in het jeukende deel zelve of in afgelegene organen, welke daarmede in verband staan.

730. In *acute* ziekten is het jeuken en kriebelen meestentijd een voorbode van *critische* bewegingen en ontlastingen. Over de geheele huid wordt het gevoeld, wanneer er *critisch* zweet, uitslag of zweren op het uitkomen staan; ja zelfs de geelzucht, wanneer zij verligting aanbrengt, wordt er van voorafgegaan.

731. Grijpt er, daarentegen, te gelijk met teekenen van uitgeputte krachten, eene jeukte en gevoel van kruipende mieren in inwendige deelen, inzonderheid in den onderbuik, plaats, dan mag men daaruit
veel.

veelal darmontsteking opmaken, en alsdan is het gevaar grooter, hoe minder, uit hoofde der zwakheid, de pijn zich door hevigheid kenmerkt.

732. In den *chronischen* toestand is het jeuken en kriebelen een verschijnsel der jicht, inzonderheid der (*atonische*) vliegende jicht. Ook vergezelt hetzelfde *chronische* uitslagziekten, als *herpes*, schurft, enz.

733. Dikwerf geeft het jeuken van eenig deel eene door medelijndheid te weeg gebragte prikkeling te kennen. Zoo jeukt het mannelijke roede-hoofd bij den steen en verstoppingen in den onderbuik; de neus mede ten gevolge van dergelijke prikkels in den onderbuik, als wormen, aambeijen; voorts van aandrang van bloed naar den neus zelven, b. v. vóór neusbloedingen.

bb). Van de pijn, als teeken.

aaa). Van de pijn, in het algemeen.

734. Daar de pijn in een verhoogd gevoel, met vrees voor aanraking, bestaat, zoo moet elke ziekte, waarin de inspanning des ligchaams en van de afzonderlijke ligchaamsdeelen vermeerderd is, ook pijnlijk wezen. Pijn is dan ook, blijkens de ervaring, een zeer gewoon en op zich zelve geenszins bedenkelijk verschijnsel in ziekten.

735. Men mag, in tegendeel, de pijn als een goed teeken beschouwen, wanneer zij zich niet in hoogst-edele *organen* opdoet, de krachten niet uitgeput zijn, en zij met algemeen vermeerderde levenswerkzaamheid gepaard gaat. Grijpt derhalve de pijn in uitwendige deelen,

len, te gelijk met de koortshitte, plaats en verdwijnt zij ook daarmede weder, middelerwijl de pols groot, vol en sterk blijft; wordt, wanneer de pijn nalaat, de huid vochtig en komt er bezinkfel in de pis; dan mag men haar zelfs voor weldadig houden, daar door dit verhoogde gevoel de werkzaamheid der vaten op de pijnlijke plaats vermeerderd en de ontlasting bevorderd wordt.

736. Hoe minder tot eene plaats bepaald (*fix*) en hevig de pijn is, hoe meer zij van plaats verandert, des te minder gevaarlijk is dezelve. Niet alleen *rheumatische*, maar ook vele andere *acute*, koortsen gaan in den beginne van dergelijke vliegende pijnen ver-zeld.

737. Ook tegen het einde van *acute* ziekten zijn som-wijlen pijnen in de uiterste ledematen heilzaam, als voorboden van voleinding der *crises* door zweet en uitflag. Desgelijks zijn hevige pijnen goed en heilzaam, wanneer zij in uitwendige deelen volgen op pijnen of verwondingen van inwendige en edelere *organen*. Op deze wijze beslist zich vaak de gevaarlijkste keelontsteking door pijn in de uitwendige deelen van den hals, en verliezen zich toevallen van *atonische* jicht, zoodra zich in de gewrichten hevige pijnen opdoen.

738. Zelfs in *acute* ziekten, wanneer men ontstekingen ducht van edelere *organen*, zijn de pijnen, hoezeer op zich zelve ook niet weldadig, nogtans een bewijs van het voortdurend bewustzijn en de werkzaamheid der krachten (779.) Houdt in ontstekingen, bij overigens ongunstige teekenen, de pijn plotselijk op, dan

dan is dit een zeer kwaad teeken, hetwelk den overgang tot *gangreen* en den naderenden dood voorspelt.

739. Pijnen in verlamde ledematen zijn meestal teekenen van wederkeerend gevoel, te weten, wanneer dit te voren geheel en al verdwenen was en er zich nu hitte en vermeerderde uitwaseming aan paren. Eene uitzondering hierop maakt het loodkolijk of de *rachialgie*.

740. Maar ook eene flechte *prognosis* kan de pijn opleveren, wanneer zij zich, namelijk, tot ééne plaats bepaalt (*fix* is), bestendig aanhoudt of in hevigheid toeneemt, een edel *orgaan* aantast en deszelfs verrigtingen belemmert. Ten gevolge der wanorden, die zij alsdan kan veroorzaken, worden er dikwijls na-deelige *congestieën*, ontstekingen, stuiptrekkingen, ijelhoofdigheid enz. geboren, en uit dien hoofde kan er mede, zoolang de pijn zoo hevig blijft, geene *crisis* plaats grijpen.

741. Inzonderheid geeft eene hevige aanhoudende pijn, waardoor eenig deel in deszelfs verrigtingen geheel en al belemmerd wordt, ontsteking daarvan te kennen, wanneer althans pols, pis, tong en andere teekenen daarmede overeenstemmen.

742. Elke hevige aanhoudende pijn, met een snel zinken der krachten en gestadig praten binnen 'smonds gepaard, doet groot gevaar duchten.

743. Alle hevige pijnen van inwendige deelen, in den loop van *acute* ziekten, inzonderheid na' de eerste teekenen van koking, zijn bedenkelijk en hangen

grootendeels van verhinderde *crisis*, verandering in de ziekte of verplaatfing derzelve af.

744. Ook de foort van pijn en de wijze, op welke de lijder die beschrijft of te kennen geeft, is, als teeken, van gewigt. Gemeenlijk onderscheidt men de pijn in brandende, fcheurende, trillende, ftekende, ftompe, doffe, drukkende; verder in kloppende, en eindelijk in knagende en fpannende pijn.

745. De brandende pijn vindt men in fchier elke hevige ontfteking, als, in de kwaadaardige puistzweer, de *gangreneufe* koolzweer, den peftaardigen *bubo*, de *gāngreneufe* roos (*eryfipelas*). Inwendige brandende pijn is fchier altijd ongunftig; uitwendige voorfpelt veeltijds *gangreen*.

746. De fcheurende, trillende pijn vindt men veelal bij *rheumatifche* ontftekingen; zij is op zich zelve niet bedenkelijk.

747. De ftekende pijn doet zich meestentijd in zeer gevoelige, gespannen, vliesachtige deelen gevoelen. In ontftekingen geeft zij neiging of overgang tot verettering te kennen, wanneer zij tevens kloppende is. De *prognosis* hangt van andere omftandigheden af (740—743).

748. De ftompe, doffe, drukkende pijn neemt men gemeenlijk waar, wanneer zich de ontfteking in eenig ingewand ver uitftrekt; desgelijks bij verftoppingen of verhardingen van ingewanden. De *pro-*
gno-

gnosis rigt zich naar de overige omstandigheden. (740—743).

749. De kloppende pijn gaat veelal met de stekende gepaard. (747).

750. De knagende pijn vindt men bij verzwering van weeke en harde deelen; vandaar mede bij het beenbederf (*caries*).

751. De spannende pijn, als gevoel van gespannenheid van eenig deel, doet zich op bij ontstekingen der slijmvliezen, in het eerste tijdperk der kinderpokken, alsmede in alle in- en uitwendige deelen, waarin zich een ettergezwel gaat formeren.

752. Hoe waar intusfchen het ook is, dat de gezegde verschillende foorten van pijnen in het boven opgegevene verband meerendeels voorkomen, zoo neemt men echter, ten gevolge van 's lijders opvoeding, leefwijjs, gewoonten, temperament, *idiosyncrasie*, daarin velerhande afwijkingen en uitzonderingen waar, te veel, om zich op deszelfs verklaring deswege alleen te kunnen verlaten.

bbb). Van de Hoofdpijn.

753. De hoofdpijn neemt het geheele hoofd in en is dragelijk (*cephalalgia*) of zeer hevig (*cephalæa*), of zij bestaat slechts de eene helft van het hoofd (*hemicrania*) of alleenlijk een zeer klein punt (*clavus*).

754. De hoofdpijn vergezelt de meeste ziekten, waarschijnlijk ten gevolge der deelneming van het gemeenschappelijke gewaarwordingswerktuig in de meeste on-

ongesteldheden des ligchaams; zij staat nogtans, even als alle andere pijnen, daartoe in zeer verschillende betrekkingen.

755. In de meest gewone gevallen, waar de hoofdpijn het gevolg is van onregelmatigen toevloed van bloed naar het hoofd, neemt zij den ganschen omvang des schedels in en schijnt toch altijd nog meer de uitwendige deelen aan te tasten; iets, hetgeen inzonderheid in *rheumatische* koortsen het geval is.

756. De hoofdpijn vergezelt gemeenlijk de koortskoude en de meeste ontstekingsaardige koortsen en plaatselijke ontstekingen. Zij is meestal hevig in *gastrische* ongesteldheden en bepaalt zich daarin veeltijds hoofdzakelijk tot het voor- of achterhoofd. Hoofdpijn met zwaarte, klopping der slapen, vooral van meerdere teekenen van aandrang van bloed verzeld zijnde, verkondigt dikwijls neusbloeding, en, wanneer deze niet volgt, in plaats daarvan, hevige ijlhoofdigheid, krampen, stuiptrekkingen, ettergezwollen oorklieren. De hoofdkoudheid (*coryza*) en de meeste *catarrhale* ongesteldheden gaan van pijn met spanning in het voorhoofd en den wortel van den neus gepaard. Bij grijsaards gaat de hoofdpijn met suizen in de ooren, duizeligheid enz. vaak aan-beroerten vooraf. Hevige pijnen in de beenderen van het bekkeneel, bij nacht toenemende, vindt men bij *venerische* lijders.

757. Jichtpijnen nemen vaak slechts ééne zijde van gelaat en schedel in (*hemicrania*), of ontspringen uit den binnensten ooghoek en verspreiden zich langs de kaak (*profopalgia*, *dolor faciei* FOTHERG). Ook bij

ver-

verslapping (*atonie*) der ingewanden kan dit het geval zijn.

758. Neemt de hoofdpijn haren oorsprong uit de diepte der oogholten en schiet zij, als een pijl, door de hersenen, verzeld met gebreken in het zien, dan is er aanstaande blindheid te vrezen. Menige zwarte staar (*amaurosis*) neemt daarmede een' aanvang. Hetzelfde is het geval met boven de wenkbrauwen vastzittende hoofdpijnen, met een zwak en beneveld gezigt. Zitten, daarentegen, deze pijnen meer in de holligheden van het voorhoofdsbeen, dan laat zich het aanwezen van infekten of andere vreemde lichamen, of ook een beenderf vermoeden.

759. Zeer beperkte hoofdpijnen aan andere deelen van den schedel, die zeer hardnekkig zijn en enkele verrigtingen der hersenen of zintuigen belemmeren, geven meestal verzweringen, verhardingen in de hersenen of slepende ontstekingen der hersenvliezen, of beenuitwasfen te kennen. Dergelijke hoofdpijnen wisselen dikwijls met uitvloeijing van scherpe stinkende stof uit de ooren af.

760. Hoofdpijnen, welke zich tot de vereeniging der winkelhaaknaald (*sutura lambdoïdea*) met de pijlnaad (*s. sagittalis*) bepalen, zijn meestal zenuwachting: zij doen zich in het begin van slepende zenuwkoortsen, alsmede bij *hysterische* en *hypocondrische* kwalen op en gaan meestentijd met gevoel van koude verzeld. Gaan zij in *acute* ziekten, van tanden-knarfen, hevig kloppen der slaapslagaderen, pezentrilling enz. verzeld, dan zijn zij flechte teekenen.

761. Pijn in den nek, welke door aanraking toeneemt,
en

en zwelling der halsfpieren, mag men voor *rheumatisch* houden; ontstaat zij, daarentegen, in *acute* ziekten plotseling, dan geeft zij krampen en andere zenuwtoevallen te kennen.

762. Is de hoofdpijn, in *acute* ziekten, borend, snijgend, met een hevig gevoel van gloed door het gansche hoofd, of sluimering, of met hooge gevoeligheid voor indrukken van buiten, dan is er herfen- en herfenvliesontsteking te vermoeden. Is zij, daarentegen, stomp en gepaard aan een gevoel van woestheid en roes, dan geeft zij meerendeels een zenuw-rotachtig karakter der ziekte, althans bedorvene stoffen in de eerste wegen, te kennen.

763. Hoofdpijnen, door verzweringen geboren, gaan gemeenlijk van huijveringen verzeld. Het gevoel van kriebelen of het kruipen van mieren bij de hoofdpijn kenschetst haren jichtaardigen oorsprong.

764. Het gevoel van een' door het hoofd gedrevenen spijker (*clavus*) is, inden *chronischen* toestand, een teeken van *hysterische* en *hypochondrische* oorzaak. Het gevoel, als of er een uurwerk afloopt, is een teeken van *organische* gebreken, inzonderheid uitzetting, van het hart.

765. Hoe aanhoudender de hoofdpijn in *acute* ziekten is, des te grooter gevaar is er van herfenontsteking en storenis der zielsvermogens. Vergezelt zij nogtans blootelijk de aanvallen eener afgaande koorts en houdt zij in de tusschenpoozingen geheel op, dan heeft zij minder te beteekenen.

766. In *chronische* ziekten is de steeds aanhoudende hoofdpijn een vrij zeker teeken van *organische* gebreken, vooral, wanneer zij zich tevens altijd tot dezelfde plaats bepaalt (*fix* is). (759).

767. Komt de hoofdpijn bij tusfchenpoozingen (*periodisch*) en duurt zij een' bepaalden tijd, zonder door toevallige oorzaken toe te nemen of de krachten zeer uit te putten, dan is zij gemeenlijk jichtaardig en geneest door zwelling des aangezigts, kwijling of andere jichtaardige toevallen. Doet, integendeel, de *periodische* hoofdpijn de krachten klaarblijkelijk afnemen en gaat zij met verftandsverbijstering of volflagene werkeloosheid van den geest gepaard, dan doet zij eene vermomde, kwaadaardige tusfchenpoozen- de koorts vermoeden.

768. Hoofdpijn, na het eeten toenemende, ver- raadt haren *gastrifchen* oorsprong; na beweging in de vrije lucht afnemende, verftoppingen in den onderbuik; na fterke beweging in de warmte entegenden avond toenemende, grootendeels volbloedigheid of op- hooping van bloed in enkele deelen.

ccc). Van de pijn in andere deelen.

769. Oorpijn, die nu dit, dan weder het andere oor aandoet, of met tandpijn of pijn aan den buitenften omtrek van het oor afwifelt, is in het begin van *acute* ziekten meestal een *catarrhaal* verschijnsel, zonder gevaar. Ontftaat, daarentegen, gedurende den loop eener *acute* ziekte plotfelijk oorpijn, met bedwelming en duizeligheid gepaard, dan is er veel vrees

vrees voor bedenkelijke verandering in de ziekte en *metastasis* naar het hoofd. Somwijlen scheidt zich alsdan de ziekte door etter, die uit de ooren vloeit, ettergezwel der oorklieren, neusbloeding of andere *critische* ontlasting.

770. In den *chronischen* toestand geeft eene hevige, aanhoudende oorpijn of beenbederf of vreemde ligchamen in den gehoorgang of zweeren, vaak alleenlijk verharding van het oorfineer te kennen.

771. Pijn in den rug neemt men dikwerf bij lieden waar, die met longtering bedreigd worden, bij *hysterische* vrouwen en dezulken, wier maandstonden niet geregeld vloeijen; pijnen tusfchen de fchouderbladen bij longontfteking.

772. Pijn in de borsten doet zich fomwijlen op bij aanftaande vloeijing der maandstonden, bij zwangerschap, bij de zogkoorts.

773. Vastzittende pijn onder het borstbeen, of daarin, behoort onder de teekenen van venusziekte. Met koorts vindt men haar in de ontfteking van het borstmiddenshot (*mediastinum*), bij welke zij, wanneer de ontfteking niet door eenige *critische* ontlasting weggenomen wordt, den overgang in verettering aanduidt.

774. De borstpijn is eigen aan alle de ontftekingen van de borstholligheid en derzelver ingewanden en is zeer verschillend van aard, terwijl het gevaar van de meerdere of mindere hevigheid en andere omftandigheden afhangt. (735 — 752.)

775. De maagpijn is een meer of minder ongunstig teeken naar gelang van derzelve oorzaak; minder, als gevolg van overlading of kramp, meer, als verschijnsel van ontsteking. Zij gaat, met het gevoel van benaauwdheid en drukking verzeld, dikwijls aan huiduitslag vooraf.

776. Buikpijnen en rommelingen gaan, in *acute* ziekten, somwijlen aan *critischen* stoelgang vooraf. Vermeedert, daarentegen, de buikpijn op de aanraking, is de pols tevens klein, de dorst hevig, het gelaat misvormd, gepaard met waterigen buikloop of hardnekkige verstopping, dan bestaat er gemeenlijk ontsteking der darmen. Meestentijd wordt de buikpijn door onreinigheden in de darmen, winden, wormen, krampen enz. veroorzaakt, en in die gevallen is hij niet gevaarlijk.

777. Lendepijn is meest *rheumatisch*. Diepgevoelde en bij buiging van het lijf vermeerderde lendepijn duidt aandoening der nieren aan. Dikwijls gaat hij aan bloedstortingen door den endeldarm, de baarmoeder of de blaas vooraf.

778. Pijn in de pisblaas met huivering en koude doet zich veelal bij pisopstopping op, heviger bij ontsteking, verettering of steenen van en in de pisblaas. De aard en hevigheid bepalen de mate van gevaar.

b). Van het verminderde gevoel.

779. Wanneer de lijder, middelerwijl de oorzaak der pijn nog voortduurt, geene pijn gevoelt, dan is zulks een bedenkelijk teeken, voornamelijk, wanneer deze ongevoeligheid uit verstandsverbijstering voort-

D. I. S spruit,

spruit, maar ook dan zelfs, wanneer zij het gevolg is van algemeen verdoofde gevoeligheid.

780. De *chronische* ongevoeligheid gaat aan verlamming gepaard en moet naar den verschillenden oorsprong van deze beoordeeld worden.

(G. W. F. PANZER, *Disf. de dolore*. Altorf. 1777.

H. F. DELIUS F. Woerner, *Disf. de notialgia*. Erl. 1764.

Id. r. Wendrich, *Disf. de scrobiculo cordis*, f. Erl. 1766.

De morbo novo, prolapsu sc. mucronata cartilaginis, auct. B. CEDRONCHIO. Bonon. 1603. 4. iterum edid. C. G. Gruner. Jen. 1786. 8.

L. SEPTALII, *de morbis ex mucron. cartil. evenientibus*. Mediol. 1632.

R. A. VOGEL, *Obs. binæ de asthmate sing.* cet. Gott. 1773.

A. L. BÜCHNER T. Ackerman, *Disf. de soda, ut morbo sæpe gravi*. Hal. 1762.

2. Van het gezigt, als teeken.

a). Van het verhoogde en misleidende gezigt.

aa). Van de dagblindheid.

781. Dagblindheid (*nyctalopia*) noemen wij de verhoogde gevoeligheid van het oog, ten gevolge waarvan hetzelfde den gewonen graad van licht niet kan dulden en alleenlijk bij zeer zwak licht zien kan.

782. De oorzaak der dagblindheid is plaatselijk of algemeen. De meest gewone oorzaak der eerstgemelde is de ontsteking van het oog zelve. Is de ontsteking van buiten niet duidelijk kenbaar en gaan eens des te grootere gevoeligheid van het oog en he-

hevige pijnen (758.) daarmede gepaard, dan is de overgang tot volledige blindheid te voorzien.

783. Maar ook zonder ontsteking kan de dagblindheid van plaatfelijke natuur het gevolg zijn van ontwenning aan het gewone licht, b. v. bij lieden, die van de staar zijn geligt geworden enz., alsmede van verduistering van het midden van het hoornvlies (*cornea*) of eene aanvankelijke graauwe staar (*cataracta*).

784. Dagblindheid van algemeene oorzaak komt zeer dikwijls voor in *acute*, zoowel als *chronische*, ziekten. In eerstgenoemden wordt zij dikwijls door de koortshitte alleen te weeg gebragt en is alsdan weinig bedenkelijk. Zij is dit destemeer, wanneer zij met misleiding van dit en andere zintuigen gepaard gaat, als wanneer zij meestentijd hevige zenuwtoevallen voorspelt. Allergevaarlijkst is zij, in gezelschap met hevige hoofdpijnen (759.) en andere teekenen van ontsteking der hersenen of hersenvliezen. Over het algemeen min bedenkelijk is de verhoogde gevoeligheid van het oog, met bestendige flikkeringen voor hetzelfde, na *acute* ziekten, als verschijnsel van overig geblevene zwakheid.

785. Ook in *chronische* ziekten is de verhoogde gevoeligheid van het oog minder bedenkelijk, b. v. bij hevige aanvallen van jicht, *hysterie*, *hypochondrie*, *manie*. Ook bij de hondsdoelheid neemt men haar gedurende de aanvallen waar.

bb). Van het flikkeren en de vonken
enz. voor de oogen.

786. Het flikkeren ende vonken (*Marmarogae*)

voor de oogen, als een zinbedrog ten gevolge van het overprikkelde netvlies (*retina*), hangen meestal van aandrang van bloed naar het hoofd en inzonderheid naar het netvlies af. Gezonde lieden worden er voor korten tijd door aangetast bij langdurig bukken of in de zon staan, even gelijk meestentijd na hevige voorbijgaande op het hoofd en het oog werkende prikkels.

787. Men vindt deze en dergelijke verschijnselen in de meeste, inzonderheid ontstekingskoortsen, en hevige plaatfelijke ontstekingen, alwaar zij op zich zelve wel hevigheid der ziekte, doch geen gevaar aanduiden.

788. Dikwerf is deze verkeerde gevoeligheid van het oog alleen plaatfelijk en somwijlen voorbode van zwarte staar, wanneer zij, namelijk, aan steeds toenemende zwakheid van het oog gepaard gaat; desgelijks wordt zij na de kunstbewerking der graauwe staar, als een goed blijk der wederkeerende gevoeligheid, waargenomen, mits er geene hevige pijnen bij zijn.

789. Als overblijffel van zwakheid na zware ziekten of hevig bloedverlies is dit zinbedrog niet gevaarlijk; des te meer in den loop van kwaadaardige *acute* ziekten, als gevolg van zwakheid, als wanneer er ten minste hevige ijlhoofdigheid op volgt. Ook aan flauwten gaat het gemeenlijk vooraf.

790. Bij volbloedige lieden doen zich deze vonken enz. dikwerf zonder koorts op, en kunnen, hoezeer ook menigmaal enkel uit onreinigheden der eerste wegen geboren, vrees voor beroerte inboezemen.

cc.) Van het dubbelzien.

791. Het dubbel- of fcheelzien (*diplopia*) kan door een aantal verfchillende oorzaken worden voortgebracht. Het fcheelzien, als gevolg van de veranderde rigting der as van het gezigt, meestentijd door hevige prikkels, welke kramptrekkingen der oogspieren te weeg brengen, veroorzaakt, is voorbijgaande, maar nogtans, in *acute* ziekten althans, bedenkelijk, van wege het gevaar, waarmede de herfenen door zulke hevige krampen bedreigd worden; in *chronische* kwalen geeft het, daarentegen, de uitbarfting der aanvallen te kennen.

792. Het dubbelzien, zonder veranderde rigting der gezigtsas, blootelijk uit verhoogde gevoeligheid en overprikkeling van het netvlies voortkomende, wordt vaak door hevige prikkels, als een' flag op het oog, fchrik, dronkenschap enz. geboren en gaat gemeenlijk met deze weder voorbij. Zeer gewoon is het in hevige koortfen, ten gevolge der hitte; ook bij ftoffelijke prikkels in den onderbuik, verftoppingen, wormen, hevige pijnen enz. neemt men dit gebrek, hetwelk op zich zelve niet gevaarlijk is, waar.

b). Van het verminderde gezigt.

aa). Van vlekken, muggen enz. voor de oogen.

793. Onderdrukte of uitgeputte gevoeligheid van het netvlies geeft fomwijlen het gezigt van allerhande bedriegelijke figuren voor de oogen, als van vliegen,

muggen, wolkachtige of fcherpgeronde vlekken en dergelijke meer.

794. Deze onderdrukking der gevoeligheid in een gedeelte van het netvlies kan voorbijgaande wezen en door medelijdendheid ontstaan, als wanneer de vlekken van plaats veranderen, wanneer men ergens bepaaldelijk op staart, of bij geflotene oogen en zwak licht verdwijnen. De oorzaak van deze onderdrukte gevoeligheid is in den onderbuik te zoeken. *Hypochondristen*, lijders aan aambeijen, jicht, klierziekten enz. zijn er veel mede geplaagd. In deze gevallen zijn deze verschijnselen op zich zelve niet bedenkelijk.

795. Hoe meer verzwakkende oorzaken, daarentegen, voorafgingen, hoe vaster de vlekken op ééne plaats blijven, hoe bestendiger derzelve figuur is, des te meer is algemeene verlamming van het netvlies en vervolgens zwarte staar te vreezen.

bb). Van de gezichtsverduistering.

796. Onderdrukking of uitputting van de werkzaamheid der gezigtszenuw heeft zeer dikwijls in een aantal ziekten gezichtsverduistering ten gevolge, even als ware het oog met eene wolk, nevel of floers bedekt.

797. Behalve in den gezonden toestand bij plotselijke aandoeningen der zenuwen, b. v. schrik, in welke zij spoedig weder voorbijgaat, vindt men de gezichtsverduistering ook in *acute* ziekten, bij hevigen aandrang van bloed naar het hoofd, bij het opwellen van overtollige vochten, bij krampen.

798. Somwijlen gaat zij aan ijhoofdigheid vooraf; fomwijlen aan *crisis*, en verliest zich weder. Bij hooggaande zwakheid is zij, in kwaadaardige koortfen, bedenkelijk, en vaak, aan andere ongunstige teekenen gepaard, eene voorbode des naderenden doods. Bij verouderde tufchenpoozende koortfen is zij ongunstig en vaak ongeneesfelijk.

799. In *chronifche* ziekten, bij onderdrukking van gewone ontlastingen, aanftaande aanvallen van zenuwkwalen, hevige pijnen, eindelijk, wordt zij waargenomen en verliest zich ook gemeenlijk weder, zoodra de ze oorzaken ophouden te werken.

A. WINCKELMAN, ueber die Wichtigkeit der Pupille, als Zeichen in Krankh. (*Hufelands Bibl. d. p. Heilk. XII Bd. 1804*).

F. J. DOUBLE, *les signes féméiotiques par l'examen de la vue. Journ. de med. Chir. et Pharm. par Sedillot. Tom. 29*).

Grundriss der Semiologie des Auges f. Aerzte, VON LOEBENSTEIN-LOEBEL, Jena 1817. 8.)

3. Van het gehoor als teeken.

a). Van het verhoogde gehoor.

aa). In het algemeen.

800. Verhoogde werkzaamheid der gehoorzenuwen, hetzij ten gevolge van hevige prikkels of van verzwakking, is oorzaak, dat eene klank levendiger, dan in den regelmatigen toestand, waargenomen en zelfs elke gewone klank ondragelijk wordt.

801. Het gehoor is verhoogd gedurende de aan-

vallen van alle *acute*, pijnlijke ziekten en veelal met gevoeligheid der oogen gepaard. Grijpt een bij uitstrek verhoogd gehoor plaats in koortsen, met toevallen van zwakheid en ontsteld zenuwstelsel, dan heeft men ijshoofdigheid en meer dergelijke hevige zenuwtoevallen te duchten.

802. De ongeschondenheid van het gehoor is, daarentegen, een gunstig teeken.

803. Ook bij langdurige *hysterische* en jichtziekten wordt deze tegennatuurlijke gevoeligheid van het gehoor gedurende de aanvallen somwijlen waargenomen.

bb). Van het suizen, kloppen, bellen enz. voor de ooren.

(*Susurrus, bombus, syrignus, cet.*)

804. Ook uit eene onregelmatige opwekking, uit dergelijke oorzaken (800) geboren, ontstaan deze tegennatuurlijke verschijnselen. Zij zijn vaak het gevolg van buitengewonen aandrang van bloed naar het hoofd, inzonderheid naar de ooren. Zoo hooren volbloedige personen, vrouwen, op het punt van hare maandstonden te bekomen, tot neusbloeding geneigde jonge lieden dikwerf bellen voor de ooren, hetwelk door beweging, hitte en prikkelend voedsel toeneemt.

805. Zoo mag men ook in *acute* ziekten daaruit tot aandrang van vochten naar het hoofd besluiten; weshalve ook *critische* neusbloedingen vaak, zoowel als uitbottend huiduitslag, door zulk bellen en klingen wordt voorafgegaan. Hetzelve vergezelt ook de sterke koortshitte, vooral met hevige hoofdpijn gepaard.

806. Ook in den *chronischen* toestand neemt men deze geluiden waar, ten gevolge van aandrang naar het hoofd vóór aanvallen van beroerte, vallende ziekte en andere dergelijke zenuwkwalen.

807. Maar ook zonder teekenen van ophooping van vochten ontstaat dit zinbedrog, wordt 's ochtends flimmer, vermindert na het gebruik van voedsel en na beweging en gaat met duizeligheid, gevoel van zwakheid enz. gepaard. Het is alsdan louter gevolg van de tegennatuurlijk verhoogde gevoeligheid der gehoorzenuwen.

808. Gedurende den loop van *acute* ziekten doet dit verkeerde gehoor het zenuwaardige karakter kennen en voorspelt gemeenlijk veranderingen in de ziekte, meestentijd ten gevolge van aandoening des zenuwstelsels. Vandaar, dat op een aanhoudend en hevig bel len voor de ooren, ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen enz. volgen en hetzelfde dus als een ongunstig teeken te beschouwen is. Min bedenkelijk is het na zware ziekten, als blijk der nog achtergeblevene zwakheid, waarmede het gemeenlijk ook tevens verdwijnt.

809. Ook in *chronische* zenuwkwalen uit zwakheid, geeft het suizen en bellen voor de ooren krachteloosheid te kennen. Zeer gewoon is het na sterke ontlastingen, voornamelijk bloedstoringen, in *atonische* jicht, in *cachexieën*, waardoor het ligchaam alreede verzwakt is, en gaat menigwerf in flauwten en andere toevallen van zwakheid over.

b). Van het verminderde gehoor, hardhoorigheid en doofheid.

810. Hardhoorigheid en doofheid hangen van velerhande oorzaken af, kunnen dikwerf bij eene overigens volmaakt goede gezondheid bestaan; maar zijn ook dikwijls het gevolg van een' tegennatuurlijken toestand der gehoorzenuwen en staan alsdan niet zelden met de algemeene ziekten in verband.

811. Hangt de hardhoorigheid of doofheid af van verstopping der kanalen des werktuigs van het gehoor door vreemde lichamen, als, verhard oorsmeer, infekten, oostpitten, erwten en wat dies meer zij, of ook door *venerische* of *scrofuleuze* zweren, dan wordt het meerdere of mindere gevaar en geneeslijkheid door den aard der werkende oorzaak zelve en de meerdere of mindere moeilijkheid in de verwijdering daarvan bepaald.

812. Zoo kan mede op zich zelve niet bedenkelijke hardhoorigheid en doofheid het gevolg zijn van verscheuring, verflapping en verlamming van het trommelvlies (*tympanum*), aan bijzondere teekenen kenbaar. Desgelijks van verstopping der innerlijke gehoorwerktuigen, als het flekkenhuis (*cochlea*) het kanaal van EUSTACHIUS; van gebreken der gehoorbeentjes enz. —, de onderscheiding van alle welke gebreken tot de bijzondere leer der teekenen behoort.

813. Dikwerf, daarentegen, vindt men de hardhoorigheid mede als het gevolg van aandrang van bloed en andere vochten naar het hoofd, als bij volbloedigen, die eene gewone aderlating verzuimd hebben, bij vrouwen,

wen, wier maandstonden, en mannen, wier gewone aambeijen niet vloeijen; alsmede ten gevolge van *catarrhale*, *rheumatische congestiën*, verplaatfingen van etter of scherpe stoffen naar het oor, enz. —; zij wordt in deze gevallen gemeenlijk door afleidende middelen genezen of althans verbeterd.

814. Ook door krampen kan hardhoorigheid en doofheid geboren worden, en deze worden dan ook dikwerf door krampstillende middelen weggenomen (*).

815. Eindelijk kan ook een tegennatuurlijke toestand der gehoorzenuw zelve, of eene werkelijke uitputting van derzelver gevoeligheid de oorzaak der hardhoorigheid en doofheid zijn, de bijzondere teekenen waarvan niet te dezer plaatse behooren.

816. Ten gevolge nogtans van aandrang van vochten naar het hoofd of zenuwaandoeningen, paart zich de hardhoorigheid en doofheid vaak aan ziekten en stelt alsdan een der teekenen van den toestand daar. Zoo vergezelt zij dikwerf *catarrhale* aandoeningen, inzonderheid hoofdverkoudheid, en verliest zich weder met de ziekte zelve.

817. Hardhoorigheid en doofheid in den aanvang eener *acute* ziekte, gepaard aan onrust, zijn flechte teekenen, geven de hevige ontstemming der zenuwen te kennen, voorspellen ijlhoofdigheid, en dikwijls kwaadaardigheid der ziekte.

818. In het tweede tijdperk van *acute* ziekten, in-

zon-

(*) MORGAGNI, *ep. anat.* VII. 15. — Cf. SPRENGEL, I. c.

zonderheid in dat der *crisis*, zijn zij, met andere *critische* teekenen gepaard, goede teekenen. Zij gaan alsdan veelal aan *critische* neusbloeding of buikloop vooraf.

819. Verdwijnt, na de *critische* ontlasting, de doofheid niet, dan heeft men wederinstorting en eene nieuwe *crisis* te wachten.

820. Gaan doofheid en hardhoorigheid, in *acute* en *chronische* ziekten, van groot krachtverlies en andere flechte teekenen verzeld, dan zijn ook zij, ten ware er eene *crisis* ophanden zijn mogt, gevaarlijke teekenen, als ontstaande door de hevigheid der ziekte alleen.

821. Somwijlen wisselt de doofheid met pijnen in de beenen en andere toevallen af. Meestentijd verliest zij zich in het tijdperk der wederherstelling; somwijlen blijft zij voortduren.

c). Van het onbestendige gehoor.

822. Onbestendigheid van het gehoor, zoodanig, dat de lijder nu eens zeer fijn hoort, dan weder hardhoorig of doof is, is een ongunstig teeken, hetwelk ijlhoofdigheid, langdurigheid der ziekte en veelal een' flechten afloop voorspelt.

4. Van den reuk als teeken.

823. Somwijlen ondergaat ook de reuk in ziekten veranderingen, even als het gezigt en het gehoor, en levert eenige ongunstige teekenen op, middelerwijl de ongeschondenheid van den reuk en het vermogen, om verschillende geuren behoorlijk te onderscheiden, steeds een goed teeken is.

a).

a). Van den verhoogden en misleidenden reuk.

824. Eene bij uitstek groote gevoeligheid van het Schneideriaansche of snotvlies en de reukzenuwen zijn oorzaak van den tegennatuurlijk versijnden of verkeerd gewijzigden reuk; weshalve deze in de eerste plaats bij de ontsteking van dit of aangrenzende vliezen (*coryza*) of hoofdverkoudheid voorkomt en daarmee weder verdwijnt.

825. Maar ook in *acute* en *chronische* zenuwziekten is de reuk dikwerf dermate versijnd en veranderd, dat zaken, die in den gezonden toestand naauwelijks geroken worden, nu ondragelijken reuk verwekken. In deze gevallen is dit meestal het gevolg van aandoeningen des zenuwstelsels in het algemeen, en uit dezen hoofde vindt men dit verschijnsel meestentijd bij de watervrees en gaat het in *acute* ziekten menigwerf aan ijlhoofdigheid vooraf.

826. Ook in den *chronischen* toestand is de reuk dikwerf verkeerdelijk gewijzigd, ten gevolge van plaatselijke aandoeningen van het reuk-orgaan, als zweeren, *polypen*, droogheid of verdikking van het snotvlies en dergelijke meer, en dit is, gelijk van zelve spreekt, alsdan op zich zelve een nietsbeduidend verschijnsel.

b). Van het gemis van den reuk.

827. De reuk kan ten eenen male verloren gaan door plaatselijke gebreken in de reukwerktuigen (826.), onder anderen door zwelling van het snotvlies uit *cattarrhale* oorzaken, en wat dies meer zij.

828. Maar ook ten gevolge van hevigen aandrang van bloed en vochten of bij hevige krampen kan de reuk, door onderdrukking van de gevoeligheid der reukzenuwen, verdwijnen, zoo als, onder anderen, vóór aanvallen van beroerten en krampen meermalen gebeurt.

829. Om deze reden dan ook is het gemis van reuk een gevaarlijk teeken in *acute* ziekten, vooral wanneer de daarmede gepaard gaande toevallen mede uitputting der gevoeligheid aanduiden.

830. In *chronische* ziekten, met uitputting van krachten, is het verlies van den reuk een doodelijk teeken.

(*De odorum in diagnosi morborum dignitate*, Disf. præs.

F. Nasfe, auct. J. F. SLEIGHER. Halæ. 1817. 8.)

5. Van den smaak, als teeken.

831. Tot eenen goeden en regelmatigigen smaak worden een aantal voorwaarden vereischt, als, de juiste vochtigheid, dikheid, weekheid van het vliesachtig omkleedfel der tong, behoorlijk speeksel enz. — en het is derhalve ook niet te verwonderen, dat de smaak in velerleie ziekten tegennatuurlijk is of zelfs verloren gaat, te minder, wanneer men het verband gaafde staat, waarin de tong met andere *organen* staat.

a). Van den tegennatuurlijken smaak.

832. Zoo wel de indruk van tegennatuurlijke vloeistoffen op de zenuwtoppen der tong, als eene tegennatuurlijke gesteldheid dier zenuwen zelve, kan den tegennatuurlijken smaak voortbrengen.

833. Uit hoofde van het uiterst gewigtig verband, het-

hetwelk er tusſchen de tong en andere *organen* beſtaät, is de lelijke ſmaak een zeer gewoon verſchijnsfel in alle ziekten, waarin de afſcheiding (*ſecretie*) lijdt; meest gewone *catarrhale* en *gaſtriſche* toevallen gaan er mede gepaard en de overgang der ziekte tot den toefland van koking en *crifis* wordt kenbaar, door het weder natuurlijk worden van den ſmaak.

834. In de meeste ziekten, waarin het zenuwſtelsel ontſtemd is, wordt de ſmaak walgelijk, zonder ſtoffelijken indruk, en gaat alſdan veelal aan de uitbarſting der hevigſte zenuwtoevallen vooraf. In *acute* zenuwkoortſen en *chroniſche* zenuwkwalen, bij aanvallen van *hyſterie*, vallende ziekten enz. is de ſmaak inſge- lijks tegennatuurlijk, en ſmaken aangename dingen ſlecht, en walgelijke lekker.

835. Den krachteloozen (*faden*) ſmaak, even als of men ſtroo kaauwt, alsmede de ſlijmerige, vindt men meest in ſlijmkoortſen en ſlepende zenuwkoortſen; bij *atonifche* jicht, klierziekten, ſlijmtering en waterzucht. Men mag er langdurigheid der ziekte en geſtoorde kooking uit opmaken.

836. Den zuren ſmaak neemt men zeer dikwijls waar. Hij ontſtaät niet ſteeds uit zure ſtoffen in de maag, maar veeleer meest uit verzuring van het op de tong afgeſcheidene vocht en is, als teeken van de ongefteeldheid der afſcheidende *organen* alleen, zeer gemeen in *acute* zenuwkoortſen, *atonifche* jicht, *hyſteriſche* aanvallen enz. —

837. Niet min gewoon is de bittere ſmaak, vaak gepaard aan een geelachtig beſlag op de tong en in dit ge-
val

val een teeken van overvloed van gal in de afgescheidene vochten, geenszins altijd van uitstorting van gal in de maag of het galachtig karakter der ziekte. De bittere smaak, wordt in *acute* ziekten menigwerf blootelijk waargenomen als gevolg van de door den driftigen omloop der vochten tegennatuurlijk veranderde afscheidingen. Hij volgt vaak op hevige gemoedsaandoeningen. Hij begeleidt de aanvallen van *chronische* zenuwkwalen somtijds, en paart zich meestal aan leverontstekingen of overprikkeling van dat *orgaan*, waardoor de afscheiding veranderd en te veel of slecht bereide gal afgescheiden wordt.

838. Een zoetachtige smaak gaat dikwijls aan bloed- of etterspuwen vooraf.

839. Een rotachtige smaak is een teeken van eenen hoogen graad van bederf der op de tong afgescheidene vochten of van eene volledige ontstemming der smaakzenuwen. Het eerste is het geval in rotkoortsen, *typhus*, scheurbuik en alsdan zeer ongunstig. Het laatste grijpt plaats bij *hysterische*, *epileptische* en dergelijke zenuwtoevallen en is op zich zelve niet bedenkelijk.

840. De metaal- of koper smaak doet zich het meest op in tuschenpoozende koortsen en blijft zelfs in den koortsvrijen tijd aanhouden; hij voerspelt alsdan wederinstorting en kan zelfs dienen, om den waren aard eener gevaarlijke vermoede tuschenpoozende koorts te ontdekken. Deszelfs oorzaak is nog onbekend.

841. Een goed teeken, dikwerf het naderend herstel verkondigende, is het, wanneer de te voren tegennatuur-

tuurlijke smaak weder tot de regelmaat terugkeert. Somwijlen blijft de smaak na ziekten nog langen tijd zwak.

6). Van het gemis van den smaak.

842. Door onderdrukking van de gevoeligheid der smaakzenuwen kan de smaak verloren gaan, zooals bij hevige hoofdverkoudheid (*coryza*) steeds het geval is, en alsdan is dit gemis van smaak min beduidend; van oneindig meer belang, en een ongunstig teeken, daarentegen, is hetzelfde, als gevolg eener volledige uitputting der gevoeligheid, b. v. in *acute* ziekten, gepaard gaande met teekenen van gebrek aan werkingsvermogen en kwaadaardigheid, als wanneer er ligtelijk verlammingen plegen te volgen.

(D. G. TRILLER t. Gläzer, *Disf. de dulcedine agrotorum, amari plerumque eventus prænuncio*. Vit. 1777.

T. ZENZEN, *de sapore amaro febricitant*. Mog. 1789. 8.

A. G. WEBER, *spec. semiol. med. crit. de sapore*. Rostock. 1794 — 96. 8.)

B. Van de innerlijke gewaarwordingen, als teekenen.

(A. G. PLAZ t. Plecker, *Disf. de sensibus internis, morborum causis*. Lipz. 1772.)

1. Van den slaap, als teeken.

843. De slaap, die toestand, gedurende welken de gemeenschap der zinnen met de voorwerpen van buiten voor eenigen tijd, als het ware, geheel afgebroken is en diemen gevoegelijk de rust der zintuigen en vrij-

D. I. T wil-

willige beweging zoude kunnen noemen, is ontegenzeggelijk de noodzakelijkste en weldadigste inrigting der natuur ter onderhouding der levenswerkzaamheid.

844. Hoe teederder, fijner bewerktuigd, hoe prikkelbaarder en zwakker het ligchaam is, des te meer slaap vordert hetzelve, des te minder kan het de slapeloosheid verdragen. Van daar de meerdere slaap noodzakelijk bij kinderen, bij verzwakte lijdens, na hevige pijnen of andere tegennatuurlijke inspanning.

845. De slaap van een' gezond' volwassen' mensch duurt over het algemeen van 6 — 8 uren. Ouderdom, temperament, leefwijze en inzonderheid gewoonte maken hierin vaak groote veranderingen, welke nogtans zonder nadeel worden verdragen. Maar ook in ziekten wijkt de slaap veelal van de regelmaat af en ondergaat wijzigingen, voornamelijk hierin bestaande, dat hij, namelijk, of 1°. buitengemeen lang duurt, dikwerf hervat wordt en diep is, of 2°. aanmerkelijk vermindert of zelfs een' tijd lang geheel en al uitblijft, of, eindelijk, 3°. onrustig is en door plotsfelijk en verschrikt ontwaken of droomen gestoord wordt, en het zijn deze verschillende wijzigingen van den slaap, welke, als de gevolgen van den telkens plaats hebbenden ziekelijken toestand, als ziekte tekenen verdienen beschouwd te worden; en zulks te meer, daar derzelver oorzakelijke invloed op dien toestand zelven menigwerf op zijne beurt van het uiterste gewigt wordt.

846. Daar intusschen somwijlen de slaap in ziekten regelmatig blijft, zoo moeten wij vooraf beschouwen:

2).

a). Den regelmatigigen slaap.

847. De regelmatigige slaap kenfchetst zich door rust in alle verrigtingen, door eene zachte, gelijkmatige ademhaling, zonder geluid of gedruisch, door eenen weeken, regelmatigigen pols, matige uitwaseming en eene natuurlijke ongedwongene ligging des ligchaams. Hij doet zich op een' bepaalden tijd op en duurt niet langer, dan naar gewoonte. Hij verkwikt.

848. De voornaamste voordeelen van den slaap zijn dan ook in de meerdere regelmatigheid gelegen, waarmede de levens- en natuurlijke verrigtingen, nu door geene prikkels van buiten, door gevoel noch beweging gestoord, gedurende denzelven werken en, ten gevolge waarvan, de afscheidingen regelmatiger volgen en de afgescheidene vochten beter bereid zijn kunnen. Om deze reden pleegt men dan ook in ziekten de zoogenaamde koking gedurende eenen gerusten slaap te verwachten.

849. In *acute* ziekten is de regelmatigige slaap, welke onmiddellijk op eene *crisis* volgt, een goed teeken, hetwelk de volledigheid dier *critische* beweging waarborgt. Somwijlen zelfs, vooral in zenuwkwalen, als *hysterie* enz. — bewerkt een goede regelmatigige slaap zelf eene geheele of gedeeltelijke *crisis*.

850. Na ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen en dergelijke hevige toevallen is de regelmatigige slaap weldadig, en geeft zelfs, wanneer deze toevallen daarna nog niet geheel en al ophouden, hoop op een' volgenden slaap, die aan dezelve ten eenen male een einde maken zal.

851. Steeds is het een zeer gunstig teeken, wanneer, na voorafgegane afwijkingen in ziekten, de slaap tot hare regelmaat terugkeert: het tegendeel is of een bewijs van zwakheid, of van onvolledig herstel, hetwelk wederinstorting mag doen duchten.

b). Van den onregelmatigen slaap.

852. De onregelmatige slaap is gemeenlijk ongunstiger, dan de regelmatige (847.), en gaat met eene moeilijke ongeregelde, versnelde ademhaling en eenen levendigen, ongeregelden pols gepaard: de uiterste ledematen zijn koud, of men neemt aan enkele deelen eene bijzondere drooge hitte of koude waar. De gelaatstrekken zijn merkelyk ontfemd; de oogleden zijn gezwollen; de lijder ligt in deze of gene onnatuurlijke houding, b. v. op den buik of met het hoofd achterwaarts gebogen enz.; men kan hem of in het geheel niet of slechts met groote moeite wekken en, bij het ontwaken, gevoelt hij zich geenszins verkwikt, maar is veeleer bedwelmd en matter, dan te voren.

aa). Van den veelvuldigen, langdurigen en diepen slaap.

853. Het veel en lang slapen is, wanneer er geene kwade toevallen mede verzeld gaan, op zich zelve in ziekten niet bedenkelijk, en veelal het gevolg van gewoonte in gezonde dagen, vetheid en slapheid van het ligchaam, uitwendige hitte of voorafgegane hevige inspanning, ten gevolge van pijnen, krampen, aanvallen van koorts, sterke ontlastingen en wat dies meer zij, of ook van de hevigheid der ziekte zelve of de ster-

sterke werking van de oorzaak der ziekte in het ligchaam, en het is derhalve geenszins vreemd, sommige *acute* ziekten met een' diepen en langdurigen slaap een begin te zien nemen.

854. Zonder kwade bijkomende teekenen is de diepe, langdurige slaap, mits tevens gerust zijnde, dikwijls als het ware *critisch* (849. 850.), gelijk hij mede in ontstekingaardige, *rheumatische* en *catarrhale* koortsen, wanneer zij zeer hevig zijn, vóór het uitbreken der *crisis*, weldadig voorafgaat en zelfs zeer diep zijn en lang duren kan, zonder gevaar te dreigen. Niet zelden neemt men ook na zulk eenen slaap *critisch* huiduitslag en neusbloedingen waar.

855. In den loop van *acute* ziekten is de onregelmatige, diepe slaap (852.) des te bedenkelijker, naar gelang hij van stelligere kenteekenen van ontsteking van edele *organen*, als de hersenen, de longen, de darmen en dergelijke meer, afhangt.

856. Volgt de diepe, onregelmatige slaap in *acute* ziekten op belemmerde ontlastingen of afgebrokene *critische* bewegingen, dan is hij een teeken van de bedenkelijkste veranderingen in de ziekte, verplaatsing naar het hoofd en den flimsten afdloop. Zoo is hij mede in uitslagsziekten, wanneer het huiduitslag naar binnen geslagen is, als een hoogstgevaarlijk teeken te beschouwen. Neemt zoodanige onregelmatige diepe slaap een tuschenpoozend karakter aan en valt het ligchaam klaarblijkelijk er bij af, dan mag men hem voor eene kwaadaardige vermomde tuschenpoozende koorts houden.

857. Doodelijk is de onregelmatige lange en diepe slaap tegen het einde van *acute* ziekten, wanneer de krachten alreede uitgeput zijn. Men voelt gedurende denzelfden den pols hoe langs zoo meer zinken; de lijder vervalt in zijn uiterlijk voorkomen (*habitus*); men neemt stille ijshoofdigheid met stuiptrekkingen, pezentripping en rillingen gepaard, groote moeijelijkheid in de ademhaling, roghelen, snorken gedurende denzelfden, eene drooge huid, tevens ligte huiverigheid en klevendig zweet opleverende, waar; de lijder ligt in eene geheel onnatuurlijke ligging, kortom, alle verschijnselen doen den dood aldra te gemoet zien.

858. Na hoofdwonden geeft een diepe onregelmatige slaap onderdrukking der zielsvermogens, ten gevolge van uitgestort bloed, weivocht of etter, te kennen en is, wanneer de oogappel verwijderd is en er verlamming in de ledematen bijkomt, gevaarlijk; desgelijks na schuddingen der hersenen (*concussiones cerebri*), waarbij het gevaar nog grooter wordt, wanneer er zich stuiptrekkingen aan paren.

859. Een slaapzuchtig waken of eene tegen natuurlijke slaapzucht, met ijshoofdigheid, onrust, half opene oogen gepaard (*coma vigil*), is hoogstbedenkelyk, als teeken van onderdrukkende, op de hersenen werkende en derzelver verrigtingen storende prikkels. Hetzelve doet zich op in kwaadaardige zenuwkoortsen en andere *acute* ziekten, als wanneer de *critische* bewegingen afgebroken worden en er verandering in de ziekte en *metastasis* naar de edelste deelen op volgt.

860. In den *chronischen* toestand is de, zelfs diepe en langdurige, slaap een goed teeken, in zoo verre hij op hevige inspanning, sterke pijnen of krampen volgt. *Hysterische* en *hypochondrische* toevallen, aanvallen van jicht nemen menigmaal met zulk eenen slaap een einde. (854.)

861. Eene bestendige neiging tot slapen is, in den *chronischen* toestand, wanneer zich daaraan verschijnselen van zwakheid en tegennatuurlijken aandrang van vochten naar het hoofd paren, een teeken van aanstaande beroerte of ten minste grooten aanleg daartoe.

bb). Van den verminderden slaap en de slapeloosheid.

862. De verminderde slaap en slapeloosheid ontstaan van de grootendeels of geheel voortdurende werking van te sterke in- of uitwendige prikkels, waardoor de *organen* bestendig werkzaam gehouden worden, als sterke dranken, hartstogten en inspanning, overlading der maag, pijnen en dergelijke meer, en het is op deze verhoogde prikkelbaarheid en tegennatuurlijke inspanning der levenswerkzaamheid, dat wij in ziekten, willen wij de slapeloosheid verklaren, wél te letten hebben.

863. Daar er in vele ziekten buitengewone inspanningen vereischt worden, om zekere *crises* te bewerken, zoo volgt hieruit, dat wij de slapeloosheid zeer dikwijls als een noodzakelijk gevolg der ziekte zelve, ja als een heilzaam verschijnsel te beschouwen hebben. Uit dien hoofde vreezen sommige zie-

ken somwijlen, als ware het instinktmatig, den slaap.

864. Een noodzakelijk verschijnsel derhalve is in het tijdperk der raauwheid van *acute* ziekten de slapeloosheid, en zij behoeft ons minder zorg te baren, naar gelang er duidelijker prikkelende oorzaken bestaan, en naar mate zij minder aanmerkelijke onevenredigheid of in het oog loopende uitputting van krachten ten gevolge heeft. Men onderzoekte bij dit alles wel, of de slapeloosheid wezenlijk besta, dan alleen in 's lijders verbeelding gelegen zij,

865. Uit hoofde van door de *critische* bewegingen veroorzaakten onrust in het ligchaam is de slapeloosheid niet zeldzaam de voorbode van eene gunstige *crisis*; zoo vindt men haar menigwerf als voorbode van het uitbotten van huiduitslag, *critisch* braken en *critische* bloedstortingen.

866. Maar, daarentegen en behalve in de bovengezegde gevallen (863—865.) is de slapeloosheid steeds een flecht teeken, wanneer zij te lang aanhoudt of, in den loop der ziekte, nadat men alreede meerdere regelmaat in de verrigtingen meende te mogen verwachten, of na alreede voorafgegane *crisis*, plaats grijpt. Zij put alsdan de krachten uit, geeft daaraan eene verkeerde rigting en veroorzaakt langs dezen weg *metastases* naar edele organen.

867. Niets is gemeenzamer, dan uit eene langdurige slapeloosheid ijlhoofdigheid en andere zenuwtoevallen te zien ontspruiten, en men ziet haar daarom in zenuwkoortsen veelal aan het uitbarsten van stuiptrekkingen en hevige ijlhoofdigheid voorafgaan en

er,

er, in het algemeen, bedenkelijke veranderingen in de ziekte opvolgen.

868. Hoe meer teekenen van zwakheid en onaangename gewaarwordingen, als in- en uitwendig zinbedrog, angst en onrust, huivering en beving der ledematen, zich aan de flapeloosheid paren, des te bedenkelijker is zij.

cc). Van den onrustigen slaap.

869. Onrustig is de slaap, inzonderheid in *acute* ziekten, onder alle de omstandigheden, waar zich de flapeloosheid als verschijnsel opdoet (863—865.) en dezen onrustigen slaap mogen wij dan ook, onder de aldaar opgegevene voorwaarden, voor niet bedenkelijk houden.

870. Inzonderheid onderscheidt zich nogtans in den onrustigen slaap het plotselinge opspringen en het droomen.

871. Het opspringen in den slaap bestaat in eene hevige stuiptrekking, waardoor het ligchaam geschokt, maar niet altijd de slaap afgebroken wordt. Dit is, zelfs in den toestand van gezondheid, een toeval, door hevige prikkeling te weeg gebragt, als, moeilijke ligging, bezwaarde maag, hevige gemoedsaandoeningen, groote hitte van buiten enz. — en is vooral aan kinderen, (*) uit hoofde hunner grootere prikkelbaarheid, zoo eigen, dat het zich in elke ligte koorts, bij ieder

(*) Hippocr. Aph. III. 24.

ongemak van het tanden-krijgen zoo wel, als van wormen, opdoet.

872. In den aanvang van *acute* ziekten is dit opspringen in den slaap niet bedenkelijk; in den verderen loop der ziekte, daarentegen, laten er zich, om boven vermelde redenen (860. 867.) krampen uit op maken en doet het nadeelige veranderingen in de ziekte duchten.

873. In *chronische* ziekten gaat het opspringen in den slaap aan de aanvallen van zenuwkwalen vooraf en verkondigt die in de vallende ziekte, beroerte en dergelijke meer.

874. Droomen zijn weder het gevolg van onrustigen slaap en geven niet alleen een' onrustigen omloop van het bloed, maar eenen geprikkelden toestand in het algemeen te kennen. Zij ontspruiten veelal uit opgewekte hartstogten, sterke inspanning van lichaam of geest, overlading der maag vóór, te helder licht, te groote hitte, eene gedwongene ligging enz. gedurende den slaap.

875. Sommige droomen hebben eene bijzondere beteekenis, naar den aard der voorstellingen, door hen opgeleverd. Zoo geven wellustige droomen eenen, door natuurlijke of zedelijke oorzaken, geprikkelden staat der teeldeelen, angstige droomen bij uitstek hevigen aandrang van bloed naar het hoofd en toekomstige aanvallen van zenuwziekten, liefelijke droomen, met een gevoel van matheid gepaard, in de toeringvolledig krachtverlies en, ten gevolge daarvan, den naderenden dood te kennen.

876. In enkele gevallen slechts kunnen droomen den arts tot teekenen verstrekken en het is alleenlijk in de opvolging der denkbeelden, welke den droom samenstellen, en de trapswijze opsporing van derzelver oorsprong, dat de kunst bestaat, dezelve eenigermate als teekenen te doen gelden en er eenig licht over den ligchaamstoestand door verspreid te zien.

877. Van het slaapwandelen (*somnambulismus*), als eenen bijzonderen tegennatuurlijken toestand op zich zelve daarstellende, zal nader afzonderlijk behooren gehandeld te worden.

(J. L. THEBESII, *Diss. de somno, ut signo*. Lips. 1740.

A. BOEHM, *Disf. de somno vigilantium*, Giss. 1765.

P. BRILLENBURG, *Disf. de somno*, L. B. 1785.

L. PRASSEN, *Disf. de somno naturali et pomeridiano*. Vienn. 1767. 8.

M. E. ETTMULLER r. Ebersbach, *Disf. de vigiliis involuntariis*. Lips. 1705.

J. E. HEBENSTREIT r. Puscher, *Disf. de morbis a pervigilio*. Lips. 1740.

A. E. BÜCHNER r. Schenken, *Disf. de salubribus agrotantium agrypniis*. Erford. 1739.

P. GERICKE r. Vden, *Disf. de insomniis*. Helmst. 1742.

A. E. BÜCHNER r. Heisterbegk, *Disf. de insomniis*, cet. Hal. 1749.

J. G. KRÜGER r. Scheibner, *Disf. de somnio morborum patre et filio*. Helmst. 1754.

DESJARDINS, *Esfai sur les songes*).

2. Van de duizeligheid, als teeken.

878. Zonder ons hier diep in de natuur der duizelig-

ligheid in te laten, (*), willen wij haar alleenlijk beschouwen als dien toestand, waarin, ten gevolge eener snelle afwisseling van denkbeelden of voorwerpen, alles, wat ons omringt, en wij zelve schijnen rond te draaijen; waarbij verder alle mogelijke foorten van zinbedrog, als het zien van kleuren, het dubbelzien, het donkerworden voor de oogen, fuizen en bruischen in de ooren en wat dies meer zij, plaats grijpen, en die veelal in misfelijkheid, braken, huiveringen, flauwten en dergelijke toevallen meer overgaat.

879. De duizeligheid is haren oorsprong of aan stoffelijke (*materieele*) prikkels, of aan eene overgroote fijnheid en zwakheid der *organen* van het gevoel verschuldigd.

880. De prikkels, die de stoffelijke duizeligheid veroorzaken, werken of onmiddellijk (*idiopathisch*) of door medelijdendheid (*sympathisch*). Ophooping van bloed naar het hoofd brengen, in *acute* zoowel als *chronische* ziekten, veelal duizeligheid voort. Omdeze reden is zij, zeer hevig zijnde en langen tijd voortdurende, gepaard aan andere teekenen van aandrang naar het hoofd, de voorbode van beroerten. Ook weet men, dat bij lieden, die, zonder teekenen van ophooping van bloed of van zwakheid, op den duur duizelig zijn, dikwijls gebreken in den vorm van het hoofd, waterblaasjes (*hydatides*), zweren en *schirreuse* verhardingen kunnen verondersteld worden. (†)

881.

(*) K. SPRENGEL, l. c. § 691. (†) BONET, Sepulcr. lib. I. §. 11.

881. De stoffelijke prikkel werkt niet altijd onmiddellijk op de hersenen, maar somwijlen op andere deelen van het zenuwstelsel, b. v. op de gezigtszenuw, wanneer men van eene steile hoogte in de diepte nederblijkt, op de gehoorzenuwen bij de snelafwisselende toonen eener bedwelmende muziek; op de maagzenuwen door vlugtige verdoovende (*narcotische*) prikkels, *gastrische* onreinigheden, verstoppingen in den onderbuik, wormen; op de huidzenuwen bij het belemmerde of gestoorde uitbotten van huiduitslag, en dergelijke meer. Alle deze prikkels veroorzaken door medelijdendheid (*sympatisch*) duizeligheid.

882. Zoo vindt men dan de duizeligheid ook werkelijk in vele ziekten door medelijdendheid voortgebracht, als in *gastrische* ongesteldheden, onstekings- en galkoortsen, in de meeste plaatselijke ontstekingen, en zij is hier zelden een bijzonder ongunstig teeken; dan, in tegendeel, wordt de duizeligheid bedenkelijk, wanneer zij het gevolg is van huidziekten, gedurende den loop der ziekte door krampen onderdrukt.

883. Overal, daarentegen, waar de duizeligheid niet in stoffelijke prikkels kan gezocht worden, daar mag men veronderstellen, dat zij het gevolg is van wezenlijke zwakheid der *organen* van het gevoel en eene bovenmatige teederheid en fijnheid der zenuwen. Als zoodanig neemt men de duizeligheid waar bij oude lieden, die uit zware ziekten herstellen, en is zij geenszins zoo bedenkelijk, als wanneer zij in *acute* ziekten, b. v. bij den overgang tot het zenuwachtige (*ner-*

ven-

veuse) karakter of kwaadaardigheid in rot- en zenuwkoortsen, aan teekenen van uitputting van krachten gepaard gaat.

884. Uit al het gezegde blijkt dan ook tevens, dat de duizeligheid, ten gevolge van ziekteverplaatfing (*metastasis*) naar de hersenen, van hoofdwonden of ettergezwollen en dergelijke plaatselijke aandoeningen meer, hoogst gevaarlijk; de duizeligheid, daarentegen, aan zeer gevoelige personen, *hysterischen*, *hypochondrischen* enz. eigen, van weinig beteekenis is, en dat zij gemeenlijk, uit zwakheid voorkomende, dan eerst gevaar dreigt, wanneer zich aan haar die teekenen paren, welke eene hevige uitputting van krachten kenmerken.

C. Van de hartstogten en gemoedsaandoeningen, als teekenen.

885. Niemand is onbekend met den wederkeerigen invloed, door ziel en ligchaam op elkander uitgeoefend, en niemand kan het derhalve ook bevreemden, dat, in ziekten, de hartstogten en gemoedsaandoeningen eene gewigtige werkzame rol aan den eenen kant spelen, maar ook, aan den anderen kant, als teekenen van den voorhandenen toestand van belang zijn kunnen.

886. Sommige hartstogten en gemoedsaandoeningen verhoogen de levenswerkzaamheid, als daar zijn de blijdfchap, de moed, de hoop en de liefde: anderen vertragen of verminderen dezelve, gelijk de vrees, de droefheid, de treurigheid en de haat; anderen nog werken afwisselend, dan eens opwekkend, dan eens onderdrukkend, naar gelang der
bij-

bijkomende omftandigheden, b. v. de eerzucht, de gramfchap, de wanhoop, het medelijden: allen ftaan aan velerhande wijzigingen, naar leeftijd, kunne, temperament enz. bloot.

887. De hoop is ongetwijfeld eene der heilzaamfte gemoedsaandoeningen voor den Kranken. Eene matige blijdfchap en kalme liefde niet minder: eene plotfelijke gewaarwording of hevige graad daarvan is, daarentegen, meestal nadeelig, fomwijlen zelfs doodelijk.

888. Standvastigheid, gerustheid van geest, lijdzaamheid, hoop zijn in *acute* ziekten zeer goede teekenen.

889. Is nogtans de ziekte in der daad hoogstgevaarlijk, zoo als uit andere teekenen alreede kan blijken, en fchijnt de lijder zijnen haghelijken toestand niet te kunnen gevoelen, dan is deze valfche hoop en gerustheid meestentijd een doodelijk teeken; zij is eigen aan vele waterzuchtigen en inzonderheid aan tering- vooral longteringzieken.

890. Gevoelt zich de lijder op het hevigfte eener *acute* ziekte, naar zijn zeggen volmaakt wel, of grijpt er in eene hoogstfmartelijke ziekte, als, hevige ontfteking van inwendige *organen*, na voorafgegane blijken van grooten onrust, plotfelijk zielsrust plaats, dan is dit, ten ware er zich andere bij uitftek gunftige teekenen aan mogten paren, een teeken van den naderenden dood.

891. In den beginne eener ziekte is vrolijkheid niet te vertrouwen; zij gaat dikwerf aan ijelhoof-

dig-

digheid vooraf. Eene ligte treurigheid is alsdan geenszins zoo bedenkelijk.

892. Een onbevredigd verlangen, eerzucht, gierigheid, afgunst, haat, nijd, minnenijd, schaamte, treurigheid, wanhoop vergiftigen zelfs de sterkste gezondheid en moeten derhalve ook allernadeeligst op den lijder werken. Gramschap, schrik, vrees, angst vernielen de spijsvertering en voeding, storen de afscheidingen en ontlastingen, putten de krachten uit, belemmeren, in ziekten, de *critische* bewegingen en veroorzaken wederinstorting. In sommige *chronische* ziekten nogtans, als, verlammingen, *melancholie*, *manie* en meer andere zenuwkwalen kunnen ook sommigen derzelve somwijlen, ten gevolge van den aan het geheele ligchaam medegedeelden vreemden schok, gunstige gevolgen hebben.

893. Verlies van moed en hoop, alsmede ongeduld, dragen bij ter verlenging van *chronische*, verhoogen het gevaar in *acute* ziekten en zijn over het geheel ongunstige teekenen. Desgelijks droevige of schrikwekkende, beangstigende gemoedsaandoeningen, hoe ook genaamd.

894. Vrees voor den dood is daarom dan ook in *acute* ziekten nadeelig en een ongunstig teeken tevens.

895. Aan ziekten van den onderbuik, inzonderheid *hypochondrie*, is de droefgeestigheid en neerflagtigheid bijzonder eigen, doch, op zich zelve, geen bedenkelijk teeken.

896. Eene buitengewone onverschilligheid geeft gevaar te kennen en voorspelt dikwerf ijlhoofdigheid, ja den dood. Over het algemeen is het een ongunstig teeken, wanneer de lijder plotfelijk in zijne gewone manier van denken en handelen verandert; wanneer hij tegen gewoonte ruw of teeder, treurig of vrolijk is, of, gewoon zijnde, zich ligtelijk te beklagen, de hevigste pijnen lijdzaam en zwijgend doorstaat, of, in tegendeel, na zeer stil geweest te zijn, op eenmaal bij uitstek levendig wordt. Somwijlen echter ontstaat, in het begin van *acute* ziekten, de onverschilligheid alleenlijk uit vermeerderden aandrang van bloed naar het hoofd, uit krampen en dergelijke toevallen meer, en zij is hier, verondersteld dat er geene andere kwade teekenen bijkomen, zoo zeer bedenkelijk niet.

D. Van de zielsvermogens als, teekenen.

897. De zielsvermogens, waardoor wij het oordeel, de verbeelding en het geheugen inzonderheid bedoelen, blijven somwijlen in ziekten ongeschonden voortwerken, ondergaan somwijlen, nu eens grootere, dan eens kleinere afwijkingen.

898. Zelfbewustheid (*constantia mentis*) is, in zware ziekten, op zich zelve steeds een blijk van het juiste verband van in- en uitwendige zinnen en de daartoe vereischte voorwaarden en derhalve een goed teeken. Bedriegelijk nogtans is dezelve in borstziekten, bij longteringen, na ontstekingen, in het scheurbuik, vóór beroerte, op het einde van kwaadaardige *acute* koortsen, na voorafgegane ijlhoofdigheid, als

D. I.

V

van

wanneer zij eenen nieuwen aanval of zelfs den dood voorspelt en in het algemeen daarvan geldt, wat boven (889. 890.) van de hoop en gerustheid is gezegd geworden.

899. De afwijking der zielsvermogens in ziekten bestaat in derzelver verhoogde, verkeerde, verminderde of opgehevene werkzaamheid. De beide eerste toestanden doen zich in de ijelhoofdigheid, de andere in de vermindering of het verlies van het geheugen aan onze beschouwing op.

1. Van de ijelhoofdigheid, als teeken.

900. Krankzinnig noemen wij den mensch, die in waarneming, oordeel, verbeelding, geheugen, en daarop volgende bedrijven op eene onwillekeurige wijze van den regelmatigen toestand afwijkt. Deze krankzinnigheid is oorspronkelijk (*idiopathisch*) en in bijzondere gebreken der bewerktuiging gelegen, of door natuurlijke (*physische*) of zedelijke (*moreele*) prikkels voortgebracht en min of meer bestendig, en verdient, als ziekte, ter harer plaatse op zich zelve eene nadere beschouwing. Hier moeten wij ons alleenlijk tot de, als ziekteverschijnsel voorkomende, zich aan andere ziekten parende, voorbijgaande, koortslige (*symptomatische*) krankzinnigheid bepalen, en zulks wel onder den gebruikelijken naam van ijelhoofdigheid of ijlen (*delirium*).

901. Alle gebreken in de werkzaamheid der zielsvermogens ziet men somwijlen in ziekten voorkomen en onderling afwisselen, en het is daarom noodig, dat de arts de kentekenen van de uitbarsting dezer gebrek-

kige werkzaamheid, en in het bijzonder van de ijlhoofdigheid, als het meest gewone dier verschijnselen, kenne, ten einde de schaden te voorkomen, welke de verwaarloozing dezer voorkennis met zich zoude kunnen slepen.

902. Ijlhoofdigheid heeft men te wachten, wanneer een lijder buitengewoon lang in eenen slapeloos toestand verkeerde, gestadig onrustig en angstig was, aan hevige hoofdpijnen en duizeligheid leed, inzonderheid over groote gevoeligheid zijner ooren en oogen klaagde, (I. Hoofdst. III. A.) wanneer hij in zijne manier van denken en handelen, zonder merkbare oorzaak, plotselijk en aanmerkelijk verandert (896.); wanneer de hals met groote zweetdruppels bedekt en daarbij de overige huid droog is; wanneer de pis een ligt wolkje vertoont; hetwelk digt onder de oppervlakte zweeft, of wanneer zij bleek als water is (554.); wanneer de hartkuil zeer gespannen is en er ligte trekkingen in bemerkt worden; wanneer er eene vruchteloosze, dikwerf groen-galachtige, braking volgt en de lijder over eenig gevoel van kramp in den strot klaagt. Paren zich eenige der bovengezegde omstandigheden zamen, dan staat er eene uitbarsting van ijlhoofdigheid te duchten.

903. Men kan de ijlhoofdigheid in *critische*, welke niet bedenkelijk, en *symptomatische*, welke hoogstgevaarlijk is, verdeelen.

904. Dienten gevolge is de ijlhoofdigheid geen bedenkelijk teeken, wanneer zij zich als verschijnsel eener goedaardige koorts in het tijdperk van hitte

V 2 — 280

opdoet, tegen den avond alleen plaats grijpt, doch in de voormiddaguren uitblijft en van geene verdere kwade teekenen verzeld gaat. (908.)

905. Ontstaat de ijlhoofdigheid in het begin eener *acute* koorts, als verschijnsel van de raauwheid der ziekte, en is zij zelfs hevig, doch neemt van tijd tot tijd af, dan heeft zij almede weinig te beduiden.

906. Even min dreigt de ijlhoofdigheid gevaar, wanneer zich daaraan geene teekenen van belediging der bewerktuiging van eenig edel *orgaan* paren. Trouwens aanhoudende ijlhoofdigheid zelfs is niet altijd op zich zelve een teeken van ontstekingen der hersenen, der hersenvliezen of van het middenrif.

907. Men vindt deze ijlhoofdigheid zonder gevaar dikwerf, vooral bij zeer gevoelige personen, in ééndaagsche en ontstekingskoortsen, somwijlen zelfs in goedaardige tuschenpoozende koortsen; alsmede in plaatselijke ontstekingen, van koorts verzeld, in welke laatste zij inmiddels meestal een blijk is van bijzondere hevigheid der ziekte.

908. *Critisch* kan zelfs de ijlhoofdigheid zijn, wanneer de natuur der ziekte dergelijke bij uitstek hevige inspanningen noodzakelijk maakt; wanneer de spierkracht blijft of zelfs toegenomen schijnt te wezen, de pols, schoon ook al ongeregeld, nogtans vol en sterk, de huid vochtig, de pis van *critisch* bezinksel voorzien is, en zij in eenen gerusten slaap overgaat, naar den aard der ziekte van *critische* afcheiding of ontlasting, b. v. van galstoffen in galziekten, van uitbotting van uitslag in *acute* huidziekten enz. —, gevolgd wordende. 909.

909. Daarom is de ijlhoofdigheid, welke door buikloop, zweet of andere ontlastingen, die verligting aanbrengen, gevolgd wordt, een goed teeken. Blijft, gelijk somwijlen gebeurt, de ijlhoofdigheid nog eenige dagen na eene gunstige *crisis* voortduren, dan behoeft men zich, vooral wanneer zij niet over angstige of treurige onderwerpen loopt, deswege niet te verontrusten.

910. Maar ook in *chronische* kwalen is de ijlhoofdigheid menigwerf niet bedenkelijk, somwijlen zelfs weldadig. Paart zij zich aan hevige pijnen, zonder plaatselijk lijden van eenig edel *orgaan*, doet zij zich bij eenen aanval van *hysterie* op en gaat daarmede weder voorbij, dan dreigt zij niet alleen gemeenlijk geen gevaar, maar is zelfs, althans in het laatste geval, even als alle hevige verschijnselen van zenuwkwalen, *critisch* en heilzaam.

911. In eene heete koorts (*f. ardens*) is ijlhoofdigheid, met huivering verzeld, wanneer de lijder te voren geene koude gevoelde, in den oogenblik der *crisis*, een goed teeken, hetwelk eene spoedige en gunstige beslissing aankondigt.

912. Nadeelig en bedenkelijk, daarentegen, is de ijlhoofdigheid in alle koortsen met duidelijke sporen van storenis van edele *organen*, inzonderheid der hersenen, hersenvliezen, van het middenrif en van het darmscheel bij kraamvrouwen; meer gevaarlijk, naar mate zij onafgebroken er voortduurt.

913. Hoe zwakker de lijder vóór de uitbarsting der ijlhoofdigheid is, des te gevaarlijker is de ijl-

hoofdigheid. Zoo beteekent zij eenen zeer bedenkelijken toestand, wanneer zij zich opdoet na sterke bloedstortingen of andere ontlastingen of hevige inspanningen, tegen het einde van belangrijke *acute* en *chronische* ziekten, als rot- en zenuwkoortsen, tering-ziekten enz. —, en gepaard gaat met slaapzucht, vervallen uiterlijk voorkomen en andere teekenen eener hooggaande zwakheid.

914. Hevige ijlhoofdigheid (*delirium ferox*), met eene gestadige afwisseling van denkbeelden is mees- tentijd minder bedenkelijk, dan schrikwekkende, beangstigende denkbeelden, die op den duur den lijder bijblijven, met geene groote en levendige bewegingen der spierkracht gepaard gaan en steeds hooggaand gevaar te kennen geven. (893. 894.)

915. Stille kalme ijlhoofdigheid (*delirium taciturnum*), hetwelk zich ten hoogste door praten binnen 's monds en zuchten, door bewusteloos oprigten en zwakke bewegingen met de handen, vlokkenvangen, dekenpluizen, stijven oogopslag te kennen geeft, is een gevaarlijk teeken.

916. In *acute* ziekten neemt men somwijlen ijlhoofdigheid waar, gedurende welke de lijder nogtans met verstand en overleg schijnt te ijlen en, op eene arglistige wijze, zich zelve en anderen schade poogt toe te brengen. Zoo gevaarlijk zulk eene ijlhoofdigheid in *acute* ziekten is, zoo gemeenzaam is zij in de *melancholie*.

917. De gevaarlijkste soort van ijlhoofdigheid, eindelijk, en, als het ware, zekere tuschen-
toe-

toestand tusſchen duidelijke bewustheid en ijlhoofdigheid, is de bijzondere opgeruimdheid van geest, ende ſchijnbare verhooging der zielsvermogens, welke men in ſommige ziekten, zeer dikwijls bij longteringzieken, als teeken van den naderenden dood waarneemt. Hiertoe behoort mede de voorſpelling van het uur van zijnen eigenen dood.

918. Hoogstbedenkelyk is het, wanneer de lijder, zonder voorafgaande gunstige *crisis* en middelerwijl de overige ongunstige teekenen blijven voortduren, plotselyk weder tot zijn verstand komt. De levendigheid zijner denkbeelden en de juistheid van zijn oordeel misleidt hier vaak den kranken en de omstanders, terwijl de dood met snelle ſchreden aanrukt.

919. Nopens de ſchijnbare verhooging der zielsvermogens of werking der ziel buiten verband met het ligchaam, welke in de hoogſte graden van den *magnetischen* toestand ſomwijlen zoude plaats grijpen, moeten wij tot de leer van het Dierlijke *Magnetismus* zelve verwijzen.

G. FRANCK *de Franckenau* r. *Martini* Sat. 9. *De vaticiniis agrorum* cet. 1675. p. 166.

Ejusd. r. *Candido* Sat. 10. *De linguis peregrinis* cet., *ab agris prolat.*; 1675. p. 181. in *fatyr. med.* Lipsf. 1772.

H. F. DELIUS, *de vultu sereno morient. orat.* Erl. 1769. 4.

J. C. KEMME, von der Heiterk. d. Geistes b. e. Sterbenden. Halle. 1774. 8.

A. E. BÜCHNER r. *Bodenburg*, *Disf. de delirio — praesagientibus.* Hal. 1756.

J. N. PEZOLD, *Disf. de delirio febrili*. Lipsf. 1762.

P. STEVEN, *Disf. de deliriis*. Gött. 1782.

J. HERZ BING, *Disf. de delirio febrili*. Hal. 1783.

J. F. XELL, *Disf. de deliriis febrilibus*. Gissf. 1784.

E. H. DOERING, *Hipp. doct. de deliriis*, cet. Marb. 1790.)

2. Van de vermindering of het verlies
van het geheugen, als teeken.

920. Vermindering of verlies van het geheugen, plotselijk plaats grijpende, is, in ziekten, meestentijd een voorbode van ijlhoofdigheid en slaapzucht; wordt hetzelfde door deze toevallen niet spoedig opgevolgd, dan is het gevaar des te groter en komen er ligtelijk verlammingen van eenig lid bij. Blijft het gebrek aan geheugen na zware ziekten op den duur overig, dan is het een teeken van zwakheid en verwoesting der zielsvermogens en meestal onherstelbaar.

(E. PLATNER, Spec. I. et II. *De vi corporis in memoria*, Lipsf. 1767. recus. in *Balding*. Sylloge opusc. argum. med. pract. vol. III. p. 55. seq.)

IV. Ziekteteekenen uit de geslachtsverrigtingen.

921. Van oneindig minder belang, dan der boven behandelde verrigtingen des ligchaams, is de beschouwing der geslachtsverrigtingen, inzonderheid der mannelijke, als teekenen in ziekten, daar zij zelden eenige bijzondere aandacht verdienen,

1. Van de mannelijke geslachtsverrigtingen, als teekenen.

922. Genoegzame voorraad en behoorlijke ont-

ontlasting, te zijner tijd en plaats, van goed arbeid zaad, hetwelk nooit anders, dan gedurende den bijslaap of wellustige voorstellingen, droomen en wat dies meer zij, ontlast wordt, is een goed teeken en bewijst kracht; het tegendeel zwakheid of ziekte.

2. Van de vrouwelijke geslachtsverrigtingen, als teekenen.

923. Behoorlijke ontwikkeling der deelen ten tijde der manbaarheid, geregelde ontlasting van goed bloed door de maandelijksche vloeijing der stonden, zonder pijn, en vruchtbaarheid zijn bij de maagd en de vrouw goede teekenen, welke voor eene goede gezondheid pleiten.

924. Ontbrekende maandstonden (*amenorrhœa*) zijn niet gevaarlijk na andere sterke bloedstoringen, ontlastingen of zware ziekten; bedenkelijk, onzeker en vaak ongeneeslijk, ten gevolge van plaatselijke gebreken in de bewerktuiging.

925. Blijven de maandstonden zonder merkbare reden langen tijd uit, dan doet dit ziekten uit zwakheid, kwaadfappigheid, gebrek aan voeding veronderstellen; worden zij plotselijk onderdrukt, dan mag men voor ophooping van bloed in andere *organen*, beroerte, kramp, krankzinnigheid vreezen.

926. Worden de maandstonden door bloedingen op buitengewone plaatsen als vervangen, dan zijn de gevolgen onzeker.

927. Blijven de maandstonden in de zwangerschap vloeijen, dan geeft dit mislagen in den leefregel, volbloedigheid of zwakheid, plaatselijke prik-

keling of buitensporig liefdegenot te kennen en voorspelt dikwerf verkeerden afgang der nageboorte en een zwakkelijk en ziekelijk kind; vloeijen zij, daarentegen, als naar gewoonte gedurende het zoogen, dan mag men daaruit natuurlijke regelmaat en vatbaarheid tot nieuwe bevruchting opmaken.

928. Het plotselinge ophouden der maandstonden, bij volbloedige vrouwen, doet aambeijen, beroerten en allerhande zenuwkwalen duchten.

929. Op eenen vruchtbaren bijslaap volgt de ware zwangerschap (*graviditas*), ten teeken der vruchtbaarheid. Herhaalde bijslaap met gezonde mannen zonder bezwangering, doet ten laatste onvruchtbaarheid veronderstellen.

930. De onvruchtbaarheid (*sterilitas*) is steeds een tegennatuurlijke toestand; desniettemin is zij van geen gevaar verzeld, ten ware als gevolg eener duurzame hoogst ziekelijke gevoeligheid en prikkelbaarheid, waardoor de bijslaap en vatbaarheid voor bevruchting belemmerd en weggenomen werd.

(G. E. STAHL r. *Faeschke*, *Disf. de mensium insolitis viis*. Hal. 1702. recus. in *Haller*. *Disp. Pract.*

T. IV. p. 525.)

J. A. WEDEL r. *Hedluff*, *disf. de viis mensium insolitis*. Jen. 1745.

M. ALBERTI r. *Saher*, *Disf. de initio mensium ceteris*. Hal. 1725.

C. G. GRUNER, *Disf. de causis sterilitatis in sexu sequiori ex doctrina Hipp. veterumque medicorum*. Hal. 1769. recus. auct. in *Ej. delect. Disf. med. Jenens.*

Vol. II. N°. 9. p. 153.)

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

ZIEKTETEEKENEN VAN HET UITERLIJKE VOORKOMEN ONTLEEND.

I. *Ziekteteekenen uit het uiterlijke voorkomen des ligchaams in het algemeen.*

931. Door het uiterlijke voorkomen (*habitus*) verstaan wij de aan het ligchaam of deszelfs deelen waargenomene verschijnselen in al derzelver omvang.

932. In een allernaauwst verband met den telkens plaats hebbenden toestand der levenskracht staande, dient hetzelfde ons ten teeken van de ware gesteldheid der krachten.

933. Over het algemeen kan men zeggen, dat een goede natuurlijke *habitus* regelmaat in de levenswerkzaamheid te kennen geeft, en hij is dan ook uit dezen hoofde, wanneer de overige teekenen er mede overeenstemmen, het beste teeken in ziekten.

934. Hoe grooter, daarentegen, de afwijking is, welke zich in een of ander gedeelte van den *habitus* opdoet, en hoe meer dezelve met andere bijkomende verschijnselen schijnt te strijden, — des te zwaarder is ook de ziekte.

935. Elke plotfelijke verandering in het uiterlijke voorkomen is een blijk van eene even plotfelijke verandering in de levenswerkzaamheid; vandaar bij gezonden eene voorbode van ziekten en in ziekten een teeken van aanstaande verandering, in dit geval meestal ongunstig van aard.

A.

A. Van den omvang des ligchaams, als teeken.

1. Van den natuurlijken ligchaams-omvang.

936. Nademaal de omvang van het ligchaam afhangt van deszelfs voeding, zoo is over het algemeen de zich gelijkblijvende ligchaamsomvang een teeken van het mindere gewigt der ziekte.

937. Geven, daarentegen, de overige teekenenen hevigheid der ziekte te kennen en moet men uit den aard der ziekte zelve verandering in den ligchaamsomvang verwachten, dan is het zich gelijk blijven daarvan, uit hoofde der daarin opgesloten tegenstrijdigheid, een teeken, hetwelk des te grooter gevaar aanduidt; dit is somwijlen in kwaadaardige zenuwkoortsen het geval.

938. Somwijlen schijnt het werkelijk, als of de omvang des ligchaams zich gelijk bleef, terwijl, bij een meer naauwkeurig onderzoek, blijkt, dat dit niets meer is dan schijn en blootelijk het gevolg van de zwakheid en fletsheid der vaste en de vermeerderde uitzetting der vloeibare deelen. Men neemt dit in den beginne van sommige *cachexieën*, van de venusziekte, tering enz. waar.

939. Het minst neemt de ligchaamsomvang welligt af in *chronische* zenuwkwalen, als bij welken de voeding weinig lijdt; doch hieruit laat zich alsdan meestentijd tevens opmaken, dat er in de ziekte weinig, gunstige zoo min als ongunstige, veranderingen te wachten zijn. Ten voorbeelde mogen hardnekkige *hypochon-*

chondrie, hysterie, melancholie, vallende ziekte en jicht dienen.

2. Van den verminderden lichaamsomvang.

940. Neemt de lichaamsomvang in het algemeen of in enkele deelen af, dan is dit een blijk, dat de voeding lijdt, of ten minste de gewone toevloed van vochten naar den omtrek van het ligchaam gebrekkig is, en dat wel uit drieërlei oorzaken: 1°. of er bestaan op de oppervlakte hinderpalen, welke aan den noodigen toevloed van voedende sappen in den weg staan; of 2°. de vochten nemen hunnen weg naar andere *organen* en niet naar den omtrek; of 3°. het ontbreekt aan de noodige kracht tot den toevloed van vochten en de hernieuwing der telkens verloren gaande deelen.

941. In het eerste geval (940.), bij plaatselijke hinderpalen in de voeding van den omtrek, heeft over het algemeen de vermagering niets kwaads te beduiden. Koude, enge kleedingsstukken, hevige en aanhoudende inspanning des ligchaams verharden de oppervlakte dermate, dat de voedende vochten er niet naar eisch kunnen heen vlieten en de weeke deelen der huid uitzetten. Van daar, dat lieden van een' straffen vezelbouw gemeenlijk mager en daarbij nogtans gezond zijn.

Geheel anders is het gelegen met de vermagering, welke het gevolg is van krampen; daar in dit geval de *prognosis*, uithoofde der meer en meer toenemende moeilijkheid in het bedwingen dier krampen en het lijden van het geheele lichaamsgestel, alles behalve gunstig is.

942. In het tweede geval (940.), door vermeerderden toevloed, namelijk, der vochten naar andere deelen, buiten den omtrek gelegen, is de vermagering zonder gevaar, dan althans, wanneer deze veranderde strekking der vochten overigens voor den plaatshebbenden toestand dienstig is, of daarmede strookt: dit is het geval in alle koortsen met toevloed van vochten naar bijzondere deelen of sterke inspanning van andere afscheidende organen, in de zwangerschap enz. —

943. Om deze reden (942.) is de vermagering ook niet bedenkelijk in het eerste tijdperk van *acute* ziekten, die een' geregelden loop houden. Langzame vermagering voorspelt alsdan veelal langdurigheid der ziekte, plaatselijke vermagering eenen hoogen graad van daaropvolgende zwakheid. Het duidelijkste doet zich de vermagering intusschen zien in het tweede tijdperk of dat der koking en neemt toe gedurende de *critische* bewegingen en ontlastingen.

944. In het laatste geval (940.), te weten, ten gevolge van klaarblijkelijk verzwakkende oorzaken, welke op de levenskracht nadeelig werken, komt het er op aan, of deze verzwakkende oorzaken in of buiten het ligchaam gelegen zijn.

945. Bestaan deze oorzaken buiten het ligchaam, dan gaan zij gemeenlijk aldra voorbij en met haar tevens de vermagering, b. v. na ziekten, kommer, nachtbraken, uitspattingen enz. — Zijn dezelve, daarentegen, in het ligchaam zelve gelegen, bezit dit zelf eenen aanleg tot zwakheid, zoodanig, dat de oorzaken
niet

niet onder het bereik vallen of weggenomen kunnen worden; volgt, na ziekten, bij een' voedenden en geregelden leefregel, geen herstel van den natuurlijke omvang, maar blijft, integendeel, de vermagering toenemen, dan is er gevaar van uittering voorhanden.

946. Allergevaarlijkst is, in koortsziekten, de plotselijke vermagering, de reden waarvan zich niet duidelijk doet kennen: zij is gemeenlijk een teeken van kwaadaardigheid der ziekte en sterk verval van krachten. Dit is inzonderheid het geval bij kinderpokken en andere uitflagsziekten; verder bij ontstekingskoortsen, bij *passive* en met plaatselijke ontstekingen verbondene kwaadaardige koortsen (*typhus*), bij kwaadaardige borstontsteking, kraamvrouwenkoorts en dergelijke meer.

947. In *chronische* ziekten is de vermagering almede bedenkelijker, naar gelang zij plotselijker plaats grijpt en sneller voortgang maakt. In de Engelsche ziekten (*rachitis*) doet zij aan het herstel wanhopen; bij oude lieden voorspelt zij zoogenaamd verval van krachten (*marasmus*).

948. De vermagering van enkele lichaamsdeelen geeft somwijlen ziekelijke ophooping van schadelijke vochten in bijzondere holigheden te kennen; b. v. in de buikwaterzucht, waarde armen mager worden, zoolang het water vrije ruimte genoeg in de holigheid van den buik heeft. Maar ook, ten gevolge van gebrek aan plaatselijke voeding, vermageren enkele deelen, b. v. na beroerten, bij verlamming van zoodanig deel, als anderszins.

3. Van den vermeerderden lichaamsomvang.

949. De lichaamsomvang wordt vermeerderd, of 1°. door sterke voeding, of 2°. door toevloed van andere vochten, als vet, *lymphe* enz. naar den omtrek van het ligchaam.

950. De vermeerde lichaamsomvang is, gelijkmatig en aan overigens geregelde lichaamsverrigtingen gepaard gaande, een goed teeken, voornamelijk in het tijdperk der wederherstelling. Het vetter worden zoude een zeker teeken van herstel in de *melancholie* zijn.

951. Elke vermeerdering van lichaamsomvang evenwel is niet gunstig. Na voorafgegane gebrekkige spijsvertering, winden, buikverstopping en andere kentekenen eener langdurige zwakheid is de, bij sterken eetlust, toenemende lichaamsomvang geen gunstig teeken en gaat, onder anderen, in den middelbaren leeftijd veelal aan aanvallen van regelmatige jicht, of derzelver plaatsvervangers, aambeijen, vooraf.

952. Snelle vermeerdering van lichaamsomvang is bij *hypochondristen* een teeken van de hardnekkigheid hunner kwaal, ten gevolge van de verkeerde strekking der vochten naar den omtrek, in stede van aanleg tot *critische* bewegingen ter oplossing der daaraan meestal gepaarde verstoppingen.

953. Het eigenlijke vet- worden (*obesitas*) onderscheidt zich van den door natuurlijke voeding vermeerderden

den ligchaamsomvang door de weeke, flappe, fletse gesteldheid des cellenweeffels. Jonge lieden, die al te vroeg vet worden, bereiken zelden een' hoogen ouderdom of staan ten minste aan allerhande toevallen van zwakheid bloot: in den middelbaren leeftijd schijnt al te groote vetheid aanleg tot jicht en andere *chronische* kwalen uit zwakheid, zelfs tot waterzucht te verraden. Op hooge jaren, eindelijk, blijkt uit overtollige vetheid aanleg tot beroerten. (*).

954. De zwelling door uitzetting van het cellenweeffel door waterachtige vochten (*oedema, hydropisia*) onderscheidt zich, daarentegen, van den door natuurlijke voeding vermeerderden ligchaamsomvang zoowel, als van de ware vetheid, door de navolgende teekenen:

a. Door het gevoel van flapheid en weekheid der bekleedselen en eene ligte golving bij de drukking;

b. Door eene bijkomende koude van het gezwel;

c. Door wisselvalligheid in omvang. De zwelling is nu eens 's morgens, dan weder 's avonds sterker;

d. Door de belette uitwaseming der gezwolene deelen, waarmede de zwelling gemeenlijk verzeld gaat;

e. Door de voortdurende groeve of kuil, wel-

(*) BERGER, ABILDGAARD (Samml. f. prakt. Aerzte Bd. IV. S. 497. 498. STORK, *Annales, med.* I. p. 146). — MOHAGNI (de Sed. et Causis morb. ep. III. art. 2). HIPPOCRATES (Aph. II. 44.) Z. SPRENGEL.

welken de druk des vingers te weeg bragt en die eerst allengskens weder verdwijnt. Dit is gewoonlijk het geval bij zwelling, door *lymphatiek* vocht veroorzaakt; bij zwelling door het waterachtige gedeelte des bloeds te weeg gebragt, is het gezwel veerkrachtig.

955. Deze *lymphatieke* en waterachtige zwelling zijn blijken van de gestoorde evenredigheid tusschen de uitwaseming en de opslorping, het zij dat eerstgenoemde in evenredigheid te sterk of laatstgenoemde belemmerd zijn moge.

956. In het eerste geval (955.) is deze zwelling door ophooping van vochten het gevolg van zwakheid, of van verhoogde plaatselijke prikkeling, mede ten gevolge van de algemeen verhoogde werkzaamheid van het slagaderlijke stelsel, en kan derhalve of *passief* of *actief* zijn.

957. Als het natuurlijk gevolg van aandrang van vochten naar de huid vindt men deze zwelling gemeenlijk in uitlagskoortsen; in het tweede tijdperk van kinderpokken en mazelen is zelfs, blijkens de dagelijkse ervaring, zwelling van het gelaat noodig ter goede volbrenging der ettering. Grijpt hier de gezegde zwelling van het gelaat en handen geene plaatsen wordt zij niet door kwijling vervangen, dan is dit, bij sterken uitslag, een bedenkelijk teeken, en nog flimmer is het, wanneer de eenmaal ontstane zwelling verdwijnt, alvorens de ettering is afgeloopen.

958.

(*) SPRENGEL, Handb. d. Pathol. Th. I. 4. 417. 418.

958. Ook tegen het einde van *acute* ziekten kan eene meer *sereuse*, dan *lymphatische*, zwelling heilzaam zijn (954. e.), vooral, wanneer zij zich hoofdzakelijk tot de voeten en beenen bepaalt en na sterke uitwaseming verdwijnt. Zij is alsdan in zware ziekten somwijlen *critisch*.

959. Desgelijks is zwelling van uitwendige deelen heilzaam in ziekten, met hevigen aandrang van vochten naar inwendige *organen*, vermits het lijden zich daardoor minder tot laatstgenoemde alleen bepaalt en de *crisis* eerder kan plaats grijpen. Vandaar, dat b. v. keelontsteking minder gevaarlijk is, wanneer de uitwendige deelen van den hals tevens gezwollen zijn.

960. In zeer vele gevallen, daarentegen, is in den loop van *acute* ziekten deze zwelling een blijk van de groote zwakheid der vocht afscheidende vaten en gevaarlijker, naar gelang het gezwollene deel e deeler is: zoo zwelt b. v. in de kwaadaardige keelontsteking het geheele bovenste gedeelte des ligchaams sterk op, onder de duidelijkste kenteekenen van algemeene zwakheid.

961. In de overige gevallen van waterzuchtige zwelling moet men acht slaan op den toestand van de opslorpande vaten. Zwelling, ten gevolge van het lijden dezer vaten, gaat met kliergezwollen gepaard, is uit dien hoofde bijzonder eigen aan verettering, verharding en andere *chronische* kwalen, en de zwelling van aangezicht en ledematen kenmerken meerendeels den hooger en graad der ziekte, gelijk de zwelling van

laatstgenoemden mede in de tering gemeenlijk de allerongunstigste *prognosis* oplevert.

962. Waterachtige zwelling van uitwendige deelen doet sommige inwendige ziekten naauwkeuriglijk kennen: zoo doet de zwelling van den balzak, de nimfen, en het gelaat de borstwaterzucht van andere foorten van aamborstigheid onderscheiden en, onder zekere omstandigheden, gebreken van het hart kennen.

963. Somwijlen vindt men in ziekten zwelling ten gevolge van lucht in de holligheden of het cellenweeffel. Deze zwelling is algemeen (*emphysema universale*) of plaatselijk, onder verschillende benamingen bekend: zoo noemt men het luchtgezwel van den buik trommelzucht (*tympanitis*), dat van den balzak windbreuk (*pneumatocele*), van den navel navelwindbreuk (*pneumatomphalus*).

964. Het luchtgezwel (*emphysema*) doet zich gemeenlijk bij borstwonden op. Men neemt hetzelfde insgelijks waar na den beet van zekere vergiftige slangen, alsmede in enkele aanhoudende en tusfchenpoozende koortfen. Vrij gemeenzaam is het op verschillende plaatfen bij *hysterische* vrouwen. De aanwezigheid van luchtgezwel maakt de *prognosis* der ziekte, waaraan het zich paart, op zich zelve niet ongunstiger. (*)

965. Eene bijzondere eigenaardige en wanftaltige
zwel-

(*) SAVVAGES, *Nosologie*.

zwellings, 'inzonderheid der benedenste ledematen, vindt men in de melaatschheid der Arabieren (*elephantiasis Ar.*) (*).

(A. E. BÜCHNER r. *Mallinkrot*, *Disf. de celeri corporis incremento*, post febres. Hal. 1752. Ej. r. *Quabeck*, *Disf. de insolito corporis augmento*, freq. morborum futurorum signo. ib. 1752.

C. G. LUDWIG r. *Locke*, *Disf. de celeri corp. incremento* cet. Lips. 1768.

C. G. LUDWIG *Progr. de celeri obesitate* cet. Lips. 1769.

F. G. G. EBART, *Disf. de obesitate nimia*, cet. Gött. 1780).

B. Van de kleur des ligchaams of der huid, als teeken.

966. De kleur des ligchaams of der huid in het algemeen is het gevolg van de menging der huidvochten, van den toevloed des bloeds naar den omtrek en den toestand der vaste deelen, welke den omtrek uitmaken. Op deze voorwaarden der kleur moet wel degelijk acht geslagen worden, zal men zich op dit teeken slechts eenigermate kunnen verlaten.

967. Afhankelijk van geboorteplaats, klimaat, warmtegraad des dampkrings, meerder of minder licht, leeftijd, temperament, leefregel en wat dies meer zij, verschilt de natuurlijke kleur, zoo als genoegzaam bekend is, aanmerkelijk naar gelang van de gezegde betrekkingen.

968,

(*) ALARD, *Hist. de l'Eleph. des Ar.* Paris 1800.

968. Sommige personen hebben eene geheel tegen-natuurlijke kleur, zonder blijken van ziekte of ziekelijkheid. Over het algemeen nogtans wordt elke verandering in de natuurlijke kleur van eene aanmerkelijke verandering in de levenswerkzaamheid voorafgegaan, en uit dien hoofde is de blijvende natuurlijke kleur, zonder andere ongunstige verschijnselen, op zich zelve een teeken van de mindere hevigheid en het mindere gevaar der ziekte; terwijl, daarentegen, — iets, hetgeen zelden gebeurt — de blijvende natuurlijke kleur, aan overigens bedenkelijke teekenen gepaard, uit hoofde der daarin gelegene tegenstrijdigheid, des te grooter gevaar mag doen duchten.

969. Elke plotfelijke verandering der kleur is een blijk van plotfelijke verandering in de levenswerkzaamheid en de daarop volgende storenis in den geregelden omloop des bloeds en der overige vochten, door uiterlijke of innerlijke oorzaken te weeg gebracht. Zoo verandert de kleur meestal na hartstogten of gemoedsbewegingen, bij de naderende vloeijing der maandstonden enz. — en hangt het meerdere of mindere gevaar van den aard en de meerdere of mindere bestendigheid dier oorzaken af.

970. Verandert intusschen de kleur, zonder dat er redenen voor zijn op te sporen, dan laat zich hieruit te groote prikkelbaarheid en gevoeligheid der vaste deelen, zwakheid, en, wanneer dit plotfelijk en tegen gewoonte gebeurt, aanleg tot zware ziekten opmaken. Desgelijks geeft eene dergelijke plotfelijke veran-
de-

dering der kleur, in ziekten, plotselinge veranderingen in den ziekte-toestand te kennen; zoo blijkt daaruit b. v. de overgang van waterzucht in ontsteking en verettering.

971. De meest in het oog vallende veranderingen van de kleur der huid in het algemeen bepalen zich tot 1°. bleekheid, 2°. aardachtigheid, vaalheid, loodkleurigheid, 3°. meerdere of mindere roodheid en, eindelijk, 4°. geelheid.

1. Van de bleeke kleur der huid, alsteeken.

972. De bleeke kleur der huid is in den gezonden toestand eigen aan lieden, die eene straffe, digte huid of aanleg tot verslijming bezitten; desgelijks aan personen, die langen tijd in donkere plaatsen hebben doorgebracht, als gevangenen enz. —

973. Is de bleekheid der kleur het gevolg van de slijmerige of waterige hoedanigheid der huidvochten, dan onderscheidt zij zich tevens door eene daaraan gepaard gaande opgezetheid of opgeblazenheid en bestendige koelte der huid. Zij verraaft alsdan aanleg tot bleekzucht (*chlorosis*) en waterzucht, inzonderheid, wanneer deze bleekheid eenigzins naar het blaauwe trekt.

974. Ligt de oorzaak der bleeke kleur in eene krampachtige gesteldheid van de oppervlakte des lichaams, veelal kenbaar uit den krampachtigen pols en andere krampachtige verschijnselen, dan hangt de graad van derzelver beduidenis af van den aard der oorzaken dier krampachtige gesteldheid. Zoo wordt de huid

bleek in het koude tijdperk der tusfchenpoozende koortfen, na een te lang gerekt koud bad, bij fchrik en vrees, bij het loodkolijk enz.

975. Verliest zich de bleekheid der huid na de koortskoude weder, dan heeft zij niets te beduiden.

976. Wordt de kleur der huid in *acute* ziekten plotfelijk bleek, dan is dit meestal een bedenkelijk teeken (969), inzonderheid in uitflagskoortfen, en wel voornamelijk in kinderpokken, als blijk van het naar binnen flaan van het uitflag. Desgelijks in ontstekingskoortfen, en vooral ook in borstontstekingen, waar zij een teeken is van de gevaarlijkste *metastases* en herfenontsteking, beroerte en dergelijke doodelijke gevolgen meer doet duchten,

977. Ontspruit, eindelijk, de bleekheid van de kleur der huid uit verminderden toevloed van bloed naar de huid, zonder dat er plaatselijke hindernissen in dat *orgaan* zelve te vinden zijn, dan doet zij tot een volledig gebrek aan levenswerkzaamheid besluiten, en is als zoodanig, een gevaarlijk teeken in *acute* ziekten, te gevaarlijker, naar gelang van de meerdere inwendige hitte. Zij geeft bij plaatselijke ontstekingen van innerlijke *organen* vaak overgang in *gangreen* te kennen.

978. Maar zelfs zonder teekenen van inwendige ontsteking (977.) is de bleeke huidkleur bedenkelijk, inzonderheid in het begin van *acute* ziekten, daar zij, in verband met andere teekenen, aanmerkelijke zwakheid kenmerkt. Dit is het geval in flepemde zenuwkoortfen, in *typhus*, in de gele koorts, in de pest en dergelijke kwaadaardige ziekten meer.

979. De bleeke kleur der huid grijpt uit dien hoofde (977.) almede plaats na sterke of aanhoudende ontlastingen van bloed of andere vochten, alsmede bij lieden, die uit ziekten herstellen. Houden de oorzaken op te werken en gaan spijsvertering en voeding voortaan geregeld, dan is zij natuurlijk en voorbijgaande; in tegenovergesteld geval een teeken van aanhoudende zwakheid, hetwelk wederinstorting of overgang in langdurige na ziekten doet duchten.

980. In *chronische* ziekten is de bleeke kleur der huid, ten gevolge der gemeenlijk geringere levenswerkzaamheid, zeer gemeen en zelfs in sommige *cachexieën*, b. v. waterzucht, een goed teeken, in zoo verre elke verandering in de kleur hier gewoonlijk den ongunstigsten afloop voorspelt.

981. Niet altijd is bij beroerten, gelijk men wel eens geloofd heeft, de bleeke kleur een bewijs van ophoping van waterachtige of *lymphatische* vochten in de holigheden der herfenen of de zenuwachtige natuur der ziekte (*).

982. In sommige langdurige ziekten is de huid schier krijtwit; dit is inzonderheid het geval bij vrouwen en zij gaat alsdan veelal van uitblijvende maandstonden en witten vloed (*fluor albus*) verzeld. Paart er zich algemeene zwakheid aan, dan volgt de werkelijke bleekzucht (*chlorosis*).

983.

(*) PORTAL; (Samml. f. prakt. Aertze, B. X. e. 559. f.) — Z. SPRENGEL, semiotik.

983. Bij mannen gaat de krijtwitte kleur der huid, welke zich vlekswijze opdoet en met ongevoeligheid verzeld is, aan de witte melaatschheid (*lepra alba*) vooraf, waaraan zich weder volledig gebrek aan voeding paart.

984. Ook de zoogenaamde Kakerlakken of *Albino's* hebben eene krijtwitte huid en zijn of melaatsch, of lijden, ten gevolge van den invloed des klimaats, aan ontaarding der huidvochten.

2. Van de aardachtige, vale, loodkleur der huid, als teeken.

985. De aardachtige, vale kleur der huid, welke in het vuile, bruine, olijfkleurige valt (*color luridus*) is, even als de loodkleur, waarmede zij veeltijds gepaard gaat, het gevolg van ontaarding der huidvochten, meestal door verstopping veroorzaakt, welke op hare beurt weder, deels; door medelijdendheid, uit verstoppingen van inwendige *organen* voortvloeit.

986. De aardachtige, vale kleur der huid is meer aan *chronische*, dan aan *acute*, ziekten eigen en heeft het meest plaats bij verstoppingen in de lever en andere buikingewanden. Eene algemeene olijfkleur is het zekerste teeken van het loodkolijk (*), en de vuile aardkleur het meest karakteristieke teeken van verhardingen en verstoppingen in de lever.

987. Alleen in de zeldzaamste en gevaarlijkste *acute* ziekten wordt de aardachtige, vale huidkleur

waar-

(*) STRAK. — Z. SPRENGEL, l. c.

waargenomen, dan, namelijk, wanneer, uit hoofde der groote krachteloosheid, de bloedomloop geheel en al belemmerd en de huidvochten ontaard zijn; de *prognosis* is hier allerongunstigst (*). In rotkoortsen, *typhus*, krielwelzucht (*raphania*) grijpt deze verandering van huidkleur gemeenlijk kort vóór den dood, ten minste altijd onder hoogstbedenkelijke omstandigheden plaats. Aan krachtverlies en vermindering van pijn gepaard, verkondigt zij in plaatselijke ontstekingen den overgang tot *gangreen*.

988. De loodkleur bepaalt zich meestal meer tot enkele deelen, en wel het meest tot den omtrek der oogen, na al, wat den bloedomloop en de voeding storen kan, als na nachtbraken, kommer, uitspattingen, sterke ontlastingen, en verliest zich weder, zoo-dra deze oorzaken ophouden te werken. Sommige vrouwen hebben omstreeks den tijd der maandstonden, vooral wanneer deze min of meer traag voortkomen, blaauwe kringen om de oogen.

989. Een duurzame blaauwe kring om de oogen verraadt, in den *chronischen* toestand, zwakheid en verstoppingen van ongunstigen aard, is bij vrouwen een teeken van aanvankelijke bleekzucht, zwakke voeding en buikverstoppingen. Paart zich daaraan eene aardachtige vale gelaatskleur en loodkleurige plekken in de hoeken van neus en mond, met toevallen van aamborstigheid en waterach-

(*) MERTENS, *observ. de febr. putrid.* Vol. I. p. 60.

dige zwelling van balzak of nimfen, dan mag men met grond waterzucht van de borst of het hartzakje veronderstellen. (*)

990. Ook ten gevolge van kneuzingen (*contusien*) vindt men de loodkleur in de aangedane deelen, welke loodkleur somwijlen allengskens in de groene of aardachtige, vale overgaat.

991. Bij eenen hoogen graad van koortskoude verspreidt zich vaak eene loodkleur over het gelaat en de ledematen. Zij staat gelijk aan de bleeke kleur in dergelijk geval (974. 975.) en toont slechts hevige koude aan.

992. Overigens geldt van de loodkleur in *acute* koortsen en plaatselijke ontstekingen al, wat boven (987.) van de aardachtige, vale kleur is gezegd geworden.

993. In het scheurbuik is de huid dikwerf met plekken bedekt, welke geel- groen- rood- blaauw-achtig en in den verderen loop der ziekte hoe langs zoo donkerder, zelfs zwart, worden, zich meer uitbreiden en verdiepen. Deze hoedanigheden der plekken, met verdere kenteekenen van den toestand der krachten in verband beschouwd, bepalen den graad van gevaar.

3. Van de roode kleur der huid, als teeken.

994. Bij eene fijne en doorschijnende huid wordt,
bij

(*) P. CAMPER, (Samm. f. p. Aerzte. B. XVI. S. 678.)

bij vermeerderden toevloed van bloed derzelver kleur rood. Is de huid, daarentegen, dik en straf, dan kan de kleur, in weerwil van een' aanmerkelijken toevloed van bloed, evenwel bleek zijn (972.)

995. Jonge lieden, die er zeer rood en opgezet uitzien, wier aderen als van bloed overvloeijen en die het *athletische* voorkomen der Oudheid bezitten, hebben aanleg tot ontstekingen en bloedstortingen; oude lieden, daarentegen, met eene blaauwachtig roode gelaatskleur, en als met rood was opgespotene wangaderen, tot beroerten.

996. Op zich zelve is roodheid en opgezetheid in *acute* ziekten vrij gemeenzaam en dan eerst een teeken van ontsteking, wanneer er zich andere kenteekenen daarvan aan paren.

997. Roodheid der huid met aanmerkelijke zwelling, spanning en drooge hitte voorspelt de aanstaande uitbotting van huiduitslag. De verschillende roodheid ten gevolge van het uitslag, als de roos (*erysipelas*), den gordel (*zona*), de scharlakenkoorts enz. —, zelve behoort tot de eigenaardige kenteekenen dier afzonderlijk te behandelen ziekten.

998. Enkele roode plekken, in ziekten voorkomende, voorspellen gemeenlijk, bloedstorting op de plaats, waar zij zich vertoonen, of gaan aan ontsteking vooraf.

999. Hetzelfde (998.) is het geval in langdurige ziekten. Vandaar, dat de plotselijke verandering der bleek kleur in roode, als blijk eener waarschijnlijke *symptomatische* ontsteking, eene ongunstige *prognosis* in de

de waterzucht oplevert, en de donkerroode gelaatskleur bij *melancholici* gemeenlijk den overgang in *manie* of beroerte voorspelt.

1000. In *cachexieën*, bij verhoogde teederheid der vaste deelen, ten gevolge van gebrek aan voeding en vermeerderde opflorping, ziet men veelal eene blozende kleur van gelaat en andere fijne uitwendige deelen plaats grijpen, bij uitfluiting kenbaar door hare helderheid en fcherp bepaalden omtrek. Zoowel bij venerifche, als teringachtige perfonen voorspelt deze rozenroode kleur uittering.

4. Van de gele kleur der huid, als teeken.

1001. De gele kleur der huid hangt, blijkens de ervaring, niet altijd van eenig gebrek in de lever af, noch ontftaat van wederopflorping der volkomen afgefcheidene gal: (*) zij doet ons veeleer in de eerfte plaats eene tegennatuurlijke menging der huidvochten, ten gevolge eener niet geringe verandering in de werkzaamheid der vaten, als hare oorzaak aannemen. Deze ontftemming nu van de werkzaamheid der huidvaten wordt of door medelijdendheid, ten gevolge van eenig gebrek in de lever, of door eigenaardige op de huid werkende prikkels, of uit zwakheid der huid geboren.

1002. Sommige menfchen, de volksverfcheidenheid zelfs buitengefloten, hebben van nature eene gele
huid,

(*) SPRENGEL, l. c.

huid, en daarbij gemeenlijk gespannen, drooge huidvezelen en een zoogenaamd galachtig *cholerisch* temperament: zij hebben uit dezen hoofde aanleg tot krampen en ontstekingsaardige toevallen.

1003. Ook bij eerstgeboren kinderen schijnt de gele, rood gele, koperachtige kleur, welke de huid somwijlen aanneemt, niet in leverongesteldheden, maar in eenen geprikkelden, krampachtigen toestand der huidvaten gelegen te zijn; zij is geen bedenkelijk teeken en verliest zich gemeenlijk aldra weder; desgelijks bij volwasfenen na hevigen schrik. (*)

1004. Men kan de geelzucht, in zoo verre zij dikwerf in *acute* ziekten voorkomt, in beflissende (*critische*), welke door eene heilzame verandering in den toestand der ziekte gevolgd wordt, en toevallige (*symptomatische*), als een teeken van aanstaande ontbinding der vochten, onderscheiden.

1005. Om de geelzucht in eepe *acute* ziekte voor *critisch* te kunnen houden, moeten er teekenen van koking of althans van eenen hooger graad van regelmatigte werkzaamheid voorafgaan, als een volle, weeke, schoon ook niet geregelde pols, eene vochtige, dikwerf met fcherp zweet bedekte, huid, een levendig uitzigt en opflag van oogen, verzadigde pis, met een wolkje daarin, hetgeen weldra bezinkt. Ook heeft men waargenomen, dat geelzucht, welke op neusbloed-

din-

(*) MORGAGNI, *de sed. et causis morb. ep.* XXXVII. N° 4

dingen volgde, nadat laatstgenoemden door zweet waren voorafgegaan, *critisch* was (*).

1006. Maar ook op het tijdperk en het karakter (*typus*) der ziekte valt hier te letten. Gedurende het hoogste standpunt der ziekte (*acme*) of kort daarna, onder de boven (1005.) opgegevene voorwaarden, zal men de geelzucht het eerst voor *critisch* mogen houden. Desgelijks, wanneer zij dadelijk op eenen hevigen aanval van koorts en zoo min gedurende de aanvallen, als in de tuschenpoozingen, plaats grijpt (†).

1007. *Symptomatisch*, daarentegen, is de geelzucht gemeenlijk in de eerste dagen eener *acute* koorts, en alsdan veelal afhankelijk van ontsteking der lever, de graad waarvan in dit geval het meerdere of mindere gevaar bepaalt. *Symptomatisch* en gevaarlijk is zij geheel op het einde van koortsziekten, bij een volflagen verlies van krachten.

1008. Zoo is de geelzucht mede *symptomatisch* en een hoogstgevaarlijk teeken van ontbinding der vochten en eene voorbode van den hooger en graad van kwaadaardigheid in koortsen, wanneer zij van teekenen van hooggaande zwakheid in het uiterlijk voorkomen, inzonderheid ook van misfelijkheid, braken, benaauwdheid, van eenen onderdrukten, ongeregelde pols, veelvuldige flauwten, eene bij uitstek drooge huid voorafgegaan en, bij het opkomen der gele kleur, de

voor-

(§) MOSELEY, v. d. Krankheiten zwischen den Wendekreisen, S. 346. [†] HIPP. Aph. IV. 64.

hijhoofdigheid, het gevoel van zwakheid en de krampachtigheid steeds toenemen.

1009. Hoe donkergeler en tevens minder veranderlijk de gele kleur der huid is, des te beter, in vergelijking van de meer ongunstige blaauwachtig-, groenachtig-gele en veranderlijke kleur (*). Het zijn de gevaarlijkste foorten van geelzucht, waarin de kleur schier viermaal in een uur verandert.

1010. Zoo nuttig als zweet is vóór het uitbreken der geelzucht, zoo weinig voordeel verschaft het daaropvolgende (†). In het laatstgenoemde geval toch is het zweet meestentijd een gevolg van vochtbederf, alreede vroeger door de geelzucht aangeduid. Even zoo schadelijk is buikloop na geelzucht (§). Huiduitslag, aan gierst- en blaauwroode blutsvlekken (*petechiae*) gelijk, verhoogt almede het gevaar.

(G. F. H. BRÜNING, *de ictero spasmodico infantum — epidem.* Vetal. et Lips. 1773. 8.

S. C. TITHI R. Knoefel, *Disf. de signis icteripathogn.* Viteb. 1793).

C. Van den warmtegraad, de droogheid of vochtigheid der huid en den daardoor verspreiden reuk, als teekenen.

1011. De natuurlijke warmtegraad des lichaams,

(*) BISSET's, Versuche u. Bemerkungen.

(†) MAKITTICK, in *Baldinger Sijllog.* Vol. I. p. 134.

(§) MOULTRIE, *ibid.* p. 179.

lichaams, gewoonlijk tusſchen 30° en 34° (REAUM.) bepaald, ſchoon ook ſomwijlen eenigzins hooger of la-
ger ſtijgende of dalende, is het gevolg van de onop-
houdelijke werkzaamheid der lichaamsdeelen, door
welker verrigtingen op den duur warmteſtof vrijgemaakt
wordt. Uit dien hoofde wordt dan ook de warmte-
graad des lichaams door elke verhooging der levens-
werkzaamheid mede verhoogd, door elke verminder-
ing daarvan mede verminderd, en kan derhalve
ook ſomwijlen als teeken van den inwendigen toestand
dienen.

1012. Het gevoel van den lijder is intusſchen, met
betrekking tot den wezenlijk beſtaanden warmte-
graad, ten hoogſte bedriegelijk, en alleen eigen ge-
voelen dat der omſtanders, benevens eene naauwkeuri-
ge vergelijking van dit gevoel van warmte of koude met
de overige betrekkingen der levenswerkzaamheid, kan
ons, in de uit den warmtegraad af te leiden *dia-*
gnosis of *prognosis*, voor dwaling bewaren.

1013. In den regel is geene ziekte gevaarlijk,
waarin de warmtegraad, aan den toestand der ge-
zondheid eigen, onveranderd blijft.

1014. Niet altijd evenwel is het gevoel van on-
veranderden warmtegraad zoo gunſtig. Dik-
werf het gevolg van gebrek aan genoegzame kracht ter
daarſtelling van de tot de ſcheiding der ziekte gevor-
derde ſterkere inſpanning en *critiſche* werkzaamheid
der *organen*, is deze natuurlijke warmte alſdan
een ongunſtig teeken.

1015. Eene plotſelijke veelvuldige afwiſſe-
ling van hitte en koude, daarentegen, geeft, in den
tus-

tusfchentoestand van gezondheid en ziekte, aanftaande acute ziekten, en in den loop van ziekten zelve veranderingen te kennen, zelden van gunftigen aard, nademaal deze afwisseling veelal getuigt van plotsfelijke verandering in de levenswerkzaamheid en onbestendigheid in de werkzaamheid en veerkracht der organen.

1. Van het gevoel van koude.

1016. De koude (*algor*) onderscheidt zich van de huivering en verftijving, door de afwezigheid van andere bijkomende onaangename gewaarwordingen zoowel, als van rilling, fchudding en ftijfheid des lichaams.

1017. Bij de gewone eenvoudige koortskoude is de lijder bleeker, de pols kleiner, harder en ongeregelder, dan in den regelmatigten toestand; de pis bleeker en de werking van in- en uitwendige zinnen zwakker: alles ten bewijze van vermindering of onderdrukking der levenswerkzaamheid.

1018. De eenvoudige koude gaat gemeenlijk aanaanvallen van flechts ééndaagsche koortfen (*f. ephemera*) vooraf en wordt van eene, niet meer dan matige, warmte gevolgd; zij is dus op zich zelve een blijk van de mindere hevigheid der koortsziekte.

1019. Blijft, daarentegen, de eenvoudige koude onafgebroken voortduren en gaat zij aan teekenen van krachtverlies gepaard, dan laat er zich vrij zeker het zenuwachtige of kwaadaardige karakter der koorts uit opmaken en is zij een bedenkelijk teeken. Dit is veeltijds het geval in fleepende zenuwkoortfen, met aanhoudende koude zonder huivering of verftijving, en deze zijn alsdan gemeenlijk hardnekkiger, naar mate de koude langduriger is.

1020. Bedenkelyk is de eenvoudige koude, wanneer zij in aanhoudende koortsen na voorafgegane hitte plaats grijpt; daar zij in dit geval bedenkefijke verandering in de ziekte voorspelt, b. v. in ontstekingskoortsen *metastases* of ander ongunstig einde. Desgelijks is zij ongunstig en een kenteeken van hardnekkigheid, wanneer zij zich in tusfchenpoozende koortsen bij iederen aanval even hevig gevoelen doet; inzonderheid is dit in koortsen van *catarrhalen* of *rheumatifchen* aard het geval.

1021. Daar de koude meerendeels met verlies of onderdrukking der krachten gepaard gaat, zoo is zij mede bedenkefijk na voorafgegane ontlaftingen; hoe ook genaamd, daar deze, om de gezegde redenen (1014.), niet voor *critifch* kunnen worden gehouden. Zij is daarom een ongunstig teeken na fterk bloedverlies, uiterst gevaarlijk in den loop der *dysenterie*, vaak doodelijk na de uitbotting van kinderpokken en ander koortfig huiduitflag.

1022. Het gevoel van koude der uitwendige, te gelijk met dat van brandende hitte der inwendige deelen, is, als blijk van de belette werkzaamheid der laatstgenoemden, een teeken van groot gevaar. Iedere ontfteking, welke van aanhoudende koude der uiterfte ledematen verzeld gaat, neemt onfeilbaar een flecht einde.

1023. Zoo is ook eene plotfelijke koude der ledematen of ook der inwendige deelen zelve een hoogstgevaarlijk teeken: zij is, na voorafgegane teekenen

van ontsteking, als aanhoudende pijnen enz., eene voorbode van den overgang in *gangreen*.

1024. Gevaarlijk is de ligte koortskoude in alle *acute* koortsziekten, met aandoening der hersenen of uitwendige zinnen; gevaarlijker nog, wanneer zij aan stille ijlhoofdigheid, slaapzucht, doofheid en wat dies meer zij gepaard gaat.

1025. Min beduidend is de eenvoudige koude op zich zelve in *chronische* ziekten, als, bij zwakke lieden in het algemeen, bij jichtigen, waterzuchtigen en *cachectischen*.

1026. In zenuwkwalen van *chronischen* aard nogtans is de koude gemeenlijk eene zekere voorbode der aanvallen, inzonderheid, wanneer zij in den nek, hals of ruggraad opkomt. In slepende zenuwkoortsen en *hysterie* bepaalt zij zich veelal tot eene kleine plek van het achterhoofd, juist bij de vereeniging der winkelhaaknaad met de pijnnaad, en wordt van hevige krampen, die vaak in zinbedrog en ijlhoofdigheid overgaan, gevolgd. Koude in nek en ruggraad mag men als voorbode van krampachtige toevallen beschouwen, gelijk zij dan ook aan *tetanus* en vallende ziekte pleegt vooraf te gaan.

2. Van de huivering, rilling.

1027. De huivering, rilling (*horror, horripilatio*) is eene gewaarwording van koude, welke meestal langs den nek en ruggraad opkomt, zich op eenmaal plotselijk over de huid verspreidt en dezelve hier en daar, als het ware, rimpelachtig maakt en het zooge-

naamde ganzenvel te weeg brengt. Men gevoelt zich daarbij gemeenlijk, als wierd er een emmer koud water plotseling langs den rug gegoten. Zij is veelal van misfelijkheid, belette uitwaseming, bleeke, waterige of van een bovendrijvend wolkje voorziene pis verzeld; somwijlen zelfs van krampen en zinbedrog.

1028. Velerleie uitwendige oorzaken, als de koude des dampkrings, het proeven van geweldig zure dingen, het innemen van walgelijke artsenijen, hevige gemoedsaandoeningen, inzonderheid schrik, — alle deze dingen brengen vo or b i j g a a n d e h u i v e r i n g t e w e e g.

1029. Ook in den toestand van ziekte nemen wij insgelijks huivering waar, wanneer, ten gevolge van uit- of inwendige prikkels, de levenswerkzaamheid hevig en vruchteloos verhoogd is; vruchteloos, nadien zij haar doel, het zij uit hoofde van bijzondere hinderpalen, hetzij uit zwakheid, niet in staat is te bereiken. De huivering kenschetst derhalve wel geene volledige onderdrukking der krachten, gelijk de koude en de verftijving, maar ook even min eene werkzame, heilrijke poging, gelijk de hitte, met welke laatste, wanneer zij tevens droog is, de huivering dermate verwantschap is, dat beiden zich vaak gelijktijdig opdoen.

1030. De huivering is bijzonder eigen aan het begin van *acute* ziekten en derzelver aanvallen. Zij is zeldzamer in het begin van aanhoudende, (*f. continua*) gemeenzamer in afgaande koortsen (*f. remittens*): in het begin dezer laatste is zij heviger, naar mate de natuur meerdere hinderpalen te overwinnen heeft, om het doel harer werkzaamheden te bereiken, en uit dien hoof-

hoofde voornamelijk in uitlagskoortsen, en wel inzonderheid in gierstkoorts (*f. miliaris*), welke door veelvuldige voorafgaande huiveringen gekenmerkt wordt.

1031. De ontstekingskoorts wordt gemeenlijk van een vrij hevige, doch kortstondige, de *gastrische* koortsen van ongeregelde huiveringen voorafgegaan. De aanhoudende slijmkoorts (*f. pituitosa*) doet zich onder veelvuldige afwisselende huiveringen op. De aanhoudende zenuwkoorts (*f. nervosa* e.) komt met huiveringen of onregelmatige sterke koude, van een ligt gevoel van hitte gevolgd, op; somwijlen ook de pest.

1032. Aan de alledaagfche tusfchenpoozende koorts (*f. interm. quot.*) gaat meestal geringe huivering met eenig gevoel van koude, aan de anderdaagfche (*f. interm. tertiana*) hevige rilling met een door merg en been, als het ware, dringend gevoel van koude, aan de derdendaagfche (*f. interm. quartana*) huivering en een gevoel van ijskoude, hetwelk met de koorts toeneemt vooraf.

1033. In de eerste dagen van afgaande koortsen is de met den wederkeerenden aanval van koorts wederkeerende huivering regelmatig en geenszins bedenkelijk, fchoon even min heilzaam. Komt zij nogtans op den duur en gedurende den geheelen loop der ziekte telkens terug en wisselt zij gefladig met drooge hitte af, dan mag men daaruit hardnekkigheid en langdurigheid der ziekte opmaken, zoo als dikwerf, inzonderheid bij fleepende zenuw- en langdradige slijmkoortsen, plaats heeft.

1034. Doet zich, na in den beginne weinig of in het geheel niet waargenomen geweest te zijn, in den loop eener afgaande koorts, te gelijk met of na voorafgaande teekenen van koking, hevige huivering plotseling op, dan staat er eene bedenkelijke verandering in de ziekte te duchten. Dergelijke herhaalde, hevige huiveringen zijn in de latere tijdperken van uitslagskoortsen, inzonderheid na de volledige uitbuiting of gedurende de ettering van kinderpokken, een blijk van het naar binnen slaan van het uitslag en, voornamelijk wanneer er krampen mede gepaard gaan, hoogstbedenklijk.

1035. In andere *acute* ziekten voorspellen hevige huiveringen, die in den loop der ziekte plotseling opkomen, verandering in de ziekte, ten gevolge van krampen en zenuwtoevallen. Zoo zag men in *acute* zenuwkoortsen vaak huivering met hitte, aan zinbedrog gepaard, aan ijzhoofdigheid voorafgaan, alsmede aan aanvallen van *tetanus* en dergelijke krampachtige toevallen meer.

1036. In ontstekingskoortsen zijn hevige, in den loop der ziekte plotseling plaats grijpende, huiveringen teekenen van overgang in verettering, ja storsenis in de bewerktuiging (*desorganisatie*) der deelen.

1037. In *acute* ziekten wordt het meerdere of mindere gevaar, door de plaatsgrijpende huiveringen aangeduid, voornamelijk bepaald door de toevallen, waarvan zij werden voorafgegaan of in gezelschap waarvan zij zich opdoen. Nademaal zij, wanneer zij op hitte of zweet volgen, welke *critisch* sche-

schenen te zijn, daar zij in dit geval den wederkeer der onregelmatige, vruchteloze pogingen der natuur te kennen geven. Gevaar duiden de huiveringen aan, in vereeniging met toevallen van groote zwakheid of storenis in de verrigtingen der hersenen; van daar zijn zij almede bedenkelijk na sterke ontlastingen, en voorspellen zij, hevig en dikwerf wederkeerende, in den loop der *dysenterie* een slecht einde.

1038. In *chronische* ziekten doen de herhaalde plaatfelijke huiveringen den zetel der verettering kennen; vandaar, dat zij een ongunstig teeken darstellen in den loop der waterzucht, als ongeneesfelijke verettering van inwendige *organen* aanduidende.

1039. In geelzucht en andere *chronische* ziekten, welke met verharding in de lever gepaard gaan, is de plaatfelijke huivering een teeken, dat er niet alleen verstoppingen, maar werkelijke verettering bestaat; iets, hetgeen zich anderszins moeilijk laat onderscheiden.

3. Van de verstijving.

1040. Gevoel van hevige koude, met stijfheid der spieren en schudding der ledematen, noemen wij verstijving (*rigor*). Uit dezelve blijkt eene volledige onderdrukking der levenswerkzaamheid, slechts in staat, nog maar weinige vruchteloze pogingen in het werk te stellen.

Alle hevig werkende prikkels, welke eene in evenredigheid met den ligchaamstoestand, hevige, maar door onderdrukking belemmerde, werkzaamheid veroorzaken, brengen verstijving voort.

1041. De verftijving kan dienen als teeken van aanhoudende en tusfchenpoozende koortfen. Neemt de koorts met klaarlijkelijke verftijving een begin, dan zal zij zelden nalaten, maar gemeenlijk aanhoudend of tusfchenpoozend zijn. Onder de tusfchenpoozende koortfen is de derdendaagfche koorts (*f. quartana*) van de hevigfte en doordringendfte koude en verftijving verzeld, welke vaak met pijn in de beenderen en hevige krampen afwisselt: ook is de daaropvolgende hitte meestal zeer fterk en aanhoudende.

1042. De meest *acute* ziekten, doen zich het eerst met verftijving op, als voornamelijk, ware borstontstekingen met aanhoudende koorts, pest en dergelijke meer.

1043. Over het algemeen is de verftijving in het eerste begin van *acute* ziekten zonder gevaar; in den loop derzelve, daarentegen, duidt zij plotfelijke onderdrukking der levenswerkzaamheid aan, en dien ten gevolge hevige verandering in de ziekte en ongunstigen afloop. In plaatfelijke ontstekingen en uitflagskoortfen doet zij insgelijks eene fchielijke verandering in de ziekte en *metastases* naar eenig edel orgaan duchten. Van daar dat de zich vaak hervattende verftijving bij kinderpokken het naar binnen flaan daarvan, en ten gevolge hiervan krampen en ontsteking van inwendige deelen, doet veronderstellen. In den loop der borstontsteking geeft de verftijving verplaatfing naar de herfenen te kennen.

1044. Allernadeeligst is de verftijving, welke na fterke ontlastingen, verzwakkende inspanning, he-

hevige inwendige hitte plaats grijpt, of zich aan laarstgenoemde paart. Zij is alsdan een blijk van doodelijke vermindering der levenswerkzaamheid.

1045. Ook bij het volledige verlies van allen gevoel, bedwelmdheid, slaapzucht, ingevallen bleek gelaat, kleinen, matten, tusfchenpoozenden pols, koud kleverig zweet en alle dergelijke teekenen van uitputting van krachten meer, is de verftijving een teeken van het uiterfte gevaar.

1046. Somwijlen ging de huivering aan *crisis* vooraf (*), welke dan toch ongetwijfeld onzeker zijn moest, uit hoofde van de hevige onderdrukking der krachten. In aanhoudende heete galkoortfen (*f. ardens*) nam men de *critische* hoedanigheid der verftijving waar, en men heeft zelfs de afwezigheid daarvan in de heete koortfen, welke tusfchen de keerkringen heerfchen, als een kwaad teeken befchouwd (†).

1047. In *chronische* ziekten is de verftijving vrij gemeenzaam, als louter toeval van zenuwaandoeningen van *hysterifchen* of *hypochondrifchen* aard, veelal gepaard met krampen. Buiten zenuwkwalen, daarentegen, inzonderheid in *cachexieën*, geeft de verftijving groot gevaar te kennen en gaat zij zelfs dikwerf aan den dood onmiddelijk vooraf.

4. Van de hitte.

1048. De tegennatuurlijke warmte of hitte van het ge-

(*) HIPPOCR. *Coac. praesag.* lib. III. no. 22. pag. 551.

(†) Id. *Aphor* IV. 58. — MOSELEY, v. d. Krankh. Zwischen den Wandekreisen, 8. 332.

geheele ligchaam of enkele deelen deszelfs is het gevolg van buitengewone, hevige inspanning en werkzaamheid van het zenuw- en bloedvaatstelsel en de afscheidende *organen*. De daarmede gemeenlijk gepaard gaande levendigere vrijmaking van warmtestof heeft niet altijd plaats, en somwijlen teekent de *thermometer* geene verhooging van warmtegraad, noch is deze voelbaar voor den arts, middelerwijl de lijder over gloeiende hitte klaagt.

1049. De buitengewone inspanning der lichaamsverrigtingen niet altijd het gevolg zijnde van werkelijke vermeerdering van kachten, maar ook zeer dikwijls uit innerlijke (*intensive*) zwakheid voortspruitende, zoo kan het gevoel van hitte zoo wel aan ziekten van verminderde, als van vermeerderde levenswerkzaamheid, gepaard gaan. Zoolang intusschen deze buitengewone inspanning voortduurt, kunnen de krachten nog niet geheel en al uitgeput zijn, en elk gevoel van hitte, hoe bedenkelyk anders ook, is dus toch nog steeds een teeken van nog voorhandene krachten, in staat om dergelyk eene, hoezeer ook in de gevolgen geheel vruchteloze, inspanning voort te brengen. In de koortshitte zelve sterft niemand.

1050. In koortsziekten is de hitte het meest gewone verschijnsel, en het is altijd beter, dat de hitte in deze ziekten naar eisch voor den dag komt en haar doel bereikt, dan dat zij of geheel en al ontbreekt, of althans te matig is in evenredigheid met de hevigheid der ziekte. Zoo is het in ontstekingsachtige ziekten steeds een teeken van minder gevaar, wanneer de hit-

hitte geëvenredigd is aan de hevigheid der overige toevallen, dan wanneer zij zich naauwelijs doet ontwaren en nogtans de pijnen en de storenis der ver- rigtingen zeer aanmerkelijk zijn.

1051. Een algemeen gevoel van hitte in koort- sen dreigt steeds minder gevaar en is meermalen heilzamer, dan wanneer dit gevoel zich slechts tot een enkel deel bepaalt. In het eerste geval doet de gelijkmatige inspanning van alle *organen* steeds be- teren uitslag te gemoet zien.

1052. Zoodanige betere uitslag laat zich dan vooral met waarschijnlijkheid te gemoet zien, wanneer de hitte algemeen en zacht, de huid of droog, nogtans niet onaangenaam aan te voelen, of liever min of meer vochtig is, en zich hieraan een volle, sterke, snelle en allengskens weeker wordende pols, een le- vendige en vurige opslag van het oog, eene roode, drooge tong en verhooging van alle gewaarwordingen paren, gevolgd door vermeerderde ontlastingen. Bo- venal komt het er bij deze *active* hitte op aan, dat, na verloop van eenigen tijd althans, de huid vochtig worde, de pis eene hooggele kleur aanneme en helder blijve, dat zich vervolgens bij den aanval van hitte een wolkje in de pis opdoe en allengskens zinke; hieruit toch blijkt, dat de hitte *critisch* van aard is.

1053. Deze *critische* hitte, gemeenlijk mede van sterken dorst en min of meer doffe pijnen op verschil- lende plaatsen, en wel inzonderheid in het hoofd, ver- zeld, wordt waargenomen in alle ontstekingaardige ziekten en de meeste goedaardige afgaande koortsen.

1054. Blijft, daarentegen, de pols gedurende het tijdvak der koortshitte hard en klein, of zinkt hij zelfs meer en meer, blijft de huid droog en gespannen, ziet er de pis somwijlen bleek en waterig uit, is de tong gedurende de hevigste hitte vochtig en met slijm bezet en is de hitte zelve scherp, brandend, dan doen deze tegenstrijdige verschijnselen eenen flechtenafloop te gemoet zien. Dit is dikwerf het geval in zeer hevige plaatselijke ontstekingen en in koortsen, welke een kwaadaardig karakter aannemen of van den beginne af aan kwaadaardig waren.

1055. De zoogenaamde rotachtige hitte gaat in koortsen nooit anders als aan vruchteloze inspanning der levenswerkzaamheid gepaard en is uit dien hoofde een teeken van het aanvankelijke bederf der vochten. Zij levert eene gewaarwording van steken of prikken op, wanneer men de hand eenigen tijd op 's lijders huid laat rusten, en gaat gemeenlijk verzeld van matheid en benaauwdheid in de hartkuil en op de borst, veelvuldige ligte huiveringen, eene drooge gespannene huid, een' harden, kleinen of althans zeer ongeregelde pols, eene zeer vuile beslagene tong, welke hoe langs zoo zwarter wordt, woeste ijelhoofdigheid en roes, herhaakte gezichtsverduistering, een' flauwen, verwarden opslag van het oog en ontstelde gelaatstrekken. Uit dit alles blijkt genoegzaam, dat deze stekende hitte een gevaarlijk teeken is, hetwelk den alerongunstigsten afloop voorspelt, voornamelijk, wanneer er *colliquatief* zweet, buikloop en bloedstoringen op volgen.

1056. De *hectische* hitte, in koortsen met verettering van *organen* en uittering steeds aanwezig, is mede eene vruchteloze poging der verminderde levenswerkzaamheid; zij is gemeenlijk fcherp en bijtende en gaat van eenen zeer ongeregelden, kleinen en steeds harden pols, aandoeningen der dierlijke verrigtingen en aanmerkelijke matheid verzeld. Ook bepaalt zich de hitte het meest tot de handpalmen en wangen, waarop zich tevens een fcherp begrensde bloesje vertoont. Zij houdt fchier nimmer den geheelen dag aan, maar doet zich gemeenlijk eerst na den middag gevoelen; daar zij het leven niet fpoedig bedreigt, is zij op zich zelve geen gevaarlijk teeken, maar wordt hoe langs zoo gevaarlijker, naar mate zij langer en met kortere tuffchenpoozingen aanhoudt, in *colliquatief* zweet of buikloop overgaat en van meerdere teekenen van volledige uitputting van krachten verzeld is.

1057. Hitte, op vroegere ontlastingen volgende, is geen goed teeken, en bewijst ten minfte, dat die ontlastingen geene verligting aanbragten: van daar, dat zij zeer bedenkelijk is na bloedftorringen; hevig zweeten of *diarrheen*. Ook de na braken ontftane hitte is bedenkelijk, wanneer zij niet fpoedig weder voorbijgaat.

1058. Hitte, welke door veelvuldige vlugtige huiiveringden wordt afgewisfeld, is een flecht teeken. Zij put alsdan de krachten al zeer fpoedig uit en gaat zeer ligt in uittering over: men neemt haar, onder anderen, in het begin van fleepende zenuwkoortsen waar.

1059. In afgaande koortsen (*f. cont. remitt.*) is de hit-

hitte des avonds een zeer gewoon en regelmatig verschijnsel, hetwelk blootelijk voorbijgaande regelmatige verslimmering te kennen geeft. Doet zij zich, daarentegen, in de ochtenduren op, dan is zij bedenkelijk, nadien zij in dit geval grond geeft, om verdubbeling van den *typus* der koorts of over het algemeen eenen ongeregelden loop der ziekte en verborgene ontstekingen te vermoeden.

1060. Eene onophoudelijke hitte in inwendige deelen, met storenis van derzelver verrigtingen, toont ontsteking er van aan. Vaak is deze hitte niet zoo algemeen verspreid en niet met die hevige koorts gepaard, als wel in andere gevallen; alsdan moet men op den buitengewonen dorst en de droogheid der tong letten, welke het bestaan der hitte bevestigen. Zulk eene hitte met gestoorde verrigting van eenig *orgaan* doet ons, in den *chronischen* toestand, menigwerf met zekerheid verborgene ontstekingen of veretteringen van eenig ingewand erkennen, en is daarom in de waterzucht vaak een belangrijk teeken.

1061. Ook de jicht gaat met nachtelijke hitte dikwerf gepaard, of wordt daardoor voorafgegaan of afgewisseld.

1062. Na den afloop van *acute* ziekten blijft de warmte veelal nog eenige dagen eenigzins boven die van den gezonden toestand verhoogd, en deze meerdere warmtegraad verliest zich allengskens weder.

1063. Vliegende ongeregelde hitte, inzonderheid in het aangezicht, is dikwijls eigen aan de eerste verschijning en het ophouden der maandstonden. Hevige

aan-

aanvallen van *hysterie* gaan somwijlen verzeld van eene brandende, doch voorbijgaande, hitte in verschillende ligchaamsdeelen, voornamelijk in buik en borst, en zulks zonder koorts of ontsteking.

1064. Over het algemeen is het een ongunstig teeken, wanneer de lijder over brandende hitte klaagt, zonder dat deze zich door den *thermometer* of het gevoel der omstanders laat waarnemen (1048.): op deze wijze doet zich somwijlen *gangreen* van een geheel lid, zonder voorafgegane zichtbare oorzaken, op. Somwijlen nogtans is ook dit gevoel van hitte van zenuwachtigen aard en met de aanvallen, b. v. van *hysterie*, opkomende, voorbijgaande en dus ook dan niet bedenkelijk.

(A. D. RIVINI, *Disf. de calore partis — aucto, cet.* Lips. 1696.

H. F. DELIUS r. *Veielmann*, *Disf. de aestu volatico.* Erl. 1754).

5. Van de droogheid, vochtigheid der huid en den door derzelver uitwaseming verspreiden reuk.

1065. Droogheid der huid is, wanneer zij zich aan *acute* koortsen, in derzelver eersten aanvang, zoo als gemeenlijk plaats heeft, paart, geen bedenkelijk teeken. De overgang van droogheid tot eenematige vochtigheid of uitwaseming is gunstig; de teruggang, daarentegen, van eenematige vochtigheid tot droogheid een teeken van verslimmering.

D. I. Z 1066.

1066. Is de huid al te vroeg in ziekten tot vermeerderde uitwaseming genegen, dan blijkt daaruit plaatselijke zwakheid van dit *orgaan* en aanleg tot sterk zweeten of hevigheid der ziekte; gaat er een hooge graad van zwakheid mede gepaard en houdt het zweeten bij tusschenpoozingen op, dan is dit een teeken van kwaadaardigheid en gevaar. Bij teringziekten volgt er gemeenlijk spoedig *colliquatief* zweet en weldra de dood op.

1067. Zoolang de huid droog, ruw, scherp, heet en onaangenaam voor het gevoel blijft, laat zich over het algemeen vooreerst geene beterschap te gemoet zien; keeren, integendeel, derzelyer hoedanigheden tot de regelmaat terug, dan mag men weldra het herstel verwachten.

1068. Van den door de huiduitwaseming verspreiden reuk is alreede boven bij de beschouwing van het zweet (670—676.) gehandeld geworden en wij mogen derhalve daartoe verwijzen.

D. Van de gestalte, des ligchaams, als teeken.

1069. Lieden van eene, in evenredigheid van hunnen sterkeren ligchaamsbouw, korte gestalte staan bloot aan moeilijke ademhaling, flaauwten, beroerten: eene lange gestalte geeft, bij magere lieden, veelal algemeene zwakheid te kennen.

1070. Een snelle wasdom, met betrekking tot de lengte, is dikwerf verdacht en een ongunstig voorteken van toekomstige zwakheid en ziekelijkheid:

de-

dezelve is uit dienzelfden hoofde vooral ongunstig gedurende eenige belangrijke *chronische* ziekte en zelfs in den loop van tusfchenpoozende koortfen; in *acute* ziekten geeft een aanmerkelijke groei in de lengte, aan andere kwade teekenen gepaard, fchier altijd een' flechten afloop te kennen.

1071. Te trage wasdom duidt gebrek aan kracht aan en doet, in den eerften leeftijd, gebrek aan voeding (*atrophia*) of Engelsche ziekte (*rachitis*), veronderstellen.

(A. B. BÜCHNER i. Mallinkrot, *Disf. de celeri corp. incremento p. febres*. Hal. 1752. Ej. i. Quabeck, *Disf. de infolito corporis augmento*, cet. ibid. 1752. C. G. LUDWIG i. Loche, *Disf. de celeri corp. increm.* cet. Lips. 1760).

E. Van de houding en ligging des ligchaams, als teekenen.

1072. De houding, welke de lijder aanneemt, de manier, waarop hij ligt, de rust of bewegingen van geheel zijn ligchaam of enkele deelen deszelven, behooren, als de gevolgen der spierkracht en het gevoel, hetwelk de lijder zelf van zijne krachten heeft, tot de meest gewigtige teekenen in ziekten.

1073. Inzonderheid komt het er hier op aan, dat de lijder niet afwijke van zijne gewone houding of manier van liggen in den staat van gezondheid. De fchijnbaar tegennatuurlijke houding of ligging is niet bijzonder gevaarlijk, wanneer zij aan den lijder, gezond zijnde, eigen is; elke aanmerkelijke

en aanhoudende afwijking, daarentegen, hiervan geeft hevigheid der ziekte te kennen.

1074. Op zich zelve is een geruste ligging, voornamelijk gedurende eenen zachten slaap, een goed teeken in ziekten, daar men er ten minste regelmatigheid der meeste verrigtingen uit mag opmaken.

1075. Is, daarentegen, de geruste ligging het gevolg van volledige zwakheid of onderdrukking der levenswerkzaamheid, en gaat zij bij gevolg gepaard van de onmogelijkheid, waarin zich de lijder bevindt, om zich op te rigten, om te wentelen of op eenigerhande wijze te bewegen, dan is zij een der flechtste teekenen. Van dezen aard is meestentijd het stil liggen in kwaadaardige koortsen, met den hoogsten graad van werkelijke zwakheid, als, de pest, de gele koorts, onze rotkoortsen enz. —, welke niet zelden door eenen staat van algemeene gevoelloosheid gekenmerkt worden, dan reeds, wanneer de lijder nog bij zijn volkomen bewustzijn is.

1076. Gaatnogtans deze geruste ligging (1075.) des lijders, deze onmogelijkheid om zich te bewegen, van bewusteloosheid, bedwelmdheid en slaapzucht verzeld, dan mag men daaruit niet alleen meestal tot enkele onderdrukking der krachten en bij gevolg niet altijd tot gevaar besluiten, maar er veeleer somwijlen, wanneer er teekenen van koking voorafgingen, *crisis* uit te ontmoeten zien.

1077. De onrustige ligging en het gestadig van plaats veranderen heeft in ziekten onder allerhande verschillende omstandigheden plaats en gaat vaak met een

een gevoel van inwendige benaauwdheid of angstigheid gepaard, waarvan de lijder niet altijd bewustheid draagt en ook dan zelfs geene reden weet te geven.

1078. Bij sommige lijders is zoodanige onrustigheid blootelijk het gevolg van een vertroeteld lichaamsgestel en kleinzerigheid, en het is derhalve noodig, ook hier op 's lijders gewone manier van denken en handelen, op zijn temperament en verdere omstandigheden acht te geven, ter juiste waardeering dezer onrustigheid als teeken.

1079. Is de lijder, daarentegen, werkelijk benaauwd of angstig, dan is dit het gevolg of van werkelijke uitputting of van onderdrukking, in beide gevallen van hoogst onregelmatige werkzaamheid der krachten, en, als het ware, een duister voorgevoel van derzelver volledige vernietiging.

1080. Grijpt zoodanige benaauwdheid of angstigheid in het begin of gedurende den loop eener acute ziekte plotselijk en zonder blijken van voorafgaand krachtverlies plaats, dan mag men er meeren-deels overprikkeling der dierlijke natuur, ten gevolge van de werkende oorzaken der ziekte of opwelling van gedurende de ziekte zelve bedorven geraakte vochten uit opmaken, en er is dus wel niet regtstreeks gevaar, maar aanmerkelijke hevigheid der ziekte uit af te leiden. Dit is veeltijds het geval in het eerste tijdperk van hevige uitflagskoortsen en plaatselijke ontstekingen.

1081. Maar ook in den loop eener ziekte kan deze onrustigheid en benaauwdheid te weeg worden gebragt door overmaat van voortbrengfels der ziekte

en derzelver opwelling en, als zoodanig, aan *crisis* voorafgaan, weshalve zij zelve wel eens *critisch* is genaamd geworden (*perturbatio critica*). Door de voorafgegane teekenen van koking in pols, pis en uiterlijk voorkomen, door de nog aanwezige kenteekenen van voortdurende levenswerkzaamheid en aanstaande ontlastingen of *crisis* langs andere wegen alleen, laat zich deze uit onderdrukking der krachten ontstane benaauwdheid en onrustigheid onderscheiden van diegene, welke het gevolg is van werkelijke zwakheid. Zij gaat in dit geval dikwerf in *gastrische* en galkoortsen aan braken of buikloop, in ontstekingsaardige ziekten of *complicatieën* aan neusbloedingen, zweet en dergelijke ontlastingen meer, vooraf, en kan derhalve somwijlen als gunstig voortteeken beschouwd worden.

1082. Zeker is intusschen zulk eene *crisis*, welke zich allengskens met deze *critische* benaauwdheid en onrustigheid opdoet, zelden, en uit dien hoofde de *prognosis* mede steeds onzeker. Zij wordt dikwerf van uitputting der krachten of *metastasis* naar edelere organen gevolgd, Zoo heest men, in borstontstekingen, van zoodanige sterke onrustigheid, welke zich na teekenen van koking opdoet en lang voortduurt, zeer veel van *metastasis* naar de hersenen te duchten en ijshoofdigheid te verwachten, niettegenstaande eene voorblijgende onrustigheid somwijlen in neusbloeding en *critische* fluimloozing overgaat.

1083. Wordt in *acute* ziekten, na volbragte koking en *crisis*, de lijder op nieuw onrustig en gaan hieraan verschijnselen van onderdrukking der levenswerk-

werkzaamheid gepaard, dan is het zeker, dat de zieke een' nadeeligen keer genomen heeft of de zieke weder instorten en deszelfs toestand bedenkelijk worden zal. Zoo kan men in uitlagskoortsen, na de uitbotting of in het begin der ettering, met de grootste zekerheid *metastasis* veronderstellen, zoodra de lijder plotseling onrustig en dermate benaauwd wordt, dat hij zich gestadig in bed moet rondwentelen.

1084. Wanneer eenig lijder gedurende zijne wederherstelling plotseling, en zonder eenige bekende oorzaak van buiten, angstig en onrustig werd, zag men hem dikwerf weder instorten. Dit is vooral aanmerkelijk bij tuschenpoozende koortsen, waarvan men den wederkeer vaak niet zonder moeite kan voorzeggen, daar deze onrustigheid, bij nacht voorkomende, de *prognosis* ongunstig moet doen uitvallen.

1085. Elke onrustigheid, benaauwdheid, angstigheid, met verdere onmiskenbare teekenen van volledige uitputting van krachten verzeld en in het laatste tijdsgewricht der ziekte voorkomende, verraaft een' doodelyken afloop en wordt dan ook doodsangst genaamd.

1086. De onrustigheid en angstigheid wordt mede in vele *chronische* ziekten zonder koorts waargenomen, als in de *melancholie*, ten gevolge van hardnekkige verstoppingen in den onderbuik, in de jicht en *hypochondrie*, ten gevolge van hevige zenuwtoevallen en krampen, door welk een en ander de vrije werkzaamheid der zenuwen onderdrukt en tegennatuurlijke ge-

waarwordingen voortgebragt worden. Zij voorspelt de aanvallen van deze laatste zoowel, als van *hysterie*, vallende ziekte enz. Volbloedigen zijn veelal onrustig uit overmaat van bloed en sterkeren aandrang daarvan naar hoofd en borst.

1087. Een gevolg van de inwendige angstigh eide en onrustigheid bij eenen ten uiterste zwakken lijder, hetwelk bijzondere aandacht verdient, zijn de pogingen, welke hij aanwendt, om op te staan, zonder dat zijne krachten zulks in het minst toelaten. Vele lieden stellen nog aan den oever des doods deze pogingen in het werk, en dikwerf blijkt de gevaarlijkste hevigheid der ijshoofdigheid uit dit verlangen, om, in weerwil der uiterste krachteloosheid, op den duur het bed te willen verlaten.

1088. Somwijlen geeft ook de onmogelijkheid, waarin zich de lijder bevindt, om anders, dan op eene bepaalde wijze te liggen, de zitplaats der kwaal en den graad harer hevigheid te kennen. Gemeenlijk houdt men de ingewanden voor aangedaan van die zijde, waarop alleen de lijder kan liggen, en dit is ook meestal het geval, uit hoofde der onlijdelijke spanning bij de ontsteking of verettering dier deelen, wanneer de lijder op de gezonde zijde liggen gaat; desniettegenstaande lijdt deze regel niet zelden uitzonderingen. Meestal toch liggen de lijders aan longontsteking of verettering op de zieke zijde, en, wanneer beide de longen aangetast zijn, op den rug; die aan borstvliesontsteking, daarentegen, meestal, zoolang de ontsteking duurt, op de gezonde, doch, zoodra zij in verettering

zing of ettergezwel overgegaan is, op de zijde, waar de verzameling van etter voorhanden is. Lijders aan buikvliesontsteking liggen gewoonlijk op den rug.

1089. Somwijlen vergunt de belemmerde ademhaling den lijder blootelijk regtop te zitten, en dit is in longontstekingen een teeken van hevigheid en groot gevaar. Meer eigen nog is deze noodzakelijke half of geheel regtop zittende houding in *chronische* ziekten met aandoeningen van borstingewanden. Zij kenfchetst meestentijd ongeneesfelijke onbewegelijkheid der longen door verzameling van water of etter of door aangroeiing en is derhalve ten allen tijde een teeken van eene ziekte, welke niet te stuiten is en die gevaar dreigt. Zoo moeten borstwaterzuchtigen gemeenlijk met het hoofd hoog liggen of, wanneer de kwaal toeneemt, alleenlijk regtop of voorovergebogen zitten.

1090. Bij *melancholici*, daarentegen, en razende krankzinnigen vindt men de zucht om regtop te zitten of een' afkeer van het vlakke (*horizontale*) liggen, waardoor naar hunne herfenen welligt te veel bloed stroomen mag. (*)

1091. Het op den rug en volmaakt vlak liggen is in *acute* ziekten gemeenlijk een teeken van de uiterste zwakheid, gepaard aan de onmogelijkheid, om anders te gaan liggen.

1092. Bij *chronische* aamborstigheid onderscheidt zich de

(*) HASLAM, vqm Wahnsinn. S. 17.

de waterzucht van het hartzakje (*hydropericardia*) daardoor, dat de lijder nooit anders dan op den rug liggen kan, terwijl hij, daarentegen, bij *polypeuse* uitwasfen van het hart steeds aanmerkelijk voorovergebukt zitten moet (*). In de kwaadaardige keelontsteking verschafft alleen het regtopzitten eenige verligting; bij den *croup* schijnen de lijders liever laag, met het hoofd achterover gebogen en op den rug te liggen.

1093. Het op den rug liggen met achterovergebogen hoofd, open' mond en door de lippen nauwelijks bedekte tanden, geeft verflapping der spieren, volledig krachtverlies en bij gevolg eenen, zoo al niet doodelijken, nogtans hoogstgevaarlijken afloop te duchten.

1094. Niet minder ongunstig is het, wanneer de lijder altijd zoodanig gelegen is, dat het hoofd op de borst valt: ook deze ligging is een teeken van volledige krachteloosheid der spieren van den nek en geeft schier altijd groot gevaar te kennen.

1095. Ook is het een zeer kwaad teeken, hetwelk veelal tegen het einde van doodelijke borstontstekingen of longtering wordt waargenomen, wanneer de lijder met van het bed afhangende beenen zitten of liggen wil.

1096. Een aanhoudend liggen op den buik is een teeken van ziekten in den buik zelven en is dan ook zeer gewoon bij hevige kolijkpijnen; terwijl men er in kin-

(*) WIGMANN, Id. z. Diagnostik. Th. II. s. 195.

kinderziekten, onder overigens gelijke omstandigheden, tot ontsteking in den buik uit mag besluiten.

1097. Als gevolg der hitte, is het, bijaldien namelijk deze hitte zelve niet gevaarlijk is, geen bedenkelijk teeken, wanneer zich de lijder tracht te ontblooten. Dan nogtans is dit een teeken van buitengewone benaauwdheid, ijlhoofdigheid en groot gevaar, wanneer hij, ten uiterste krachteloos, gestadig de borst en zelfs den buik ontbloot en tevens alle schaamschijnt verloren te hebben. Dit verschijnsel is niet vreemd bij de koorts der kraamvrouwen (*f. puerper.*) en een teeken van den gevaarvollen afloop.

1098. Zoo zijn ook, als een gevolg van onrustigheid, het zoogenaamde vlokkenvangen, het dekenpluizen, het vingerenspel, het krabben aan muur of bedgordijnen en wat dies meer zij aan kwaadaardige koortsen met inwendige *gangreen* en andere gevaarvolle ziekten veelal eigen en, als bewijs van de onwillekeurigheid der bewegingen en den krampachtigen toestand der alleenwerkende buigspieren, hoogst gevaarlijke teekenen, mits zij met andere teekenen van hooggaande zwakheid verzeld gaan.

1099. Het vlokkenvangen nogtans wordt niet zelden mede uit te groote prikkelbaarheid en zonder werkelijke zwakheid waargenomen bij prikkelbare en teedere personen en kinderen in hevige ziekten, alsmede in het begin van sommige koortsen, welke eene hevige levenswerkzaamheid doen geboren worden, en duidt geen gevaar aan, inzonderheid niet in uitslagskoortsen, zoolang althans de uitbotting niet heeft plaats gegrepen.

F.

F. Van verschillende foorten van huid- uitflag, als teekenen.

1100. Sommige foorten van uitflag gaan niet bepaaldelijk aan zekere eigenaardige ziekten gepaard, maar doen zich bij verschillende foorten van ziekten op, zijn het gevolg van *activen* of *passiven* vermeerderden toevloed van vochten, staan met den inwendigen toestand in een aanmerkelijk verband, en verdienen derhalve ook als ziekte teekenen beschouwd en gewaardeerd te worden.

1101. Een' *passiven* aandrang van vochten nemen wij bij het uitflag aan, zoo vaak dit voortvloeit uit plaatselijke zwakheid en ontstemming van de afscheidende huidvaten, hevige prikkeling daarvan, of algemeene zwakheid. *Actief*, daarentegen, noemen wij dien aandrang van vochten, welke uitflag voortbrengt, ten gevolge van vermeerderde levenswerkzaamheid en klaarblijkelijk verhoogde werkzaamheid van het huidorgaan.

Menigwerf is de prikkelende oorzaak van het uitflag mede te zoeken in inwendige *organen*, waarmede de huid in verband staat, en die door medelijdendheid (*sympathisch*) of plaatsvervangende werkzaamheid (*antagonistisch*) op haar werken. Zoo is huiduitflag dikwerf het gevolg van galsstoffen, wormen, buikverstoppingen enz.

1. Van de sprouw.

1102. Sprouw (*aphthæ*) noemen wij zekere witte, of grijsachtige blaartjes, van de gedaante eener erwte, op de tong en verdere oppervlakte der deelen van den mond voorkomende, met een kleverig of etterachtig vocht

vocht gevuld en veelal een brandend gevoel opleverende.

1103. Gemeenlijk staan deze blaartjes een of meer dagen elk op zich zelve, barsten open, schilferen af en laten vervolgens weder eene zuivere oppervlakte achter, of worden van nieuwe gevolgd. Vaak loopen er, integendeel, verscheidene ineen, formeren eene groote roof en strekken zich zelfs somwijlen tot inwendige deelen uit.

1104. De sprouw komt bij kinderen dikwerf als eene eigenaardige ziekte (*idiopathisch*) voor; bij volwassenen, daarentegen, als verschijnsel van andere ziekten (*symptomatisch*). De behandeling der *idiopathische* sprouw behoort niet te dezer plaatse.

1105. Men neemt de *symptomatische* sprouw inzonderheid waar in *gastrische*, slijm-rot- en zenuwkoortsen; in de *dysenterie* vaak dan, wanneer men eene ont-aarding der afgescheidene vochten, ten gevolge van plaatselijke of algemeene zwakheid, veronderstellen mag; vaak evenwel ook als een toeval, hetgeen verligting aanbrengt, en zulks wel door de afleiding, welke deze plaatselijke prikkeling des monds van andere deelen te weeg brengt. In laatstgenoemd geval zoude men de sprouw *critisch* kunnen noemen.

1106. Om de sprouw als *critisch* te kunnen beschouwen, moet zij vooral van geene teekenen van krachtverlies of vochtbederf voorafgegaan zijn of verzeld worden. De *critische* sprouw, welke men niet zelden in zenuwkoortsen als het eenige teeken eener *crisis*, gemeenlijk nogtans aan kwijling gepaard, met verligting ziet plaats grijpen, wordt meestal door hevigen maag-

maagkramp voorafgegaan, die zich gemeenlijk dadelijk na het uitbreken der sprouw weder verliest; de pols is vooraf meestal vol, snel en sterk; de oogopslag wordt levendiger; de uitwaseming zet door en de koorts vermindert eenigzins na het opkomen der sprouw. Ook laat zich de *critische* van de blootelijk *symptomatische* sprouw door het uiterlijke voorkomen der blaartjes zelve gemeenlijk onderscheiden. Is de sprouw van werkelijk gunstigen aard, dan zijn de blaartjes meestal bleek, met een' rooden omtrek, doorschijnende, vochtig en week, blijven niet lang staan, maar laten, zoodra zij open gebarsten zijn, eene zuivere oppervlakte doorschijnen.

1107. Gaan er, in tegendeel, toevallen der uiterste zwakheid, als, een hoogst zwakke pols, een bleek ingevallen gelaat, tranende matte oogen en teekenen van neiging tot vochtbederf vooraf; zien de blaartjes zelve er bruin of miskleurig uit; zijn zij droog en hard; stinken zij; blijven zij zeer lang staan, zonder af te schilferen; loopen zij ineen en verwoesten zij vaak deelen van aanbelang, dan geven zij gevaar te kennen.

1108. De sprouw is bijzonder eigen aan langdurige slijmkoortsen (*f. mucosæ, pituitosæ*); in dezelve hoogst zelden gevaarlijk, dikwerf *critisch*.

1109. De vaak terugkeerende sprouw duidt langdurigheid der ziekte en herhaalde wederinstorting aan (1108).

1110. In *chronische* ziekten, als tering, scheurbuik, verouderde venusziekte enz. — is de sprouw steeds een teeken van hooggaande ontbinding der vochten,

ongeneesselijkheid der kwaal en naderenden dood.

2. Van het gierstuitflag.

1111. Het gierstuitflag (*miliaria*) bestaat in kleine, spitse, roode, talrijke, niet harde blaasjes of puistjes, gemeenlijk ter grootte van eene gierstkorrel, van roode randen omgeven, met zwelling en spanning der huid in den omtrek. Hetzelve bedekt te gelijk de borst en het grootste gedeelte des ligchaams en tast zelfs wel inwendige deelen aan; zelden de handen en het aangezicht.

1112. Het gierstuitflag kan zich aan iedere ziekte en uitflag van anderen aard paren, doch doet zich het meest op in gevallen van zenuwachtige verbinding (*nerveuse complicatie*). Eene zwakke gesteldheid, inzonderheid der huid, geeft er somwijlen bijzonderen aanleg toe, en het is wel uit dien hoofde, dat kraamvrouwen er bij uitflag aan onderhevig zijn.

1113. Behalve van de aan alle uitflagskoortsen eigene voorboden, als vliegende pijnen in de ledematen, pezentrelling en ligte stuiptrekkingen, onrustigen slaap en angstige droomen, een' ongeregelden, weeken of harden, zeer snellen pols en moeilijke ademhaling, wordt de uitbotting van het gierstuitflag, in het bijzonder, nog voorafgegaan van veelvuldige huiveringen, hals- tand- en andere pijnen (*rheumatismus miliaris*), groote veranderlijkheid in de gesteldheid van de huid en de pis, naar warme versche wei of zuurachtig riekend zweet; hevige jeukte vooral op de borst, prikkelende doofheid in de vingers en klamheid van handen en voeten, benaauwdheid, beklemdheid der borst,

in-

inzonderheid der linkerzijde, somwijlen van hoest of zijdeewee (*pleurodyne miliaris*), neerslagtigheid van geest en allerlei zinking-kramp- en zenuwachtige toevallen. Na de affschilfering is de huid somwijlen geheel gevoelloos, somwijlen zeer gevoelig: somwijlen volgt er huidwaterzucht (*anasarca*) op, inzonderheid aan de voeten; ook laat het gierstuitflag wel eens korstten, zweren enz. na.

1114. Het gierstuitflag, door HECKER, welligt, uit hoofde van den daaraan gepaarden grooten aanleg tot sterk en verzwakkend zweet, te regt, voor, als het ware, gestremde zweetdruppels gehouden, kan slechts zelden als eene wezenlijke *crisis* of teeken eener volledige beslissing der ziekte gehouden worden, in zoo verre hetzelfde het gevolg is van een, als ware het, gedwongen zweet.

1115. De *prognosis* is, blijkens de ervaring, bij het gierstuitflag steeds zeer moeilijk en, zelfs bij den schijn van herstel en na de uitbotting zelve, steeds onzeker.

1116. Even nadeelig is het, wanneer zich het gierstuitflag in de eerste dagen, als wanneer het zich eerst zeer laat in de ziekte opdoet. In het eerste geval bestaat er een ongeregelde omloop der vochten met neiging tot bederf; in het andere, daarentegen, mag men uit deze ontaarding der huidvochten tot volledige uitputting van krachten besluiten.

1117. Wordt het gierstuitflag van bestendige slapeloosheid, benaauwdheid, ijhoofdigheid, een' krampachtig gespannen pols, een gevoel van slapen der leden

maten, smeltend zweet, drooge tong en herhaalde flauwten voorafgegaan, dan is hetzelfde, wanneer de krachten baarblijkelijk afnemen en de lijder zeer neerslagtig is, zelfs bij eenen schijnbaar geringen graad van koorts, een teeken te meer van den doodelijken afloop.

1118. Slaapt, daarentegen, de lijder vóór de uitbottiging van het gierstuitflag veel; verheft zich de pols, naar mate van het uitkomen der puistjes, min of meer; wasemt het ligchaam zachtelijk uit; grijpt er, zonder teekenen van ontbinding der vochten, neusbloeding plaats; is de koorts wel hevig, doch zonder zenuwachtige *complicatie*, dan laat zich het herstel met meerderen grond hopen.

1119. In verband met andere toevallen, en ook in dit verband alleen, kan de kleur van het gierstuitflag menigmaal eene voortreffelijke *prognosis* opleveren, daar het roode gierstuitflag, zonder bijkomende kwade teekenen, op zich zelve voor minder bedenkelijk, dan het witte, gehouden wordt.

1120. Meer nog komt het aan op den omtrek, de verhevenheid en de duurzaamheid van het gierstuitflag. Verheffen zich de puistjes, onder hevige jeukte, aanmerkelijk; zijn zij met een' rooden, gezwollen rand omgeven, blijven zij ettelijke dagen staan, alvorens af te schilferen en te verdwijnen; dan laat zich eerder iets goeds verwachten, dan wanneer zij bij het uitbotten geene gewaarwording, hoe genaamd, in de huid te weeg brengen, diep daarin liggen en bleek randen hebben, wanneer de huid zelve daarbij droog en flets is en het uitflag bij elke ontblooting dadelijk ver-

D. I. A2 dwijnt,

dwijnt, om alda weder te verschijnen. Dergelijk een onbestendig gierstuitflag levert de meest bedenkelijke *prognosis* op.

1121. Na de uitbotting van het gierstuitflag zijn inzonderheid de navolgende toevallen gevaarlijk, als: verheffing van koorts, angstigheid, het slapen van enkele ledematen of algemeene gevoelloosheid, grootere spanning, snelheid en ongeregeldeheid vanden pols, beving des ligchaams, waterzuchtige zwelling deszelfven, herhaalde stuiptrekkingen, door slaauwten afgewisfeld, sprouw en *colliquative* buikloop, gepaard aan groote beyreesdheid voor den dood.

1122. Het plotselijke verdwijnen of naarbinnen slaan van het gierstuitflag geeft aanleiding tot inwendige krampen, ontstekingen en den gevaarlijksten afloop.

1123. Beterfchap laat zich, in tegendeel (1121.), eerder hopen, wanneer na de uitbotting van het gierstuitflag, koorts en benaauwdheid afnemen, de pols weeker en geregelder wordt, de huid op den duur even vochtig blijft, zonder sterk te zweeten; voorts, wanneer de pis een roodaardig bezinkfel begint te krijgen en de ademhaling gemakkelijker wordt. Beslissend is nogtans ook dan dit uitflag niet, en deze omstandigheden waarborgen alleenlijk de meerdere zeldzaamheid van een ongunstig einde, dan bij de bovengezegde verschijnselen (1121. 1122.).

3. Van het blutsvlekuitflag (*petechiae*).

1124. Het blutsvlekuitflag of de *petechiae* bestaan

staan in min of meer roode vlekken, welke geen bijzonder gevoel van jeukte of branding veroorzaken; zij zijn dikwerf met ander huiduitslag vermengd en worden, dan vooral, ligtelijk over het hoofd gezien. Zij hebben de grootte van eene vloobeet, van eene erwt, somwijlen zelfs van een dubbeltje en meer: somwijlen is er de huid als mede besprenkeld; somwijlen loopen zij ineen en doen er deze als gemarmerd uitzien (*phoenigmus petechialis*). Zij zijn rond of ongelijk, hoekig, somwijlen van een' rooden rand omgeven en vertoonen zich meestentijd aan de bedekte ligchaamsdeelen, inzonderheid aan de dijen en den opperarm en in de ledenen.

1125. De *petechiae* komen gemeenlijk onder omstandigheden voor, welke eene aanmerkelijke neiging der vochten tot ontbinding en eene volledige uitputting van krachten te kennengeven; zij zijn gemeenzaam aan legeren gevangeniskoortsen, uit verdorvene lucht geboren, en aan den daaruit ontstaanden besmettelijken *typhus* dermate eigen, dat men daaraan zelfs den naam van blutskoorts, vlekkoorts (*f. petechialis*, cet.) heeft gegeven en deze koorts met *petechiae* als eene eïgendommelijke soort van koorts beschouwd heeft.

1126. Zoo veel is, met betrekking tot de *petechiae*, zeker, dat zij, namelijk, niet altijd als verschijnsel en gevolg van aanvankelijk vochtbederf, andere ziekten vergezellen, maar, dikwerf althans, vroegtijdig in het begin der ziekte te voorschijn komen, even als andere uitslagsziekten, schoon in mindere mate, eenen enigszins regelmatig loop houden en door verschil-

lende *complicatien* en andere toevallige oorzaken in haren loop ligtelijk gestoord worden.

1127. Paren zich intusfchen de *petechiae*, als louter verschijnsfel, aan andere ziekten, dan worden zij alreede van zeer bedenkelijke toevallen voorafgegaan, als, van schier algemeene verdooving der in- en uitwendige zinnen, inzonderheid van het gevoel, slaapzucht, pezentrilling, toenemend krachtverlies bij geringe koorts, een' matten, kleinen, samengetrokken' pols, vuilachtigen blos der wangen, troebele, bruine pis, als zoo vele blijken van hooggaand lijden des zenuwstelsels.

1128. Gemeenlijk nemen de toevallen na het uitbotten der *petechiae* toe; zij verminderen althans niet. Meestal verergeren alle de verschijnsfelen der uiterste zwakheid en gaan aldra van meerdere *passive* bloedstorting, van *colliquatief* zweet, van zeer bruine en leemige of zwartachtige pis en andere teekenen eener volledige ontbinding der vochten verzeld, waarop alsdan veelal de dood volgt.

1129. Hoezeer ook door sommige schrijvers in enkele gevallen als *critisch* beschouwd, brengen de *petechiae* nogtans zelden verligting aan en blijft het steeds onzeker, of deze, in gevalle zij werkelijk volgde, wel aan de uitbotting der *petechiae* moge worden toegeschreven.

1130. In enkele gevallen, waar de *petechiae* verligting schenen aan te brengen, bespeurde men, dat bij derzelve uitbotting de pols grooter en geregelder, het hoofd en de borst ruimer, de huid vochtiger werd; dat

dat het bewustzijn wederkeerde, de pis een roodaardig bezinkfel kreeg, de stoelgang tamelijk vloeibaar en, langs dezen weg door vaak en herhaald zweeten of door een kristalaardig bezinkfel der pis, de ziekte eindelijk gunstig beslist werd.

4. Van het roode uitflag der kinderen.

1131. Onder de benaming van rood uitflag der kinderen verstaan wij uitflag en puistjes van zeer onbepaalden en ongeregelden vorm, waaraan de kinderen veelal onderhevig zijn, voornamelijk in de twee eerste maanden na de geboorte en die meestentijd met den inwendigen toestand in een zeker verband staan.

1132. Dit roode uitflag doet zich aan onderscheidene deelen des ligchaams, bij voorkeur in het aangezicht, op de armen en dijen op, als puistjes van onderscheidene grootte, of roode vlekken, waarop zich puistjes formeren, met een waterachtig vocht gevuld, zonder dat er nogtans, bij het doorsteken, eenig vocht uitloopt. Somwijlen zijn zij ook wit- of blaauwachtig, meestal rood van kleur.

1133. De loop van dit roode uitflag is zeer ongelijk en het schilfert zich vaak, als zemelen, af, zonder dat zich eenigerlei ongesteldheid bemerken laat. Somwijlen, daarentegen, staat hetzelfde baarblijkelyk met den inwendigen toestand in verband, als wordende voorafgegaan van hitte en onrustigheid, versnelden pols, beslagene tong en andere *gastrische* teekenen. De kinderen zijn alsdan zeer geneigd tot braken en krijgen zelfs kolijkpijnen, buikloop en andere ongesteldheden, welke dit verband bevestigen.

1134. Schoon meestal het gevolg zijnde van te sterk broeijen en onzindelijkheid der huid, of mislagen in den leefregel der kinderen of van derzelver moeder of minnen, wordt dit roode uitflag ook dikwerf door verkouding, moeilijk tanden-krijgen en wat dies meer zij te weeg gebragt. Meermalen nog hangt het af van klierziekte (*scrophulae*), in welk geval het zelfs als eene heilzame afleiding te beschouwen is.

1135. Het roode uitflag der kinderen is geen bedenkelijk teeken, en alleen door plotselijk ten gevolge van verkouding naar binnen te slaan en, zoo doende, kolijkpijnen, buikloop, brakingen en stuipen te weeg te brengen, kan hetzelfde gevaarlijk worden.

5. Van de jeukende zweertjes.

1136. Wij bedoelen hier door jeukende zweertjes (*knysmids*, *prurigo* of *intertrigo* der Ouden, door latere schrijvers veelal valsche schurft betiteld) zekere puistjes, welke over het geheele ligchaam, met uitzondering van het aangezigt, uitbotten, van een ondragelijk jeuken, bijten, branden, steken of het gevoel van kruipende mieren verzeld gaan en door wrijven en krabben somwijlen in knobbels veranderen, die in de koude weder verdwijnen.

1137. Deze jeukende zweertjes, door nader (in de bijzondere leer der teeken) aan te geven kenmerken van de schurft en *herpes* onderscheiden, zijn zeer verschillend van vorm.

1138. Men neemt deze jeukende zweertjes het eerst, zonder eigenlijke ziekte, waar na het eeten
van

van verhittende spijzen, inzonderheid in het voorjaar. Eene grove, ruwe huid, onzindelijkheid, ongedierte geven er aanleiding toe.

1139. Maar ook gedurende het tijdperk van wederherstelling uit zware *acute* ziekten, neemt men wel deze jeukende zweertjes waar, die alsdan de *crises* helpen voleindigen en zeer veel tot bevordering der uitwaseming bijdragen.

1140. Zij paren zich daarenboven zeer dikwijls aan *chronische* ziekten. Bejaarde lieden van zeer stijve vezelen en met hardnekkige verstoppingen in den onderbuik behebt, bekomen veelal zulke schurftachtige jeukende zweertjes (*prurigo senilis*). Ook bij klierzieke kinderen, bij vrouwen, wier maandstonden achterlijk zijn, bij lijders aan aambeijen, bij alle lijders aan verstoppingen van den onderbuik (*), bij geelzuchtigen en *melancholici* zijn deze jeukende zweertjes, voornamelijk omstreeks den aars, een gewoon verschijnsel.

II. Ziekteteekenen uit het gelaat.

A. Van de gelaatstrekken, als teekenen.

1141. Onder alle de deelen van 's menschen uiterlijk voorkomen, zijn het ontegenzeggelijk de gelaatstrekken, die eene bijzondere aandacht van de zijde des geneesheers verdienen. In deze toch drukken zich de

(*) WILLAN's *Hautkrankheiten*, v. *Prisco*. 8. 48. 57.

de neigingen der ziel en de hartstogten, ja dikwerf 'smenschen gansche karakter, zoo levendig en met zoo veel waarheid uit en maakt zich zelfs elke aanmerkelijke lichamelijke gewaarwording kenbaar, weshalve zij dan ook als ziekteteekenen in der daad van het uitgestrekste gewigt zijn.

1142. De gronden van deze groote waardij, welke de ziektekundige gelaatkunde (*Physiognomica pathologica*) in de oogen van elken oplettenden arts heeft, schijnen hierin gelegen te wezen:

a. Het gelaat, namelijk, is dat gedeelte des ligchaams, hetwelk wij het menigvuldigst waarnemen, welks bijzondere veranderingen wij derhalve alreede in den gezonden toestand opmerken en gewoon zijn te onderscheiden.

b. De gelaatspieren liggen dermate vrij en ligtelijk aan hunne vaste punten gehecht, dat zich elke verandering in derzelve bewegingen zeer naauwkeurig en met zekerheid laat bepalen.

c. De zenuwen, waarmede de gelaatspieren voorzien zijn, staan met schier alle overige zenuwen des ligchaams in het gewigtigste verband, en het is uit dien hoofde waarschijnlijk, dat zich de verschillende aandoeningen en stemming van het zenuwstelsel bij voorkeur in de gelaatstrekken uitdrukken.

1143. De stelling van HIPPOCRATES: „wanneer de gelaatstrekken in eene ziekte aan die van den gezonden toestand gelijk blijven, dan is de ziekte niet gevaarlijk,” is in den regel waar. Dit toch is een blijk, dat het stelsel der gevoelige en prikkelbare

dec-

deelen niet dermate aangetast is, dat de gelaatstreken door medelijndheid veranderd of ontsteld worden. Uit dien hoofde mag men, bij schijnbare teekenen van zwakheid en zich gelijk blijvende gelaatstreken, blootelijk onderdrukking der levenskracht veronderstellen. Zelden lijdt deze regel uitzonderingen, niettegenstaande dit somwijlen in hoogst kwaadaardige koortsen werkelijk het geval is. (933.)

1144. De voornaamste veranderingen, welke de gelaatstreken opleveren, zijn: *a.* verhooging of vermeerdering der spierbewegingen; *b.* derzelver ontstelling of misvormdheid; *c.* derzelver vermindering, belemmering of vernietiging.

1145. Verhoogd of vermeerderd zijn de bewegingen der spieren, en vandaar de gelaatstreken levendiger, dan naar gewoonte, in ziekten van vermeerderde levenswerkzaamheid, als ontstekingskoortsen, plaatselijke ontstekingen. De zamentrekking der spieren van het gelaat is bestendig in den *tetanus*.

1146. Verminderd of toevalligerwijze belemmerd en afgebroken zijn de spierbewegingen des gelaats in slaapzuchtige koortsen (*f. soporosa*) alsmede in de *catalepsie* en *extasis*. De gelaatstreken blijven hier onveranderd in denzelfden toestand, waarin zij zich bij het begin van den aanval bevonden of waarin men dezelve brengt.

1147. Vernietigd zijn de bewegingen der gelaatspiereu ten gevolge van verlamming (*paralysis*).

1148. Ontsteld of misvormd zijn de gelaatstreken

ken ten gevolge van pijnen, krampen, benaauwdheid, hooggaande kwaadaardigheid der ziekte of volllagen krachtverlies.

1149. Pijnen in inwendige *organen* drukken zich zelden door eenig teeken meer bepaald en duidelijk uit, dan door ontftelling der gelaatstrekken. Deze zijn uit dien hoofde inzonderheid onderscheidingsteekenen van inwendige ontstekingen, welke zich bij kinderen en als toevallen van *acute* ziekten, waar het bewustzijn lijdt, opdoen en zich door niets anders kenbaar maken. Bij kinderen, wier buik opgezet, zeer heet en gevoelig is, en bij welken, bij elke aanraking van den buik, de gelaatsfpieren vertrokken worden, is hoogstwaarschijnlijk darmontsteking te vermoeden. Zoo verraadt zich ook bij kraamvrouwen en na *acute* ziekten de darm- en darmscheelontsteking hoofdzakelijk door de ontftelde gelaatstrekken.

1150. Ook krampen in inwendige *organen* maken zich door ontftelling der gelaatstrekken kenbaar. Dit blijkt niet alleen ten duidelijkste in de aanvallen zelve van *hysterie*, *hypochondrie* en vallende ziekte, maar zelfs, wanneer deze aanvallen niet uitbarsten en de ziekte blootelijk de inwendige *organen* aantast, ontstaat er eene eigenaardige ontftelling der gelaatstrekken, welke men de *hypochondrische Physionomie* zoude kunnen noemen, en die de angstige spanning, vaak den werkelijken angst verraadt, door deze lijdens bij tuschenpoozingen geleden.

1151. Iets ontftelds, vreesachtigs, droevigs in de gelaatstrekken is in alle *acute* ziekten een

een stellig bewijs van inwendig gevoel van angstigheid en krachtverlies. Ziekten, welke het zenuwstelsel inzonderheid aantasten, ontstellen op deze wijze de gelaatstrekken; vandaar, dat dezelve een zeker teeken van gevaar en darmscheelontsteking daarstellen in het begin der kraamvrouwenkoorts.

1152. De grootste afwijkingen in de gelaatstrekken neemt men waar in kwaadaardige en, ten gevolge eener volledige uitputting van krachten, hoogst gevaarlijke koortsen. Het volslagen krachtverlies werkt dermate op de gelaatstrekken, dat derzelver omvang, kleur en geheel voorkomen (*habitus*) deze hooggaande zwakheid sprekend en onmiskenbaar uitdrukt. Men noemt dit uitzigt het *Hippocratische* (*facies Hippocratica*), als door dezen Vader der Geneeskunde treffend en naar waarheid geschilderd. Daartoe behooren de navolgende voorwaarden, als: eene bleeke, aardachtig vale of blaauwachtige kleur van het aangezicht, ingevallen en gerimpeld voorhoofd en wangen; een spitse en aan de kanten bijeengetrokken neus, de vleugels waarvan bij elke moeitevolle in- en uitademing op eene in het oog loopende wijze ingetrokken en uitgezet worden; een half opene mond; dunne, vuile lippen; naar binnen gebogene oorlellen; een droevige, matte opslag der diep ingezonkene oogen: deze zijn de teekenen, welke tot het *Hippocratische* uitzigt behooren en de uiterste wezenlijke zwakheid te kennen geven.

1153. Van de verdere verschillende wijzigingen der kleur van het gelaat is boven (966—1010.) alreede in het voorbijgaan gehandeld geworden. (G.

(G. T. QUELMALZ r. *Ackermann*, *Disf. de profoposcopia*. Lips. 1748.

J. F. ISENFLAUMM r. *Wegelin*, *Disf. de physiogn. pathol.* Erl. 1782.

G. E. STAHL r. *Struve*, *Disf. de facie morborum indice*, Hal. 1700.

E. A. NICOLAI r. *Hammes*, *Disf. de habitu faciei, ut signo*. Jen. 1763.

C. L. KLOSE, *Syntagma semioticum exhibens partem profoposcopiae generalem*, cet. Breslau 1816. 4.)

B. Van de oogen, als teekenen.

1154. Onder de zekerste teekenen, uit het gelaat ontleend, mag men ongetwijfeld die tellen, welke de oogen opleveren; jammer maar, dat zoo menige bijzondere eigenschap van den blik der oogen voor geene bepaalde verklaring vatbaar is en alleenlijk door oefening gekend kan worden. Sommige eigendommelijkheden in de oogen laten zich desnietteenstaande onder algemeen verstaanbare bewoordingen brengen.

1155. „Gelijk met de oogen, zoo is het met den ganfchen perfoon gelegen,” is eene oude, zeer waarachtige *Hippocratische* grondstelling (*). Deze toch drukken de betrekkingen der levenskracht, boven alle overige ligchaamsdeelen, duidelijk en naar waarheid uit; iets, hetgeen geenszins kan bevreemden, wanneer men de bij uitstek groote menigte van zenuwen

ga-

(*) *Ut oculi valent, sic ipsa persona*. Hipp. Epid. lib. III.

gade staat, welke in dit *orgaan* verspreid zijn en met andere zenuwen in het naauwste verband staan.

1156. In de eerste plaats doen zich de oogleden, als teekenen, ter beschouwing op, en het is bij deze, dat wij dikwerf in ziekten, met betrekking tot derzelver omvang, beweging of kleur tegennatuurlijke verschijnselen zien plaats grijpen.

1157. De oogleden zijn dikwerf tegennatuurlijk gefloten, het zij ten gevolge van krampen en zenuwaandoeningen, of van zwelling, of van *organische* gebreken.

1158. Menigwerf zijn de oogleden, klaarblijkelijk uit hoofde eener al te groote gevoeligheid, steeds gefloten. Is deze overgroote gevoeligheid in mazelen en andere uitflagskoortsen het gevolg van oogontsteking, dan zijn de geflotene oogleden weinig beteekenend; zijn, daarentegen, de oogleden gefloten, op eene van den wil en het instinkt onafhankelijke wijze en uit hoofde van duidelijke aanhoudende krampen, dan is hieruit in *acute* ziekten groot gevaar te duchten; alsdan toch volgen er veelal *metastasis* naar de hersenen, slaapzucht, algemeene stuip-trekkingen en hevige ijlhoofdigheid, en ALPINI nam zelfs waar, dat er, gedurende eene kwaadaardige heerschende ziekte te Padua, niemand gered werd, bij wien zich dit verschijnsel opdeed.

1159. Geflotene oogleden, ten gevolge van zwelling, is een toeval, aan elke ontsteking dier deelen tamelijk eigen. Men vindt hetzelfde bij eerstgeboren kinderen, als een vermoedelijk teeken van aanleg

tot

tot klierziekten, alsmede in ontwikkelde klierziekten zelve; voorts in menigvuldige kinderpokken en mazelen tegen het tijdperk der ettering, en het is hier geen gevaarlijk teeken, in zoo verre geene pokken in het oog zelve voorhanden zijn of, in de mazelen, het oog zelve niet hevig ontstoken is. Hetzelve is hier, in tegendeel, in verband met de zwelling van het geelaat in het algemeen, een goed teeken; bedenkelijk, daarentegen weder, is het, wanneer de oogleden alleen gezwollen en het aangezicht overigens ingevallen is. Ook in de algemeene waterzucht zijn de oogleden veelal gezwollen en alsdan bleek van kleur.

1160. In den *chronischen* toestand is de zwelling der oogleden meestal een teeken van aandrang der vochten naar de bovenste deelen en geeft, met andere teekenen in verband, bij bejaarden aanleg tot beroerte te kennen: ook blijft deze zwelling gemeenlijk na beroerten achter en doet alsdan aanleg tot verlammingen veronderstellen.

De duurzame vastgroeiing der oogleden (*ancyloblepharon*) behoort niet te dezer plaatse.

1161. Het toevallen van het bovenste ooglid en de onmogelijkheid, waarin zich de lijder bevindt, om hetzelve vrijelijk en gemakkelijk op te ligten, komt het meest in *chronische* ziekten voor, het zij als gevolg van werkelijke verlamming der optrekkende spieren zelve, als wanneer het aan beroerte voorafgaat of er op volgt, het zij door medelijdendheid in wormziekten, of uit zwakheid in de bleekzucht (*chlorosis*), of, ge-
paard

paard aan de nedergedrukte ligging van den oogbol, als een zeker teeken van het waterhoofd (*).

1162. Dikwerf vindt men de oogleden in den slaap tegennatuurlijk geopend. Bedenkelyk is dit teeken dikwerf, als gevolg van *tonische* kramp in de fluitspieren der oogleden, uit hoofde der nabijgelegenheid van hoogst edele *organen*. Vrij onverschillig is het flapen met half opene oogen in den tusschentoestand tusschen gezondheid en ziekte, als bij *hysterische* en *hypochondrische* lieden, ten gevolge van verschillende krampachtige aandoeningen: voorts bij kinderen, bij welken het zeer gewoon is bij het tanden-krijgen, bij wormen enz. en juist, uit hoofde van derzelver grootere prikkelbaarheid, bij deze ook minder bedenkelijk, dan bij volwasfenen.

1163. Zeer bedenkelijk, daarentegen, is het flapen met half opene oogen in *acute* ziekten, na sterke inspanning of ontlastingen, in gezelschap met andere teekenen van krachtverlies. In deze gevallen geeft hetzelfde meestal aanstaande hevige stuiptrekkingen en andere hersen- of zenuwtoevallen te kennen.

1164. Eene onophoudelijke beving van de spiervezels der oogleden wordt niet zelden waargenomen en is steeds het gevolg van te groote prikkelbaarheid der oogleden en van derzelver spieren. In langdurige ziekten gaat dit verschijnsel gemeenlijk aan de uitbarsting van stuip-

(*) R. WHYT. P. CAMPER.

stuiptrekkingen en meer dergelijke aanvallen van pijnlijke en stuipachtige ziekten vooraf, als, aan de aanvallen der vallende ziekte, der aangezigtspijn (*prosoalgia*), der krankzinnigheid.

1165. In *acute* ziekten, daarentegen, levert deze onophoudelijke beving eene des te gevaarlijkere *prognosis* op, naar mate deze grootere prikkelbaarheid meer gepaard gaat aan werkelijke zwakheid. Aan koortsen, waarbij zich dit verschijnsel opdoet, zag men zich somwijlen herfenontsteking (*), en niet zelden vreeselijke ijlhoofdigheid en slaapzucht paren.

1166. De verandering van kleur, welke de oogleden in ziekten ondergaan, komt meerendeels met die van het overige aangezicht overeen: zij worden meer of minder rood in ontstekingsziekten; bleek, miskleurig en dofwit in de bleek- en waterzucht; geel- of groenachtig in *gastrische* ongesteldheden.

1167. De oogbol is, als teeken in ziekten, van niet minder belang, en men moet bij de beschouwing van denzelfden op zijne uitdrukking of bewegingen, kleur, rigting en, eindelijk, op den toestand van den oogappel zelfden acht slaan.

1168. Puilen de oogen zeer sterk uit, dan is dit meestal een gevolg van hevigen aandrang van vochten naar het hoofd. Dit verschijnsel is bijzonder eigen aan de kwaadaardige keelontsteking in deszelfs hoogsten graad en doet schier alle hoop op verdeeling der

(*) TISSOT, *avis au peuple*. p. 197.

der ontsteking verdwijnen. In andere *acute* ziekten voorfpellen plotfelijk uitpuilende, bloedroode oogen meestentijd herfenontsteking of dergelijke gevolgen van gevaarlijke *metastases*. In hoogst enkele gevallen verplaatste zich eene *acute* ziekte geheel en al op het oog en herftelde de lijder bij het verlies nogtans van dit *orgaan* (*).

1169. In *chronische* ziekten geeft deze tegennatuurlijke uitpuiling der oogen almede dergelijken hevigen aandrang naar boven, of ook *organische* gebreken in de diepte der oogholten en in den oogbol zelve te kennen. Zoo puilen, in het eerste geval, de oogen vreesfelijk uit bij beroerten en aanvallen van vallende ziekte, *hysterie*, *manie*; in het laatste, daarentegen, ten gevolge van *venerische* beenuitwasfen en andere gezwellen; in de hoofdwaterzucht, in het wateroog (*hydrophthalmus*), ten gevolge van tegennatuurlijke ophooping van waterachtig vocht in deze deelen.

1170. De bij uitstek diepe ligging der oogen in derzelver holligheden kan men of van gebrek aan voeding des cellenweeffels en der oogspieren, of van tegennatuurlijke zamentrekking dezer spieren afleiden. Het eerste heeft wel het meest plaats en is in *chronische* ziekten een zeer gevaarlijk teeken van uittering. Deze diepe ligging der oogen is intusfchen ook meermalen het gevolg van hevige, doch voorbijgaande oorzaken,

(*) SAUVAGES, *Nosol. meth.* tom. I. p. 176.

GALL's, *Untersuch. ueber Natur u. Kunst.* S. 387.

ken, die de krachten verzwakten en de voeding belemmerden, als, verdriet, uitspattingen enz. — en geeft hier derhalve op zich zelve ook niets bedenkelijks te kennen.

1171. Bij *acute* ziekten is het plotselĳke inzinken der oogen een gevaarlijk teeken van hooggaande zwakheid en behoort tot het *Hippocratische* uitzigt. (1152.). Bij *desorganisatie* der lever zinken de oogen bij uitstek ſchielik in en verliezen hunnen glans (*).

1172. Allergevaarlijkst is het met de ziekte gefeld, wanneer het eene oog grooter wordt, dan het andere (+), ſchoon ook in later' tijd blootelijk als teeken van krampen, door wormen te weeg gebragt, waargenomen (§).

1173. Onbewegelijkheid van het oog, onwillekeurig ſtar oogen, is ſteeds het gevolg van krampachtige aandoeningen der oogſpieren en dus meestal een teeken van aandoening des zenuwſtelfels. Hetzelve gaat in zenuwkoortſen vaak aan de hevigſte zenuwtoevallen vooraf en wordt daarom in iedere kwaadaardige koorts voor een gevaarlijk teeken gehouden (**). Hetzelve vergezelt mede de herfenontſteking.

1174. In *chroniſche* zenuwziekten voorſpelt het ſtar oogen den naderenden aanval. Hetzelve is vrij gemeen

(*) CALLISEN, *Chir.* 1195. (+) *HIPP. Prognost.*

(†) *HIPP. Prognost.* p. 449.

(§) HAEN, *Heilungsmethode*, Bd. VI. Th. XIV. S. 283

(**) RUSSEL, *von der Pest*, Th. I. S. 92.

meenzaam bij lieden die aan beroerte en vallende ziekte onderhevig zijn.

1175. Het verdraaijen der oogen wordt klaarblijkelijk veroorzaakt door ongelijke werking der oogspieren, ten gevolge van krampen. Hetzelve is een bedenkelijk verschijnsel in *acute* ziekten; bedenkelijker dan krampen in andere deelen, uit hoofde van de nabijheid der hersenen, en doet uit dien hoofde aanvallen van *tetanus*, slaapzucht en meer dergelijke toevallen duchten. Ook in de hoofdwatersucht komt het verdraaijen der oogen als een hoogstgevaarlijk teeken voor (*), en, met verlies van het gezigt gepaard gaande, voorspelt hetzelve bij hooggaande zwakheid den naderenden dood (†). Hoezeer ook een teeken van hevigheid der ziekte, is dit verschijnsel nogtans minder bedenkelijk in het eerste begin eener *acute* ziekte en van de kinderpokken (§).

1176. In *chronische* ziekten van krampachtigen aard heeft het verdraaijen der oogen veel minder te be duiden. Hetzelve gaat aan aanvallen van vallende ziekte vooraf en grijpt mede gedurende die der *hysterie* plaats, zonder dat er zich iets bijzonders of bepaalds uit laat opmaken.

1177. Het bestendige rollen der oogen, hetwelk van het eigenlijk gezegde verdraaijen onderscheiden is,

(*) QUIN, von der Wassersucht des Gehirns, S. 21.

(†) HIPPOCR. *Aphor.* IV. 49.

(§) LANDRÉ-BEAUVAIS, I, c.

is, doet meestentijd de hevigste herfenontsteking of aanvallen van algemeene krampen, in *acute* ziekten, duchten; in *chronische* zenuwkwalen, daarentegen, is het mede geenszins bedenkelijk.

1178. Wat de kleur vanden oogbol aangaat, zoo levert het bindvlies of wit van het oog (*adnata*) zeer gewigtige teekenen in den toestand van ziekte op; hoofdzakelijk, omdat dit vlies, in den gezonden toestand melk wit en met de teederste vaatjes doorweven, elken sterkeren aandrang des bloeds naar het hoofd door de meerdere roodheid dier vaatjes ten duidelijke kennen doet (*).

1179. Behalve ten gevolge van plaatselijke ontsteking, is de roodheid van het bindvlies nog een eigendommelijk verschijnsel in zekere *acute* ziekten. Zoo is de donkerroode kleur daarvan een onderscheidend en karakteristiek teeken in de scharlakenkoorts (†), en doet zich mede na hoofdwonden op, waar zij herfenvliesontsteking voorspelt; voorts in deze en de herfenontsteking zelve, in ontstekingskoortsen en borstontstekingen, op zich zelve in deze gevallen meer hevigheid, dan wel gevaar der ziekte aanduidende.

1180. Gevaarlijk, daarentegen, is deze roodheid van of dit met bloed belooopen bindvlies in gezelschap met teekenen van zwakheid, als in de kwaadaardige keelontsteking en alle andere kwaadaardige
koort-

(*) ZIMMERMAN, von der Erfahrung, S. 232.

(†) ZIEGLER's Beobacht. S. 94.

koortfen. Bij uitstek ongunftig is zij mede na fterke ontlaftingen en na hevig braken, zonder dat men deze rood-beloopenheid van het oog, in het laafte geval, te verwarren hebbe met de roodheid, ten gevolge van eenig uit een klein, door de hevigheid van het braken gebarften, vaatje uitgefört bloed, hetwelk louter plaatselijk en geenszins gevaarlijk is.

1181. Soms is nogtans de roodheid van het bindvlies eene voorbode van *critifche* neusbloeding, en dit is alsdan het geval in koortfen zonder gevaar, bij volle krachten, na voorafgegane teekenen van koking en daarmede gepaard gaande roodheid en jeukte van den neus.

1182. In *chronifche* kwalen geeft de beftendige roodheid van het bindvlies aanleg tot beroerte te kennen; terwijl zij, bij tufchenpoozingen (*periodifch*) wederkeerende en met hevige hoofdpijnen en teekenen van krachtverlies gepaard gaande, aan eene vermomde tufchenpoozende koorts doet denken.

1183. De blaauwachtige kleur van het bindvlies en deszelfs vaten ontftaat uit, bij plaatselijke oogontftekingen op zich zelve gevaarlijke, verftopping der vaten door bloed. Is deze oogontfteking van venerifche natuur, dan gaat gemeenlijk aan deze blaauwachtige kleur het volledige verlies van het gezigt gepaard en voorspelt zij overgang der ontfteking in kankerachtig of *gangreneus* bederf.

1184.

(6) TORTI, *therap. spec. febr. interm.* Lib. V. c. 6. p. 330.

1184. Zonder plaatselijke oogontsteking doet deze blaauwachtigeloofkleur van het bindvlies, inzonderheid wanneer zij zich in het oogkliertje (*caruncula lachrymalis*) vertoont, ontbinding der vochten en dien ten gevolge den ongunstigsten afloop duchten.

1185. In klierziekten is het bindvlies buitengemeen wit; parelkleurig in de longtering; geel of groen in de geelzucht, en dikwerf min of meer in andere *gastrische* ongesteldheden.

1186. De natuurlijke glans der oogen ontspringt ten deele uit de gladheid van het hoornvlies (*cornea*), ten deele uit de levendigheid der bewegingen van den oogbol en den regenboog (*iris*) in het bijzonder. Deze glans is een zoo stellig en zeker kenteeken van den toestand der levenswerkzaamheid, dat geen ander teeken hetzelfde te dezen opzichte in staat is te evenaren.

1187. Zoo lang de glans der oogen natuurlijk blijft is er nog geen gevaar van uitputting van krachten te duchten, hoe vele schijnbare teekenen van zwakheid zich ook mogen opdoen, en het is dan ook daarnit, dat men voornamelijk den onrust, welke veelal aan *crisis* voorafgaat, kennen kan.

1188. Het wilde, woeste vuur in het oog is het gevolg van al te sterke inspanning der lichaamsverrigtingen en wordt meestal van de rollende beweging (1177.) verzeld. Men neemt hetzelfde, bij eenen stouten opslag van het oog, waar in alle ziekten van te zeer verhoogde levenswerkzaamheid, inzonderheid in de aanvallen van woedende krankzinnigheid, vallende ziek-

ziekte, hondsdolheid. Na voorafgegaane kwetsuren van het hoofd doet hetzelfde schudding der hersenen (*commotio cerebri*) veronderstellen (1200.)

1189. De matte, flauwe glans der oogen is een teeken van geringere levenswerkzaamheid en daarom ook aan sommige gezonde menschen van een minder levendig gestel eigen. Bij anderen volgt hij telkens op elke verzwakkende oorzaak, hoe weinig beduidend dan ook; uitspattingen, hoe ook genaamd, nachtbraken, vaak kramp alleen, ontrooven somwijlen den oogen hunnen natuurlijken glans, die nogtans, nadat de oorzaak ophoudt te werken, aldra wederkeert.

1190. Kan men de matheid van het oog niet aan de gezegde oorzaken (1189.) toeschrijven, dan doet zij eene zware ziekte vooruitzien. In den *chronischen* toestand doet zij ons tot *hypoehondrische* ongemakken besluiten, gelijk zij mede aan kinderen, die aan hardnekkige buikverstopping of wormen sukkelan, zeer eigen is.

1191. In *acute* ziekten is de matheid van het oog meestal een teeken van gevaar, grooter, naar mate zij meer aan een volledig verlies van den natuurlijken glans grenst. Zij is bijzonder eigen en een minder bedenkelijk teeken in de slijmkoorts. De hoogste graad van dezen verloren' glans is de toestand, welken men gebrokene oogen pleegt te noemen, — een verschijnsel, hetwelk wel meestentijd den nabijzijnden dood te kennen geeft, doch waarbij echter niet altijd alle mogelijkheid van redding verloren is.

1192. Van de enkele matheid der oogen verschilt

nog zekere toestand van het oog, waarin onderscheidene enkele stippen van het hoornvlies met geronnen en verdikt vocht bedekt schijnen en het oog er dien ten gevolge als het ware stoffachtig uitziet. Deze stoffachtige matheid van het oog geeft groot gevaar, ten gevolge van volledige verzwakking der afscheidende vaten in edele *organen*, te kennen.

1193. Zoo vindt men ook somwijlen de tranen en andere natuurlijke vochten van het oog dermate verdikt, dat zij een eigenlijk vlies of een fijn wolkje schijnen te formeren, waardoor of het hoornvlies of het bindvlies bedekt wordt. Als gevolg eener volslagene werkeloosheid der afscheidende vaten levert dit verschijnsel in alle koortsen eene ongunstige *prognosis* op. Bij *hectische* lijders duidt hetzelfde gewoonlijk ongeneesbaarheid aan; in zenuwkoortsen voorspelt het de hevigste ijhoofdigheid en stuiptrekkingen.

1194. Als wijziging van de matheid van het oog mag men ook den droevigen en neerflagtigen blik beschouwen. Zonder zedelijke aanleidende oorzaak tot treurigheid is zoodanige blik een bewijs van het inwendig bewustzijn des lijders van zijnen gevarevollen toestand, — eene gewaarwording vaak veel zekerder, dan menig ander teeken.

Allerdroevigst is de blik van den lijder gedurende de tuschenpoozingen der aanvallen van honds-dolheid, en men mag er hier steeds groot gevaar uit opmaken. Ook in de gele koorts, in de pest, in de koorts der kraamvrouwen komt de neerflagtige, droevige blik veeltijds voor.

1195. De oogappel (*pupilla*), die opening midden in het oog, welke in den natuurlijken toestand, naar gelang van den meerderen of minderen invloed der lichtstralen op het oog, ruimer of enger wordt, verwijdt of vernauwt zich in sommige ziekten. Deze tegen-natuurlijke verwijding of vernauwing van den oogappel staat met den toestand der levenswerkzaamheid in een zeer naauw verband en kan derhalve ook zeer gewigtige teekenen daarvan opleveren. Gebrekkige beweging van den oogappel doet werkelijke zwakheid of onderdrukking der krachten, zeer sterke zamentrekking deszelfs eenen krampachtigen toestand veronderstellen.

1196. Eene trage beweging en bestendige verwijding van den oogappel neemt men somwijlen in den tusschentoestand tusschen gezondheid en ziekte waar. Men vindt dezelve bij klierzieke kinderen, zelfs wanneer de ziekte niet uitbreekt, alsmede bij trage, *phlegmatische* lieden, en mag er gebrekkige levenswerkzaamheid uit opmaken.

1197. In kwaadaardige koortsen met bijzondere aandoening der hersenen is de oogappel bij uitstek verwijdt, en het oog dikwerf dermate ongevoelig, dat de *iris* zich niet zamentrekt, al brengt men eene kaars vlak voor het oog. Het spreekt van zelve, dat dit teeken hoogst gevaarlijk is. Min gevaarlijk is deze verwijding des oogappels met ongevoeligheid in slaapzuchtige aandoeningen, welke opaanvallen van vallende ziekte volgen, alsmede na stuiptrekkingen in het eerste begin eener *acute* ziekte en wel inzonderheid van de kinderpokken.

1198. Menigvuldige malen komt deze onbewegelijkheid des oogappels in *chronische* ziekten voor. In uitterende ziekten, in de bleekzucht, in de beroerte en in slaapzuchtige aandoeningen geeft zij (1197.) hardnekkigheid der ziekte te kennen. Zij is veelal eigen aan wormziekten en verstoppingen van den onderbuik, zonder in deze gevallen juist gevaar aan te duiden. Bij de hoofdwaterzucht is de oogappel mede zeer verwijd; desgelijks in de krielwelzucht (*raphania*) vindt men den oogappel onbewegelijk en mag men er ongeneesfelijke uitputting van krachten uit opmaken.

1199. Sterke verwijding van den oogappel na hoofdkwetsuren geeft meestal onderdrukking der krachten door uitstorting van vocht (*extravasatum*) te kennen. Bij bejaarden gaat de verwijding van den oogappel, aan zwakheid van het gezigt gepaard, aan de zwarte staar (*amaurosis*) vooraf. In de graauwe staar (*cataracta*), waar de oogappel anderzins beweeglijk blijft, duidt de plaats grijpende onbewegelijkheid daarvan of vergroeiingen van het druivenvlies (*uvea*) met het kristallinzenhuisje (*capsula lentis crystallini*), of *complicatie* met zwarte staar aan.

1200. De tegennatuurlijke vernauwing van den oogappel is vaak het gevolg van eenig plaatselijk gebrek, dikwerf ten gevolge van voorafgegane oogontstekingen, te sterk licht, staarligting en meer andere kwetsuren der *iris*. Is dit het geval niet, dan doet deze vernauwing eenige hevige en aanhoudende kramp, welke op dit edel *orgaan* werkte, veronderstellen. De oogappel is gemeenlijk zeer vernauwd bij herfenont-

steking en schudding, desgelijks in het eerste ontstekings-aardige tijdperk der *acute* hoofdwaterzucht, in het tweede tijdperk waarvan hij verward en onbewegelijk is.

1201. In de meeste *acute* ziekten is, ook zonder gevaar, de oogappel dikwerf min of meer vernauwd, uit hoofde der groote gevoeligheid voor het licht. Sterkere vernauwing van den oogappel doet, in *acute* ziekten, meestal te regt totaandring van vochten naar het hoofd en eenen krampachtigen toestand besluiten, die alsdan weldra in stuiptrekkingen, razende ijlhoofdigheid en dergelijke gevaarlijke toevallen meer overgaat.

1202. Vernauwt zich, in kwaadaardige zenuwkoortsen, de oogappel tegen gewoonte en vlieden de oogen het licht door gestadig met de oogleden te knippen of deze op den duur gesloten te houden, dan is dit een gevaarlijk teeken.

(C. W. HÄRTEL, üb. d. Zeichen des menschl. Auges in Krankh. a. d. Lat. (1789) mit Zusätzen v. H. Nudow. Königsb. 1791. 8.)

L. C. C. FABRICIUS, *de signis morb. q. ex oculor. habitu petuntur*. Halle. 1793. 8.

A. WINKELMANN, üb. die Pupille, als Zeichen. (Hufel. Bibl. f. p. H. 1803.)

LOEBENSTEIN-LOEBEL, Grundriss der Semiologie des Auges. Jena. 1817. 8.)

C. Van het voorhoofd, als teeken.

1203. Het voorhoofd, met eene huid bekleed, welke met belangrijke zenuwtakken voorzien is, biedt den beschouwer op zijne uitgestrekte oppervlakte een
aan-

aantal verschillende wijzigingen, als zoo vele niet onbelangrijke teekenen, aan, van de meesten waarvan nogtans hetzelfde geldt, wat van het uiterlijke voorkomen in het algemeen kan gezegd worden.

1204. Hartstogten en gemoedsaandoeningen drukken zich, gelijk bekend is, duidelijk mede op het voorhoofd uit, en wie is er, die niet weet, dat verdriet, kommer enz. — hetzelfde rimpelen. Maar ook in ziekten is dikwerf het voorhoofd dusdanig zamgetrokken en gerimpeld. Gemeenlijk zijn deze rimpels het gevolg van krampen in de spierhuid des voorhoofds, en zij verkondigen in den *chronischen* toestand de aanstaande aanvallen van krampachtige ziekten.

1205. In *acute* ziekten is het gerimpelde voorhoofd een bedenkelijker teeken; te bedenkelijker, naar mate hetzelfde tevens bleeker en kouder is en de slapen van het hoofd mede meer zamengetrokken zijn. Dit een en ander behoort tot het *Hippocratische* uitzigt en geeft derhalve uitputting van krachten en het grootste gevaar te kennen.

1206. Hitte van het voorhoofd telt men bij kinderen onder de teekenen van koorts. In schier alle koortsen neemt men in het voorhoofd hitte, knaging of pijn waar. In de *gastrische* koortsen bepaalt zich de sterke pijn schier altijd tot het voorhoofd.

1207. Uitflag voor het voorhoofd is vrij eigen aan bloedrijke jonge lieden. Men vindt hetzelfde meer in *chronische* dan wel in *acute* ziekten; veelal bij lieden, die aan buikverstoppingen of aambeijen lijden, bij vrouwen, wier maandstonden onderdrukt zijn, bij jichtigen enz.

enz. — en het verdwijnt niet, zonder door andere eenige afscheiding vervangen te zijn.

1208. In de venusziekte vertoont zich een kransvormig uitflag (*corona veneris*), als voorbode van andere toevallen der ontwikkelde ziekte, dwars over het voorhoofd, en wisselt gemeenlijk met pijnen in de beenderen af, welke dan ook in het voorhoofdsbeen het hevigst woeden.

(A. E. BÜCHNER r. *Willmaus*, *Disf. de fronte, marmor. interprete*. Hal. 1755.)

D. Van de flapen, als teekenen.

1209. Ook de flapen des hoofds (*tempora*) deelen dikwerf, op eene min of meer gevoelige wijze, in den ziekelijken toestand. Hevige hoofdpijnen, inzonderheid van *hysterischen* aard, gaan menigwerf aan een gevoel van spanning of zamentrekking der flapen gepaard. Ook zoude (volgens CELSUS) spanning der flapen aanstaande ziekten aanduiden.

1210. Ingevallene, holle, gerimpelde flapen vindt men in langdradige kwaadaardige koortsen, longtering en andere teringziekten; voorts na alle verzwakkende indrukken, als, nachtbraken, sterke vermoeijenissen, ontlastingen enz. —

1211. Een gevoel van zwaarte in de flapen behoort tot de voorboden van neusbloeding. Sterke klopping der slaapslagaderen (*art. temporalis*) gaat mede dikwerf aan neusbloedingen, ijhoofdigheid en stuip-trekkingen vooraf.

1212. Sterk kloppen der slaap- en halsslagaderen, bijeen' kleinen en zwakken pols is, een gevaarlijk teeken (208. 3.).

1213.

III. Van den neus, als teeken.

1213. Minder gewigtig zijn de uit den neus ontleende teekenen. Een dunne, zamengesrokkenne, spitse neus doet gebrekkige voeding veronderstellen en komt, hoezeer ook dikwerf aan den tusschentoeftand tusschen gezondheid en ziekte eigen, meest in *chronische* uitterende ziekten voor; vaak evenwel ook in *acute* ziekten, als gevolg van werkelijk krachtverlies.

1214. Eene buitengewone uitzetting en vernauwing der vleugelen van den neus geeft meestal eene belemmerde ademhaling te kennen, als, bij het *chronische asthma*, in de longtering en borstwaterzucht, ten gevolge van *organische* gebreken in de borstholligheid; in den loop van *acute* ziekten, daarentegen, is deze beweging een teeken van de hooggaande zwakheid, hetwelk eenen gevaarlijken afloop moet doen duchten.

1215. Een bleeke en koude neus, als het gevolg van verminderden omloop van bloed door gebrek aan krachten, is, in verband met andere ongunstige verschijnselen van dien aard, een der flimste teekenen in *acute* ziekten. Voor het overige geldt nogtans den bleeken en rooden neus, wat boven (966 enz.) van deze kleuren in het algemeen is gezegd geworden; desgelijks met betrekking tot de loodkleur (985 enz.) De roode, blaauwachtige neus is door sommigen alreede in het eerste tijdperk van den *typhus* voor een doodelijk teeken gehouden geworden (*).

(*) KRAFT, GUTBERLET. FUX, Z. Journ. d. prakt. Heilk. v. Hufeland Bd. XLI. St. 2. Bd. XLII. St. 6. Bd. XLVII. St. 1.

1216. Een lelijke stank uit den neus is gemeenlijk het gevolg van zweren in denzelven, die meestal van *scrofuleuze* natuur en bij uitstek hardnekkig zijn. Bij vrouwen verliest zich deze stank, na voorafgegane zwelling, aan de eene zijde van den neus, te gelijk met deze zwelling gedurende den tijd dat de maandstonden vloeijen, om nogtans vervolgens weder te keeren.

1217. Verdraaijing van den neus naar de eene of andere zijde, als gevolg of voorbode van zware stuiptrekkingen, voorspelt vaak den naderenden dood.

1218. De vleugels van den neus zijn somwijlen zamengedrukt ten gevolge van verlamming der spieren, welke de neusgaten openen, en deze toestand gaat dikwerf aan verlamming der gelaatspiieren en aan beroerte vooraf.

1219. Van de jeukte in den neus is boven alreede gesproken (733.).

(A. E. BÜCHNER r. *Rolle, Diss. de morb. sign. q. a. naribus desumuntur*. Hall. 1754.

Id. r. *Clauswitz, Diss. de prurientae naso, frequentia veritum indice*. Hal. 1757).

F. Van den mond, als teeken.

1220. Met betrekking tot den mond moeten wij in de eerste plaats op deszelfs tegennatuurlijke geslotenheid of opening letten, om vervolgens de verkeerde bewegingen der lippen, en, eindelijk, de gesteldheid van deze zoowel, als van de overige deelen binnen den mond gade te slaan; nademaal alle deze deelen ons belangrijke teekenen van den inwendigen

toe-

toestand opleveren, daar zij zelve rijk zijn in zenuwen en deze met andere belangrijke zenuwen in een naauw verband staan.

1221. Eene tegennatuurlijke geflotenheid van den mond, gemeenlijk door *tonische* kramp in de mondsluitende en kaauwspier (*masfeter*), geeft meestal zenuwaandoeningen te kennen, welke in *acute* ziekten eene *flechte prognosis* opleveren. Dit is onder anderen het geval, wanneer zich dit verschijnsel bij eerstgeboren kinderen opdoet, alsmede in de kinderpokken in het tijdperk der ettering.

1222. Overigens vindt men den mond krampachtig gefloten bij krampen in andere *organen*, als, het strottenhoofd, de sluitspier der pisblaas enz. —; desgelijks niet zelden in de jicht, en schier altijd in aanvallen van vallende ziekte en *hysterie*: hij geeft hier geen gevaar te kennen, ten ware de kramp het gevolg zijn mogt van eenige belette ontlasting of verhinderde uitbotting van huiduitslag; weshalve hij dan ook na het opdrogen van zweren, na naar binnen gedreven schurft en wat dies meer zij, even zoo bedenkelijk is, als elke andere hevige kramp in edele *organen*.

1223. Is de mond tegennatuurlijk geopend, dan mag men werkeloosheid in sommige mondspieren veronderstellen; niettegenstaande ook enkele menschen, zelfs in den toestand van gezondheid, den mond eenigzins open houden, en zulks of enkel uit gewoonte, of uit hoofde van hinderpalen in de neusholligheden, waardoor de vrije doortocht der lucht door den neus belemmerd wordt.

1224.

1224. De open mond, als enkel gevolg van werkeloosheid der mondspieren, is in *acute* ziekten een zeer flecht teeken; geeft, in gezelschap met slaapzucht, gezichtsverduistering en andere teekenen van onderdrukte of uitgeputte krachten, groot gevaar te kennen, en gaat, in *acute* ziekten, dikwerf onmiddellijk aan den dood vooraf.

1225. In beroerten pleegt de open mond (1224.) groote hardnekkigheid der ziekte en toekomstige verlammingen aan te duiden, en om deze reden mag men dan ook bij oude lieden, die den mond steeds open houden en onwillekeurig kwijlen, eenen nabijzijnden dood door beroerte vermoeden.

1226. Het vertrekken van den mond, scheef naar ééne zijde, of de zoogenaamde hondskramp (*spasmus cynicus*) wordt door krampen en stuiptrekkingen in onderscheidene spieren der lippen en wangen veroorzaakt, alle welke spieren door de zenuwen, waarvan zij voorzien zijn, in de algemeene aandoeningen des zenuwstelsels deelen, terwijl de *prognosis* uit deze plaatselijke verschijnselen zich moet rigten naar het verband, waarin zij tot de ziekte in het algemeen en den toestand der levenswerkzaamheid in het bijzonder staan.

1227. Gemeenzaam en min bedenkelijk is de hondskramp bij kinderen, bij welken zij zich in schier elke ziekte, in ongesteldheden van wormen of tanden, in iedere koorts opdoet, als een gevolg van derzelver overgroote gevoeligheid en prikkelbaarheid.

1228. Volgt nogtans de hondskramp op belem-

D. I.

Cc

mer-

merde *critische* bewegingen of naar binnengeflagen huiduitslag, b. v. na de uitbotting of in het begin der ettering in de kinderpokken, dan is zij ook hier zeer bedenkelijk.

1229. Bij volwasfenen heeft de hondskramp minder te beteekenen in *chronische* kwalen van krampachtige natuur. Zij komt dikwerf en zonder gevaar in de *hypochondrie* en *hysterie* voor.

1230. Zeer bedenkelijk, daarentegen, is de hondskramp in *acute* ziekten, wanneer zij aan teekenen van werkelijke zwakheid gepaard gaat. Zoo vergezelt zij steeds de ontstekingen van den onderbuik; desgelijks, aan slaapzucht gepaard, de gevaarlijkste zenuwkoortfen.

1231. Van dezelfde natuur als de hondskramp (*spasmus cynicus*) is de *Sardonische lach* (*risus sardonius*), van welke hetzelfde als van eerstgenoemde geldt (1226—1230.), daar het eenige onderscheid alleenlijk daarin bestaat, dat bij laatstgenoemden de mond niet scheef naar ééne zijde, maar gelijkelyk vertrokken wordt, zoodanig, dat de tanden geheel ontbloot zijn. De *sardonische lach* is inzonderheid een karakteristiek teeken van de ontsteking van het middenrif (*diaphragmitis*).

1232. Ten gevolge van krampen in de speekfel afscheidende en ontlastende werktuigen, welke krampen zich waarschijnlijk tot de *organen* van het slikken uitstrekken en de nederslikking van het speekfel beletten, neemt men in sommige hevige ziekten schuim of bruis voor den mond waar. Bijzonder eigen is dit verschijnsel aan de aanvallen van beroerte en vallende ziekte, alsmede van

razernij, hondsdoelheid, *tetanus* en andere hevige stuip-trekkingen: hoezeer eenen hoogen graad der ziekte en meerder gevaar te kennen gevende, is dit teeken, zelfs in beroerten, niet altijd doodelijk.

1233. Dikwerf neemt men om den mond uitflag waar, bestaande in enkele kleine zweertjes, die of van tijd tot tijd als roofjes afvallen, of zich verder uitbreiden, den ganschen mond, aan eenen kant althans, bezetten en veel naar schurft zweemen. Bij vele lieden grijpt zoodanig uitflag, zonder eigenlijke ziekte, meestal ten gevolge van onreinigheden in de eerste wegen, plaats, b. v. na overlading der maag, na uitspattingen, verdriet enz.; desgelijks bij vrouwen in wezenlijk verband met de maandstonden.

1234. Ook in *acute* en *chronische* ziekten wordt een zoodanig uitflag om den mond, door medelijdendheid, waargenomen. Dikwerf is zulk een uitflag, hetwelk zich na voorafgegane teekenen van koking opdoet, volmaakt naar schurft gelijk, in de hoeken van den mond opkomt, niet ineens loopt, sterk jeukt en eindelijk loofswijze afvalt, *critisch* en beslist *acute* ziekten, inzonderheid zeer dikwijls tuschenpoozende koortsen.

1235. Doet zich, daarentegen, dit uitflag om den mond, zonder eenig blijk van regelmatigte werking der natuur, op; zweemt hetzelfde naar gebrande blaren, loopt het ineens en vreet het in de diepte in, dan mag men het als een teeken van uitputting der krachten en ontaarding der afgescheidene vochten beschouwen: het geeft alsdan in tuschenpoozende koortsen derzelver overgang in afgaande koortsen (*f. remitt.*) te kennen.

1236. Ook met betrekking tot derzelver kleur en droogheid of vochtigheid zijn de lippen, uit hoofde van derzelver fijne opperhuid en het fijne vocht, hetwelk zij in den regelmatigigen toestand afscheiden en waardoor derzelver oppervlakte eene zekere gladheid behoudt, gewigtige teekenen, te meer, daar zij, uit hoofde der gezegde afscheiding, met andere afscheidende *organen* in een gewigtig verband staan.

1237. De natuurlijke roodheid der lippen ondergaat min of meer belangrijke veranderingen in alle die ziekten, welke met mislagen in den omloop des bloeds gepaard gaan.

1238. Bleek worden de lippen, of uit hoofde van het terugstroomen des bloeds naar de inwendige deelen, of door gebrek aan bloed. Het eerstgenoemde is het geval in de koortskoude, bij hevigen schrik en krampachtige toevallen; het laatstgenoemde na sterk bloedverlies en in flauwten.

1239. In het laatste geval (1238.) is natuurlijkerwijze de bleekheid der lippen een gevaarlijk teeken in ziekten, en men mag daaruit in alle uitterende ziekten met de hoogste waarschijnlijkheid den nabijzijnden dood voorspellen. Min bedenkelijk is de bleekheid der lippen op zich zelve in de bleekzucht (*chlorosis*) en waterzucht, waarmede zij dikwerf gepaard gaat.

1240. Blaauw worden de lippen ten gevolge van gestremden bloedomloop, als, bij zeer hevigen aandrang van bloed naar het hoofd in aanvallen van beroerte, gedurende den *tetanus*, de vallende ziekte en andere

dere hevige krampen; desgelijks in de waterzucht van het hartzakje en *organische* gebreken van het hart of de groote vaten zelve: bestendige blaauwe lippen zijn derhalve steeds teekenen van eenen belangrijken en, in de gevolgen althans, gevaarlijken toestand der *organen*, welke met den omloop des bloeds in een naauw verband staan.

1241. Hel rood en als opgespoten zijn de lippen in ontstekingsziekten; geel- of groenachtig in *gastrische* ongesteldheden.

1242. In alle ziekten met gebrekkige afscheiding en ontaarding der afgescheidene vochten zijn de lippen met een bruin morfig slijm bedekt. Dit is inzonderheid het geval in rot- en zenuwkoortsen, en een teeken van de hevigheid en bedenkelijkheid der ziekte. Ook bij het scheurbuik wordt dit verschijnsel al aanstonds waargenomen, zoodra zich aan de algemeene zwakheid toevallen van vochtbederf gaan paren. Een gunstig teeken, daarentegen, is het, wanneer, in *acute* ziekten, de vroeger vuile lippen allengskens weder tot hare natuurlijke zuiverheid terugkeeren.

1243. De droogheid der lippen is het gevolg van gebrek aan afscheiding op derzelver oppervlakte, meestal door te hevigen toevloed van vochten of door krampen belemmerd. Vandaar, dat de lippen bij elke koortshitte droog zijn, weshalve dan ook de lippen na iedere aanmerkelijke koorts min of meer vervellen. De droogheid der lippen geeft dus ook op zich zelve geen gevaar te kennen; zijn zij, daarentegen, droog en tevens vuil, bruin, zwart, gebar-

ften; zoo als veelal in kwaadaardige rot- en zenuwkoortsen het geval is, alsdan behooren zij onder die teekenen, welke medewerken, om den hoogen graad der ziekte en gevaar aan te duiden.

1244. Met taai slijm bedekte lippen neemt men waar in alle ziekten, waar, ten gevolge van verslapping der afscheidende vaten, eene groote hoeveelheid onbewerkt, taai slijm wordt voortgebracht; vandaar in tuschenpoozende koortsen, slepende zenuw- en slijmkoortsen. Zij zijn een teeken, niet zoo zeer van gevaar, als wel van meerdere langdurigheid der ziekte. Men vindt dezelve ook uit dien dienselfden hoofde dikwerf bij jichtigen.

1245. Eene aanmerkelijke dikte van den bovenlip geeft meestal verstoppingen in den onderbuik, inzonderheid aanleg tot klierziekten te kennen, waarschijnlijk uit hoofde van het verband tuschen den rijkelijk van klieren voorzienen bovenlip met de klieren van het darmscheel.

1246. Warmer, dan gewoonlijk, vindt men, ten gevolge van den vermeerderden omloop van het bloed, de lippen in de meeste *acute* ziekten. Kouder zijn de lippen bij sommige zeer zwakke lijdens; paart zich de koude aan bleekheid, blaauwheid en andere ongunstige verschijnselen in de lippen, dan draagt zij bij tot de doodelijke *prognosis*.

(J. G. A. KORTUM, *Disf. de signis ex labiis*, Duisb. 1795.

J. J. BAIER F. Staudacher, *Disf. de labiorum pustulis*, Alth. 1709.

H. F. DELIUS F. Cellario, *Disf. de efflorescentia labiorum*, Erl. 1764. C.

C. STRACK, *Nova theoria pleuritidis verae* cet. Morgagni. 1786. 8.

A. E. BÜCHNER, I. Zimmermann, *Disf. de ore, ut signo*. Hal. 1752.

A. J. HARTMANN, *Disf. de stomatoscopia medica*, Vitemb. 1786.

L. LAFORGUE, *de la semiologie buccale*, &c. Paris 1806.

J. F. HERNANDEZ, *Mémoire sur les questions &c.: Quels sont les signes diagnostiques et pronostiques — que peut fournir l'état de la langue, des lèvres et des dents*, &c. Paris. 1808. 8.

B. DORSAY, *Mémoire sur la langue, les lèvres et les dents*, &c. Paris 1811.

L. LAFORGUE, *Semiologie buccale et buccamancie*, &c. Paris 1814. 8.)

G. Van de tanden en het tandvleesch,
als teekenen.

1247. Gezonde, zuivere en vastzittende tanden doen eene duurzame gezondheid veronderstellen; vroegtijdig bedorvene, vuile, holle tanden, daarentegen, geven ziekelijkheid, aanleg tot jicht en dergelijke *chronische* kwalen te kennen.

1248. Eene schijnbare verlenging der tanden ontstaat door verkorting van het tandvleesch in klierziekten, alsmede in andere gevallen van bederf der tanden zelve. In het scheurbuik zitten de tanden los en kan men ze schier zonder pijnlijk gevoel uittrekken.

1249. Doorschijnend, en vandaar blaauwachtigwit, wordt het verglaasfel (*email*) der tanden bij gebrekkige voeding, inzonderheid bij aanmer-

kelijken aanleg tot uitterende ziekten. Uit dien hoofde behoort dit teeken mede tot die van het teringachtige voorkomen (*habitus phthisicus*).

1250. Buitengewoon veel slijm vindt men op de tanden in alle die ziekten, waarin de lippen met slijm bedekt zijn (1244.) en wel om dezelfde reden. Somwijlen wordt dit slijm dermate taai, dat de lijder de tanden niet dan met moeite vaneen kan brengen: dit geeft steeds groote hardnekkigheid der ziekte en een' hoogen graad van verflapping te kennen.

1251. Dit slijm (1250.), tot eene steenachtige hardheid gestremd, zet zich aan de tanden vast en is onder naam van kalk of beter wijnsteen bekend. Bij jichtigen zet zich deze wijnsteen in eene veel grootere hoeveelheid af en vervangt veelal de jichtknobbels in de gewrichten of wisselt daarmede af.

1252. Het knarstanden gedurende den slaap grijpt somwijlen bij overigens gezonde lieden plaats, waarschijnlijk ten gevolge van sterkeren aandrang van bloed naar het hoofd. Bij oude lieden is deze oorzaak onmiskenbaar en geeft grond, om er aanleg tot beroerte uit op te maken.

1253. In *acute* en *chronische* ziekten komt het knarstanden, even als ieder ander krampachtig toeval, menigwerf voor als gevolg der verhoogde prikkelbaarheid, en vermeerdert, op zich zelve genomen en zonder andere kwade teekenen, het gevaar niet. Om dezelfde reden is het knarstanden gedurende den slaap ook zeer eigen aan kinderen, die met wormen of slijm bezet zijn.

1254. Het tandvleesch, hetwelk in den gezonden toestand eene ligt roode kleur heeft, wordt bleek, grijs in de bleekzucht, in sommige foorten van scheurbuik en in alle uitterende ziekten; donkerrood, bruin, zwartachtig in rotkoortsen. In het scheurbuik wordt in het tandvleesch eene knagende pijn gevoeld en bloedt hetzelfde bij de minste wrijving; het is alsdan tevens paarsch, week, sponsachtig en wordt ten laatste bij uitstek stinkend en vol uitwasfen (*fungus*): na het scheurbuik blijft het tandvleesch gemeenlijk week en tot bloeden geneigd.

(L. LAFORGUE, l. c. — J. F. HERNANDEZ, l. c. — B. DORSAY, l. c.)

H. Van de tong, als teeken.

1255. Onder alle de werktuigen des ligchaams is ongetwijfeld de tong een dergenen, welke de talrijkste en belangrijkste teekenen in ziekten kan opleveren en welker geschiktheid, om waargenomen te worden, welker mindere afhankelijkheid van toevallige en voorbijgaande indrukken van buiten, haar onder de ziekte teekenen eenen hoogen, schier onwaardeebaren rang moet doen toekennen.

1256. Vooreerst doet zich de tong, als teeken, belangrijk voor in hoedanigheid van afscheidend werktuig, en uit hoofde van haar verband, als zoodanig, met de overige afscheidende organen. Vervolgens is zij, als teeken, van gewigt, uit hoofde harer rijkdom aan zenuwen, welke, van den derden tak van het vijfde paar en andere zenuwen (*nervus hypoglossus* et *glossopharyngeus*) voortgesproten, haar met de tusschenribszenuw (*n.*

intercost.) en het dwalende zenuwpaar (*par vagum*) en, door middel daarvan, tevens met de edelste inwendige *organen* in verband brengen. Voorts is zij inzonderheid, als teeken, van het uiterste belang, van wege hare onmiskenbare en aanmerkelijke medelijdendheid met het gansche darmkanaal en, eindelijk, nog door haar, hoe wel minder naauw, verband met de huid en de longen.

1257. In den regelmatigten toestand zuiver, schoon aan den wortel min of meer met slijm bezet, en doorgaans vochtig, ondergaat de tong in de meeste ziekten onderscheidene zichtbare veranderingen, om welke naar eisch te leeren kennen, het noodig zijn zal te beschouwen: 1°. de droogheid of vochtigheid der tong; 2°. het beflag daarvan en deszelfs verschillende hoedanigheden; 3°. derzelver omvang en, eindelijk, 4°. derzelver bewegingen.

1°. Van de droogheid, ruwheid enz.

der tong.

1258. De regelmatig zachte en vochtige tong wordt droog en blinkende in sommige *acute* ziekten en geeft, wanneer zij plotselijk deze hoedanigheden aanneemt, inzonderheid, wanneer er zich eene vuurroode pis en hevige dorst aan paart, inwendige ontstekingen te kennen.

1259. Eene hoogere mate van droogheid maakt de tong ruw en fcherp. Deze ruwheid doet steeds hevige krampen, ten gevolge waarvan de tepeltjes der tong samengetrokken en alle afscheiding verhinderd wordt, veronderstellen; en het is om deze reden, dat men in alle, inzonderheid *acute* ziekten, waarin de
tong

tong zoo ruw wordt, niet alieen geene *crisis*, maar integendeel, gemeenlijk de hevigste zenuwtoevallen, ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen te wachten en haar dus als een bedenkelijk teeken te beschouwen heeft. Zoodanige nadeelige veranderingen in de ziekte zijn inzonderheid dan te duchten, wanneer in *gastrische* of *rheumatische* koortsen de aanvankelijk vochtige en weeke tong op eens deze ruwheid aanneemt.

1260. Maar ook in zenuw- en ontstekingskoortsen is de tong niet zelden ruw, als eene rasp, en dit geeft alsdan een volledig gebrek aan koking en *crisis* te kennen. Zoo vindt men deze ruwheid in de borstontsteking, welke bejaarde lieden pleegt aan te tasten, ten tijde van heerschende *catharrale* koortsen: deze borstontstekingen zijn den meesten ouden lieden doodelijk, en men mag deze doodelijkheid met grond toeschrijven aan krampen, welke elke afscheiding en, zoo doende, ook meestal elke *crisis* beletten, endie door eene zuivere en ruwe tong genoegzaam worden aangeduid (*).

1261. Een nog hooger graad van droogheid der tong doet derzelver teedere opperhuid barsten en open spleeten, zoodat er somwijlen zelfs bloed en scherp vocht uitvloeit. Als gevolg van de verbazende gespannenheid van derzelver opperhuid, spreekt het alreede van zelve, dat deze gebarstene tong een zeer bedenkelijk verschijnsel is. Men neemt haar waar in zeer hevige *acute* ziekten, waarin de afscheidende

(*) SPRENGLE, Handb. d. Path. Th. II. § 143.

organen in eene bovenmatige beweging zijn en dien ten gevolge de regelmaat aller verrigtingen gestoord is, middelerwilt de vochten tot bederf geneigd zijn. In het begin der rotkoortsen doet zich vaak deze gesplete ne tong, in gezelschap van schijnbaar ontstekings-aardige toevallen, op, en deze laatste gaan dan al ligtelijk in verschijnselen van vochtbederf over.

In de kinderpokken en de *dysenterie* vertoont zich de gebarstene tong, wanneer men uit de overige toevallen, als krampen, slaapzucht en algemeene bedwelm ing, een aanmerkelijk lijden van het zenuwstelsel en *metastases* mag opmaken; weshalve ook in deze ziekten de gebarstene tong als een zeer gevaarlijk teeken mag aangemerkt worden.

2°. Van het beflag der tong.

1262. Het beflag der tong wordt door eene sterkere afscheiding van grove vochten te weeg gebragt en is somwijlen het gevolg van louter plaatselijke oorzaken, zoo als vóór en bij de uitbreking der sprouw b.v. met het slijmerige beflag somtijds het geval is. Gemeenlijk nogtans moet men het beflag der tong uit hare medelijdendheid met andere *organen* verklaren, en dat wel niet altijd uit het aanwezen van onreine stoffen in de eerste wegen, daar hetzelfde dikwerf mede bij andere ziekten, zonder oorspronkelijke ongesteldheid van maag of darmen, waargenomen wordt.

1263. Sommige menschen hebben, uit hoofde hunner sterkere afscheidingen in het algemeen, op den duur eene beflagene tong, zonder daarom juist ziek te zijn.

1264. Eene beflagene tong is in *acute* ziekten over het algemeen een teeken van vermeerderde afscheiding en is uit dien hoofde ook meestal aan zoogenaamde ziekten der vochten, als *catarrhale*, *rheumatische*, *gastrische* koortsen, van derzelve eerste begin af aan, eigen.

1265. Komt er, te gelijk met een wolkje in verzadigde pis en eene warme huiduitwaseming, op de te voren zuivere en drooge tong een beflag, dan is dit meestal een teeken van weldadige koking. Dit vochtige beflag op de tong mag bij de voleindigde uitbotting van koortsig uitflag, na voorafgegane hevige krampen, als een teeken van het volledig ophouden dezer laatste beschouwd worden.

1266. Brengt, daarentegen, de aard der ziekte hevige en algemeene inspanning mede, dan kan de vochtige beflagene tong geen gunstig teeken zijn. Is daarom de tong, in eene hevige ontstekingskoorts en gedurende het tijdperk van hitte in elke andere koorts, zeer vochtig en beflagen, en daarbij de pols bij uitstek hard en snel, de huid zeer droog en de pis brandig, dan blijkt hieruit eene tegenstrijdigheid, welke eenen ongunstigen afloop moet doen duchten. In dit geval worden ontstekingen voor het minst langdradig. Vaak nogtans geeft in deze zelfde ziekten dit vochtige beflag der tong, aan andere duidelijke teekenen gepaard, *complicatie* met *gastrische* ongesteldheid te kennen.

1267. Het slijmerige vocht, waarmede de tong somwijlen bedekt is, is menigmaal zoo fijn, dat het er als een vernis op ligt, hetwelk somtijds in allerhande kleu-

kleuren speelt, zonder aan de tong hare natuurlijke roode kleur, geheel en al te ontrooven. Dit vernisachtig beflag en kleurenspeel schijnt het gevolg te zijn van aanvankelijk vochtbederf en doet zich als een ongunstig teeken in *acute* ziekten op, hetwelk den overgang in rotkoorts voorspelt. Ook aan het scheurbuik is hetzelfde zeer eigen en grijpt er mede onder dergelijke omstandigheden in plaats.

1268. Menigmaal bedekt het slijm op de tong alleenlijk de tusschenruimten der zenuwheuveltjes en laat deze laatste zelve vrij en zuiver, en hieruit wordt alsdan dat voorkomen der tong geboren, waaraan men den naam van ruige tong (*lingua villosa*) pleegt te geven, en welke over het algemeen het gevolg is van eene matige afscheiding van vochten. Men neemt deze ruige tong somwijlen bij overigens gezonde lieden waar, na overlading van de maag of eenigen anderen mislag in den gewonen leefregel, als een gunstig teeken der door medewerking der natuur vermeerderde afscheiding, en zij gaat dan gemeenlijk met een slijmerig bezinkfel in de troebele pis gepaard.

1269. Bij uitstek eigen intusschen is ook deze ruige tong aan alle ziekelijke personen, die aan *chronische* zwakheid der ingewanden van den buik en slijmverstoppingen lijden; van daar aan jichtigen, *hypochondristen* en met aambeijen bezochte personen, alsmede aan kinderen, die aan koortsen, met oorspronkelijke aandoening der darmen, of wormen sukkelen.

1270. Somwijlen blijft de tong op den duur ruig, zonder dat men grond heeft de bovengezegde

oor-

oorzaken (1269.) te veronderstellen, zoo als in tusfchenpoozende en fleepende zenuwkoortfen meermalen het geval is. Alsdan mag men dit verfchijnsel aan aanmerkelijke flapheid der affcheidende *organen* toefchrijven, en daartut tot hardnekkigheid en langdurigheid der ziekte, en, inzonderheid in tusfchenpoozende koortfen, tot langdurige naziekten, waterzucht, hardnekkige verfloppingen, verhardingen en dergelijke kwade gevolgen meer befluiten.

1271. Zoo is het mede in den toefland van raauwheid eener onftekingaardige of andere *acute* koorts een ongunftig teeken, wanneer de tong, welke hier gemeenlijk zuiver en droog is, ruig wordt. Dit tegenftrijdige verfchijnsel duidt eenen ongeregelden loop der ziekte en gebrekkige *crisis* aan, en men ziet uit dien hoofde ook, bij zulk eene ruige tong, borstontftekingen *chronisch* worden of in borstwaterzucht overgaan.

1272. Dikwerf wordt het beflag der tong zoo dik en ondoorfchijnend, dat men er den naam van fpekachtig beflag aan pleegt te geven. Hetzelve ftrekt ongetwijfeld ten bewijze van de hooge mate van verflapping der affcheidende vaten der tong, waaruit men weder met grond tot den flechten toefland van andere affcheidende *organen* befluiten en bij gevolg dit fpekachtig beflag fteeds als een ongunftig teeken befchouwen mag.

1273. Allernadeeligst is het fpekachtige beflag der tong in *acute* ziekten, als waarin het fchier altijd algemeen gebrek aan veerkracht (*atonie*) in de af-
fchei-

scheidende organen, ja zelfs kwaadaardigheid te kennen geeft. Men neemt hetzelfde dan ook gemeenlijk in de meeste gevaarlijke *epidemische* ziekten, als, in de pest, den *typhus*, de kwaadaardige *dysenterie* en gevaarlijke kinderpokken, als een flecht teeken waar, waarop meestal bedwelming, slaapzucht en volledige uitputting van krachten volgt.

1274. Min bedenkelijk is dit speekachtig beflag der tong in ziekten zonder koorts. Dikwerf inzonderheid wordt hetzelfde waargenomen bij sommige aanvallen van jicht, in *cachexieën*, voornamelijk in de venusziekte en de melaatschheid; hetzelfde is hier een blijk van hooggaande krachteloosheid (*anotie*) en voorspelt hardnekkigheid en langdurigheid der ziekte.

1275. Van belang is het mede op den meerderen of minderen zamenhang van het beflag der tong te letten. Een los, luchtig beflag is meestal een teeken van voldoende bewerking der afgescheidene vochten en mag daarom, wanneer het beflag te voren taai was en er zich andere teekenen van koking in pols en pis en op de huid vertoonen, te regt voor een teeken van aanvankelijke koking gehouden worden. In alle zoogenaamde ziekten der vochten mag het luchtige beflag der tong voor een goed teeken eener spoedige *crisis* doorgaan, vooral, wanneer de oppervlakte der tong meer en meer zuiver wordt, naar mate het beflag losgaat.

1276. Een taai en op de oppervlakte der tong zeer vastzittend beflag geeft belemmerde afscheiding

te kennen, en men mag er derhalve, in *catarrhale*, *rheumatische*, *gastrische* en zenuwkoortfen, den voortdu-
renden toestand van raauwheid der ziekte uit opmaken. Hetzelve is zeer gemeenzaam in *chronische* ziekten, als, tusfchenpoozende koortfen, aanvallen van jicht, *hypochondrie* enz., en verraadt fteeds onvermogen der natuurkrachten tot het daarftellen eener *crisis* en bij gevolg hardnekkigheid der ziekte.

1277. Verliest zich het beflag der tong en wordt zij zuiver en vochtig tevens, dan is dit een teeken van nabijzijnde *crisis*, en gunftig derhalve in alle ziekten, inzonderheid in eigenlijke *gastrische*, alsmede in *catarrhale*, *rheumatische* en jichtziekten, waarin de bij uitftek beflagene tong tegen den tijd der *crisis* fteeds zuiverder begint te worden.

1278. Maar ook als bedenkelijk teeken kan zich het verdwijnen van het beflag der tong opdoen, wanneer het in de gezegde (1277.) ziekten plotfelijk en zonder voorafgegaane teekenen van koking plaats grijpt en de tong, bij hare zuiverheid, tevens bij uitftek droog en rood is. Dit is aldan een teeken van hevige prikkeling der opflorpemde of krampachtige fluiting der afscheidende vaten en een verfchijnsel, te ongunftiger, naar mate de krachten tevens meer uitgeput zijn. Zulk eene zuivere, bij uitftek roode tong neemt men nergens waar, als in fleepende zenuwkoortfen, als teeken van langdurigheid der ziekte, bij gebrek aan *crisis*. Desgelijks geeft de te voren beflagene tong, plotfelijk zuiver en zeer rood wordende, in galkoortfen gestoorde *crisis*, aanftaande

D. I.

D d

me

metastases en den overgang in zenuwkoorts te kennen (*). Zoo is ook almede de bij uitstek roode, zuivere tong bedenkelijk in uitflagskoortsen, wanneer men door de uitbotting van het uitflag *crisis* te gemoet ziet, of nadat het uitflag alreede is uitgekomen, nademaal het uitflag in dat geval ligtelijk weder naar binnen slaat.

1279. Hoogstgevaarlijk is de zuiverheid der tong, in koortsen, aan groote droogheid en verdere toevallen van zwakheid gepaard gaande. Zij duidt alsdan kwaadaardigheid en groot gevaar aan. Zoo wordt gemeenlijk in de krielwelziekte (*raphania*) zoo- wel, als in de pest, van het begin tot het einde, eene bij uitstek zuivere tong, te gelijk met alle de teekenen der uiterste zwakheid, waargenomen (1258—1260).

1280. Ook de kleur van het beslag der tong verdient onze aandacht, nadien uit de bijmenging van stoffen bij de daarop afgescheidene vochten de hoedanigheid der afgescheidene vochten in andere ligchaamsdeelen kan worden opgemaakt. De tong toch heeft eene en dezelfde kleur als de heerschende vochten; daarom kan men uit haar ook de vochten kennen (†). Uit de kleur van het beslag der tong kan men de verschillende tijdperken van *acute* ziekten mede zeer goed onderscheiden.

1281. De meestgewone kleur is de witte, voort-

vloei-

(*) STOLL, *rat. med.* Tom. 1.

(†) HIPPOCR. *Epid.* VI. 5.

vloeiende uit onbewerkte eiwitstof en gemis van andere kleurende stoffen, en derhalve steeds een bewijs van mindere werkzaamheid in de afscheidende vaten, dan wanneer zij er min of meer geelachtig uitziet. Intusschen is deze witte kleur in het begin van zoogenaamde ziekten der vochten, *catarrhale*, *gastrische* en dergelijke ongesteldheden, vrij onverschillig en verandert in goedaardige gevallen gewoonlijk in eene geelachtige, waarbij alsdan het beslag, te voren bij de witheid te gelijk taai zijnde, tevens losser wordt.

1282. Uit dien hoofde (1281.) is dan ook de bestendigheid van de witte kleur der tong een bewijs van gebrek aan *crisis* en een teeken van langdurigheid der ziekte. Zij komt het meest voor in verkoudheden en borstontstekingen, met slijmverstoppingen in den onderbuik verbonden of, om andere redenen, geneigd tot overgang in tering. Volgens sommigen zoude, in gevalle slechts eene long ontstoken was, de tong ook alleen aan die eene zijde met wit slijm bedekt zijn; anderen nogtans vonden deze stelling niet door de ervaring bevestigd (*).

1283. Aan *chronische* ziekten is de witte slijmerige tong bij uitstek eigen, ten gevolge van de slapheid der afscheidende vaten. Men vindt haar op den duur bij de meeste lijders aan jicht, waterzucht en *cachexieën*, en zij geeft hardnekkigheid der ziekte te kennen.

1284. De gele kleur der tong is het gevolg van
bij

(*) Hipp. *Coac. praenot.* p. 560. — SPRENGEL: *Semiotik.* 378.

bijgemengde kleurstof der gal, en, wanneer het beflag te voren wit en taai was en nu tevens losfer wordt, een bewijs van meerdere werkzaamheid en betere bewerking der vochten; een goed teeken derhalve, dan inzonderheid, wanneer de pis te gelijker tijd een wolkje vallen laat, de pols weeker en geregelder en de huid vochtiger wordt.

1285. Is, daarentegen, in *acute* ziekten de tong van den beginne af aan met een geel, en welligt nog daarenboven taai, slijm bezet, dan geeft dit galachtige *complicatie*, althans overvloed van gal te kennen en het komt er in dat geval op aan, in welk verband deze galachtige toestand met de ziekte sta. Zoo zijn borstontstekingen galachtig, wanneer de tong van het eerste begin af aan geel is; wordt zij dit, daarentegen, eerst in vervolg van tijd, dan geeft zij geene galachtige *complicatie*, maar alleenlijk medelijdendheid der lever met den toestand der long te kennen, welke op den loop der ziekte zoo min, als op de geneeswijze, eenigen invloed hebben kan.

1286. Was de tong vroeger met een bloot vernis bedekt (1267.), werd de pis te gelijker tijd hoe langs zoo meer troebel, nam de koorts meer en meer toe, dan is het onder deze omstandigheden te voorschijn tredende gele beflag der tong een zeer waarschijnlijk teeken van vochtbederf en overgang in rotkoorts. Men vergelijke hiermede, wat van de gele kleur der huid (1001 enz.) elders gezegd en hier, met betrekking tot den inwendigen toestand, over het geheel mede toepasselijk is.

1287. Vaak is de tong bruin, ten gevolge van ontaarding der vochten. Somwijlen neemt men de bruine tong waar in *acute* ziekten, wanneer, bij eenen harden, kleinen, ongeregelden pols, de pis koffijkleurig, de huid zeer droog en heet wordt en zich van alle kanten krampen doen zien. Onder zoodanige omftandigheden mag men met zekerheid tot neiging der vochten tot bederf en groot gevaar besluiten.

1288. In *chronische* ziekten is de tong bruin bij hardnekkige buikverstoppingen van lijders aan jicht en aambeijen; desgelijks veelal in de *chronische* geelzucht, ten gevolge van afscheiding van flechte gal: zij is in deze gevallen op zich zelve geen gevaarlijk teeken.

1289. Zwart, eindelijk, is fomwijlen de tong, ten gevolge van eenen nog hooger (1287.) graad van vochtbederf, niet zelden door volledige storenis der werkzaamheid in de afscheidende *organen* te weeg gebragt. Van andere teekenen van hooggaande zwakheid en vochtbederf verzeld, is de zwarte tong, in *acute* ziekten, een zeer gevaarlijk teeken. Zij geeft in de *dysenterie* zoowel, als in de kinderpokken, veelal inwendig *gangreen* te kennen. Het komt intusfchen steeds op de bijkomende toevallen voornamelijk aan, daar fomwijlen een hooger graad van hitte alleen de tong zwart kan doen worden, in welk geval zij op zich zelve dan ook verder niets te beduiden heeft.

1290. Ook in *chronische* ziekten, bij hardnekkige gebreken in de lever en daardoor veroorzaakte flechte galafscheiding, wordt de tong fomwijlen zwart. Van daar, dat zij niet ongewoon is bij lieden, die aan ver-

ettering der lever of verhardingen (*scirrhi*) in de ingewanden fukkelen, als wanneer zij ongetwijfeld eene aanmerkelijke ontaarding der afgescheidene vochten te kennen geeft en derhalve hardnekkigheid der ziekte en een ongunstig einde moet doen duchten.

1291. Eindelijk behoort men ook nog te letten op de plaats, waar het beflag op de tong zit. Een gelijkelijk over de geheele tong verspreid beflag, als het gevolg eener sterke, maar gelijkmatige afscheiding, is in volledig ontwikkelde ziekten meestal een beter teeken, dan het beflag, hetwelk zich slechts tot een gedeelte der tong bepaalt.

1292. Dikwerf, en wel inzonderheid in den tusschen-toestand tusschen gezondheid en ziekte, vindt men alleen den wortel der tong met slijm of ander vocht bedekt; zoo is mede de tong gemeenlijk des morgens meer algemeen beflagen, dan des avonds, zonder dat hieruit iets bijzonders op te maken is.

1293. Somwijlen intusschen is de ééne helft der tong beflagen, de andere zuiver. Alsdan dient men ongesteldheid van de ééne helft des ligchaams aan te nemen, gelijk zich dan ook dit verschijnsel niet alleen in de halve beroerte (*hemiplegia*), maar zelfs mede in de scheele hoofdpijn (*hemicrania*) en de aangezigts-pijn (*protopalgia*) opdoet. Uit dien hoofde is het ook niet onmogelijk, dat hetzelfde ook bij ontsteking eener enkele long het geval kan wezen (1282.).

1294. Somwijlen ontwaart men het beflag, in de gedaante eener streep, in de lengte midden over de tong loopende, middelerwijl beide kanten zuiver zijn.

zijn. Blijft de tong in *gastrische*, *catarrhale*, *rheumatische* ziekten deze hoedanigheid behouden, dan blijkt daaruit eene gebrekkige afscheiding, welke vaak langdurigheid der ziekte voorspelt.

1295. Zoo vindt men ook meermalen, inzonderheid in *gastrische* ongesteldheden, in den beginne, de tong min of meer met slijm bezet, terwijl zich daarop tevens aan de beide zijden twee op gelijken afstand van elkander in de lengte voortlopende, meer slijmerige en schuimende streepen vertoonen, welke bestendig daarop blijven en niet veranderen, hoe dikwerf men ook de tong weder late intrekken en op nieuw uitsteken. Deze streepen zijn een teeken van vermeerderde afscheiding van slijm, ophooping daarvan in de eerste wegen en verflapping (*atonie*) van het darmkanaal en doen langdurigheid der aan zich zelve overgelatene ziekte duchten, gelijk zij, daarentegen, op de aanwending van een braakmiddel en den daardoor te weeg gebragten algemeenen schok en ontlasting van overbodig slijm, gemeenlijk aanstonds verdwijnen.

1296. Om nogtans met grond uit de beschouwing der tong en van derzelver beflag eenig besluit te kunnen opmaken, onderzoekte men vooraf, of de lijder ook kort te voren eenig voedsel gebruikt hebbe en lette op den aard daarvan, ten einde den voorbijgaanden toestand niet met den bestendigen te verwisselen en, zoo doende, een verkeerd oordeel te vellen. Trouwens zelfs de bestendig drooge tong is dikwerf vochtig even nadat de lijder gedronken heeft, gelijk

de anders matig vochtige tong droog wordt, wanneer hij, in koortsziekten althans, langen tijd zonder drinken bleef. Desgelijks kleuren sommige spijzen, artsenijmiddelen enz. de tong gedurende eenigen tijd blaauw, bruin, zwart enz., als daar zijn sommige foorten van rooden wijn, vlierstroop, koffij, chokolade, kina, tabak en dergelijke meer. Het voorafgaand gebruik van dergelijke dingen kan bij den eersten aanblik het meest geöfend oog bedriegen.

3. Van den omvang der tong.

1297. De omvang der tong ondergaat in ziekten minder in het oog loopende veranderingen, dan wel andere lichaamsdeelen; desniettemin kan hij somwijlen als teeken eenige aandacht verdienen.

1298. Eene sterk gezwollene tong verraadt gewoonlijk ontsteking van dit deel, welke, gepaard aan keel- of andere ontstekingen, steeds gevaar dreigt. Ook de gezwollene, schoon niet ontstokene, tong, welke gemeenlijk tevens stijf is en aanleiding tot stamelen geeft, doet in *acute* ziekten groot gevaar duchten, nadien de bij uitstek sterke toevloed van vochten en de krampen, welke de stijfheid der tong te kennen geeft, alsdan zeer nadeelig op de hersenen plegen te werken.

1299. De verminderde omvang der tong gaat of met de gewone weekheid en buigzaamheid gepaard, of zij is te gelijker tijd stijf en ineengesrokken. In het eerste geval lijdt de voeding en kan men daaruit den bij uitstek hoogen graad van vermagering in
uit-

nitterende ziekten opmaken. Is, daarentegen, de tong ineengesrokken, tegen het strottenhoofd als aangedrukt en stijf, dan is de oorzaak hiervan ontegenzeggelijk in krampen gelegen. Deze laatstgenoemde gesteldheid der tong neemt men niet zelden waar in zenuwkwalen gedurende derzelver aanvallen, en men mag hieruit, te regt, de groote hevigheid dier *tonische* krampen opmaken. In *acute* ziekten mag men dit verschijnsel als een bij uitstek gevaarlijk teeken beschouwen van hevige krampen in de nabijheid van e-dele *organen*, inzonderheid van de hersenen.

4. Van de bewegingen der tong.

1300. Ook de bewegingen der tong, welke in de eerste plaats van den invloed der bovengenoemde (1256.) zenuwen afhangen en derhalve met den toestand des zenuwstelsels in het algemeen in verband staan, komen als teekenen in aanmerking, ook zonder op derzelver medewerking tot de spraak, waarvan mede alreede (322 enz.) gehandeld is, in het bijzonder acht te slaan.

1301. Onbewegelijkheid der tong wordt veroorzaakt door *tonische* krampen, waardoor zij te gelijker tijd stijf wordt, in welk geval daarvan geldt, wat boven (1299.) van den door krampen verminderden omvang der tong is gezegd geworden; of zij is het gevolg van verlamming en volledige uitputting van krachten, en zij is in dit geval meestal tevens slap, bleek en ongevoelig. Dit laatstgenoemde verschijnsel gaat in *chronische* ziekten aan beroerte vooraf of verzelt deze,

terwijl het in *acute* ziekten groot gevaar, ja zelfs den naderenden dood te kennen geeft.

1302. Een bestendig beven der tong bij iedere poging des lijders, om dezelve uit te steken, is over het geheel een gevolg van bij uitstek groote prikkelbaarheid der tongspieren, en somwijlen niets beduidend, wanneer hetzelfde, namelijk, door eene vreesachtige, angstige gemoedsgesteldheid, sterke koortshitte of toevallige uiterlijke prikkels veroorzaakt wordt. Hetzelfde gaat aan elke hevige inspanning des ligchaams gepaard en is daarom ook een gevolg van het braken en elken hevigen toevloed van vochten, weshalve de Ouden het dan ook, te regt, voor een voorbode van neusbloeding hielden.

1303. Is, daarentegen, in *acute* ziekten, de tong bevende en tevens ruw en droog, en gaan hiermede andere teekenen van krachteloosheid gepaard, dan mag men haar als een gevaarlijk teeken beschouwen en wordt zij gemeenlijk door hevige ijelhoofdigheid of stuip-trekkingen gevolgd.

1304. In de halve beroerte (*hemiplegia*) verliest de tong hare beweging aan de verlamde zijde des ligchaams, middelerwijl de andere helft beweegbaar blijft en de tong dus naar eenen kant getrokken wordt. Somwijlen nogtans vindt men die helft der tong verlamd, welke aan de verlamde zijde des ligchaams tegenovergesteld is.

(P. CASULANUS, *de lingua, qua — morborum signum* cet. Ulm. 1651.

J. M. HOFFMANN r. *Horstio, Disf. Glosfographia* cet. Altd. 1677. J.

J. R. KUSTNER, *Disf. de lingua sana et agra*. Altd. 1716.

J. J. PICK I. Bonhoefer, *Disf. de lingua, morborum præfaga*. Jen. 1725.

A. E. BUCHNER I. Pauli, *Disf. de progn. ex lingua cet*, Hal. 1748,

D. E. GÜNTHER, *Disf. de signis ex lingua*. Duisb. 1773.

J. K. WITZAY, *Disf. de lingua, ut signo in morbis*, Tijrn. 1774.

J. F. ISENFLAMM I. Gewinner, *Disf. de lingua squalida* Erl. 1779.

J. G. B. EICHNER, *Disf. de signis morb. quæ ex lingua habitu petuntur*. Halle. 1799. 8.

D. HEILBRON, over het beflag der tong. 1795.

L. LAFORGUE. — J. F. HERMANDEZ. — B. DORSAY. — l. c.

C. A. L. SANDER, over de beschouwing der tong, enz, HIPPOCRATES. Magazijn, toegewijd aan den geheelen omvang der Geneeskunde. II. D. 3^e. St.)

I. Van de kin en den baard, als teekenen.

1305. Met de jaren wordt de kin spitser, inzonderheid, wanneer de tanden versleten of uitgevallen zijn. De spitse kin, met sterke vermagering van het aanzigt, is in ziekten een der teekenen van het *Hippocratische* uitzigt.

1306. Somwijlen wordt, ten gevolge van ziekte, de kin met uitslag bedekt; dit is meestal een gunstig teeken, maar moet geenszins met *mentagra* of *herpetisch* uitslag om de kin verward worden.

1307.

1307. Zelden valt in *acute* ziekten de baard uit: zij doet dit somwijlen in langdurige melaatschheid (*elephantiasis*); ook spreken de oudste schrijvers over de venusziekte van dit verschijnsel in laatstgenoemde kwaal.

K. Van het hoofdhaar, als teeken.

1308. Behalve aan het hoofdhaar eigene ziekten, ondergaat hetzelfde in andere ziekten somwijlen tegen-natuurlijke veranderingen, met betrekking tot deszelfs meerdere of mindere hoeveelheid, kleur, wasdom enz.

1309. Het hoofdhaar verandert veelal allengskens van kleur door de jaren, door uitspattingen, door zorgen, kommer en andere nederdrukkende gemoedsaandoeningen, en wordt grijs of wit; somwijlen zelfs na hevigen schrik, angst enz. grijpt deze verandering binnen weinige uren plaats. Groenachtig wordt het haar bij lieden, die aan uitdamping van koper blootgesteld zijn. Het bruine en zwarte haar is aan de bovengezegde veranderingen meer onderhevig, dan het blonde.

1310. Het schijnt, dat het bruine en zwarte haar, als meest aan het *cholerische* en *melancholische* temperament eigen, meer aanleg tot galziekten en kwalen van den onderbuik; het blonde en roode, daarentegen, veelal het kenmerk van *phlegmatici* en *sanguinei*, meer aanleg tot ziekten van het water en bloedvaatstelsel en van de borst verraaft.

1311. Te bergerijzende haren zijn een teeken van schrik; somwijlen van razende krankzinnigheid.

1312.

1312. Het uitvallen der haren is dikwerf het gevolg van zware *acute* ziekten, inzonderheid, wanneer deze van hevige hoofdpijn verzeld gingen; desge- lijks de kleurverandering. De haarwortels kunnen desniettemin ongeschonden blijven en in dat geval groeit ook het haar weder aan.

1313. Het uitvallen der haren is een zeer on- gunstig teeken in *chronische* ziekten, als, in de ve- nusziekte enz., de longtering, in welke laatste het den nabijzijnden dood voorspelt. Het is over het alge- meen een teeken van zwakheid en wel van plaat- felijke zwakheid bij jonge lieden.

1314. Het affnijden van het haar, al aanstonds na den afloop van *acute* ziekten, kan aanleiding tot we- derinftorting geven en is gevaarlijk, vooral, wanneer het met ongedierte bezet is.

(M. LANOIX, *Mémoire dans le Recueil périodique de la Société de Médecine à Paris*).

L. Van de ooren en oorklieren, als teekenen.

1315. In ontstekingsziekten en somwijlen inaanvallen van *manie* worden de ooren rood en warm. Hoog roode en warme ooren, aan hevige hoofdpijn ge- paard, zijn een teeken te meer van den aandrang des bloeds naar het hoofd en voorspellen in *acute* ziekten ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen of gezwellen achter de ooren.

1316. Koude, bleeke ofloodkleurige, flap- pe of, integendeel, gerimpelde en zamenge- trok-

trokkenen ooren geven, wanneer zij niet het gevolg zijn van voorbijgaande oorzaken, hooggaande zwakheid en gevaar te kennen.

1317. Ontbrekende afscheiding van het oorfmeer wordt zelden anders als in zeer zware ziekten waargenomen en geeft hooggaande prikkeling of groote zwakheid te kennen.

1318. Dikwerf zwellen in kwaadaardige koortsen, alsmede in de pest, de oorklieren, zoowel als verdere omliggende klieren. Deze zwelling is *critisch* of *symptomatisch*.

1319. De *critische* zwelling der oorklieren grijpt plaats na voorafgegane teekenen van koking en maakt zich als zoodanig kennelijk door vermindering der toevallen en gunstige verandering in de ziekte.

1320. De *symptomatische* zwelling der oorklieren doet zich alreede in het begin der ziekte op, zonder van eenige vermindering der toevallen gevolgd te worden. Aldra neemt de omvang toe, en beslaat de omliggende deelen, belemmert het openen van den mond, het slikken, de ademhaling en gaat van doofheid en meerdere of mindere bedwelming gepaard.

1321. De *symptomatische* oorkliergezwellen zijn ongunstige teekenen in rot- en zenuwkoortsen, inzonderheid wanneer zij beide zijden van het hoofd aantasten. Gemeenlijk volgt er een slecht einde op, het zij zij in verettering overgaan of niet; veel komt intusschen daarbij op den toestand des lijders, het karakter der ziekte, den invloed van plaatselijke omstandigheden, het jaargetij, de heerschende ziektegesteldheid en

wat

wat dies meer zij aan, om er eene juiste *prognosis* uit te kunnen opmaken.

1322 *Gangreen* der oorklieren is meestal een hoogst gevaarlijk teeken, inzonderheid wanneer hetzelve in het begin of tegen het einde van kwaadaardige rot- en zenuwkoortsen en dergelijke meer, plotselijk plaats grijpt; in andere gevallen is deze overgang dikwerf meer schrikwekkend, dan gevaarlijk.

(M. MURAT, *la glande parotide considérée sous ses rapports anatomique, physiologique et pathologique*. Paris. 1803).

III. Ziekteteekenen uit den hals en den nek.

1323. Uit hoofde van het aantal belangrijke bloedvaten, welke het bloed van de borst naar het hoofd en weder terug voeren, is de hals een gewichtig teeken met betrekking tot den omloop des bloeds in deze beide holligheden, gelijk hij dan ook in ziekten eenige afwijkingen van den gewonen toestand ondergaat, welke omtrent derzelver natuur in staat zijn eenig licht te verspreiden.

1324. Een zeer korte en vette hals is bij lieden, die een groot hoofd hebben, een teeken van sterken aandrang van bloed naar het hoofd, en geeft, bij meer bejaarden, aanleg tot beroerte te kennen. BOERHAAVE vond bij sommigen derzelve een halswervelbeen minder dan gewoonlijk.

1325. Een' bij uitstek langen hals, welke tevens dun is, vindt men meestal bij personen met eene smalle borst en vleugelwijze uitstekende schouders. Bij de zoodanigen grijpt de doortogt des bloeds door de
lon-

longen en de beweging dezer *organen* niet met de vereischte gemakkelijheid en ongedwongenheid plaats, en het is om deze reden, dat zij tot allerhande borstkwalen, en inzonderheid tot bloedspuwingen, borstontstekingen en longtering aanleg hebben.

1326. Zeer gezwollen vertoont zich de hals bij hevigen aandrang van bloed naar het hoofd, zoo als voornamelijk, in de kwaadaardige keelontsteking het geval pleegt te zijn, bij welke nogtans de zwelling der uitwendige deelen van den hals nog steeds gunstiger is, dan het tegendeel (959.). Eene kleine, beperkte zwelling aan de beide zijden van het teruggetrokken strottenhoofd is in de keelontsteking een slecht teeken, nadien daardoor de hevigste graad van ontsteking en belette ademhaling wordt aangeduid.

1327. Zwelling der strotaderen (*venae jugulares*) is mede een teeken van beletten omloop des bloeds door de longen, en deze aderen zwellen ten gevolge daarvan somwijlen dermate op, dat men ze in de gedaante van een' blaauwen band onder de breede halspier ziet liggen. Men neemt deze zwelling der strotaderen waar in onderscheidene *acute* borstziekten, in de *aneurysmata* van het hart en de groote vaten, en zij is een der gewigtigste teekenen van aanmerkelijke longtering (*).

1328. Eene klopping der strotaderen, door eene geheel verkeerde beweging van het bloed geboren en zorgvuldiglijk te onderscheiden van de min zeldzame

me

(*) PORTAL, (Samml. f. prakt. Aerzte, Bd. X, S. 411).

me klopping der halsflagaderen (*art. carotides*) en de kramptrekkingen der spieren van den hals, vindt men in enkele zeldzame gevallen, ten gevolge van volledige belemmering der beweging van het hart door ophooping van bloed in hetzelfde. Om deze reden geeft alsdan zoodanige klopping mede regt, om tot het aanwezen van *organische* gebreken van het hart te besluiten, en is zij een zeer gevaarlijk teeken.

1329. Eene hevige en zichtbare klopping der flagaderen van den hals (*art. carotides*) geeft steeds een' bij uitstek hevigen aandrang van bloed naar het hoofd te kennen en is, zonder andere bijkomende kwade teekenen, een vrij gewoon verschijnsel in hevige *acute* koortsen. Vandaar, dat deze klopping meestal wordt waargenomen in het begin van ontstekingen en uitflagskoortsen, alsmede bij ijlhoofdigheid. Gevaarlijk, daarentegen, is dit verschijnsel dikwerf, wanneer het gepaard gaat aan eene beven- de tong, wilde, rollende, bloedroode oogen en bij uit- stek groote gevoeligheid voor het licht: in dat geval is er herfen- of hersenvliesontsteking op handen.

1330. De krampachtige klopping der hals- spieren onderscheidt zich van het kloppen der hals- aderen (1328.) en halsflagaderen (1329.) door mindere regelmatigheid, door eene daarmede gepaarde en zich verder uitstrekken- de trilling en door de medelijndheid van meer andere spieren. Deze klopping geeft over het algemeen eene bij uitstek verhoogde prikkelbaarheid en aanmerkelijken aanleg tot kramp- en stuiptrekkingen te kennen en is daarom ook in *acute* ziekten een be-

D. I. Ee den-

denkelijk verschijnsel, hetwelk aan *metastases* en andere gevaarlijke toevallen pleegt vooraf te gaan.

1331. Krampachtige pijnen, zwaarte en pijnlijke spanning van hals en nek doen zich dikwerf in het begin van koortsen op, als teekenen van derzelver kwaadaardigheid. Pijnlijk stijf is hals en nek in den *tetanus*.

1332. Het plaatselijke zweeten van den hals geeft plaatselijke zwakheid, hevigheid der ziekte en somwijlen verborgene verettering der long te kennen.

IV. Ziekteteekenen uit den rug en de schouders.

1333. Rug en schouders zijn veelal de zetel van verschillende soorten van huiduitslag. Vele lieden zijn daarmede, zelfs in gezonde dagen, schier altijd behebt en het jeukende uitslag der bejaarden (*prurigo senilis* 1140.) doet zich voornamelijk te dezer plaats op.

1334. Somwijlen komt er, in *acute* zoowel als *chronische* ziekten, op rug en schouders een uitslag te voorschijn, hetgeen meestal van gunstige betekenis is.

1335. Van pijnen in den rug is alreede vroeger (771.) gesproken; hetzelfde geldt van pijnen tusschen de schouderbladeren. Van mindere betekenis zijn de *rheumatische* pijnen, welke dikwerf in deze deelen rondzwerven.

1336. Het vermageren van den rug, gepaard aan een eigenaardig gevoel, als of er iets langs liep, is bij lieden, die een ongeregeld en flordig leven leiden, een teken van lendentering (*tabes nervosa*).

V. Ziekteteekenen uit de borst.

1337. Hoe smaller en platter de borst (*thorax*) is, des te meer aanleg tot borstkwalen mag men veronderstellen, nademaal de verrigtingen van de *organen*, welke in de borstholte gelegen zijn, daardoor belemmerd worden.

1338. Hetzelfde (1337.) is het geval bij gebreken in het maakfel van de borst, bij kromten van den ruggraad (*columna vertebralis*) en dergelijke *organische* gebreken meer. Deze gebreken verslimmeren in alle die ziekten, waardoor de in de borstholte gelegene deelen kunnen worden aangetast, en vorderen bijzondere aandacht, naar gelang der telkens plaatshebbende omstandigheden.

1339. Nopens de vrijere of moeilijker ademhaling, mede ten gevolge van de moeilijkheid [ter meer of min ongedwongene uitzetting der borst gedurende deze verrigting, verwijzen wij tot het (Iste. Hoofdstuk I. B. 4°.) boven alreede aangevoerde.

1340. Zwellings der uitwendige deelen vanden *thorax* vindt men somwijlen bij ettergezwollen in de borst (*empyema*), en zij is wel eens van dat belang, dat zij tusschen de ribben uitkomt en deze vaneen verwijdert.

1341. De borst is van buiten aanmerkelijk warmer, dan gewoonlijk, in borsontstekingen, alsmede in sommige *organische* gebreken van het hart en de groote vaten; kouder gedurende flaauwten.

1342. De *thorax* doet, wanneer men er op klopt, (*percussio thoracis*) een zeker geluid hooren, hetwelk

heller of doffer is, naar gelang de in de borstholte beslotene ingewanden vrijer liggen of vastgegroeid zijn, bewegelijk of, ten gevolge van veretteringen en verzamelingen van water, onbewegelijk zijn.

1343. De *thorax* geeft, wanneer men er in deszelfs gezonden toestand op klopt, een geluid, als van eene met laken overdekte trom, heller bij magere, doffer bij meer gevleeschte, als verftikt bij zeer vette personen. De klopping wordt bewerkstelligd op de onderscheidene zijden van den *thorax*, door er langzaam en zachtjes, eerst met de bijeengebragte toppen der uitgestrekte vingers en vervolgens met de vlakke hand tegen aan te slaan. Het geweld, bij de klopping aan te wenden, moet zich rigten naar de verschillende voorwerpen en geëvenredigd zijn aan de meerdere of mindere dikte der bekleedfelen van den *thorax*. De lijder moet gedurende de bewerking zitten. Onderzoekt men het voorste gedeelte van den *thorax*, zoo moet hij het hoofd regt op houden en de schouders achterwaarts naar den rug trekken; onderzoekt men eene der zijden, zoo moet hij den arm van die zijde boven het hoofd uitstrekken; onderzoekt men den rug, dan moet hij zich voorover buigen, de schouder voorwaarts naar de borst brengen en den rug welven.

1344. De van het in den toestand van gezondheid gewone geluid afwijkende klank, bij het onderzoek van den *thorax* door klopping, geeft ziekte te kennen ter plaatse, waar de klank onregelmatig is, en wordt derhalve in vele *acute* en *chronische* borstziekten waargenomen, terwijl het verschillend geluid op

op verschillende plaatsen dienen moet, om deze ziekten onderling te onderscheiden.

Hoezeer een belangrijk en aanprijzenswaardig teeken in borstziekten, is nogtans dit onderzoek, door middel van klopping tegen den *thorax*, niet gemakkelijk in de uitvoering en zeer ligt bedriegelijk, of vordert ten minste eene schier dagelijksche oefening en buitengewone ervaring.

1345. De vrouwenborst (*mamma*) levert mede eenige teekenen op. Een vaste boezem geeft gezondheid, een flappe ziekelijkheid, vermagering en, bij zwangeren, zwakheid der baarmoeder en zwakheid of dood der vrucht te kennen.

1346. De volle en vaste boezem is bij kraamvrouwen een teeken van overvloed van zog. Spanning in de borsten is een blijk van ophooping van zog en verstopping en, wanneer er zich pijn, hardheid en roodheid aan paart, van meerdere ophooping van vochten of ontfeking.

1347. Warme borsten geven natuurlijke warmte, heete ziekelijke hitte, koude zwakheid of krampen te kennen.

1348. Hardigheden en knobbels in de borsten zijn teekenen van verstoppingen en verharding der borstklieren.

1349. Stompe pijnen in de borsten doen verborgen kanker, brandende en stekende ge-
waarwordingen openen kanker veronderstellen.

1350. Leverkleurige tepels zijn teekenen van

maagdelijke gezondheid; bleek e van zwakheid of gebreken der baarmoeder.

1351. Te korte, te lange of te dikke tepels geven onmogelijkheid tot zoogen te kennen.

(L. AUENBRUGGER, *Inventum novum ex percussione thoracis humani, ut signo*, cet. Vindob. 1761. 8. recus. in *de Wassenberg* opp. med. minor. T. I. p. 316. — (traduit en François par CORVISART, Paris 1808.)

P. H. ROUX, über die vergleichende Anwendung der Erschütterung des Brustkastens u. s. w. aus dem Franz. im Journal v. Harles u. Ritter VI. Bd. 1 St.)

VI. Ziekteteeken en uit de hartkuil.

1352. Uit hoofde van de aldaar in de zoogenaamde witte lijn (*linca alba*) zamenlopende pezen der buikspieren, in welker spanning daarom ook dit deel voornamelijk deelen moet, alsmede uit hoofde der onmiddellijk onder deze bekleedfelen gelegene belangrijke ingewanden en het gewigtige verband harer zenuwen met die der inwendige organen, is de hartkuil in staat, om teekenen van den inwendigen toestand op te leveren,

1353. Week en zonder pijn bij het aanvoelen is de hartkuil in den toestand van gezondheid, alsmede in ziekten, wanneer zij tot herstel neigen. Zij is een blijk van het ophouden of de afwezigheid van krampen en over het algemeen van tegennatuurlijke inspanningen, en juist daarom is ook deze zich steeds ge-

gelijkblijvende weekheid der hartkuil in zoodanige ziekten, waarin men belangrijke inspanningen te gemoet ziet, een teeken van langdurigheid en gebrek aan *crisis*.

1354. Gespannen noemen wij de hartkuil, wanneer zij aan de daarop aangewende drukking weerstand biedt, en zij is dit steeds bij verhoogde prikkelbaarheid des spierstelsels en aanstaande tegennatuurlijke inspanningen: vandaar, dat spanning in de hartkuil gemeenlijk in het begin van schier elke *acute* ziekte waargenomen wordt, en zij kan alsdan, na voorafgegane teekenen van koking en meerdere regelmatigheid in de verrigtingen, aanleg tot *crisis* en inzonderheid *critische* neusbloedingen te kennen geven en dus als gunstig beschouwd worden.

1355. Wordt, daarentegen, in den verderen loop eener *acute* ziekte de hartkuil plotselijk gespannen; blijft daarbij de levenswerkzaamheid even onregelmatig, als te voren; is tevens de pis bleek en waterig of onderdrukt, dan staat er meestal eene ongunstige verandering in de ziekte te volgen en vervalt de lijder tot ijhoofdigheid of stuiptrekkingen, of er komt eene ontsteking van inwendige *organen* bij.

1356. In ziekten zonder koorts geeft spanning in de hartkuil krampen te kennen en gaat daarom ook veelal aan aanvallen van zenuwkwalen vooraf en vergezelt dezelve; zoo gaat zij ook dikwerf aan aanvallen van jicht, tuschenpoozend kolijk en andere pijnlijke ziekten gepaard.

1357. Een' nog hooger en graad van spanning en prik-

keling der spieren wordt in *acute* ziekten door klopping in de hartkuil aangeduid, en deze is meestal een teeken van aanstaande ijlhoofdigheid en stuip-trekkingen; van eerstgemelde vooral, wanneer de oogen te gelijker tijd wild door het hoofd rollen.

1358. Eene onregelmatige en tusfchenpoozende klopping in de hartkuil, van andere krampachtige aandoeningen verzeld, is in *chronische* ziekten insgelijks als een krampachtig toeval te beschouwen en wordt in de *hysterie* en *hypochondrie* zeer dikwijls waargenomen.

1359. Eene regelmatige en aanhoudende klopping, daarentegen, in de hartkuil, zonder andere teekenen van krampen, doet *aneurysma* van de groote of van de kransslagaderen der maag (*art. coeliaca* v. *art. coronar. ventr.*) veronderstellen.

1360. Zwelling der hartkuil, zonder pijn, in den koortfigen toestand voorkomende, doet mees-tentijd onreinigheden der eerste wegen, die opwellen en ter ontlasting geschikt zijn, aannemen en wordt uit dien hoofde vóór *critische* braking zoowel, als *critischen* buikloop, waargenomen.

1361. In ziekten zonder koorts of *chronische* geeft eene zich gelijk blijvende zwelling der hartkuil zonder pijn verharding van de maag of ophoo-ping van water in den de maag omringenden omflag (*duplicatura*) van het net te kennen, welke zich weder door elders aan te geven kenteekenen onderling onderschei-den. Somwijlen nogtans wordt ook eene dergelijke zwelling, zonder verder ongemak, waargenomen
bij

bij vrouwen, die gewoon zijn, zich sterk te rijden.

1362. Pijnlijke zwelling in de hartkuil, welke zich blootelijk tot de uitwendige bekleedselen bepaalt, is vaak het gevolg van *rheumatismus* in de pezen der buikspieren, belemmert de oprigting des lichaams en is kenbaar aan de ongeschondenheid der inwendige deelen, de veranderlijkheid der pijn zelve enz.

1363. Pijnlijke zwelling der hartkuil, welke de buitenste bekleedselen niet aandoet, zich meer tot de rechterzijde bepaalt en zich vooral langs den rand der valsche ribben benedenwaarts uitstrekt, is een teeken of van ophooping of van ware ontsteking der lever. Het eerste heeft plaats in alle ziekten met plaatselijken overvloed van gal, het zij als oorzaak, het zij als toeval der ziekte, en geeft daarom niet alleen het galachtige karakter eener koorts, maar ook galachtige *complicatie* te kennen, terwijl de ware ontsteking door andere bijkomende noodzakelijke, elders op te geven, teekenen van ontsteking kenbaar wordt.

1364. Pijnlijke zwelling der hartkuil, welke zich naar alle zijden gelijkelijk uitstrekt en waarbij de gevoeligheid allerhevigst is, middelerwijl de lijder volstrekt geen voedsel verdragen kan en door onbeschrijfelijke benaauwdheid en gloeiende hitte in de maag gefolterd wordt, doet, te regt, maagontsteking veronderstellen en moet dus, ook als bijkomend verschijnsel in eenige andere ziekte, als hoogstgevaarlijk beschouwd worden.

1365. Ingetrokkenheid der hartkuil, tevens aan pijnlijke spanning en gebrek aan uitzetting geduren-

de de ademhaling gepaard, doet, wanneer te gelijker tijd de koorts hevig, het slikken, de ademhaling, en het binnen houden van voedsel of geneesmiddelen zeer moeilijk is, ontsteking van de maag en het middenrif veronderstellen en is derhalve een teeken te gevaarlijker naar mate de gezegde verschijnselen heviger zijn.

1366. Ingetrokkenheid der hartkuil, daarentegen, zonder aanmerkelijke pijn bij de aanraking en zonder koorts is blootelijk een teeken van krampen in de uitwendige deelen, inzonderheid in de buikspieren; van daar zeer dikwerf voorkomende bij aanvallen van *chronische* zenuwkwalen en op zich zelve niet bedenkelijk.

VII. *Ziekteteekenen uit den buik.*

1367. Om dezelfde redenen, als de hartkuil, is ook de buik, als teeken van den ziekelijken toestand, van zeer veel gewigt, en de *Hippocratische* regel, om denzelven steeds naauwkeuriglijk te onderzoeken, geldt ook nog thans, daar wij door het onderzoek der beweegbare buikspieren in staat gesteld worden, een juist oordeel nopens den toestand der prikkelbaarheid te vellen, inzonderheid in ziekten der kinderen, bij welken dit onderzoek eenigermate althans dat vanden pols vergoed, als welke bij kinderen geenszins als een zeker teeken kan worden beschouwd.

1368. In tegenoverstelling der onregelmatige weekheid en onpijnlijkheid van den buik doet zich in de eerste plaats spanning daarvan ter beschouwing in den ziekelijken toestand op.

Span-

Spanning van den buik, zonder opgezetheid, doet steeds tegennatuurlijke inspanning duchten en grijpt plaats bij elke hevige koortshitte, inzonderheid evenwel in het tijdperk van raauwheid der meeste koortsen met bij uitstek verhoogde levenswerkzaamheid, en men mag het daarin als een der zekerste teekenen van koking beschouwen, wanneer de buik deze spanning verliest. Elke teruggang tot het tijdperk van raauwheid, daarentegen, en elke verandering in de ziekte geeft zich door eene plotfelijke spanning van den buik te kennen, weshalve dan ook zoodanige plotfelijke spanning, aan hardheid gepaard, in uitflagskoortsen gebrekig opkomen van het uitslag of naar binnen slaan daarvan doet duchten.

1369. In *chronische* ziekten is deze spanning van den buik meestal een teeken van aanstaande aanvallen van krampen en zenuwtoevallen en vrij eigen aan alle *paroxysmen* van *hypochondrie*, *hysterie*, *melancholie*, vallende ziekte en meer andere zenuwkwalen.

1370. Eene bij uitstek groote gevoeligheid van den buik doet in den regel ontsteking der daarin gelegen ingewanden, althans eene sterke ophooping van bloed veronderstellen. Zij verraadt zich niet zelden alleen door het vertrekken der gelaatspiieren bij de aanraking van den buik (1149.), en dit laatste verschijnsel is dikwerf bij kinderen toereikend, om tot darmontsteking te besluiten. Hieruit volgt tevens de noodzakelijkheid van het onderzoek van den buik bij toevallen, welke van breuken kunnen worden afgeleid, terwijl de pijnlijkheid van dezen of genen plek van den buik dik-

dikwerf aanleiding geeft, om, in verband met andere teekenen, bekleemde breuken met zekerheid te kunnen onderkennen.

1371. De vermeerderde omvang van den buik in *acute* ziekten, onder den naam van *meteorismus* bekend, ontstaat gewoonlijk van overtollige en in de darmen opwellende stoffen, of ook van ontwikkeling van gassoorten, ten gevolge van de belemmerde werking der darmen op de daarin voorhandene stoffen.

1372. Men onderscheidt drierlei soorten van *meteorismus*. De eerste soort, welke in *acute* ziekten niet zeldzaam is en gemeenlijk niet tot de gevaarlijke teekenen behoort, zonder daarom nogtans *critisch* te zijn, is het gevolg van onreinigheden in de darmen en doet zich zoo wel na ontlastende middelen als vóór buikloop op. Zij onderscheidt zich door onpijnlijkheid, onrustige bewegingen in den buik, neiging tot stoelgang, lendenpijn, alsmede door afwezigheid van uitputting der krachten of ontsteking der ingewanden.

1373. De tweede soort van *meteorismus*, welke men het ontstekingsgaardige zoude kunnen noemen, komt alleen in bij uitstek *acute* koortsen voor en wel gedurende derzelver verloop, gaat met bij uitstek groote gevoeligheid en hitte van den buik en inzonderheid met pisopstopping gepaard, geeft *symptomatische* ontstekingen in den buik, van het darmscheel bij kraamvrouwen, van de darmen bij *dysenterieën* en hevige kolijken, en derhalve steeds groot gevaar te kennen.

1374. Allergevaarlijkst is de derde foort van *meteorismus*, waaraan men den naam van het gevoel looze zoude kunnen geven, hetwelk zich door slapheid en ongevoeligheid vanden opgezetten buik en gebrek aan werkzaamheid in alle *organen* onderscheidt en vaak van rotachtigen stoelgang en stinkende oprispingen verzeld gaat, hooggaande werkeloosheid of volflagene verlamming der darmen te kennen geeft en meestal door den dood gevolgd wordt.

1375. In *chronische* ziekten is de vermeerderde omvang of zwelling van den buik algemeen of gedeeltelijk, aan meerdere of mindere weekheid, hardheid, rekkelijkheid of spanning, koude of warmte, pijn of onpijnlijkheid gepaard en blijft zich steeds gelijk of verandert van tijd tot tijd.

1376. Algemeene zwelling van den buik met spanning, welke in ongesteldheden zonder koorts ontstaat en weder verdwijnt, en waarbij de buik zijne natuurlijke warmte behoudt, is een teeken van krampen in de darmen. Zij is niet altijd van pijn verzeld; somwijlen nogtans komen er hevige pijnen bij, en men heeft in dat geval het zoogenaamde krampe- of windkolijk (*colica spasmodica*, *flatulenta*).

1377. Gedeeltelijke zwelling van den buik, zonder pijn, zonder spanning en met een ligt gevoel van koude, geeft zakwaterzucht (*hydrops sacculus*), waterzucht van den eijerstok (*h. ovarii*), van de baarmoeder (*h. uteri*) enz. te kennen.

1378. Algemeene zwelling van den buik, zonder spanning, met een ligt gevoel van koude en gemeenlijk zonder pijn, geeft, in verband met andere teekenen, in den *chronischen* toestand, buikwaterzucht (*h. ascitis*) te kennen.

1379. Tegennatuurlijk vermeerderde omvang van enkele deelen van den buik, gepaard aan hardheid van zoodanig deel, doet tot verharding of verstopping in het daar ter plaatse gelegene *orgaan*, b. v. van de lever, de milt, de darmen enz., besluiten.

1380. De verminderde omvang van den buik is het gevolg of van het invallen der buikspieren en ingewanden, of van eene tegennatuurlijke zamentrekking der eerstgenoemden. Beide omstandigheden laten zich op het gevoel zeer wel onderscheiden. Het eerste heeft gemeenlijk plotselijk plaats, wanneer de prikkelbaarheid der buikspieren en ingewanden is uitgeput en doet zich voornamelijk op tegen het einde van zeer hevige ziekten, inzonderheid in den loop der *dysenterie*, als waarin men er met waarschijnlijkheid het doodelijk einde uit mag opmaken. Het laatste, daarentegen, is het geval bij de allerhevigste krampen en inzonderheid een karakteristiek teeken der *rachialgie*, waarvan het lood- en cijderkolijk ondersoorten zijn. In deze ziekten vooral is de navel zoo sterk naar binnen getrokken, dat hij schier aan den ruggraad schijnt vast te zitten.

1381. Eene gelijkmatige zachte warmte van den buik is een goed teeken. Hitte, met droogheid, geeft, vooral wanneer zij tevens scherp en brandende is, hevige ontsteking of zware galkoorts

te

te kennen. Het plotselijk verdwijnen van zoodanige hitte, zonder blijkbare oorzaak, doet uitstorting van vochten of *gangreen* voorspellen, voornamelijk in de darmstreeklontsteking der kraamvrouwen of na de ontsteking van eenig buikingewand.

1382. De schaambeentreek (*regio pubis*) is somwijlen, zoowel als de liezen, met *chronisch* uitflag bezet bij kanker van de aarmoeder en den endeldarm.

1383. Zwelling der liesklieren (*bubones*) doet zich op in de pest en kwaadaardige rot- en zenuwkoortsen en is *critisch* of *symptomatisch*. De *critische bubones* worden na teekenen van koking waargenomen en van vermindering der toevallen gevolgd; de *symptomatische* doen zich alreede in het eerste tijdperk der ziekte op en duiden derzelver hevigheid aan. In pest en kwaadaardige koortsen wordt het verdwijnen der *bubones* aldra door kwade toevallen en den dood gevolgd.

1384. In de liezen vindt men nog zwelling ten gevolge van lies- en dijbreuken, *venerische*, *scrofulcuze* kliergezwellen enz., al hetwelk elders afzonderlijk dient te worden behandeld.

VIII. Ziekteteekenen uit de teeldeelen.

1385. Het tegennatuurlijke uiterlijke voorkomen (*habitus*) der teeldeelen doet in de eerste plaats gebreken in het vermogen, om voort te teelen, of plaatselijke afwijkingen van den regelmatigten toestand veronderstellen, maar is ook daarenboven, in de andere plaats, uit hoofde van het verband, waarin deze *organen* met andere deelen staan, in staat, om over den toestand van andere ingewanden eenig licht te verspreiden.

A.

A. Van de mannelijke teeldeelen, als teekenen.

1°. Van de mannelijke roede.

1386. Eene buitengewone sterkte en grootte der roede (*penis*) is veeleer een teeken van sterkeren toevloed van vochten en veelvuldige prikkeling van dit deel, dan van wezenlijke kracht, en uit dien hoofde ook meer eigen aan jonge lieden, die aan zelfsbevlekking zondigen, aan lijders aan steen in de pisblaas of sommige soorten van buikverstoppingen, dan wel aan waarlijk sterke mannen.

1387. Even zoo min doet buitengewone kleinheid en flapheid der roede op zich zelve zwakke voorttelingskracht veronderstellen, ten ware op den gewonen prikkel geene oprigting (*erectio*) volgen en de balzak tevens bij uitstek flap wezen mogt, zoo als na zware en onnatuurlijke uitspattingen meestal het geval is.

1388. De roede krimpt dikwerf plotfelijk in en wordt, als het ware, in den buik opgetrokken, bij pijnlijke balzak- of groote waterbreuken, krampen, koolijkpijnen, inzonderheid bij pisopstopping, steen, *dysenterie*, darmontstekingen enz.

1389. Ligte oprigting der roede op de minstbeduidende prikkels is meestal een teeken van verhoogde prikkelbaarheid en zwakheid. In het tijdperk der wederherstelling uit zware ziekten is zij een blijk van terugkeerende, doch niet volledig herstelde krachten.

1390. Al te veelvuldige oprigting en aanhoudende stijfheid der roede, ook zonder vooraf-

afgaande aangename gewaarwordingen plaats grijpende, is een teeken van plaatfelijke of door medelijndheid ontftane hevige prikkeling of algemeen verhoogde levenswerkzaamheid. Onder de plaatfelijke prikkels behoort voornamelijk de druiper (*gonorrhœa*), voorts verhard flijm der klieren van het roedenhoofd enz.

1391. Door medelijndheid wordt dit verſchijnfel geboren in vele ziekten, inzonderheid in die van den onderbuik, in blaasſteen, blaasverkoudheid (*catarrhus vesicae u.*) ten gevolge van onderdrukte aambeijen, in verſtoppingen van den onderbuik, bij wormen en wat dies meer zij; bij kinderen vooral is het een teeken van *ſcrofulenze* verſtoppingen in den buik, wanneer zich deze tegennatuurlijke ſtijfheid, veelal van zelf bevestiging verzeld, opdoet, en zij is uit dezelfde prikkelende oorzaak af te leiden.

1392. Algemeen verhoogde prikkelbaarheid is, eindelijk, niet zelden oorzaak dezer bevestigende ſtijfheid der roede, voornamelijk in *acute* ziekten. Zij doet alsdan de hevigste krampen vooruitzien of bevestigt derzelve aanwezig en is fomwijlen, aan hooggaande zwakheid gepaard, eene voorbode des doods.

1393. Ook in *chronische* zenuwkwalen is deze ſtijfheid der roede, als hevige kramp te beschouwen en veelal eigen aan de aanvallen van vallende ziekte, *melancholie* en *hypochondrie*, daarin gepaard gaande aan hoogstverzwakkende ontlastingen van zaad. Zij is een der vreesfelijkſte toevallen in de hondsdoelheid, na-

D. I. Ff dien

dien zij gemeenlijk onmiddellijk in doodelijke flaauwen overgaat.

2. Van den balzak en de zaadballen.

1394. Tegennatuurlijk gerimpeld en zeer fterk tegen den buikring aangetrokken vindt men den balzak (*scrotum*) en de ballen (*testiculi*) in ziekten met hevige prikkeling in den onderbuik, als, blaassteen, hevige kolijken, darmontstekingen, *dysenterie* enz. — Bij jonge knapen geeft dit verschijnsel steeds aanmerkelijke hevigheid der ziekte te kennen.

1395. Slappe, hangende balzak en ballen, welke slap blijven in weerwil van gewone prikkels, zijn teekenen van een zwak voortteelingsvermogen en in ziekten, welke de krachten aantasten, zonder andere ongunstige toevallen, geenszins bedenkelijk.

1396. Zwellling van balzak en ballen is meestal het gevolg van verzameling van water in het cellenweeffel van den balzak of tusfchen het fchedevlies (*tunica vaginalis*) van de zaadstreng (*funic. spermatic.*); fomwijlen nogtans ook van uitstorting van bloed of *chronifche* ontsteking van het witte vlies der ballen (*tunica alba*), of breuken, welk een en ander zich door bijzondere kenteekenen onderscheidt.

1397. De zwellling van den balzak is in *acute* ziekten fomwijlen *critisch*, inzonderheid in de *catarrhale* keelontsteking, met hoofdzakelijke aandoening der oorklieren. Zij is een der teekenen van borstwaterzucht en waterzucht van het hartzakje, en wordt

me-

mede, doch meestal spoedig voorbijgaande, waargenomen na herfst-dysenterien van rheumatischen aard.

B. Van de vrouwelijke teeldeelen, als teekenen.

1398. Zwelling der groote lippen doet zich bij de vrouwen op in alle die ziekten van inwendige deelen, waarin bij het mannelijke geslacht de balzak gezwollen is (1395.); desgelijksch *critisch* in sommige *acute* ziekten (1396.). Zwelling met roodheid, hitte en sterke afscheiding van vochten zijn, onder anderen, teekenen der *nymphomenie*.

1399. Andere plaatselijke gebreken der vrouwelijke zoowel, als mannelijke teeldeelen moeten op zich zelve beschouwd worden of behooren tot de gerigtelijke Geneeskunde.

IX. Van de uiterste ledematen, als teekenen.

A. In het algemeen.

1400. Behalve hetgeen alreede vroeger met betrekking tot den omvang, de kleur, den warmtegraad des ligchaams in het algemeen gezegd geworden en mede op de armen en beenen, handen en voeten toepasselijk is, verdient omtrent laatstgenoemde ligchaamsdeelen nog een en ander in aanmerking te komen.

1401. Buitengewone en onwillekeurige bewegingen met handen en voeten, gestadige betas-

ting van het hoofd of den neus, even als of de lijder er iets van tracht te verwijderen, het zoeken van vlokken of het pluizen aan lakens of dekens zijn, in *acute* ziekten steeds hoogst bedenkelijke teekenen.

1402. IJskoude en loodkleurige handen en voeten, als gevolg van voorbijgaande oorzaken, als, koude des dampkrings, koortskoude enz., zijn geenszins bedenkelijk. Gevaarlijk, daarentegen, is dit verschijnsel, wanneer het bestendig is, als wanneer het in koortsen kwaadaardigheid, in borstontstekingen *organische* gebreken van het hart of de groote vaten, aanmerkelijk belemmerden bloedomloop en, den nabijzijnden dood voorस्पelt.

1403. Pijnen en gevoel van matheid in de ledematen, zonder bekende voorafgaande aanleidende oorzaak, zijn de gewone voorboden en gezellinnen van het eerste tijdperk der meeste *acute* ziekten. Zij zijn alsdan niet bedenkelijk, zoo min als, in verband met andere teekenen van koking, tegen den tijd der *crisis*. Ongunstig zijn zij, daarentegen, aan andere kwade verschijnselen gepaard, in den verderen loop van *acute* ziekten, wanneer er geene *crisis* te wachten is.

1404. In het scheurbuik doen zich mede, zonder voorafgaande aanleidende oorzaken, pijnen, matheid en groote zwakheid op. Pijnlijk en dikwerf gezwollen en rood zijn de ledematen in *rheumatische* aandoeningen, terwijl de jicht zich veelal meer bijzonder tot de gewrichten aan handen en voeten bepaalt. *Venerische* pijnen doen zich meerendeels bij nacht en diep in het midden der groote beenderen zelve gevoelen.

1405.

1405. Droogheid en hitte van de handpalmen en voetzolen behooren tot de ongunstige teekenen in zenuwkwalen, long- en andere teringziekten.

1406. Zwelling van hand, voet en ooglid der ééne zijde vindt men meermalen bij borstwaterzucht, welke zich tot de eene zijde der borstholligheid bepaalt: zij is meestal een teeken van den gevorderden toestand der kwaal en dikwerf van den naderenden dood.

1407. Eene onvolledige verlamming der bovenste ledematen is dikwerf een der teekenen van het metaalkolijk; steeds ongunstig, daar zij veeltijds van stuiptrekkingen of hevige koorts gevolgd wordt, welke de lijders doen omkomen, en zelve althans moeilijk te genezen is.

1408. Pijn in de dijen, welke van de schaambeensreek langs de liezen afdaalt, neemt men dikwerf waar bij ontsteking, verharding of kanker der baarmoeder.

1409. Doofheid van de naburige dij is dikwerf het gevolg van nierontsteking (*nephritis*), inzonderheid dan, wanneer zich deze tot de pisleiders en pisblaas uitstrekt.

1410. Harde en zeer pijnlijke gezwollen op onderscheidene plaatsen der beenen worden dikwerf in het scheurbuik waargenomen. Soms worden slechts enkele gedeelten van het been hard en miskleurig, zonder zwelling; in het laatste tijdperk dier ziekte worden de spieren der beenen week en, als het ware, rotachtig. Lieden, die eenmaal aan scheurbuik in eenen hoogen graad leden, blij-

ven gemeenlijk hun leven lang aan pijn en stijfheid der gewrichten onderhevig.

1411. Gezwollene beenen vindt men in schier alle foorten van waterzucht; meestal flimmer tegen den avond. Deze zwelling mag fomwijlen als gunstig beschouwd worden, in zoo verre zij een blijk is van den aftogt des waters van edelere *organen*; allerbedenkelykst en meestal doodelyk is het plotselyk verdwijnen van zoodanige zwelling, inzonderheid zonder voorafgegane bij uitstek rijkelyke pisloozing of buikloop. In het laatste tydperk der waterzucht zijn de beenen fomwijlen monfterachtig gezwollen en met eene of meer blaauwe vlekken bedekt, die naar uitgestort bloed zweemen en zeer ligt tot *gangreen* overgaan.

1412. Eene, als gemarmerde, roodheid der handpalmen en voetzolen werd als teeken van den nabijzijnden dood waargenomen.

(MULLER z. *Horn's Archiv. f. med. Erfahr.* V. Bd. 1. St. 1804.).

B. Van de nagels, als teeken.

1413. Ook de nagels, hoe weinig ook met levenswerkzaamheid begaafd, ondergaan in ziekten wijzigingen, welke fomwijlen als teeken dienen kunnen.

1414. Vande bleekheid of blaauwachtigheid der nagels geldt hetzelfde, wat boven (1402.) van de ijskoude en loodkleurige handen is gezegd geworden.

1415. Week en dun worden de nagels fomwijlen in *chronische* ziekten, waarfchijnlijk ten gevolge van

van gebrek aan bloed (*kéneangeia*), als in de bleekzucht enz.

1416. Zoo gaan de nagels geheel en al verloren na kneuzingen, na zweren, na schurftachtige, *scrofuleuze* en andere ettergezwollen in hare nabijheid.

1417. In het laatste tijdperk van teringziekten krommen zich de nagels. In de haarvlecht (*plica*) worden zij ontzettend lang, dik en tevens geel-blaauwzwartachtig. In de melaatschheid (*elephantiasis*) worden de nagels eerst door blaartjes opgeligt en vervolgens allengskens weggevreten door de zweren, die de huid verwoesten en zelfs de vingers doen afvallen.

(C. BALDI, *Comm. de naturali ex unguium inspectione praefatio*. Bonon. 1629. 4.

Onuchologia curiosa, cet. auctore G. F. F. FRANKENAU, Jen. 1696. 4.

J. C. NIEMANN. *Disf. epist. de foeda unguium molitie puellae chloroticae*, cet. Magd. 1774. 4.

E. BLECH, *Tract. de mutationibus unguium morbofis* Acc. tab. aenea. Berol. 1816. 8.)

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

- Bl. 12 reg. 16 v. bov. staat sekte, lees sekse.
- 23 — 9 ——— WOLEFART, lees WOLFFART.
- 33 — 1 ——— LUDW. PROGR. lees LUDWIG, *Progr.*
- 48 — 7 ——— is, lees is;.
- 55 — 4 v. ond. — die, lees dier.
- 72 — 7 ——— trage, lees trage;.
- 109 — 15 v. bov. — *ahelosa*, lees *anhelosa*.
- 116 — 3 ——— onafgebrokene, lees afgebröken *t*.
- 129 — 1 v. ond. — gewone, lees groene.
- 169 — 10 v. bov. — *encephalitis*, lees *phrenitis*.
- 183 — 7 v. ond. — *coeliacus*, lees *coeliacus*.
- 193 — 11 v. bov. — aanmerking, lees aanraking.
- 212 — 9 ——— hij, lees zij.
- 244 — 13 en 17 ——— slijmig, lees lijmig.
- 298 — 6 ——— 860., lees 866.
- 336 — 1 v. ond. — voorafgaan, lees voorafgegaan wordt.
- 397 — 1 v. bov. — andere eenige, lees eenige andere.

Min belangrijke spel- en drukfouten verbeterde de goedgunstige lezer zelf, daar 's schrijvers afstand van de drukpers eene meer naauwkeurige naziening onmogelijk maakte.

